

Hic Sunt Romales

Iveta Radičová

Hic Sunt Romales

Iveta Radičová

Recenzenti: PhDr. Helena Woleková CSc. (Nadácia S.P.A.C.E.)
Ladislav Richter a kol. (Občianske združenie za emancipáciu
a integráciu Rómov)

Bratislava 2001

Táto publikácia vznikla ako súčasť výskumu „Rómovia a trh práce“ ,
koordinovaného a financovaného Svetovou bankou.

Vydanie publikácie finančne podporila Fulbrightova komisia, SR.

Obsah/ 3

Úvod/ 5

I. Konceptie sociálnej politiky v SR a ich riziká/ 9

I.1. Sociálno – ekonomická situácia/ 9

I.2. Možnosti a konceptie reformy sociálnej politiky/ 12

I.2.1. Sociálna pomoc/ 12

I.2.2. Štátna sociálna podpora/ 20

I.2.3. Sociálne poistenie/ 27

I.2.4. Konceptia zamestnanosti, sféra práce
a nezamestnanosť/ 33

I.3. Decentralizácia moci/ 37

I.3.1. Reforma verejnej správy/ 37

I.3.2. Decentralizácia moci a sociálna reforma/ 40

II. „Tretí sektor“ ako aktér sociálnej politiky/ 45

II.1. Ekonomická sila MVO/ 45

II.2. Právne postavenie neziskového sektora/ 46

II.3. Rozvoj sociálnych služieb prostredníctvom MVO/ 49

II.4. Rozširovanie zamestnanosti neziskovým sektorom/ 52

II.5. Funkcia MVO pri sociálnej integrácii/ 53

III. Rómovia – najchudobnejší z chudobných?/ 56

III.1. Dedičstvo na prahu zmeny/ 56

III.2. Zmeny po roku 1989/ 66

III. 2.1. Dôsledky transformácie na rómsku komunitu/ 66

III. 2.2. Chudoba a životné stratégie/ 70

III. 2.3. Fenomén „double marginalization“/ 75

IV. Efekty sociálnej politiky v osídleniach s rómskou populáciou na Slovensku, Výsledky kvalitatívneho výskumu/ 78

IV.1. Metodológia výskumu/ 78

IV.2. Typológia osídlení na základe výskumu/ 88

- IV.3. Znaký a súvislosti chudoby/ 96
 - IV.3.1. Základné zistenia/ 96
 - IV.3.2. Subjektívne definovanie chudoby/ 98
 - IV.3.3. Bývanie a typológia bývania/ 110
 - IV.3.4. Ekonomické aktivity a životné stratégie/ 123
 - IV.3.5. Úroveň vzdelania/ 133
 - IV.3.6. Kultúrne a jazykové faktory vylúčenia/ 140
 - IV.3.7. Zdravie a služby/ 150
 - IV.3.8. Sociálna pomoc/ 160
 - IV.3.9. Sociálna organizácia a medziľudské vzťahy/ 170

V. Miera integrácie (segregácie) a mobilitné dráhy/ 183

- V.1. Charakteristiky chudoby a životné stratégie/ 183
- V.2. Životné stratégie úspešných/ 195
 - V.2.1. Reprezentácia záujmov Rómov o Rómoch a životných stratégiách/ 195
 - V.2.2. Postoje a životné stratégie predstaviteľov vyššej vrstvy/ 210
- V.3. Stratégie rôznych sociálnych aktérov (samospráv, štátnej správy na úrovni krajov a okresov, MVO, rôznych rómskych a nerómskych subjektov – podnikateľských či kvázi – podnikateľských, pomáhajúcich či kvázi – pomáhajúcich.)/ 224

VI. Zhrnutie poznatkov a odporúčania/ 234

Anglické resumé/ 263

Prílohy/ 293

- Príloha č. 1 - Právna úprava rómskej problematiky/ 293
- Príloha č. 2 - Dávky sociálnej ochrany / 306
- Príloha č. 3 - Výskumný tím / 312

Literatúra/ 313

Motto:

„Každý sa sám, a sám na srdci zeme zhrýza
pretknutý slnečným lúčom –
a ihneď zvečerí sa.“

Salvatore Quasimodo

Úvod

V novembri roku 2000 ma oslovil Michal Vašečka (konzultant Svetovej Banky) s ponukou realizovať kvalitatívny výskum Svetovej banky na tému „Poverty and Welfare of Roma in the Slovak Republic“. Neodmietla som, môj záujem o sociálnu politiku, nezamestnaných a dlhodobo nezamestnaných logicky vyústil do témy chudoby, sociálneho vylúčenia a ku najviac ohrozeným sociálnym skupinám a teda korešpondoval s objednávkou.

K téme „Rómovia na Slovensku“ možno pristupovať rôznym spôsobom, náš uhol pohľadu smeroval na identifikáciu možností sociálnej politiky (definovanej v širšom slova zmysle ako systém sociálnej ochrany: poistenie – zdravotné, dôchodkové, nemocenské a v nezamestnanosti, štátna sociálna podpora, sociálna pomoc, vzdelanie, bývanie) pri regulácii problémov najchudobnejších z chudobných na Slovensku. Aj takto „zúžené“ zadanie však je obrovským sústom. A tak popri záverečnej správe z výskumu pre Svetovú banku vznikla aj táto, dopredu neplánovaná publikácia o sociálnom vylúčení v SR a úlohe jednotlivých sociálnych aktérov a zúčastnených subjektov – občanov, ktorá vychádza z prípadovej štúdie postavenia Rómov.

Základný pocit za poslednou bodkou textu je: „napísala som dlhý úvod k sociálnemu vylúčeniu“. Ako uchytiť tento problém, keď nemáme k dispozícii seriózný výskum a informácie o sociálnom zaradení sa, teda o sociálnej stratifikácii, štruktúre a mobilitných dráhach, o spôsobe života a životných stratégiách – keď chýba znalosť referenčného rámca problematiky sociálneho vylúčenia?

Aké skúsenosti a znalosti, referenčný rámec, nám ponúka svet? Komisár EÚ pre rozšírenie EÚ, pán Verheugen, okrem iného navštívil známy Luník IX v Košiciach (EÚ v ostatnej hodnotiacej správe konštatuje nevyhnutnosť riešenia postavenia Rómov v SR), na otázku, v čom sú getá pri Paríži, Londýne a pod., ktoré existujú už desaťročia, na tom lepšie ako Luník IX, musel priznať, že tieto getá sú v horšej situácii. Je riešením nepísaný zákaz návštevy určitých lokalít? Majú vyspelejšie krajiny návod na riešenie?

Priestorovo neohraničený problém sociálne vylúčených má však svoje sociálno-kultúrne špecifiká. Pokúsme sa teda o analýzu konkrétnosti. Pochopenie systému sociálnej ochrany je pre analýzu sociálneho vylúčenia kľúčové. Ako je tento systém budovaný, nakoľko je konzistentný a komplementárny? Do akej miery pokrýva základné oprávnenia a zaopatrenia? Aká je miera možného zneužívania či parazitovania na sociálnej ochrane? Kde, ako a prečo môže dochádzať ku skutočnému zneužívaniu systému? Akým spôsobom je tento systém aktivujúci, motivačný pri riešení rizikových či sociálne-problémových situáciách? Aké sú efekty, dôsledky a dopady existujúceho systému sociálnej ochrany? Ako reguluje chudobu a sociálne vylúčených? Ako je možné systém reformovať?

„Hic sunt Leonis“ znamenalo pre Rimanov upozornenie na neznáme, biele miesta na mape a znamenali výzvu vyhýbať sa týmto nepoznaným, možno nebezpečným miestam. Parafráza názvu tejto publikácie „Hic sunt (Cingarus) Romales“ preto nie je náhodná. (Aj v nás fungoval nielen stereotyp, ale aj mýtus, o nebezpečných rómskych osadách.)

Naše putovanie po Slovensku za rómskymi osadami sprevádzali šarmantné scény. Sediac v aute a majúc pred sebou vojenské mapy sme zistili, že to, čo je v nich zakreslené neexistuje, alebo naopak čosi existovalo, ale nie na mape. A tak sme viedli napr. takéto diskusie:

Ja: „Michal tu je taká veľká voda, priehrada a ďalej ide cesta doľava alebo doprava, kadiaľ pôjdeme?“

Mišo: „Na mape žiadna voda nie je. Ani tá cesta doľava.“

Ja: „Ale tu je voda a je tu aj tá cesta. Ideme tou cestou.“

Michal: „Ale kam?“

Ja: „Niekam.“

Inými slovami, nachádzali sme osídlenia na začiatku tretieho tisícročia spôsobom prvolezcov-štúrovcov, alebo klasickej sociografie, a to tak, že sme sa dívali na všetky strany a ak sme v diaľke videli dym alebo veľa prádla, tak sme sa tým smerom vybrali. Potom sme našim študentom-anketárom kreslili mapky, ako sa k osídleniam dostanú a kde naozaj sú. Stretnutia boli vždy ústretové, milé a ľudské. Natolko ľudské, že dnes po návrate do našej veľmi odľudštenej civilizácie často používam zvolania: „Už toho mám dosť, odchádzam do rómskej osady“. Pokiaľ máme čo dať, a vieme dávať, máme si navzájom čo ponúknuť. Stačí sa len nesprávať ako „ubermensch“ či náhodný okoloidúci.

Moje poďakovanie patrí všetkým rómskym rodinám, ktoré nás prijali, boli ochotné sa s nami otvorene zhovárať, miestnym rómskym aktivistom a všetkým študentom, ktorí tieto rozhovory viedli. Veľkou oporou boli konzultácie s pánmi Arne Mannom a Ladislavom Richterom. Vďaka patrí aj obidvom recenzentom tejto práce, pani Wolekovej a pánovi Richterovi. Podkladové materiály pomáhali spracovať Michal Vašečka, Imrich Vašečka, Michal Šebesta (empirické správy za jednotlivé okresy, teoretické východiská v 3. kapitole).

„Dievčaťom pre všetko“, organizátorom, asistentom, „zháňačom“ rôznych informácií a podkladov, záverečným korektorom textu, človekom, ktorý dokázal nahradiť tím ľudí, bol Maroš Babitz. Ďakujem, Tebe Maroš a všetkým zamestnancom Nadácie SPACE .

Za nesmiernu trpezlivosť a podporu sa chcem poďakovať svojmu manželovi a dcére, ktorí sa so mnou deväť mesiacov nemali šancu zhovárať o ničom inom ako o sociálne vylúčených a o Rómoch.

A „last but not least“ patrí vďaka zamestnancom Svetovej banky, najmä Dene Ringold a Helen Shahriari, pretože bez ich výskumu a práce na záverečnej správe pre Svetovú banku, by pre náš tím zostalo stále platiť „Hic Sunt Romales“.

I. Konceptie sociálnej politiky v SR a ich riziká

Otázka dlhodobého zamerania, smerovania Slovenska je stále nezodpovedaná. Jedinou výhodou absencie dohody o spoločnom smerovaní spoločnosti je stále pretrvávajúca možnosť voľby, ktorá však je stále viac typom negatívnej, ako pozitívnej slobody. Zauzlenie spôsobuje nielen dedičstvo spred roka 1989, rozdané karty desať rokov po zmene, ale aj súradnice začlenenia sa do medzinárodných štruktúr.

Tvorba strategických koncepcií sociálnej politiky sa odohráva v priestore, ktorý je vymedzený tromi osami: 1. súčasná sociálno-ekonomická situácia a jej potenciál zmeny, 2. stav demokratizácie spoločnosti, decentralizácie moci a koncepcia zmeny, 3. možnosti a koncepcie reformy sociálnej politiky.

I.1.Sociálno – ekonomická situácia

V Správe o sociálnej situácii obyvateľstva SR v roku 1999 sa uvádza, že „... prevažná časť ukazovateľov charakterizujúca životnú úroveň obyvateľstva bola pod úrovňou roku 1989. Dynamika hospodárskeho rastu, ktorá sa od roku 1996 mierne spomaľovala, v r. 1999 nadobudla razantné spomalenie, ktoré sa prejavilo v poklese dynamiky rastu HDP v s.c. oproti roku 1998 o 2,5%. Zároveň výrazne vzrástla nezamestnanosť (v roku 2000 bola priemerná miera evidovanej nezamestnanosti 18,24%, o 0,9 bodu viac ako v roku 1999), a citeľne sa zvýšila miera inflácie (miera inflácie v priemere za rok 1999 v porovnaní s minulým rokom dosiahla 10,6%, bola o 3,9 bodu vyššia ako v r.1998). ... Reálna hodnota mzdy v roku 2000 znamenala 4,6% pokles v porovnaní s rokom 1999. V porovnaní s predtransformačnou úrovňou (r.1989) reálna hodnota priemernej mzdy prehĺbila svoje zaostávanie na 11,8 bodu. „ (str. 5, 6, Správa o sociálnej situácii 1999)

Výrazne sa zvýšili medziregionálne rozdiely. „Koncom decembra 1999 prekročilo 30% mieru evidovanej nezamestnanosti desať okresov.“ (str.21, tamtiež) V ďalších 39 okresoch dosiahla miera nezamestnanosti úroveň vyššiu ako 20%.

Priemerný počet poberateľov podpory v nezamestnanosti bol v roku 2000 111567 osôb, priemerná výška priznanej podpory v nezamestnanosti ku koncu decembra bola v roku 2000 3 296 Sk, na jedno voľné pracovné miesto pripadalo 67 evidovaných nezamestnaných (52 v roku 1999).

V roku 1999 bolo 27,8% vyradených z evidencie nezamestnaných, ktorým sprostredkoval prácu okresný úrad práce, až 37,8% si našli prácu sami. Pre nespoluprácu bolo vyradených z evidencie 10,5%.

Pasívna politika trhu práce (podpory v nezamestnanosti) pohlcuje väčšinu prostriedkov na politiku trhu práce, až 94% všetkých výdavkov. Vláda SR sa rozhodla posilniť aktívnu politiku podporou vzniku 65 626 dohodnutých verejnoprospešných miest (VPP), na ktoré sa v období august 2000 – december 2000 umiestnilo 67 301 dlhodobo nezamestnaných. Zaradenie sa do VPP mohlo po troch mesiacoch práce napomôcť určitému presunu nezamestnaných z kategórie subjektívnych dôvodov ocitnutia sa v hmotnej núdzi (napr. v dôsledku dlhodobej nezamestnanosti) do kategórie zaradenia z objektívnych dôvodov (a zvýšenia dávky sociálnej pomoci z 50% na 100%). Výsledok nie je uspokojujúci: kým v auguste 2000 bolo zo subjektívnych dôvodov v hmotnej núdzi 51,4% občanov, v decembri 2000 (po ukončení VPP) ostalo v tejto kategórii 46,5%, čo svedčí o nízkej účasti poberateľov sociálnej pomoci zo subjektívnych dôvodov na VPP.

Najvyššie percento evidovaných nezamestnaných tvorili učni – 34,7%, osoby s ukončeným základným vzdelaním a bez vzdelania – 29,5% a 16,3% tvorili osoby s úplným odborným stredoškolským vzdelaním s maturitou. Najnižšiu

skupinu tvoria gymnazisti – 7,8% v roku 2000 a absolventi VŠ 11%. Viac ako 2/3 nezamestnaných sú občania s nízkym vzdelaním, maximálne s učňovkou. V dlhodobej nezamestnanosti (viac ako jeden rok 43,6% v roku 2000, viac ako dva roky 21,6% z celkového počtu evidovaných nezamestnaných) pretrvávajú tí, ktorí pracovali v predchádzajúcom zamestnaní ako pomocní a nekvalifikovaní robotníci. Priemerná doba trvania evidencie nezamestnanosti dosiahla 13,7 mesiaca.

V piatich okresoch je cca štvrtina obyvateľstva v hmotnej núdzi. „Pri zohľadnení celkového počtu vyživovaných osôb poberateľmi dávky sociálnej pomoci (v roku 2000 319,2 tisíc osôb), bolo v hmotnej núdzi v roku 2000 613000 osôb, 11,3% podiel na obyvateľstve.

Z celkového počtu 319,2 tis. poberateľov dávky sociálnej pomoci v decembri 2000 bolo 221 800 jednotlivcov (o 9,4% viac v porovnaní s rokom 1999) a 96 910 rodín s nezaopatrenými deťmi (nárast o 3,3%). V roku 2000 z celkového počtu rodín s nezaopatrenými deťmi bolo v hmotnej núdzi 12,5% rodín.

Priemerná mesačná dávka na poberateľa bola v roku 1999 3 057 Sk, v roku 2000 sa zvýšil podiel poberateľov zo subjektívnych dôvodov a teda aj priemerná výška dávky sa znížila na 2 751 Sk (o 9,8% menej).

Podstatnú časť poberateľov dávky sociálnej pomoci (cca 92%) predstavovali nezamestnaní občania evidovaní na úradoch práce – priemerný mesačný počet poberateľov dávky sociálnej pomoci z radov evidovaných nezamestnaných predstavoval v roku 2000 287,7 tis. osôb, nárast oproti roku 1999 o 21,5%. (str. 6 – 7, str. 61, Správa o sociálnej situácii 199, 2000)

SR v roku 2000 vstúpila do OECD. Tento krok sa podaril vďaka pripraveným reformám a koncepciám. Sústreďme sa na tie, ktoré sú relevantné pre oblasť sociálnej politiky.

I.2.Možnosti a koncepcie reformy sociálnej politiky

I.2.1.Sociálna pomoc

Sociálna pomoc sa realizuje prostredníctvom peňažných dávok, vecnej pomoci a služieb (poskytovaných buď individuálne alebo v špecializovaných zariadeniach).

Dávky sociálnej pomoci sú poskytované na báze sociálnej odkázanosti, príp. na základe posúdenia presne definovaných špeciálnych sociálnych udalostí.

Celý systém sociálnej pomoci má pomôcť predchádzať situáciám sociálneho vylúčenia.

Do systému sociálnej pomoci spadajú i tí občania, ktorí sa napriek účasti v systéme sociálneho zabezpečenia ocitajú v stave odkázanosti či núdze, a všetci dlhodobo nezamestnaní, ktorí zostali v evidencii nezamestnaných, ale stratili nárok na podporu v nezamestnanosti a ocitajú sa v stave núdze (92% poberateľov dávky sociálnej pomoci tvoria nezamestnaní).

V súčasnosti nie je možné odhaliť, koľkí občania participujú zároveň vo viacerých položkách sociálnych výdavkov. Isté je, že dochádza ku kumulácii rôznych dávok, služieb z rôznych systémov.

Systém sociálnej pomoci totiž vymedzuje minimálne dávky. Minimálne dávky sú definované na základe zákona o životnom minime. Pokiaľ podpora v nezamestnanosti (poistné) a štátne sociálne dávky (najmä prídavky na deti ak vzniká nárok) nedosiahne požadované minimum, príjem sa dopĺňa sa dávky sociálnej pomoci.

Tabuľka**Sumy na určenie životného minima podmieňujúceho vznik nároku na štátne sociálne dávky a na určenie ich výšky:**

Obdobie	Ukazovateľ	suma (Sk)	
1993 osobné potreby	dieťa do 6 rokov	1010	
	dieťa 6 – 10 rokov	1130	
	dieťa 10 – 15 rokov	1350	
	nezaopatrené nad 15 rokov	1460	
	ostatní občania	1350	
	domácnosť	jednotlivec	630
		2 osoby v domácnosti	810
		3-4 osoby v domácnosti	1000
		5 a viac osôb v domácnosti	1190
Od 1.7. 1995 Osoba	dieťa do 6 rokov	1130	
	dieťa 6 – 10 rokov	1260	
	dieťa 10 – 15 rokov	1470	
	nezaopatrené nad 15 rokov	1590	
	ostatní občania	1470	
	Domácnosť	jednotlivec	710
		2 osoby v domácnosti	910
		3-4 osoby v domácnosti	1120
		5 a viac osôb v domácnosti	1240
Od 1.11.1997 Osoba	dieťa do 6 rokov	1250	
	dieťa 6 – 10 rokov	1400	
	dieťa 10 – 15 rokov	1630	
	nezaopatrené nad 15 rokov	1760	
	ostatní občania	1630	
	jednotlivec	780	
	2 osoby v domácnosti	1000	
	3-4 osoby v domácnosti	1230	
	5 a viac osôb v domácnosti	1360	
Od 1.7. 1998	dieťa do 6 rokov	1350	
	dieťa 6 – 15 rokov	1660	
	nezaopatrené nad 15 rokov	1770	
	spoločne posudzovaná osoba	2100	
	jednotlivec	3000	

Tieto sumy sa môžu meniť k 1.7.

V úprave z roku 1998 sa zmenilo definovanie minima na osobu a domácnosť, prešlo sa na určovanie životného minima pre rodinu.

Životné minimum v predchádzajúcej tabuľke slúži na poskytovanie dávok štátnej sociálnej podpory. Pre dávky sociálnej pomoci je výška životného minima odlišná.

Životné minimum sa chápe ako spoločensky uznaná minimálna hranica príjmov fyzickej osoby, pod ktorou nastáva stav hmotnej núdze. Životné minimum v rámci systému sociálnej pomoci bolo v roku 2000 nasledovné:

- fyzická osoba alebo fyzické osoby, ktorých príjmy sa posudzujú spoločne, sa považuje suma alebo úhrn súm 3490 Sk mesačne, ak ide o jednu plnoletú fyzickú osobu,

- 2 440 Sk (70% ŽM pre osobu) ak ide o ďalšiu spoločne posudzovanú plnoletú fyzickú osobu alebo zaopatrené neplnoleté dieťa,
- 1 580 Sk mesačne (45% ŽM pre plnoletú osobu), ak ide o nezaopatrené dieťa.

Od 1.7. 2001 sú sumy životného minima v rámci sociálnej pomoci nasledovné:

- fyzická osoba alebo fyzické osoby, ktorých príjmy sa posudzujú spoločne, sa považuje suma alebo úhrn súm 3 790 Sk mesačne, ak ide o jednu plnoletú fyzickú osobu,
- 2 650 Sk (70% ŽM pre osobu) ak ide o ďalšiu spoločne posudzovanú plnoletú fyzickú osobu alebo zaopatrené neplnoleté dieťa,
- 1 720 Sk mesačne (45% ŽM pre plnoletú osobu), ak ide o nezaopatrené dieťa.

Pokiaľ podpora v nezamestnanosti (poistné) nedosiahne určené minimum, dopĺňa sa príjem z ďalších systémov, a to i tým nezamestnaným, ktorí poberajú podporu v nezamestnanosti.

Pre podporu v nezamestnanosti je vymedzená maximálna výška podpory v nezamestnanosti (viď prehľad o dávkach v podpore v nezamestnanosti v časti I.2.4.). Pri určovaní nároku na výšku podpory v nezamestnanosti sa zohľadňuje doba platenia príspevku na poistenie v nezamestnanosti a vek (nie počet závislých osôb). Podpora je potom určitým percentom z príjmu. Pokiaľ sa evidovaný nezamestnaný a jeho rodina ocitne pod úrovňou ŽM, zvyšuje sa príjem o dávky sociálnej pomoci podľa počtu závislých a posudzovaných osôb. Samozrejme, pokiaľ má nezaopatrené deti a spĺňa kritériá na poberanie prídavkov na deti, zohľadňuje sa výška prídavkov na deti.

Možno zovšeobecniť, že typická štvorčlenná rodina s dvomi deťmi (vek 3 a 7), s nezamestnaným prednostom domácnosti (vek 35 rokov), ktorého predchádzajúci príjem dosahoval 1,5 priemernej hrubej mzdy, bude v zákonom stanovenej dobe poberať len dávky z poistenia v nezamestnanosti, a to iba do výšky zákonom určeného maxima. Pokiaľ bol jeho príjem na úrovni priemernej mzdy, bude poberať dávky z poistenia a príspevky štátnej sociálnej podpory (prídavky na deti, príspevok na bývanie). Pokiaľ bol jeho príjem nižší ako priemer, bude navyše poberať aj dávky sociálnej pomoci (až do dosiahnutia výšky životného minima). Podobný princíp nabaľovania platí aj pre nezamestnaného jednotlivca. Ak bol jeho príjem rovnaký alebo vyšší ako priemerná mzda, bude poberať iba podporu v nezamestnanosti. Pri nižšom príjme získa nárok aj na dávky sociálnej pomoci.

Táto systémová chyba „nabaľovania“ vytvára priestor pre možné zneužívanie systému sociálnej ochrany. Keďže sa prídavky na deti používajú ako kvázi sociálna dávka na dosiahnutie úrovne sumy životného minima, teda ako súčasť náhrady mzdy (a nie ako prídavok ku mzde či náhrade mzdy), nutne to vyvoláva interpretáciu, že sa za reprodukčné správanie rodine platí mzda, teda že deti sú zdrojom príjmu. Navyše, prídavky na deti sú finančnou dávkou, a o jej použití rodinou nie je možné rozhodovať. Systém sociálnej pomoci tento priestor vytvára (poskytnutie služby, vecnej dávky).

Zákon č. 195/ 1998 Zbierky zákonov uverejnený 25.júna 1998 hovorí, že sociálna pomoc je:

- sociálna prevencia
- riešenie hmotnej núdze alebo riešenie sociálnej núdze, v dôsledku ktorej si občan nemôže sám ani s pomocou rodiny zabezpečiť základné životné podmienky a riešenie sociálnej núdze občana s ťažkým zdravotným postihnutím kompenzáciou sociálnych dôsledkov ťažkého zdravotného postihnutia.

Základné životné podmienky na účely tohto zákona sú jedno teplé jedlo denne, nevyhnutné ošatenie a prístrešie.

Dávka sociálnej pomoci (DSP) sa poskytuje občanovi, ktorý sa nachádza v hmotnej núdzi (príjem nedosahuje životné minimum) diferencovane podľa toho, či sa do tejto situácie dostal z objektívnych dôvodov alebo zo subjektívnych dôvodov. Dávka sa poskytuje na zabezpečenie základných životných potrieb. Občanovi, ktorý je v hmotnej núdzi zo subjektívnych dôvodov sa dávkou sociálnej pomoci doplní jeho príjem v kalendárnom mesiaci do sumy 50% životného minima. Občanovi, ktorý je v hmotnej núdzi z objektívnych dôvodov a nemá príjem zo závislej činnosti sa dávkou sociálnej pomoci doplní príjem v kalendárnom mesiaci do sumy 100% životného minima. Občanovi, ktorý je v hmotnej núdzi z objektívnych dôvodov a má príjem zo závislej činnosti sa dávkou sociálnej pomoci doplní jeho príjem v kalendárnom mesiaci do sumy 120% životného minima.

Efekty zákona:

Obyvatelia v hmotnej núdzi v SR

Stav v decembri	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Počet	386 323	442 544	408 507	378 637	392 927	506 440	584 941	613 000
Podiel v %	7,2	8,3	7,6	7,0	7,3	9,4	10,8	11,3

Zdroj: Informačný systém MPSVR SR (zohľadnenie celkového počtu vyživovaných osôb poberateľmi DSP)

V dôsledku uplatnenia rozlíšenia hmotnej núdze zo subjektívnych a objektívnych dôvodov, bol v júni 1999 podiel poberateľov dávky sociálnej pomoci 11%. V júli 1999 bola prijatá novela zákona, ktorá sprísnila kritéria posúdenia subjektívnych dôvodov. Po opätovnom posúdení sa percento poberateľov DSP v hmotnej núdzi zo subjektívnych dôvodov zvýšilo na 27,9%. V súvislosti s novelou zákona o sociálnej pomoci z 1.7.1999, zmenila sa štruktúra poberateľov dávky podľa dôvodov hmotnej núdze.

Tabuľka

Štruktúra poberateľov dávok hmotnej núdze podľa dôvodov (DSP):

Hmotná núdza	Počet poberateľov DSP spolu v 1999		Počet poberateľov DSP spolu v 2000	
- zo subjektívnych dôvodov	82 626	27,9%	148 728	46,6%
- z objektívnych dôvodov	193 222	65,1%	120 166	37,6%

- z objektívnych dôvodov pri príjme zo závislej činnosti	20 756	7%	50 337	15,8%
Poberatelia spolu	296 604	100%	319 231	100%

Zdroj: Informačný systém MPSVR SR

Poradie subjektívnych dôvodov bolo nasledovné: poberatelia, ktorí pred evidenciou v zozname uchádzačov o zamestnanie neplatili príspevok na poistenie v nezamestnanosti (ženy v domácnosti, ženy po materskej dovolenke, opakovane vyradení zo zoznamu nezamestnaných) – 27,1%, poberatelia, ktorí ukončili pracovný pomer pre porušenie pracovnej disciplíny – 25,3%, poberatelia, ktorí ukončili pracovný pomer bez vážnych dôvodov – 23%, vyradení z evidencie uchádzačov o zamestnanie pre nespoluprácu – 7,2%, z dôvodu zanedbania starostlivosti o dieťa – 1,1%.

Štruktúra subjektívnych dôvodov ocitnutia sa v hmotnej núdzi v roku 2000 bola nasledovná: 31,9% tvorili tí nezamestnaní, ktorí boli v evidencii nezamestnaných zaradení viac ako 24 mesiacov, 20,2 % tvorili tí, ktorí pred evidenciou v nezamestnanosti neplatili príspevok na poistenie v nezamestnanosti (teda predtým nepracovali, ako matky z domácnosti a tí, ktorí ukončili školu viac ako pred rokom), 11,9% tvorili absolventi škôl po ukončenej príprave na povolanie. Teda, 2/3 zo všetkých zaradených zo subjektívnych dôvodov tvorili tí, ktorí sa nemôžu uplatniť na trhu práce. (Ostatní sa v tejto kategórii ocitli z dôvodov straty zamestnania pre porušenie pracovnej disciplíny, ukončenia zamestnania bez vážnych dôvodov, či pre nespoluprácu s úradom práce).

Zhoršujúca sa ekonomická situácia, výrazný nárast poberateľov dávky sociálnej pomoci, najmä z dôvodu zvyšujúcej sa nezamestnanosti, vyústili do novely Zákona o sociálnej pomoci (predložená v júli 2000, s účinnosťou od 1.1.2001). Novela spresňuje podmienky vzniku nároku na peňažné príspevky na kompenzáciu sociálnych dôsledkov ťažkého zdravotného postihnutia (predovšetkým zníženie jednotlivých peňažných príspevkov). Subjektívne dôvody znižujúce dávky sociálnej pomoci na 50% sa priamo vzťahovali na 296

604 osôb, v dôsledku čoho sa znížil príjem aj vyživovaným osobám poberateľa dávky (dôsledky nieslo ďalších 288 337 osôb). V novele sa navrhuje, aby v prípade, ak jeden plnoletý občan v okruhu spoločne posudzovaných osôb bude posúdený ako občan v hmotnej núdzi zo subjektívnych dôvodov, neovplyvnil posudzovanie druhej plnoletej fyzickej osoby negatívne. Plnoletí občania budú posudzovaní každý za seba. Majetkové pomery sa budú posudzovať nielen v prípade hmotnej núdze, ale aj v prípade sociálnej núdze.

Novela môže prispieť aj k vyčisteniu celého systému dávok. Mení DSP tak, aby sa výška dávky aspoň priblížila sumám životného minima. Návrhy samy o sebe síce zaťažia štátny rozpočet, ale zabránia zneužívaniu systému a tým sa isté výdavky ušetria.

V novele sa však zatiaľ nepremieta vlastný návrh MPSVR a Koncepcia decentralizácie verejnej správy. MPSVR sa snaží sa naplniť tri ciele: získať príjmy do štátneho rozpočtu (trhové aktivity), znížiť výdavky štátneho rozpočtu (reštrikcia) a zabrániť prehľbovaniu chudoby.

V oblasti sociálnych služieb navrhuje MPSVR také zmeny, ktoré by zvýšili príjmy do štátneho rozpočtu (o 62 700 tis. Sk/rozpočtový rok, zvýšenie výdavkov len o 5 000 tis. Sk.). Príjmy sú výsledkom trhového typu poskytovania služieb ako napr. 1. uhrádzanie nákladov poskytovanej zdravotnej starostlivosti na základe zdravotného poistenia, čo samozrejme znamená vyššie výdavky pre zdravotné poisťovne, 2. rozšírenie osôb, ktorým sa má poskytovať jedno teplé jedlo denne zvýši výdavky obcí, štát však ušetrí na dávke sociálnej pomoci. Hmotná núdza sa takto rieši poskytovaním služby (od iného aktéra a z iných zdrojov) namiesto poskytnutia dávky sociálnej pomoci, 3. vyžadovanie úhrady aj za bývanie u okruhu povinných osôb (čo opäť zvýši príjmy do štátneho rozpočtu, a zvýši výdavky občanov). Štát sa teda snaží ponechať si tie sociálne služby, ktoré v konečnom dôsledku znamenajú zisk pre štát. Tento zisk je možný len vďaka zvýšeným výdavkom obcí, verejno-právnych inštitúcií a

občanov. Novela neuvažuje o reštrukturalizácii sociálnych služieb, o skutočnom presune služieb na iné subjekty (napokon sú zdrojom príjmov štátneho rozpočtu).

Cieľ reštrikcie - ušetrenia výdavkov sa naplňa v oblasti peňažných príspevkov na kompenzáciu a to uplatnením nového peňažného príspevku za opatrovanie, namiesto pôvodného príspevku na osobnú asistenciu a pri starostlivosti o blízku osobu, znižuje sa rozsah hodín priemernej osobnej asistencie, obmedzuje sa dĺžka jeho poskytnutia len do 65 roku občana, zohľadní sa poberanie zvýšenia dôchodku pre bezvládnosť, zníži sa hodinová sadzba osobnej asistencie, znížia sa príspevky na zaobstaranie pomôcok, osobného vozidla, predĺži sa doba, kedy je možné požiadať o ďalší príspevok, zníži sa príspevok na prepravu, atď...

Na druhej strane opatrenia v oblasti dávky sociálnej pomoci budú znamenať zvýšenie výdavkov zo štátneho rozpočtu v porovnaní s rokom 2000. Je to však nevyhnutná úprava z dôvodu prepadu rodín pod úroveň životného minima. Pôvodný zámer poskytnutia dávky sociálnej pomoci bol preklenúť nepriaznivú sociálnu situáciu občana, avšak pri jej dlhodobom poberaní (čo je súčasný trend) nie je možné zabrániť touto formou pomoci prepadu veľkej časti obyvateľstva do chudoby, v dôsledku čoho táto skupina občanov nie je a nebude schopná uhrádzať výdavky spojené so zabezpečovaním svojich domácností bez vážneho ohrozenia výživy. Nehovoriac o ďalších vážnych dôsledkoch – zvyšujúceho sa napätia v spoločnosti, narastania rasových konfliktov, zlepšovania pôdy pre populizmus, zvyšovania politickej nestability, zvyšovania trestnej činnosti (v roku 1999 bolo 50% trestnej činnosti páchanej nezamestnanými).

Jediným riešením je tvorba nových pracovných miest, a to tak verejných ako aj podnikateľských, skutočné oživenie ekonomiky a realizácia právneho stavu v ekonomických vzťahoch.

I.2.2.Štátna sociálna podpora

Koncepcia budovania systému štátnej sociálnej podpory z júla 2000 sa odvoláva na základný rámec, ktorým je Koncepcia transformácie sociálnej sféry a Zásady štátnej sociálnej podpory z roku 1995. V 1995 roku Vláda SR prijala Zásady štátnej sociálnej podpory (ŠSP) namiesto pripravovaných zásad zákona o tejto podpore a rozhodla sa, že každá dávka systému bude upravená samostatným zákonom. ŠSP teda nemá charakter a podobu systému sociálnej pomoci a je veľmi komplikované nájsť v jednotlivých právnych aktoch ucelený koncepčný zámer a nadväznosť krokov. Ako ďalej konštatuje H. Woleková (Slovensko 2000), rozhodnutia boli prijímané pod tlakom iných vonkajších faktorov. Týka sa to aj dvoch základných príspevkov tohto systému: rodičovského príspevku a prídavkov na deti.

Súčasná Koncepcia sa opakovane vracia k témam a úlohám z roku 1995, ktoré z veľkej časti ostali nenaplnené:

Vybudovanie administratívnej štruktúry na výkon agend ŠSP. Dodnes túto agendu vykonávajú rôzne subjekty (Sociálna poisťovňa, NÚP, zamestnávateľia, štátna správa). Táto jediná oblasť sociálnej politiky, ktorá je výlučne v kompetencii štátu, nemá vlastnú administratívnu štruktúru na svoj výkon. Rozhodnutie vytvoriť jednu agendu, vyplácať príspevky na jednom mieste, automatizovať spracovanie agendy a tým získať prehľad, a získať možnosť efektívne vyhodnotiť efektívnosť ŠSP, sa od roku 1995 nepodarilo zrealizovať.

ŠSP zatiaľ vždy iba reaguje na koncepcie, legislatívne zmeny v iných oblastiach a modifikuje sa naďalej pod týmto vonkajším tlakom (Zákon o zamestnanosti, životnom minime, sociálnej pomoci, atď.).

Sústavne sa tak otvára základná kategória systému – nezaopatrené dieťa. V roku 1995 Vláda schválila obmedzenie veku nezaopatreného dieťaťa na 18 rokov za predpokladu, že bude konštituovaná nová samostatná sústava sociálnej podpory študentom vysokých škôl. Systémová zmena v školstve sa neuskutočnila, na jej

nevyhnutnosť už poukazujú nielen predstavitelia škôl, ale aj študenti. Určenie „nezaopatrenosti“ a „sústavnej prípravy na povolanie“ je výsledkom tlaku rezortu školstva. V súčasnosti sa k týmto tlakom výrazne pridáva problém nezamestnanosti, a tak sa má ešte v roku 2001 považovať za nezaopatrené dieťa aj také, ktoré je po skončení povinnej školskej dochádzky vedené v evidencii nezamestnaných občanov, a to do 18 rokov. Dôvodom sú vysoké nároky na štátny rozpočet v systéme sociálnej pomoci. (Nezaopatrenosť je navrhnutá do skončenia povinnej školskej dochádzky, potom najviac do dovŕšenia 25 rokov veku, ak sa sústavne pripravuje na povolanie, alebo z dôvodu choroby brániacej tejto príprave, či z dôvodu dlhodobu nepriaznivého zdravotného stavu. Na posúdenie zdravotného stavu sú však potrebné posudkové komisie, ktoré zatiaľ nie sú vytvorené.)

Prídavky na deti sú adresné dávky. Garantuje sa tak sociálny príjem v nízkopríjmových rodinách, zároveň však horná hranica nároku je silne diskriminačné opatrenie. V roku 1999 nebol využitý ani valorizačný mechanizmus, opäť z dôvodu napätého rozpočtu. Celkový podiel výdavkov štátneho rozpočtu na dávky pre rodiny s deťmi sa vo vzťahu k HDP sústavne znižuje. Výrazne sa znižuje aj podiel prídavku na dieťa voči priemernej mzde. Dlhodobým pretrvávaním tohto stavu prestanú prídavky na deti plniť svoj účel. Od roku 1999 sa upravila sadzba dane a výška nezdaniateľných častí príjmu, čím sa síce zvýšil čistý príjem, avšak zároveň pri súčasne platných hraniciach na vznik nároku na prídavky má táto zmena za následok stratu nároku na prídavky, čím sa reálny príjem rodín znižuje. Opakovane sa preto otvára otázka univerzálneho systému, bez testovania príjmu, v kombinácii s daňovým systémom (zavedenie rodinného zdaňovania príjmov, odpisy na daniach). Predkladaná Koncepcia zvažuje výhody a nevýhody adresného či univerzálneho systému a navrhuje prechod na univerzálny systém (v rámci istých príjmových hraníc a koeficientov) s plánom úloh od r.2001 do r. 2002.

Naplnenie tejto koncepcie predpokladá administratívne pokrytie ŠSP v štátnej správe (čo predpokladá aj Koncepcia reformy verejnej správy), vybudovanie informačného systému, personálne zabezpečenie, samozrejme finančné zdroje a jednotný zákon o štátnej sociálnej podpore. Možno len dúfať, že pre ŠSP neplatí princíp nespĺnených úloh päťročnic.

Koncepcia sa snaží zrušiť isté duplicity v zabezpečení: sociálny príplatok pre zdravotne ťažko postihnuté deti (pokryté sú v rámci sociálnej pomoci a špecificky určenými prídavkami pre tieto deti), sociálny príplatok, ak sa deti pripravujú na povolanie mimo miesta bydliska (zrušiť pre deti na VŠ, ak sa uplatní systém sociálnych štipendií, pre ostatné deti testovať príjem) a modifikuje rodičovský príspevok.

Daňová úprava v roku 2000 (zvýšenie odpočítateľných, nezdaniteľných položiek) sa premieta do zvýšenia čistej mzdy. Táto zmena však v súvislosti s hranicou nárokovateľnosti na prídavky na deti, (ktorá bola v roku 2000 definovaná v dvoch pásmach: do 1,36 násobku životného minima pre účely stanovenia štátnych sociálnych dávok, a v pásme od 1,36 násobku do 1,99 násobku) v konečnom dôsledku vedie k zníženiu čistého príjmu u väčšiny typov rodiny. Zmenšenie rozdielu medzi hrubou a čistou mzdou a zníženie daňového zaťaženia tak vo väčšine rodín s deťmi znamená zníženie čistého príjmu rodiny. (Prídavky na deti poberá 74% detí, t.j. v priemere 1 070 000 detí, z celkového počtu 1 446 000 detí.)

Tabuľka

Priemerná zmena čistého príjmu v type rodiny (pred daňovou úpravou a po daňovej úprave) podľa počtu detí a pásiem pre nárok na prídavky na deti r. 2000

priemerná zmena príjmu v type rodiny:	neúplné rodiny		úplné s jedným EA		úplné s dvomi EA	
	1. pásmo	2. pásmo	1. pásmo	2. pásmo	1. pásmo	2. pásmo
bezdetnej	+ 260 SK	+ 327 SK	+ 325 SK	+ 643 SK	+ 443 SK	+ 744 SK
jednodetnej	+ 74 SK	+ 94 SK	+ 227 SK	+ 294 SK	- 124 SK	+ 321 SK
dvojdetnej	- 53 SK	- 212 SK	+ 133 SK	- 12 SK	- 346 SK	+ 28 SK
trojdetnej	- 147 SK	- 513 SK	+ 3 SK	- 221 SK	- 553 SK	- 217 SK
štvordetnej	- 255 SK	- 746 SK	- 127 SK	- 453 SK	- 719 SK	- 493 SK
päťdetnej	- 376 SK	- 955 SK	- 257 SK	- 795 SK	- 838 SK	- 828 SK
šesťdetnej	- 497 SK	- 1 241 SK	- 343 SK	- 1 147 SK	- 952 SK	- 1 129 SK

EA – ekonomicky aktívny, 1. pásmo – do 1,36 násobku životného minima, 2. pásmo – od 1,36 do 1,99 násobku životného minima, od 1.7.2001 do 2,1 násobku životného minima

Zdroj: spracované podľa MPSVR

Efekty uvedenej zmeny sú nasledovné:

1. S počtom detí v rodine, bez ohľadu na jej úplnosť či neúplnosť, a bez ohľadu na počet ekonomicky aktívnych v rodine, klesá jej čistý príjem. (Úvaha, že je to mechanizmus, ktorý má zabrániť, aby sa deti stali zdrojom príjmu v rodine, je nesprávna, nakoľko sa jedná o rodiny, ktorých aspoň jeden člen je ekonomicky aktívny.)
2. Priemerné hodnoty skrývajú v sebe ďalší znak – s vekom detí klesá čistý príjem rodiny, t.j. čím je dieťa staršie, resp. čím je viac detí starších, tým je čistý príjem rodiny nižší. Napriek tomu, že prídavky na deti sú postavené na úplne opačnom princípe – s vekom dieťaťa rastú.

Tabuľka
Nárok na prídavky na deti

	1. pásmo rok 2000	1. pásmo rok 2001	2. pásmo rok 2000	2. pásmo rok 2001
do 6 rokov	640 Sk	680 Sk	420 Sk	480 Sk
od 6 do 15 rokov	790 Sk	830 Sk	520 Sk	590 Sk
nad 15 rokov	840 Sk	890 Sk	550 Sk	620 Sk

Poznámka: V roku 2001 sa definícia pásem zmenila, 1. pásmo z kategórie do 1,36 násobku ŽM na 1,37 násobok ŽM, 2. pásmo z kategórie 1,99 násobku ŽM na 2,10 násobok ŽM

3. Zrušil sa aj princíp ochrany rodín v tzv. prvom pásme. Najmenšie straty na príjme sú v type úplnej rodiny s jedným ekonomicky aktívnym členom, ale v prípade rodiny, kde dvaja pracujú, strácajú na čistom príjme rodiny s nižším príjmom viac, ako rodiny s vyššími príjmami. Úplné rodiny s dvomi ekonomicky aktívnymi sú zmenou daňového systému „potrestané“ najviac.
4. K zníženiu čistého príjmu u rodín, ktoré majú nárok na prídavky na deti, nedochádza iba u jednodetných rodín a u dvojdetnej rodiny s jedným ekonomicky aktívnym členom v nižšom príjmovom pásme.

Na mieste je prehodnotenie vzťahu určovania prídavkov na deti (vekové pásma, rovnako testovanie príjmu) a daňovými princípmi. Daňová reforma jednak úplne vylúčila časť rodín z nároku na prídavky na deti (čo mohlo byť jej implicitným

cieľom), jednak časť poberateľov preradila do vyššieho pásma nárokovateľnosti. Na výdavkoch na prídavky sa ušetrilo, samozrejme za cenu zníženia čistého príjmu mnohých rodín. Koncepcia štátnej sociálnej podpory preto uvažuje o univerzálnom, kategorizovanom systéme, v troch pásmach do 1,37, od 1,37 do 2,0, a nad 2,0 násobok sumy životného minima, navrhuje zmeniť sumy životného minima na účely prídavkov na deti podľa veku dieťaťa a tak zmeniť nepriaznivý efekt podpory jednodetných rodín. (Tieto navrhované zmeny zvyšujú výdavky štátneho rozpočtu o cca 1 miliardu Sk).

Obávame sa, že tento návrh postihne rovnaký osud ako návrh MPSV a R na zmeny, zvýšenie príspevku na bývanie. Príspevok na bývanie bol prvý krát pripravený v roku 1996, ale vláda ho neprerokovala. Koncom roku 1998 sa pripravil nový návrh, s navrhovanou účinnosťou od 1.7.1999. MF SR vyslovilo zásadný nesúhlas s predpokladanými nárokmi na štátny rozpočet, legislatívne konanie podmienilo vyriešením zdrojových možností na pokrytie príspevku na bývanie. Vzhľadom na finančné možnosti štátneho rozpočtu bol návrh účinnosti zákona o príspevku na bývanie posunutý na 1.1.2000. Účelom tejto adresnej dávky je prispieť bytovým domácnostiam s nízkymi príjmami (spravidla pod, resp. na hranici životného minima) na úhradu ich nákladov spojených s užívaním bytu alebo rodinného domu. Je to teda ďalšia dávka sociálnej ochrany, svojim charakterom patriaca do oblasti sociálnej pomoci na riešenie hmotnej núdze. Výška príspevku na bývanie zohľadňuje cenové úpravy nákladov na bývanie uskutočnené do konca roka 1999.

MPSV a R pripravilo návrh na zvýšenie príspevku na bývanie, nakoľko sa zmenili cenové náklady na bývanie ako dôsledok zvýšenia cien, a teda sumy minimálnych výdavkov na bývanie podľa zákona z roku 1999 už nezodpovedajú reálnym výdavkom na bývanie v roku 2000.

Tabuľka**Prehľad cenových úprav na bývanie v r. 1999 a v r. 2000**

	rok 1999	rok 2000
čisté nájomné	+ 70%	+ 70% (už je ohľadnené)
elektrina	+ 65%	+ 40%
plyn	+ 50%	+ 30%
teplo a teplá voda	+ 61%	+ 20%
vodné a stočné	+ 20%	+ 27%
ostatné komunálne služby	+ 50%	

Tabuľka**Výška minimálnych výdavkov na bývanie v roku 1999 a návrh v roku 2000**

	rok 1999	návrh v roku 2000
jedna fyzická osoba	1 410 SK	1 680 SK
dve fyzické osoby	1 750 SK	2 090 SK
tri fyzické osoby	2 090 SK	2 490 SK
štyri a viac fyzických osôb	2 430 SK	2 900 SK

Uvedeným spôsobom by sa zvýšila efektívnosť adresne poskytovaného príspevku na bývanie nízko príjmovým domácnostiam, pričom by sa rozšíril okruh možných poberateľov najmä o rodiny s nezaopatrenými deťmi, ktoré nie sú v hmotnej núdzi a ktorých čistý mesačný príjem mierne prekračuje hranicu životného minima. Vláda SR predložený návrh v júni 2000, neschválila.

Jedným z dôvodov, prečo nemajú úradníci viac času na prácu priamo v teréne, je stále zložitý systém dávok. Zoberme si 5-člennú rodinu, ktorej životné minimum v roku 2000 bolo od 7 705 Sk (subjektívne dôvody) do 10 670 Sk (objektívne dôvody). Aby ich dostali, musí požiadať napr. otec o podporu v nezamestnanosti, matka o rodičovský príspevok, prídavky na 3 deti, príspevok na bývanie a sociálnu pomoc. Ak sú obaja rodičia dlhodobo nezamestnaní, tú istú sumu rodina dostane ako súčet prídavkov na deti, príspevku na bývanie a sociálnej pomoci. Viete si predstaviť koľko roboty je s tým spojenej? Nebolo by rozumnejšie vyplatiť jednu a tú istú sumu v podobe jednej dávky „sociálnej podpory“ pre konkrétnu rodinu, pričom sa ušetrí kopa času, papiera a súčasne bude možné aj priamo a jednoducho odpočítat poplatky na nájomné, či na školské stravovanie detí? Všetci politici, ktorí sa rozhodli

prispiet' k lepšiemu fungovaniu sociálneho systému, navrhujú opakovane len kozmetické úpravy súčasného systému a neprekročili prah radikálnejších zmien.

Samotný názov prídavky na deti hovorí o tom, že sú niečím navyše, že spoločnosť sa rozhodla „pridať“ rodinám s deťmi k ich príjmu. Za príjem je v tomto prípade považovaný najmä pracovný príjem, resp. dávky, ktoré ho nahrádzajú: nemocenské dávky, dôchodok, podpora v nezamestnanosti, rodičovský príspevok. V prípade rodín dlhodobo nezamestnaných sa prídavky na deti stávajú základným príjmom rodiny a k nim sa dopočítava sociálna pomoc. Skutočne pomýlená logika, ktorá napovedá, že vyplácanie prídavkov na deti v týchto rodinách neplní svoju funkciu a je nezmyselné.

Zložitý a nejednoznačný systém sociálnych dávok, ktorý sa týka rodín v hmotnej núdzi, je vodou na mlyn tým, ktorí rozprávajú o neschopnosti samosprávy odborne zvládnuť a zabezpečiť výkon sociálnej pomoci po decentralizácii. Pritom súčasná úroveň sociálnej pomoci občanom ani zďaleka nezodpovedá štandardom sociálnej práce vo vyspelých krajinách. Ak človek ochorie, nepomôže mu to, že mu Sociálna poisťovňa vyplatí nemocenské dávky. Potrebuje najmä lekára. Ak sa človek dostane do stavu núdze, nie vždy mu pomôže dávka sociálnej pomoci. Potrebuje aj profesionálneho sociálneho pracovníka, s ktorého pomocou sa dostane z núdze von. Reforma verejnej správy dáva mestám a obciam príležitosť vytvoriť nový systém sociálnej práce využívajúc schopných ľudí zo štátnej správy a mladých, odborne pripravených sociálnych pracovníkov. Po desiatich rokoch prešľapovania štátnej správy na jednom mieste, bolo by načim dať samospráve šancu.

I.2.3.Sociálne poistenie

Koncepciu reformy sociálneho poistenia na Slovensku nie je možné vytvoriť, ani posudzovať bez zohľadnenia troch základných momentov:

- existujúce problémy v spoločnosti a faktory podmieňujúce typ reformy a jej priechodnosť,
- previazanosť „starého“ a nastupujúceho, „nového“ systému sociálneho poistenia,
- priechodnosť zmeny, nastavenosť populácie a jej motivácia, t.j. podmienky pre osobnú zainteresovanosť a voľbu.

Faktory ovplyvňujúce dôchodkový systém

Finančná rovnováha každého dôchodkového systému je podmienená:

A/ vekovou štruktúrou populácie (hlavný faktor finančného zabezpečenia dôchodkov) s dôsledkom možnej krízy existujúceho dôchodkového pokrytia. Stratégia reformy však nezávisí len na vekovej štruktúre, ale predovšetkým na pomere medzi počtom a príjmom tých, ktorí sú v produktívnom zamestnaní a počtom tých, ktorí sú trvalo mimo pracovného trhu a majú oprávnenia na poberanie dôchodku. Rozhodujúcim faktorom je teda pomer medzi počtom obyvateľov, ktorí sú schopní platiť príspevky, dane a počtom tých, ktorí poberajú dávky v rámci dôchodkového systému.

B/ silou národnej ekonomiky, jej schopnosťou vytvárať zdroje, zamestnanosť a príjmy.

Problémom sú obmedzené možnosti (ak vôbec) vytvorenia dlhodobej ekonomickej prognózy, existujúca miera nezamestnanosti (jej tlak na existujúce pracovné miesta) a poddimenzovaná príjmová štruktúra populácie na Slovensku.

C/ politickou stabilitou a právnym štátom. Dôležitým faktorom typu reformy a jej priechodnosti je schopnosť kooperácie politických síl, jednotlivých ministerstiev (koordinácia vládnej politiky), existencia funkčnej, prehľadnej a

konzistentnej legislatívy, možnosť dlhodobých riešení, ktoré umožňujú nielen riešenie finančných obmedzení existujúceho systému, ale prípravu novej sociálnej doktríny. Konkrétne to znamená posun od riešenia ad hoc problémov, „hasenia požiarov“ v sociálnej sfére, ku naplneniu funkcie prevencie v oblasti sociálnej politiky, k predchádzaniu vzniku sociálnych rizík.

Vážnym problémom je, že reforma penzijného systému je postupný proces. Finančné efekty nie sú v krátkodobej perspektíve viditeľné. Často krát opatrenia, prijaté zákony neprinesú žiadnu „popularitu“ politickej reprezentácii, ktorá ich presadzuje. Navyiac vedomie, že pripravované opatrenia s dlhodobo odloženým prínosom sú v danom okamihu nepopulárne, (napr. haló efekt okolo predlžovania veku odchodu do dôchodku) nesie so sebou obrovské riziko populizmu, polovičatých riešení, ktoré v konečnom dôsledku neprinesú žiadny efekt, alebo kontrafinalitný efekt. V tejto súvislosti si každá vláda, ktorá sa napriek uvedeným rizikám rozhodne pre realizáciu reformy, zaslúži pochvalu.

D/ súčasným stavom dôchodkového systému a možnosťami jeho reformy. Alarmujúci problém je sústavné znižovanie podielu priemerného starobného dôchodku na priemernej nominálnej mzde (1989 – 60%, 1990 – 56%, 1991 – 52%, 1992 – 49%, 1993 – 44,1%, 1994 – 46%, 1995 – 43,1%, 1996 – 45,7%, 1997 – 44,7%, E. Rievajová). V krajinách EÚ je tento pomer 70 – 75%.

Aké sú možnosti riešenia?

Zohľadniac všetky spomínané problémy a faktory, manévrovací priestor sa nám zužuje na dva základné, vzájomne prepojené kroky:

I. reforma systému pay as you go (zabezpečenie dostatočných zdrojov, zníženie výdavkov a naplnenie princípu verejného záujmu a solidarity),

II. vytváranie doplnkových, dobrovoľných foriem (zvýšenie dôchodkov, presun časti zodpovednosti zo štátu na jednotlivca, s posilnením princípu individuálnej zodpovednosti, motivácie a individuálnej voľby)

I. Reforma priebežného systému

Niekoľko poznámok k prvému kroku, k nutnosti úprav systému „pay as you go“: Najjednoduchší spôsob, ktorý sa ponúka je zvyšovanie príspevkového zaťaženia. Táto možnosť je však nereálna, nakoľko dnešné príspevkové zaťaženie je na hranici únosnosti a patrí medzi najvyššie v Európe. Neúnosné je aj pre samotný štát, ktorý si sám sebe príspevkové zaťaženie znižuje. V krajinách EÚ sú nižšie uvedené opatrenia sprevádzané znižovaním príspevkového zaťaženia do povinného zákonného systému, čím sa vytvára prirodzený priestor na účasť v dobrovoľnom systéme poistenia. (Predkladaný Návrh „Konceptia reformy poistenia v SR, z augusta 1999 uvádza na str. 5, že „systémovo vyriešiť dôchodkové zabezpečenie nie je možné bez vhodnej kombinácie nasledovných opatrení: - zvýšenia príspevkov do systému zo strany zamestnávateľov, zamestnancov a štátu, ...“, podobné konštatovanie sa opakuje aj na str.12 !).

Možnosťou riešenia zabezpečenia fungovania priebežného systému je jeho zmena na povinnú priebežnú a kapitalizačnú časť, a nasledujúce doplňujúce sa úpravy:

zvyšovanie veku odchodu do dôchodku

prísnejšie pravidlá na poberanie dôchodkov (doba platenia príspevkov)

zmena základu na vypočítavanie dôchodkov

Ad 1. : zníženie nákladov zvyšovaním veku odchodu do dôchodku

Reakcia na faktor I. (vek odchodu do dôchodku je vo väčšine krajín EÚ 65 rokov, vo Francúzsku 60 rokov, v Dánsku 67 rokov pre mužov, pre ženy rovnako 65 rokov, s výnimkou Nemecka, Portugalska a VB pre ženy 60 rokov. Vyrovnanie veku odchodu u mužov a žien je nielen výsledkom tlaku demografickej štruktúry, ale aj predlžovania doby prípravy na povolanie, a naplnenia princípu vyrovnania príležitostí).

Uvedené opatrenie je príkladom nepopulárneho, dlhodobého opatrenia, ktorého efekty sa ukážu až pri „výmene“ vlád.

Súčasťou zmeny veku odchodu do dôchodku by malo byť opatrenie, ktoré ruší, alebo sprísňuje podmienky na mimoriadny (predčasný) odchod do dôchodku. (52% mužov vo veku 55 – 64 rokov v krajinách EÚ využívalo predčasný odchod do dôchodku, 30% žien) Nárast predčasného odchodu do dôchodku súvisel s ekonomickou recesiou, nedostatkom pracovných miest, a systémom sociálneho zabezpečenia (dávky pre nespôsobilosť).

Rôzne krajiny používajú rôzne nástroje: preukázanie nespôsobilosti pracovať (invalidný dôchodok), redukovaný, sociálny dôchodok, zvýšenie počtu rokov platenia príspevkov pre nárokovateľnosť, penalizovanie, a pod., motivovanie zotrvania v zamestnaní (% za odpracované roky).

Predlžovanie veku ekonomickej aktivity, obmedzenie možnosti mimoriadnych dôchodkov však vytvára konflikt medzi zvyšujúcim sa počtom pracujúcich starších ľudí a snahou redukovať mieru nezamestnanosti. Konflikt je regulovateľný predovšetkým vytváraním nových pracovných miest na znižovanie nezamestnanosti. Tlak na uvoľňovanie existujúcich pracovných miest je priamo úmerný množstvu novo- vytvorených miest. Je zrejmé, že priestorom pre vytváranie nových pracovných miest je sféra verejných služieb. Znamená to vytváranie sekundárneho trhu práce a chápanie výdavkov na „welfare“ ako produktívne investovanie do ekonomiky. A samozrejme chápanie „aktívnej“ politiky ako začleňovanie sa nielen do trhu práce, ale do spoločnosti, a teda re-definovanie tzv. aktívnej politiky trhu práce. Otázkou totiž je, či dotácie do nízko produktívnej zamestnanosti sú efektívne. Ak sa argumentuje, že je neudržateľné a nerentabilné vytvárať neekonomickú verejnú zamestnanosť, prečo by malo byť rentabilné používať verejné financie na udržiavanie neekonomického zamestnaneckého sektora (či už štátneho alebo súkromného?)

Väčšina krajín EÚ sa na tieto problémy snaží reagovať vytvorením podmienok pre rozvoj verejných služieb v kombinácii s čiastočnými pracovnými úväzkami. Fungujúce sú rôzne, flexibilné kombinácie čiastočného dôchodku a čiastočného úväzku.

Ad 2.: zvýšenie počtu rokov platenia príspevkov na dôchodok

Cieľom tohto opatrenia je snaha o posilnenie poistného princípu a zároveň vytvorenie tlaku na zotrvanie v zamestnaní. V základnom povinnom systéme pay as you go je však vzťah medzi výškou príspevkov a výškou dôchodku veľmi slabý. Preto je nevyhnutné vytváranie doplnkových dobrovoľných systémov, kde je priama väzba medzi výškou príspevku a výškou dôchodku.

Ad 3.: zmena základu na výpočet dôchodkov

Zvýšenie veku a doby platenia príspevkov ovplyvní výdavky na dôchodky až v budúcnosti.

Ďalšia redukcia výdavkov je v zmene základu na výpočet dôchodkov (v rôznych krajinách rôzne zmeny, vždy však s cieľom redukcie výdavkov) Efekt takejto zmeny je pomerne rýchly.

Priechodnosť zmien súčasného dôchodkového je podmienená znížením príspevkov na povinný základný priebežný a kapitalizačný systém, vytvorením priestoru pre doplnkové dobrovoľné poistenie (individuálne alebo kolektívne).

II. Doplnkové dobrovoľné poistenie

Doplnkové dobrovoľné poistenie (príspevky platí zamestnávateľ a zamestnanec, SZČO a štát, na osobné účty). Predpokladom fungovania je schopnosť a ochota zamestnávateľa a podieľať sa na dobrovoľnom poistení. Čo v prípade, ak zamestnávateľ nechce alebo nemôže prispievať, zamestnanec však môže a chce? Jediná možnosť – komerčné poistenie? Takéto riešenie je však diskriminujúce (v prvom prípade daňové zvýhodnenie, v druhom nie). Zamestnanec je potrestaný

dvakrát – prispieva si sám a bez zvýhodnenia. Porušuje sa tým aj princíp individuálnej zodpovednosti, pretože neexistuje voľba.

V prípade negatívneho vývoja na trhu práce či prostredia na investovanie je pre zachovanie očakávanej výšky dôchodku potrebné zvýšenie príspevkov.

Výsledný dôchodok je determinovaný životnou dobou zamestnanosti (platenia príspevkov) a platom. Netypické práce, častá nezamestnanosť, čiastočná práca či práca na dohodu, a miera výskytu uvedených situácií sa jednoznačne prejaví na výške dôchodku.

Problém: zvýšené náklady na mzdy, motivácia k zamestnanosti (aktívna politika zamestnanosti)

Zvyšovanie motivácie a ohodnotenia tých, ktorí sú zamestnaní v porovnaní s neaktívnou časťou populácie nie je možné znížením minimálnych štandardov. Biela kniha odporúča zníženie diferencie medzi hrubými nákladmi zamestnávateľa a čistou mzdou zamestnanca pomocou redukovania sociálnych výdavkov.

Úspešnosť dobrovoľného poistenia je teda závislá nielen od podoby reformy povinného priebežného systému, či nediskriminujúcej a motivačnej podoby dobrovoľného systému. Úspešnosť oboch krokov je podmienená celkovou sociálnou a ekonomickou situáciou, politickou klímou. Ďalším nevyhnutným predpokladom riešenia problémov vzťahu sociálnej ochrany a sféry práce je koordinácia politik na všetkých inštitucionálnych úrovniach: plánovanie, realizácia, poskytnutie služieb. Koordinácia by mala byť sprevádzaná informovanosťou a hodnotením (spätnou väzbou) všetkých druhov aktivít, a to nielen na makro-úrovni, ale aj na úrovni poskytovania konkrétnych služieb jednotlivcom. Koordinácia prinesie svoj úžitok len vtedy, ak sa do celého

procesu zaradia nielen rezorty hospodárstva a sociálnej politiky, ale aj finančný sektor, podnikanie, vzdelávanie, bývanie a zdravie.

Čistý príjem rodín, s ktorým sme kalkulovali v súvislosti s prídavkami na deti však v roku 2001 bude opäť nižší. Ministerstvo financií zvýšilo odpočítateľné, nezdaniteľné položky s cieľom zníženia rozdielu medzi hrubou a čistou mzdou (s kontrafinalitným efektom pre rodiny s nezaopatrenými deťmi), vláda však rozhodla o zvýšení odvodov do zdravotného a sociálneho poistenia s cieľom, neprehlbovať schodok verejných financií. Sľubované nezvyšovanie odvodového zaťaženia v koncepcii reformy sociálneho poistenia sa nenaplnilo.

Tabuľka

Percentuálna sadzba z vymeriavacieho základu dosiahnutého v rozhodujúcom období

subjekt	zdravotné poistenie	nemocenské poistenie	dôchodkové zabezpečenie	poistenie v nezamestnanosti	garančný fond
zamestnanec	4,00 %	1,40 %	6,4 %	1,00 %	-
zamestnávateľ	10,00 %	3,40 %	21,60 %	2,75 %	0,25 %
samostatne zárobkovo činná osoba	14,00 %	4,80 %	28,00 %	3,00 %	-
spolupracujúca osoba	14,00 %	4,80 % (dobrovoľne)	28,00 % (dobrovoľne)	3,00 %	-
štát	určená zákonom	určená zákonom	určená zákonom	-	-
Národný úrad práce	určená zákonom	určená zákonom	určená zákonom	-	-
osoby zárobkovo činné v cudzine	-	-	28,00 % (dobrovoľne)	3,00 % (dobrovoľne)	-
osoby dobrovoľne pokračujúce v dôchodkovom zabezpečení	-	-	28,00 % (dobrovoľne)	-	-
spoločníci v s.r.o., členovia družstva (nie v PP, DOPČ)	-	-	-	3,00 % (dobrovoľne)	-
tzv. dobrovoľne nezamestnaní	14,00 %	-	-	-	-
osobní asistenti (najmenej 90 hod. mesačne) zák. č. 195/1998 Z.z.	-	-	-	3,00 % (dobrovoľne)	-

Zdroj: J. Matlák, Z. Macková, M. Hrolová: Právo sociálneho zabezpečenia v Slovenskej republike, Vydavateľské oddelenie PF UK, Bratislava, 2001, s. 91

I.2.4. Koncepcia zamestnanosti, sféra práce a nezamestnanosť

Nezamestnanosť je vážny problém, ktorý sa premieta do všetkých oblastí tak sociálnej politiky, ako aj ostatných politík. Miera nezamestnanosti v SR, nech už ju určujeme akokoľvek, je najvyššia zo všetkých krajín V4, a stále stúpa. Komparatívna nevýhoda SR tkvie predovšetkým v demografickej štruktúre obyvateľstva, prehľbujúcej sa platobnej neschopnosti podnikov, v nízkom

objeme zahraničných investícií a v nízkych výdavkoch na vzdelávanie, osobitne na vyššie vzdelávanie. Ako uvádza ďalej Analýza (1), v rokoch 1993 – 1999 ekonomický rast nepôsobil na oživenie tvorby pracovných miest. V podnikovej sfére sa dosahoval rast produktivity znižovaním zamestnanosti. Pre zvýšenú ponuku pracovnej sily na trhu práce nebol a nie je vytvorený dostatočný dopyt, o čom svedčí nedostatok pracovných miest. Zatiaľ čo koncom roka 1997 pripadalo 10 nezamestnaných na jedno voľné pracovné miesto, koncom roka 1999 to bolo už 59 osôb. V roku 1999 tempo rastu HDP dosiahlo prahovú hodnotu (2%). Pozitívny vplyv na rast zamestnanosti, resp. pokles nezamestnanosti má dynamika rastu HDP vyššia ako 2%. Okunov zákon popisuje vzájomnú väzbu medzi výstupmi hospodárstva a nezamestnanosťou: každému dvojpercentnému poklesu hrubého národného produktu oproti potenciálnemu zodpovedá rast nezamestnanosti o jedno percento. (Hospodársky výstup dosahuje svoju potenciálnu úroveň, keď pracuje 94% pracovných síl, t.j. keď miera nezamestnanosti je asi 6%.)

Hlavný problém tkvie v hospodárskej politike štátu, v nízkej konkurencie schopnosti a v zlých podnikových stratégiách. Sociálna politika si „pohadzuje“ horúci zemiak nezamestnanosti, a presúva túto skupinu do rôznych finančných balíkov. Sprísňuje kritériá na nárok na podporu v nezamestnanosti – doba platenia príspevkov, výška podpory, dĺžka nároku na podporu (viď nasledujúci prehľad). Vytvára tak istý tlak na návrat do zamestnania, ale aj tlak na systém sociálnej pomoci (92% v stave hmotnej núdze tvoria nezamestnaní) a štátnej sociálnej podpory. Cieľom je predovšetkým zvyšovať diferencie medzi sociálnymi podporami a cenou práce. Tento rozdiel však nemôže byť iba výsledkom znižovania sociálnych podpôr, ale najmä zvyšovaním ceny práce vďaka vyššej produktivity práce.

Tabuľka

Dĺžka a výška nároku na podporu v nezamestnanosti v SR v rokoch 1991 – 2000

čas platnosti	dĺžka nároku	výška nároku
od febr. 1991	do 6 mesiacov 6 – 12 mesiacov	65% priemerného čistého mesačného zárobku 60%
od r. 1992 uchádzač	do 3 mesiacov	60% priemer. Čistého mesačného zárobku
v rekvalifik. absolvent	3 – 6 mesiacov dĺžka rekvalifik. do 3 mesiacov 3 – 6 mesiacov	50% 70% 60% z 2000 Kčs 50% z 2000 Kčs
max. výška uchádzača = 1,5 z 2000 Kčs (3 000 Kčs) max. výška v rekvalifikácii = 1,8 z 2000 Kčs (3 600 Kčs)		
od 10. 1993 uchádzač	do 3 mesiacov 3 – 6 mesiacov	60% priemerného čistého mesačného zárobku 50%
v rekvalifik. Absolvent	zrušené 1 – 6 mesiacov	zrušené 45% z minimálnej mzdy
max. výška = 1,5 minimálnej mzdy (min. mzda – 2450 Sk)		
od r. 1995 uchádzač od 15 rokov	do 3 mesiacov	60% priemerného čistého mesačného zárobku 50%
od 30 rokov	do 3 mesiacov	60% priemerného čistého mesačného zárobku 50%
od 45 rokov	3- 8 mesiacov do 3 mesiacov	60% priemerného čistého mesačného zárobku 50%
od 50 rokov	3 – 9 mesiacov do 3 mesiacov	60% priemerného čistého mesačného zárobku 50%
absolventi ^o	3 – 12 mesiacov podľa veku	50% 45% minimálnej mzdy
max. výška = 1,5 násobok minimálnej mzdy min. mzda do 31. 3. 1996 = 2 450 Sk min. mzda od 1. 4. 1996 = 2 700 Sk		
od 1. 1997 evid. nez. do 15 rokov	do 3 mesiacov	60% priemernej hrubej mesačnej mzdy 50%
od 15 – 25 r.	3 – 6 mesiacov do 3 mesiacov	60% priemernej hrubej mesačnej mzdy 50%
nad 25 rokov	3 – 9 mesiacov do 3 mesiacov	60% priemernej hrubej mesačnej mzdy 50% žiadna dávka
absolventi	3 – 12 mesiacov do 6 mesiacov po 6 mesiacoch podľa doby	60% alebo 50% min. mzdy
max. výška = 1,8 násobok minimálnej mzdy min. mzda od 1. 1. 1998 = 3 000 Sk		
od 12. 1999 evid. nez. do 15 rokov	do 3 mesiacov	50% priemernej hrubej mesačnej mzdy 45%
nad 15 rokov	3 – 6 mesiacov do 3 mesiacov	50% priemernej hrubej mesačnej mzdy 45%
absolventi	3 – 9 mesiacov do 6 mesiacov po 6 mesiacoch podľa doby	žiadna dávka 50% alebo 45% život. minima
max. výška = 1,5 násobok životného minima živ. minimum = 3 000 Sk		

^o /^o a tí, ktorí ešte neboli zamestnaní

Zdroj : Zákony o zamestnanosti SR

Najrizikovejšie skupiny sú naďalej mladí ľudia (44% všetkých evidovaných nezamestnaných), ženy starajúce sa o deti, osoby s nízkou kvalifikáciou a zdravotne postihnutí občania.

Nezamestnaným občanom bolo vyplatených prostredníctvom NÚP SR na podpory v nezamestnanosti 4 412,9 mil. SK (v roku 1999 5 338,5 mil. SK). Dávka súvisiaca so sociálnou situáciou nezamestnaných, resp. ich rodín predstavovala najobjemnejšiu sumu vyplácanú v rámci sociálnej pomoci. V roku 2000 bolo evidovaným nezamestnaným vyplatených z prostriedkov štátneho rozpočtu prostredníctvom dávky sociálnej pomoci 9 539,4 mil. SK (v roku 1999 8 790,2 mil. SK), t.j. 92,3% z celkového objemu prostriedkov vyplatených poberateľom v hmotnej núdzi. Znamená to, že nezamestnaným sa priamo vyplatila suma 13 952,3 mil. SK, pričom podiel štátu na tejto sume činil 68,4%.

MPSVR vypracovalo podrobnú analýzu nezamestnanosti, pomenovalo hlavné príčiny jej stavu a navrhlo krátkodobé opatrenia (verejnoprospešné práce a obmedzenie práce na čierno) a strednodobé opatrenia (reštrukturalizácia bankového a podnikového sektora, prílev strategických zahraničných investícií, prestavba daňového systému, podpora priestorovej a profesnej mobility pracovnej sily, podpora malého a stredného podnikania, zosúladenie vzdelávacieho systému a trhu práce, účinnosť právneho systému pri vymožitelnosti práva, odstránenie nevhodného pomeru medzi pracovnými a sociálnymi príjmami, prehodnotenie systému služieb zamestnanosti a nástrojov politiky trhu práce a poistenia v nezamestnanosti, ...).

I.3. Decentralizácia moci

I.3.1. Reforma verejnej správy

Všetky oblasti verejnej politiky sú finančne poddimenzované: vnútro, obrana, školstvo, zdravotníctvo, bývanie, sociálna politika, Deficit štátneho rozpočtu narastá, v deficite sú aj verejno-právne inštitúcie (Sociálna poisťovňa, Národný úrad práce, Zdravotné poisťovne). Hlavný neplatič do verejno-právnych inštitúcií je štát a organizácie s majoritou štátu. Hlavnými neplatičmi štátu sú priemyselné sprivatizované „giganty“, ktoré vydierajú štát hrozbou ďalšieho prepúšťania zamestnancov, pokiaľ bude štát trvať na zaplatení splátok z privatizácie, daní (a tiež odvodov). Kritické situácie sa štát snaží riešiť poslednými výnosmi z privatizácie podnikov a bánk. Je zrejmé, že tieto kvázi riešenia sú dočasné, krátkodobé a systémovo nič neriešia. Súčasný stav si vyžaduje dlhodobé, systémové zmeny.

Vláda rozbehla reformu verejnej správy. Vo svojom dokumente „Stratégia reformy verejnej správy v SR (júl 1999)“ uvádza, že sa pod súčasný stav podpísala nestabilita politickej situácie. Zmeny v koncepcii reformy verejnej správy slúžili vládnucim politickým subjektom viac ako nástroj pre upevnenie moci, než ako služba verejnosti. Hlavné črty súčasného stavu sú centralizmus a podriadenosť rozhodujúcich postov v štátnej správe politickým stranám. Hlavnými úlohami reformy preto sú: rekonštrukcia ústrednej úrovne verejnej správy, vrátane príspevkových a rozpočtových organizácií, dekoncentrácia rozhodovania a riadenia štátnej správy, decentralizácia verejnej správy spojená s decentralizáciou verejných financií, modernizácia verejnej správy.

Všetky doterajšie pokusy iba posilnili status quo. Ba viac, financovanie základných úloh štátu a Ústavou garantovaných potrieb v regiónoch prostredníctvom krajských úradov sa stalo od roku 1996 nákladnejšie ako pôvodne t.j. prostredníctvom rezortných ministerstiev. Celkový počet

zamestnancov verejnej správy (všetky úrovne štátnej správy a miestnej samosprávy) dosiahol cca 340 000 zamestnancov. Jeden zamestnanec verejnej správy má v priemere na starosti 16 obyvateľov SR. Každým rokom počet zamestnancov a výdavky verejnej správy na mzdové prostriedky narastajú. Efekty, výstupy ich práce sú však málo efektívne, občania komplikujúce život, zabraňujúce aktívnej účasti na veciach verejných. Vďaka „reformám“ nevznikol na Slovensku duálny systém verejnej správy, ale zdvojený systém. Znamená to, že pre akúkoľvek aktivitu potrebuje občan súhlas oboch štruktúr (štátnej aj samosprávnej). Preto napr. rozhodnutie o stavebnom povolení trvá minimálne 9 mesiacov, pričom dom je možné postaviť za dva mesiace. Tomuto pomeru zodpovedajú mzdové náklady na administráciu stavby a jej realizáciu, ak nezapočítame urýchľovacie poplatky na vydanie povolenia. Trhové ceny za každý podpis, či pečať každý občan pozná.

Koncepcia reformy verejnej správy predpokladá vytvorenie skutočne duálneho systému verejnej správy, s presným vymedzením kompetencií štátnej správy a samosprávy. Súčasťou uskutočnenia reformy je audit ústrednej štátnej správy.

„Ústredná štátna správa v súčasnej podobe je drahá a neefektívna nie kvôli jednotlivcom, ale kvôli usporiadaniu systému, ktorý bráni zmene, respektíve ju nemotivuje. ... Na Slovensku však viaceré faktory nedovoľujú pretvoriť ministerstvá na pracoviská, kde sa program vlády premieňa na koncepcie a zákony, kde sa rozhoduje o vytváraní podmienok a nástrojov. Ústredné orgány sa pod tlakom administratívnej a operatívnej činnosti a čiastočne dobrovoľne zbavujú možnosti rozhodovať o strategicko-koncepčných záležitostiach.“ (Audit súladu činnosti a financovania ústredných orgánov štátnej správy a organizácií v ich pôsobnosti, Úrad vlády SR, www.government.gov.sk)

Ústredná štátna správa je málo efektívna, drahá, pomalá, prebujnená, neflexibilná a fragmentovaná. Audit preto navrhuje jej systémovú reformu na

základe niekoľkých princípov: 1. inštitucionálneho (s cieľom zníženia počtu existujúcich štátnych inštitúcií spôsobom integrácie s inými organizáciami verejného alebo štátneho sektora, prevodom na vyššie územno-správne celky alebo obce, alebo zrušením), 2. prierezového, oslabujúceho rezortizmus (preklopenie tzv. rezortných potrieb je spôsobom odstránenia duplicit a fragmentácie), 3. integračného (fragmentácia má korene vo veľkom počte rôznych nekooperujúcich inštitúcií. Navyše „namiesto zlučovania činností sa úrady snažia prácu koordinovať, vytvárajú medzirezortné komisie, ...“ (tamtiež), takže sa ich počet v konečnom dôsledku zvyšuje a efektívnosť znižuje, 4. manažmentu vstupov a výstupov (nutnosť zmeny systému rozpočtovania, rozpočtových, finančných a mzdových predpisov a kontroly efektívnosti využitia a kvality výstupov. Spôsobom naplnenia je zvýšená kontrola výsledkov a zodpovednosť ľudí za tieto výsledky, 5. princíp systémového rozhodnutia (normálne fungovanie ústredných orgánov nie je možné bez rešpektovania rozhodnutia na úrovni vlády.)

Výsledok auditu ústrednej štátnej správy konštatoval nutnosť zániku, transformácie či inej zmeny v 75 inštitúciách ústrednej štátnej správy. Inými slovami, množstvo inštitúcií je úplne zbytočných, iné nemusia byť súčasťou štátnej správy.

Z troch typov aktivít ústrednej štátnej správy (trhové aktivity, trhové aktivity s potrebou regulácie a netrhové aktivity), je práve v oblasti netrhových aktivít, ktoré sú zamerané najmä na strategicko-koncepčné materiály a na tvorbu politík, nedostatok inštitucionálnych kapacít. To, čo by prioritne mala tvoriť ústredná štátna správa ako svoju netrhovú aktivitu, štát nahrádza poskytovaním trhových služieb a tovaru. Štát sa orientuje na regulovanie poskytovateľov služieb a tovaru, administrovanie a evidenciu.

Rutinnosť , rigida a nekoopreácia jednotlivých rezortov sa výrazne podpisujú pod „kvalitu“ a ne/konzistentnosť strategických rozhodnutí.

Rozhodujúcimi faktormi, ktoré výrazne prispievajú k „hermetickému“ uzatváraniu sa jednotlivých rezortov a často protirečivým princípom uplatneným v jednotlivých koncepciách sú: stav konsolidácie demokracie (t.j. politický systém, právny štát, rozdelenie moci) a už spomínaná zhoršujúca sa sociálno – ekonomická situácia. Zhoršujúca sa sociálno-ekonomická situácia rozbíja krehkú koalíciu moci a rozbíja všetky pokusy o konštruktívne vymedzenie spoločnej vôle, spoločnej koncepcie, smerovania. Strach zo straty moci a vplyvu ústi v nekalú súťaž, súboj o voliča, znižuje prah politickej kultúrnosti pod prijateľnú úroveň .

I.3.2. Decentralizácia moci a sociálna reforma

Z hľadiska rozdelenia moci medzi rôznych aktérov dlhodobá stratégia potvrdzuje, nič nemení na existujúcom stave v dvoch sférach sociálnej politiky: v poistení a v štátnej sociálnej podpore. Aktérmi poistenia majú byť verejno-právne inštitúcie (dôchodkové a nemocenské poistenie – Sociálna poisťovňa a doplnkové dôchodkové poisťovne, zdravotné poistenie - Zdravotné poisťovne, poistenie v nezamestnanosti – Národný úrad práce), aktérom štátnej sociálnej podpory má byť naďalej štát. Jednoducho, platí princíp poistenia v situácii ocitnutia sa mimo zamestnania (dočasného či trvalého) a prenesenie zodpovednosti na zamestnanca a zamestnávateľa (prípade poistenia) a princíp verejného záujmu podpory rodiny a detí (prípade štátnej sociálnej podpory). Problémom teda nie je diskusia o aktéroch, ale diskusia o funkčnosti týchto dvoch oblastí, ich väzbách a najmä o dostatočných zdrojoch.

Tabuľka**Systém poistenia v SR**

Druh zabezpečenia	Dávky	Inštitúcia
Dôchodkové povinné, doplnkové	systémové nesystémové, štátne	Sociálna poisťovňa Doplnkové poisťov.
Nemocenské povinné, doplnkové	systémové	Sociálna poisťovňa
Zdravotné povinné, doplnkové	systémové občan štát	zdravotné poisťov.
Nezamestnanosť	pasívna politika aktívna politika	NÚP

Oblasť sociálnej pomoci je komplikovanejšia. Konceptia decentralizácie verejnej správy navrhovala pre oblasť sociálnej pomoci tri okruhy kompetencií:

1. zriaďovanie a správa obecných a nad - obecných sociálnych služieb, opatrovateľská služba, detské domovy,
2. finančná podpora miestnych a súkromných (mimovládnych) zariadení na základe definovaných normatífov,
3. poskytovanie dávok sociálnej pomoci (júl 1999). V takomto znení bol predložený návrh na presun kompetencií aj na verejnú diskusiu (október 1999). Reakcie verejnosti, záujmových združení (ZMOS , MVO, odborov, atď.) sa premietli do konkrétnejšieho návrhu Konceptie (január 2000). Následne vypracovalo stanovisko Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny (január 2000) a vznikla verzia Konceptie z februára roku 2000.

V októbri 1999 bola Konceptia decentralizácie a modernizácie verejnej správy predložená na verejnú diskusiu. V oblasti sociálnej starostlivosti (tento pojem legislatívne už neexistoval) predkladala na posúdenie 9 oblastí. Prvý problém tkvie v tom, že v r. 1998 bol Vládou SR prijatý zákon o sociálnej pomoci, ktorý mal inú filozofiu a štruktúru. Bol výsledkom koncepcie reformy sociálnej pomoci v rezorte Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny, a je zarážajúce, že reforma verejnej správy nereagovala na reálny stav v oblasti sociálnej pomoci. Vážne chyby sa naďalej objavujú v prepracovanej verzii (po verejnej diskusii) z januára 2000. Namiesto štátnej sociálnej podpory sa hovorí o štátnej

sociálnej pomoci (str. 70), podporu v nezamestnanosti, ktorú uskutočňuje NÚP, navrhuje Koncepcia zaradiť do sociálnej pomoci, a pod.. Chaos pôvodných funkcií sociálnej pomoci rieši „januárová“ verzia kozmetickým rozšírením oblastí sociálnej starostlivosti (teda sociálnej pomoci) o úhrady sociálnych dávok a finančnú podporu súkromných a iných inštitúcií.

Normálny postup, ktorý by mohol byť úspešný, musí rešpektovať existujúci právny stav. Teda, rozdeľujem tie kompetencie, ktoré momentálne už existujú, resp. zužujem, alebo rozširujem ich spektrum. Neviem, z akej kategorizácie úloh sociálnej pomoci vychádzala pôvodná Koncepcia reformy verejnej správy, jednoznačne však nereflektovala pohyb, ktorý sa v oblasti sociálnej pomoci udial v rezorte MPSV a R.

Do tohto priestoru vstúpilo MPSV a R s „Informáciou o stave prác na reforme verejnej správy na podmienky rezortu Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR“. Pochopiteľne svoje stanovisko odvíja od existujúceho zákona č. 195/1998 Z. z. o sociálnej pomoci v znení neskorších predpisov. Podľa tejto právnej normy sociálna pomoc zahŕňa: sociálnu prevenciu (vyhľadávaciu činnosť, nápravnú činnosť, rehabilitačnú činnosť, resocializačnú činnosť, organizovanie výchovno-rekreačných táborov pre deti), a formy riešenia hmotnej núdze (poradenstvo, sociálno-právna ochrana, služby, dávky sociálnej pomoci, sociálne služby a peňažné príspevky na kompenzáciu) .

	január 2000 Reálny stav z. č.195/1998 Z. z.			február 2000 Koncepcia decentralizácie		
	štát	samospráva	MVO	štát	obec	vúsc
sociálna prevencia	x	x	x	x	x	x
z toho vo výlučnej kompetencii samosprávy:						
primárna prevencia (maloletí, plnoletí)						
sekund. a terciárna prevencia (plnoletí)	-	x		-	x	
výchovno-rekreačné tábory	-	x		-	x	
pomoc a prevencia v útulkoch	-	x		-	x	
	-	x		-	x	

riešenie hmotnej a sociálnej núdze						
- sociálne poradenstvo	x	x	x	x	x	x
- sociálno-právna ochrana	x	-	-	x	-	-
z nej v pôsobnosti obcí výchovná čin.	-	x	-	-	x	-
- sociálne služby	x	x	x	-	x	x
z nich obec zriaďovateľ:						
krízové strediská	-	x		-	x	-
stanice opatrovateľskej služby	-	x		-	x	-
zariadenia pestúnskej starostlivosti	-	x		-	x	-
domovy pre osamelých rodičov	-	x		-	x	-
útulky	-	x		-	x	-
rehabilitačné strediská	-	x		-	x	-
resocializačné strediská	-	x		-	x	-
chránené bývanie	x	x		-	x	-
domovy-penzióny pre dôchodcov	x	x		-	x	-
opatrovateľská služba zdravotne postih.	x	x		-	x	-
prepravná služba	x	x		-	x	-
domovy dôchodcov	x	x		-	x	-
domovy s denným pobytom	x	x		-	x	-
domovy soc. služieb	x	x		-	-	x
- dávka sociálnej pomoci	x	-		-	x	x
- soc. služby a finanč. kompenzácie	x	-		x	-	-

Z prehľadu v tabuľke je zrejmé, že pôvodný návrh decentralizácie verejnej správy neodrážal už existujúcu deľbu kompetencií. MPSV a R navrhlo ďalší posun oproti zákonu z roku 1998 a to presun všetkých sociálnych služieb (okrem zdravotne postihnutých) do kompetencie samosprávy a rovnako presun výkonu dávky sociálnej pomoci. Koncepcia decentralizácie (február 2000) plne rešpektuje všetky návrhy MPSVR, a tak sa po roku a pol dostala do polohy pôvodnej filozofie a existujúceho zákona z roku 1998. Ministerstvo pritom pri dávke sociálnej pomoci navrhuje len prenesenie výkonu štátnej správy na samosprávu. Možnosť presunu výkonu podmieňuje však tým, aby sídla samosprávnych orgánov boli zhodné so sídlami miestnej štátnej správy a rovnako sídlo VÚSC bolo zhodné s územnými celkami miestnej štátnej správy. Túto podmienku MPSV a R zdôvodňuje tým, že je vybavené počítačovou sieťou a programom WAN, a že súčasťou štátnej správy je pôsobenie odvolacieho orgánu. Z návrhu MPSV a R a následne koncepcie decentralizácie vyplýva, že

štátna správa si chce ponechať rozhodovacie právomoci, samospráva má len vykonávať, často krát nie veľmi príjemné rozhodnutia. Štátna správa sa takto zbavuje len priameho kontaktu s občanom (pri posudzovaní nároku a odovzdávaní dávky), nie však kompetencie. Ak má byť dávka sociálnej pomoci v kompetencii samosprávy, tak by mala byť originálnou, a nie prenesenou pôsobnosťou. V stanovisku MPSV a R sa ďalej tvrdí, že prenosom kompetencií zo štátnej správy na územnú samosprávu v oblasti sociálnych služieb nedôjde k úspore výdavkov na verejnú správu pri zachovaní rovnakého rozsahu a úrovne poskytovaných služieb, naopak, dôjde k zvýšeniu nárokov na kapitálové výdavky.

Táto úvaha by mohla byť správna vtedy, keď by sa uvažovalo o mechanickom prevzatí existujúcej štruktúry, obsahu a formy poskytovaných služieb. Niet však pochýb, že mnohé sociálne služby sa dajú realizovať kvalitnejšie, lepšie a lacnejšie. Nevyhnutnou súčasťou decentralizácie je totiž reštrukturalizácia sociálnych služieb. Ďalšou podmienkou je odovzdanie do majetku miest, obcí, VÚSC všetkých zariadení, ktorých zriaďovateľská pôsobnosť prejde na územnú samosprávu. Tento moment je zdrojom sporov, súperia divergentné politické záujmy – na jednej strane požiadavka odovzdania majetku do vlastníctva samospráv, na druhej strane len správa štátneho majetku. Rovnako sporný zostáva problém originálnych a prenesených kompetencií. Uvedené rozdielne stanoviská sa premietajú do ďalších problémov: volebný systém (väčšinový jednomandátový, viacmandátový, pomerný, atď.) a územnosprávne členenie a centrá. Proces reformy sa spomalil a je otázne, či sa podarí spustiť reformu v tomto volebnom období. V roku 2001 Vláda SR prijala zákon o vytvorení VÚC, avšak nie pôvodne navrhovaných 12 VÚC, ale 8. Najväčšie obavy sú o tom, či budú skutočne odovzdané kompetencie VÚC a samosprávam tak, aby sa naplnili ciele decentralizácie. Ak sa v podstate potvrdí status quo, konzervujú sa tak aj všetky systémové chyby v systéme sociálnej ochrany, v jej neefektívnej, extenzívnej a finančne náročnej podobe.

II. „Tretí sektor“ ako aktér sociálnej politiky

II. 1. Ekonomická sila MVO

Neziskový sektor je odvetvím, predstavujúcim 10,3 miliardy SK. Prevádzkové výdavky neziskového sektora na Slovensku predstavovali v roku 1998 10,3 miliardy SK (v roku 1996 7,6 miliardy SK), čo je 1,4% HDP v bežných cenách. V tomto sektore pracovalo v roku 1998 19 143 zamestnancov (v roku 1996 16 200), teda 0,94% z priemerného evidenčného počtu zamestnancov v hospodárstve SR (vrátane živnostníkov a ich zamestnancov). Neziskový sektor prekonáva v zamestnanosti nielen také odvetvia priemyslu ako sú tlačiarenský priemysel, hotelierstvo a reštauračné služby, ale dostihuje banský, chemický a textilný priemysel.

Sila a potenciál neziskového sektora sa znásobuje vkladom dobrovoľníckej činnosti. V roku 1998 pracovalo pre neziskový sektor 151 524 dobrovoľníkov (v roku 1996 237 998 ľudí), ktorí odpracovali 9 692 471 dobrovoľníckych hodín. Priemerne odpracoval dobrovoľník 64 hodín v roku 1998. Z celkového počtu odpracovaných dobrovoľníckych hodín a priemerného počtu odpracovaných hodín zamestnanca v roku 1998 v národnom hospodárstve získame počet 5 520 dobrovoľníkov na plný úväzok (v roku 1996 7 231 plných zamestnancov). Ak ohodnotíme prácu dobrovoľníka len minimálnou mesačnou mzdou, potom je hodnota ich práce vyjadrená mzdovými nákladmi 199 miliónov SK (v roku 1996 234,3 mil. SK). Ak by sa však dobrovoľnícka práca hodnotila nie minimálnou, ale reálnou mzdou, jej význam by v porovnaní s inými odvetviami len vzrástol).

Ďalším znakom neziskového sektora je práca na dohodu. Veľa ľudí, aj odborníkov, si privyrába (popri svojom hlavnom zamestnaní) v neziskovom sektore na základe dohody o vykonaní určitej práce. (Nie je to práca na základe

pracovnej zmluvy, ani práca na čiastočný úväzok, častokrát totiž ide o nárazové, neopakujúce sa výkony). V roku 1998 vykonávalo prácu na dohodu v neziskovom sektore 46 448 ľudí (v roku 1996 44 057 osôb). Najvýraznejšie túto formu využívajú organizácie v odvetví športu (tréneri, cvičitelia), za výskumné práce a účtovnícku činnosť sa platilo vo forme dohody najmä v nadáciách, odborových zväzoch, asociáciách a komorách.

Pokles účasti na dobrovoľnej práci pre neziskový sektor je sčasti vysvetliteľný nárastom profesionalizácie - zamestnaneckých pomerov, nárastom platenej práce na dohodu, a vplyvom zhoršenej makro a mikroekonomickej situácie, ktorá vytvára tlak na väčšie sústredenia sa na zárobkovú činnosť.

Medzinárodné porovnanie postavenia neziskového sektoru:

Neziskový sektor v SR teda existuje, ale je relatívne malý v porovnaní s neziskovými sektormi v iných častiach sveta a dokonca zaostáva aj za rozsahom neziskových sektorov v iných krajinách strednej Európy. V roku 1996 sa uskutočnil porovnávací výskum v 22 krajinách, kde je priemerný podiel neziskového sektoru na celkovej zamestnanosti 5%. (Najnižšia hodnota – Mexiko s 0,4% podielom, najvyššia Holandsko s 12,6% podielom.) Náš podiel je nižší aj v porovnaní s ČR (1,7%) a s Maďarskom (1,3%).

II.2. Právne postavenie neziskového sektora

Termíny „neziskový, mimovládny, občiansky, charitatívny, doplnkový dobrovoľnícky, či občiansky sektor“ naše pozitívne právo nepozná. Právne garancie obsahu činnosti neziskového sektora vyplývajú z Ústavy SR – a to z práva združovať sa v spolkoch, spoločnosti alebo iných združeniach, ďalej z práva na slobodu prejavu, informácie, pokojné zhromažďovanie sa, zdravé životné prostredie a pod. Základný právny predpis garancie formy činnosti neziskového sektora je Zákon č.40/1964 Zb. V plnom znení – Občiansky

zákonník. Neziskové organizácie sú v tomto ponímaní združenia fyzických alebo právnických osôb, účelové združenia majetku, jednotky územnej správy a iné subjekty, o ktorých to ustanovuje zákon. Občiansky zákonník vychádza z rozlišovania právnických osôb s osobným substrátom (korporácie) a s majetkovým substrátom (nadácie a fondy). Definícia všetkých neziskových organizácií spadá do týchto dvoch kategórií. Korporácie, nadácie a fondy však v sebe zahŕňajú oveľa širší okruh organizácií, než organizácie, ktoré charakterizujeme ako neziskové. V ponímaní slovenských právnych teoretikov môžu byť korporácie, nadácie a fondy tak subjektom súkromného, ako aj verejného práva. (štátom zriaďovaná časť fondov sa v zásade považuje za verejné nadácie). Neziskové organizácie väčšina odborníkov zaraďuje do oblasti súkromného práva. Špecifikom akýchkoľvek definícií inštitúcií v oblasti tretieho sektora je však to, že musia fungovať na základe určitého stupňa organizovanosti, oddelenia od štátu, samosprávy, neziskovosti a dobrovoľníctva. V prípade Slovenska ide skôr o etické, než právne požiadavky.

Zo všetkých foriem činnosti z hľadiska inštitucionalizácie sú pre neziskový sektor typické: 1. občianske združenia na základe Zákona o združovaní občanov, 2. verejnoprospešné organizácie na základe Zákona o neziskových organizáciách poskytujúcich verejnoprospešné služby, 3. súkromnoprávne nadácie na základe Zákona o nadáciách, 4. Neinvestičné (súkromnoprávne) fondy na základe Zákona o neinvestičných fondoch, 5. Účelové organizácie cirkví na základe Zákona o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností. Obchodný zákoník z roku 1992 umožňuje existenciu aj ďalších právnických osôb: spoločnosť s ručením obmedzeným alebo akciová spoločnosť aj za iným účelom ako je podnikanie, pokiaľ to osobitný zákon nezakazuje.

V našom kontexte, na rozdiel od iných sústav, je dôležité konštatovať, že naše zákonné normy požadujú, aby sa akékoľvek neziskové organizácie „vtesnali“ do zákonom stanovených organizačných foriem (pre každý typ takejto organizácie je vydaný špeciálny zákon). Všetky musia absolvovať zákonom stanovený registračný proces a v rámci neho štátu predložiť požadované dokumenty. To znamená, že neinkorporované neformálne štruktúry a zoskupenia občanov nemôžu mať postavenie porovnateľné s postavením registrovaných neziskových organizácií a len vo veľmi úzkom okruhu prípadov môžu vystupovať ako subjekt práva.

V zásade sú teda dostupné 4 právne formy organizácií: združenia (17 000 k aprílu 2000, 95,3%), nadácie (472, 2,7%), verejnoprospešné organizácie (neziskové organizácie poskytujúce všeobecne prospešné služby) – (103,0,5%), neinvestičné fondy (269, 1,5%). Celkovo bolo v apríli 2000 registrovaných 17844 organizácií neziskového sektora podľa MV SR.

Právne kroky voči neziskovému sektoru v rokoch 1996 a 1997 nemožno označiť inak ako reštriktívne (akcia Tretí sektor SOS). Zákon o nadáciách spôsobil, že k 1. septembru 1997 zaniklo cca 1800 nadácií.

Vtedajšia vládna koalícia pri prerokovávaní zákona o nadáciách navyiac tvrdila, že pre tzv. operačné nadácie bude vhodný zákon o verejnoprospešných organizáciách, kde obmedzenia napr. na správu takejto organizácie nebudú. Nestalo sa tak a aj tieto dva ďalšie zákony boli rovnako reštriktívne, pričom opäť nebolo prihliadnuté na pripomienky tretieho sektora.

Novelizácia zákonov o nadáciách, verejnoprospešných organizáciách a neinvestičných fondoch spolu s daňovými zákonmi (napr. možnosť odpočítať si hodnotu daru priamo z daní darcu, nielen zo základu dane, zrušiť minimálnu výšku daru odpočítateľnú zo základu dane, zvýšiť hranicu pre oslobodenie od

dane z príjmov pri zárobkových aktivitách neziskových organizácií a pod.), ale aj ďalšie potrebné zmeny v zákone o civilnej službe, stavebnom zákone, zákone o zamestnanosti, o reklame, o správnych poplatkoch, o lotériách a iných hrách, o prídavkoch na deti, o ochrane nefajčiarov, o protidrogovom fonde, o sociálnom poistení, o rozpočtových pravidlách, v Liečebnom poriadku, v cestnom zákone, v colnom zákone, v zákone o rodine, sú nástrojmi posilnenia neziskového sektora na Slovensku a jeho zrovnoprávnenia vo vzťahu k štátu a trhu.

II.3. Rozvoj sociálnych služieb prostredníctvom MVO

Neštátne subjekty na rozdiel od štátnych inštitúcií môžu veľmi pružne reagovať na potreby občanov. Pre tú istú skupinu občanov v sociálnej núdzi môžu poskytovať služby rôzneho druhu podľa ich individuálnych potrieb, účinne a efektívne kombinovať terénne služby s ambulantnými a pobytovými. Pri štátom poskytovaných službách existujúce rozdelenie kompetencií pri výkone sociálnej pomoci medzi kraj, okres a obec takúto pružnosť pri uspokojovaní služieb neumožňuje. To je veľká komparatívna výhoda neštátnych subjektov, keď sa uvažuje o ďalšom rozvoji služieb.

Neštátne subjekty nie sú limitované nedostatkom investícií a pracovných miest, ako je tomu u štátnych inštitúcií, ktoré sú napojené len na štátny rozpočet. Tým, že sú neštátne subjekty financované z viacerých zdrojov (minimálne investičné náklady), môžu byť pre štát oporou pri rozvíjaní služieb. Predpokladom je, aby štát garantoval úhradu nákladov za služby, ktoré boli poskytnuté občanovi, ktorý spĺňa podmienky sociálnej núdze podľa zákona č. 195/1998 Z. z. o sociálnej pomoci. Viac zdrojové financovanie neštátnych subjektov je ďalšou komparatívnou výhodou neštátnych subjektov v porovnaní so štátnymi zariadeniami.

Niektoré druhy služieb sú v niektorých regiónoch (napr. opatrovateľská služba) už zabezpečované v takom rozsahu neštátnymi subjektami, že by štát mohol

prestať tieto služby vykonávať a v plnom rozsahu by si ich mohol objednať u neštátnych subjektov. Iné druhy služieb (napr. resocializačné strediská, ale vo veľkej miere aj útulky) sú vykonávané len neštátnymi subjektami. V tomto prípade by štát mal stimulovať neštátne subjekty k dotvoreniu optimálnej siete týchto služieb na Slovensku.

Nové služby krízovej intervencie (krízové strediská, resocializačné zariadenia, útulky, domovy pre osamelých rodičov, rehabilitačné strediská) nie sú v jednotlivých krajoch vybudované dostatočne. Preto v súčasnosti nemožno aplikovať zásadu, že krajské úrady budú hradiť náklady len za obyvateľov svojho kraja. Z pozície MPSV a R SR vo vzťahu ku krajom treba urobiť usmernenie, aby počas prechodného obdobia 2-3 rokov uhrádzali náklady za poskytnuté služby bez ohľadu na trvalý pobyt občana v sociálnej núdzi. Súčasne je potrebné, aby kraje prijali a splnili úlohu dobudovať počas tohoto obdobia potrebnú sieť zariadení krízovej intervencie bez ohľadu na to, kto bude ich zriaďovateľom (neštátne subjekty, obce)

Zákon o sociálnej pomoci nevytvára dostatočné podmienky pre rozvoj služieb rodine, ktorá potrebuje sociálnu pomoc. Nedostatočne zohľadňuje moderné trendy rodinných foriem služieb krízovej intervencie (resocializačné strediská, útulky, detské domovy). Neštátne subjekty, ktoré pôsobia v tejto oblasti, považujú za nevyhnutnú novelizáciu zákona.

Zákon nevytvára dostatočné možnosti ani pre agentúrnu podobu poskytovania služieb (rovnakého alebo rôznych druhov). Problémy spôsobuje jednoznačné vymedzenie nástrojov sociálnej pomoci a kritérií pre ich financovanie v tých prípadoch, kde je sociálna práca súčasťou komplexného riešenia problémov občana (teda aj vzdelávania, zamestnávania a pod.) jednou a tou istou organizáciou.

Zákon núti podnikateľov, ktorí poskytujú aj sociálne služby (ADOS, taxi služby) kamuflovať svoju neziskovosť tým, že sa registrujú ako fyzické osoby. Pritom je pre občanov výhodné, ak tieto subjekty popri svojich komerčných aktivitách poskytujú aj sociálne služby (napr. prepravnú službu ťažko zdravotne postihnutým). Bolo by preto vhodné odstrániť zo zákona ustanovenie, že príspevok na úhradu nákladov môže dostať len subjekt nezaložený za účelom dosahovania zisku. Zdá sa, že z viacerých dôvodov z hľadiska zefektívnenia poskytovania sociálnych služieb ľuďom v núdzi je novela zákona o sociálnej pomoci potrebná.

Slovenský neziskový sektor v súlade so svojou pretrvávajúcou orientáciou na kultúru a voľnočasové aktivity nezískava najviac príjmov od súkromných darcov (23%) alebo od vlád (22%), ale z poplatkov za služby (55% z príjmov). Na Slovensku existujú v podstate tri modely neziskového financovania:

- Oblasti dominantne financované z poplatkov. Príjem z poplatkov je dominantným zdrojom príjmov v šiestich oblastiach neziskových aktivít. Týka sa to profesijných združení a odborov (90%), hospodárskeho rozvoja, bývania a ochrany životného prostredia (cca 75%). Vyše polovice príjmov tvoria poplatky pre kultúru a rekreáciu, medzinárodné aktivity a sociálne služby.
- Oblasti dominantne financované z dobročinnosti. Súkromné dary sa stávajú hlavným zdrojom príjmov len v jednej oblasti neziskových aktivít, a to pre filantropiu samotnú (teda pre nadácie).
- Oblasti dominantne financované z verejného sektora. Hlavnú rolu vo financovaní hrá verejný sektor v troch oblastiach neziskového sektora (vzdelávanie, zdravotníctvo, obhajoba verejných záujmov). Vo vzdelávaní tvorí podpora verejného sektora takmer tri štvrtiny (73%) príjmov súkromných neziskových škôl. V zdravotnej starostlivosti tvoria zdroje z verejného sektora zhruba polovicu, zvyšok tvoria príspevky a poplatky. Celkove však

zdravotníctvo nie je významnou oblasťou neziskových aktivít. V zásade je Slovenský červený kríž, čiastočne podporovaný štátom, jedinou významnou neziskovou organizáciou so zdravotnou starostlivosťou. Štátna podpora je najväčším zdrojom príjmov pre mnohé občianske združenia, organizácie poskytujúce právnu pomoc a politické organizácie. Dosahuje 40% z ich príjmov. Čiastočne to zahŕňa podporu pre menšinové skupiny, akými sú maďarské a rómske občianske a kultúrne združenia, mládežnícke a študentské zväzy a ženské organizácie.

Faktom zostáva, že kým v ostatných krajinách tvoria 40% príjmov neziskového sektora platby vlád, v SR je tento podiel 22%. Hlavné rozdiely sú predovšetkým v oblasti poskytovania verejnoprospešných a sociálnych služieb neziskovým sektorom a ich financovaní z verejných zdrojov.

II.4. Rozširovanie zamestnanosti neziskovým sektorom

Celkovú situáciu v zamestnanosti a podiel dobrovoľníctva sme už uviedli vyššie. Z hľadiska vnútornej štruktúry zamestnanosti dominujú v neziskovom sektore kultúra a voľnočasové aktivity. Treba však pripomenúť, že dôraz je na športové a rekreačné aktivity. Zamestnanosť v tejto sfére tvorí 37%. Toto zastúpenie je porovnateľné s krajinami v strednej Európe, je však podstatne vyššie ako v iných krajinách (priemer 14%). Odráža sa tu dedičstvo minulosti, rovnako ako v oblasti profesijných združení a odborárskych zväzov (10% zo zamestnanosti).

Ďalšou významnou oblasťou je vzdelávanie – tvorí 29% celkovej zamestnanosti v neziskovom sektore. Tento podiel naznačuje, že neziskové organizácie boli relatívne úspešné pri vytváraní si pozícií v niektorých oblastiach vzdelávania – najviditeľnejšie je to v prípade gymnázií a obchodných akadémií – po tom, čo umožnila legislatíva v roku 1990 súkromné poskytovanie základných sociálnych služieb (vrátane vzdelávania). Vo väčšine prípadov sú tieto školy financované

štátom a sídlia v budovách, ktoré vlastní štát. Štvrtou najväčšou oblasťou neziskových aktivít je navzájom prepojená oblasť obhajoby občianskych záujmov a ochrany životného prostredia. Tvorí takmer 10% z celkovej neziskovej zamestnanosti v SR.

Naopak, veľmi nízky podiel dosahuje nezisková zamestnanosť v zdravotníctve a v sociálnych službách – 7%. Posun delegovania týchto služieb na neziskový sektor zatiaľ nenastal. V zdravotníctve sú všetci poskytovatelia súkromnej zdravotnej starostlivosti právne definovaní ako podnikateľské organizácie, teda ziskové. Neziskový sektor tak zostal mimo transformačného procesu, ktorý prebehol v službách zdravotnej starostlivosti, lekárnach a kúpeľoch. Rovnaké platí o oblasti sociálnych služieb, ktorá na transformáciu iba čaká.

II.5. Funkcia MVO pri sociálnej integrácii

Významnú úlohu plnia občianske združenia. V roku 1996 bolo členmi neziskových organizácií 2 728 986 ľudí, z nich v oblasti športu, kultúry a rekreácie 26,2%, v životnom prostredí 10,9%, v obhajobe práv skupín a jednotlivcov 8,6%, v zdravotníctve 6,8%, v sociálnych službách 3,9%, vo vzdelávaní a výskume 1,2%, v medzinárodných organizáciách 0,4% a v podnikateľských a profesijných združeniach, odboroch 42,0%.

Niektoré údaje za rok 1998

Šport:

Podľa údajov z dotazníkovej metódy (oslovené boli všetky združenia s verejne známou činnosťou) občania SR vyvíjajú svoju činnosť najmä v telovýchovných jednotách a kluboch (v r. 1998 304 tisíc členov), v automotoklube 172 tisíc členov, v združeniach technickej a športovej činnosti aktívne pracovalo 56 tisíc členov.

Zdravotníctvo:

Na aktivitách Slovenského červeného kríža sa dobrovoľne podieľalo 145 tisíc členov (pokles o 14,9%). Slovenská komora stredných zdravotníckych pracovníkov mala viac ako 16 tisíc osôb (viac o 14,7%), Slovenská lekárska spoločnosť evidovala 15 360 členov (nárast o 6%).

Životné prostredie, príroda:

Dobrovoľná požiarna ochrana mala v roku 3 020 zborov, 102 502 členov, Slovenský poľovnícky zväz registroval viac ako 48 tisíc členov, v 2 382 organizáciách Slovenského zväzu záhradkárov vyvíjalo činnosť 119 tisíc ľudí a v Slovenskom rybárskom zväze bolo 84 519 rybárov. Slovenský zväz ochrancov prírody a krajiny vykazoval 8 tisíc členov.

Kultúra:

Matica slovenská evidovala v roku 1998 62 tisíc členov, Združenie dychových hudieb v 181 organizáciách združovalo 3 tisíc hudobníkov. V združení divadelných ochotníkov Slovenska bolo aktívnych 3 tisíc ochotníkov. Činnosť Spolku svätého Vojtecha podporuje 112 tisícová základňa. Na činnosti Združenia slovanskej vzájomnosti sa podieľa 10 tisíc členov.

Špecifické sociálne skupiny:

Jednota dôchodcov združovala 62 tisíc dôchodcov (nárast o 18,1%). Zväz slovenských vedecko-technických spoločností mal 27 tisíc členov (pokles o 6,9%). Konfederácia politických väzňov združovala 70 tisíc členov a v Slovenskom zväze protifašistických bojovníkov bolo 44 tisíc členov.

Odbory:

Konfederácia odborových zväzov združovala 831 tisíc odborárov (pokles o 15,1%), Odborový zväz Metalurg 23 tisíc (pokles o 3,8%), Nezávislé kresťanské

odbory Slovenska 12 tisíc členov (nárast o 18,9%) a Všeobecný odborový zväz 11 tisíc členov (nárast o 5,1%).

Mladí ľudia majú asi 70 organizácií, avšak z jednotlivých zväzov ŠÚ nezískal informácie.

III. Rómovia – najchudobnejší z chudobných?

III.1. Dedičstvo na prahu zmeny

Sociálna, ekonomická a politická zmena roku 1989 znamenala pre Slovensko začiatok bezprecedentného transformačného procesu. Komunistický režim zdeformoval chápanie a dodržiavanie občianskych a politických práv, pri paralelnom rozvíjaní práv sociálnych, ktoré významne rozvinul. Na rozdiel od iných totalitných režimov pozmenil spôsob fungovania ekonomiky, ktorá sa v dôsledku nedodržiavania pravidiel dopytu a ponuky dostala do slepej uličky a stala sa neschopnou konkurencie. Najväčším zásahom do fungovania spoločnosti však bola násilná snaha zmeniť usporiadanie spoločnosti a meniť jej prirodzenú stratifikáciu. V rámci tejto snahy boli počas komunistického režimu systematicky uprednostňované nižšie sociálne vrstvy na úkor vrstiev vyšších, pričom viaceré segmenty pred-komunistickej elity boli priamo diskriminované.

Rómovia patrili vo svojej väčšine ku nižším sociálnym vrstvám a ako také boli objektom rôznych pokusov komunistického režimu o pozdvihnutie ich sociálneho statusu. Zmena roku 1989 Rómov zaskočila a všetci autori píšuci o tejto problematike sa zhodujú, že žiadna z vrstiev rómskej populácie nebola na zmeny roku 1989 pripravená. Nasledujúci text pomenováva situáciu Rómov na prahu tranzície.

Životné podmienky

Základná doktrína komunistického režimu vo vzťahu ku Rómov vychádzala z marxistického predpokladu, že zlepšením sociálnych podmienok Rómov sa zmení aj ich správanie a podarí sa prekonať negatívne javy spojené s príslušnosťou k marginalizovanej skupine obyvateľstva. Komunistický režim preto počítal s tým, že ak dôjde k vyrovnaniu životnej úrovne Rómov

s priemernou životnou úrovňou ostatných, bude odstránená príčina ich odlišnosti. K naplneniu tohto predpokladu potom slúžili rôzne opatrenia, ktoré možno charakterizovať ako akty sociálneho inžinierstva. Medzi tieto opatrenia patrili napríklad:

- Štátnou politikou riadený a podporovaný rozptyl Rómov (v rámci Slovenska a aj zo Slovenska do Čiech)
- Rozklad prirodzených rómskych komunít,
- Sťahovanie vidieckeho rómskeho obyvateľstva z rómskych osád do miest a priemyselných aglomerácií,
- Rozbitie prirodzených väzieb rómskej komunity na majoritné obyvateľstvo,
- Necitlivé a administratívne (násilné) pridelovanie bytov Rómom zo sociálne znevýhodneného prostredia,
- Donútenie k plneniu všeobecnej pracovnej povinnosti pod hrozbou odňatia slobody,
- Vynucovaná povinnosť dochádzky detí do škôl,
- Povinná účasť Rómov na zdravotnej prevencii.

Tieto zdanlivo pozitívne výsledky boli dosahované násilnou formou, vo vzťahu k rómskej komunite boli pritom opatrenia vonkajším tlakom bez ich participácie a akceptácie. Dôkazom toho je aj správanie sa niektorých Rómov k majetku, ktorý im bol pridelený.

Prečo možno chápať tieto opatrenia ako nátlakové bez vnútornej angažovanosti sa Rómov? Aj keď výsledkom politiky štátu bola skutočnosť, že prevažná väčšina Rómov začala žiť neporovnateľne lepšie ako v predchádzajúcich obdobiach, mnohé zo vzorov správania sa typických pre tradičnú rómsku rodinu pretrvali. Proces modernizácie rómskeho spoločenstva tak bol v období komunistického režimu vo veľkej miere iba jednodimenzionálny - prebiehal najmä na úrovni zlepšovania materiálnej stránky života.

Pretrvávajúcu tradičnosť rómskej rodiny možno charakterizovať týmito jej charakteristikami:

- Život v širšej rodine, teda chýbajúci posun ku nukleárnej rodine.
- Komunitný spôsob života.
- Absencia hranice medzi súkromným a verejným (súkromie neexistuje tak pre spôsob života, tak pre vzťah k majetku).
- Chápanie obydlia ako dočasného, provizórneho.
- Zreteľná deľba rolí v rómskej rodine (muž ako živiteľ rodiny, žena ako zodpovedná za chod domácnosti).
- Z hľadiska demografických špecifik sa rómska rodina vyznačuje mnohopočetnosťou.

Rómske spoločenstvo možno charakterizovať ako neagrárne spoločenstvo, ktoré nie je schopné uživiť sa z vlastných zdrojov, preto tradične vstupovalo do vzťahov s agrárnymi kultúrami. Agrárne kultúry a súkromno-vlastnícky vzťah k pôde a prostredníctvom pôdy k územným väzbám viedli v nerómskej populácii k vytvoreniu inštitucionálnych a zvykových noriem. Nakoľko Rómovia nikdy neboli agrárnou kultúrou a ich vzťah k pôde bol vždy veľmi vlažný, nemali vytvorené ani mechanizmy a inštitúcie viazané s agrárnym typom súkromno-vlastníckych vzťahov. Inými slovami Rómovia nikdy nepatrili k nejakému územiu, nikdy nemali vzťah k akumulácii majetku. Práve naopak - ich spôsob remeselnej výroby nachádzal uplatnenie práv vďaka ich flexibilita voči územiu.

Iný spôsob zodpovednosti Rómov voči vlastníctvu, iný kultúrny vzor vzťahu k priestoru ústi do špecifických sociálnych štruktúr Rómov založených na pokrvných väzbách. Tieto špecifické kultúrne normy Rómov možno pomenovať ako stratégiu trvalého provizória. Vzdelanie v inštitucionálnych podobách (formálnych a obsahových) obmedzujú rómsku stratégiu provizória.

Vzdelávacie inštitúcie majoritnej spoločnosti tak nemajú žiaden ekvivalent v inštitucionálnej štruktúre rómskeho spoločenstva. Tak prichádza ku konfliktu dvoch typov fungovania organizácie a sociálneho systému. Účasť Rómov na dvoch dôležitých aktivitách - práci a vzdelaní, je z rómskeho pohľadu vlastne konfrontáciou s iným svetom. Ich začlenenie sa do týchto dvoch sfér je procesom asymetrickým, to jest Rómovia vstupujú do pravidiel hry a regulatívov, na vzniku ktorých sa nijako nepodieľajú, sú pre nich vonkajškové a jediná možnosť je prispôsobenie sa.

Komunistický režim zabezpečil toto prispôsobenie sa nátlakom, neuvažoval však o symetrickom systéme integrácie, tak vo sfére práce, ako aj v oblasti vzdelávania. Ako príklad možno uviesť možnosť uplatnenia rodinného učiteľa, vytvorenie školy v domácnosti, zameranie sa na sezónnu a príležitostnú prácu, zohľadnenie "sociálneho veku" rómskej populácie.

Mnohými opatreniami sa komunistickému režimu nepochybne podarilo zvýšiť životnú úroveň rómskeho obyvateľstva. Na druhej strane tieto opatrenia možno hodnotiť ako opatrenia v neprospech Rómov z dôvodu, že rómska rodina necitlivo umiestnená medzi majoritné obyvateľstvo, adaptovaná na primitívne podmienky rómskej osady spôsobovala v domoch na mestských sídliskách častokrát neprekonateľné problémy a táto situácia sa postupne stala zdrojom obojstranej nenávisťi. Aj v tomto fakte sú zakotvené dnešné korene výbuchu násilia a rasizmu.

Rómska komunita sa presídlením, politikou rozptylu a politikou zamestnanosti stala súčasťou politiky sociálneho zabezpečenia, vďaka ktorej sa Rómovia dostali zo situácie hmotnej núdze v absolútnych hodnotách hladu a podvýživy. V dôsledku toho si Rómovia postupne zvykli na štátny paternalizmus, ktorý nahradil tradičnú rodinnú solidaritu. Tým sa vytvorila nová kultúra závislosti na štátnych inštitúciách.

Vzdelanie

Dôsledkami predovšetkým v oblasti vzdelávania bolo nespochybniteľné nezvládnutie požiadaviek inštitucionalizovaného školstva, čo vytvorilo reálnu nerovnosť príležitostí a uplatnenia sa na trhu práce. Táto nerovnosť príležitostí je dôsledkom jednak už spomínanej cudzorodosti školského systému, rozdielom v sociálnom veku rómskej a majoritnej populácie a samotného spôsobu výuky v rámci slovenského vzdelávacieho systému. Vzdelávanie na Slovensku bolo a stále je zamerané na osvojenie si encyklopedických vedomostí a nie na narábanie s týmito vedomosťami. Slovenský vzdelávací systém predpokladá každodennú systematickú prípravu a predpokladom úspešnosti je výrazná pomoc rodičov pri učení. Toto sa však v rómskych rodinách preukázateľne nedeje tak z materiálnych – objektívnych dôvodov (spôsob a úroveň bývania) ako aj zo subjektívnych dôvodov (učenie je vec školy a v škole).

Osobitou bariérou pri osvojovaní si poznatkov je problematika jazyka. Rómovia používajú v domácnosti niektorý z variantov rómskeho jazyka v kombinácii s určitým dialektom slovenčiny. Jazyková bariéra tak iba znásobuje cudzorodosť inštitucionálneho sveta vzdelávania. Podľa odhadov odborníkov menej než 70 % Rómov na Slovensku rozpráva rómčinou ako svojim materinským jazykom a otázka používania rómčiny ako vyučovacieho jazyka sa na Slovensku nepovažuje za problém. Rómsky jazyk je na Slovensku kodifikovaný už od roku 1971, pochybnosti o jeho kodifikácii však pretrvávajú. Rómsky jazyk si na Slovensku sami Rómovia kodifikovali v roku 1971 na základe západoslovenského nárečia, ktoré je však menšinové a na východnom Slovensku je pre rómske deti vo veľkej miere nepoužiteľné.

Práca

V pred-industriálnom období (do začiatku 20. storočia) bolo kováčstvo a hudobníctvo najvýznamnejšími zamestnaniami Rómov na Slovensku, mnohí Rómovia sa zaoberali aj spracúvaním prírodného materiálu. Pretože Rómovia nevlastnili pôdu, boli odkázaní získať základné potraviny nevyhnutné na svoju obživu od roľníkov. Sediaci naopak potrebovali lacnú pracovnú silu pri okopávaní, či vyberaní zemiakov, pri žatve obilia, zväžaní sena, stavbe domu, hĺbení studne, či rúbaní dreva na zimu. Rómovia za prácu požadovali prevažne potraviny, obnosené šatstvo, starý nábytok, či potreby do domácnosti. Obojstranná výhodnosť takéhoto spolužitia sa prejavila aj v udržiavaní blízkych vzťahov medzi rodinami Rómov a roľníkov. S nástupom industrializácie sa tieto väzby postupne pretrhali a neskôr boli Rómovia nútení stať sa zásobárňou pre ťažký priemysel. Po roku 1989 sa väčšina vzhľadom na svoju kvalifikáciu stáva nepotrebnými pre novú ekonomiku a navyše z bývalých väzieb medzi Rómami a majoritou ostalo iba veľmi málo.

Neexistujúci vzťah k vlastníctvu a stratégia provizória sa prejavili v obmedzenom prístupe k príležitostiam danej spoločnosti a k obmedzeným možnostiam zapojiť sa do súťaže o získanie spoločnosťou oceňovaných statkov (napríklad vzdelanie a následné umiestnenie sa na trhu práce). Postupne prebiehal proces sociálneho uzatvárania sa Rómov a následného sociálneho vylúčenia. Procesy sociálneho uzatvárania sa mali dve podoby: na jednej strane marginalizácia, na druhej strane inkorporácia. Dôsledkom marginalizácie je obmedzenie životných volieb, častokrát vyúsťujúce k reprodukcii chudoby. Počas komunistického režimu, v štátom organizovanej ekonomike sa problém marginalizácie plánoval riešiť inkorporáciou vidieckeho obyvateľstva do novobudovaných priemyselných odvetví ťažkého priemyslu a to predovšetkým zaradením do nízkokvalifikovaných pracovných miest. Táto inkorporácia však

mala iba podobu iluzórnej integrácie, nakoľko sama nevedla k zlepšeniu sociálnej pozície.

Rozhodujúci vplyv na zlepšenie sociálnej situácie Rómov mala - tradične - druhá ekonomika. Šancu na zlepšenie sociálnej pozície mali práve tí, ktorých životné stratégie boli založené na participácii v oboch ekonomikách. Druhá ekonomika však znamená existenciu domáceho hospodárenia a výroby (vlastná pôda a výrobné nástroje). Na Slovensku vždy nízkokvalifikovaná pracovná sila mimo agrárneho sektoru fungovala v podobe kovoľníctva (počas dňa práca vo výrobe, poobede a podvečer na pôde). To však pre Rómov neplatilo a neplatí. Ich výlučná závislosť na formálnej ekonomike bola hlavným faktorom ich hlbšieho pádu do chudoby ako v prípade majoritnej populácie.

Chudoba Rómov tak už v období komunistického režimu dosahovala výraznejšie podoby ako u majoritnej populácie s obdobnou úrovňou vzdelania a kvalifikácie. Rómovia boli oveľa viac závislí na sociálnej zložke príjmov, to jest príjmy zo sociálneho zabezpečenia tvorili proporčne väčšiu časť príjmov ako príjmy z pracovnej činnosti. Okrem druhej ekonomiky významným faktorom udržania si životného štandardu majoritnej populácie a inkorporácie do spoločnosti bolo zamestnanie oboch partnerov, teda model tzv. dvojpríjmovej rodiny. Medzi rizikové faktory pre Rómov patrila skutočnosť, že mnohé rómske rodiny boli jednopríjmové (rómske ženy ostávali s deťmi) a väčšina rodín bola mnohodetná.

Príjmová diferenciácia a životný štandard na komunistickom Slovensku nebol priamo úmerný výške dosiahnutého vzdelania. Isté odvetvia, najmä výrobné, boli preferované, z hľadiska dosiahnutia istého sociálneho statusu fungoval princíp kolektívnej mobility a nie individuálnej. Výlučne vzdelanie nebolo chápané ako nástroj dosiahnutia istého životného štandardu a sociálnej pozície. Možnosť pracovať v istom sektore a v ňom vyžadovaný typ vzdelania bol

garantom zabezpečenia životného štandardu. Tomuto princípu zodpovedala celková vzdelanostná štruktúra na Slovensku s prevládajúcim zastúpením občanov so základným vzdelaním, prípadne tzv. vyučených bez maturity. Orientácia na tieto typy vzdelania sa po roku 1989 stala pascou.

Vzťah k vzdelaniu a k zaradeniu sa na trhu práce bol preto podmienený dvomi základnými faktormi. Mechanizmus uzatvárania sa rómskej komunity, ktorý viedol k životu na okraji spoločnosti, ústil v reprodukciu vzorov správania sa v oblasti vzdelávania a uplatnenia sa na trhu práce. Nová generácia Rómov v takto uzavretej societe nevníma a nepociťuje potrebu voliť inú vzdelávaciu stratégiu, ako zvolili otcovia a matky. V tomto je správanie sa rómskej menšiny výrazne odlišné od iných menšinových komunit, napríklad židovskej. Rómovia uprednostňujú v danej komunite opakovanie overených vzorov s prevažujúcou orientáciou na súčasnosť. Vzdelanie je ale spojené a predpokladá orientáciu na budúcnosť.

Toto opakovanie sa vzorov bolo podporované správaním sa majoritnej populácie, ktorá vedome či nevedome nevytvárala podmienky na zvyšovanie vzdelanosti a kvalifikovanosti rómskeho etnika. Komunistická forma extenzívnej ekonomiky potrebovala množstvo nekvalifikovanej pracovnej sily, a tak ani Rómovia nepotrebovali na svojom vzdelaní a kvalifikácii nič meniť.

Historická skúsenosť Rómov vyúsťuje do špecifických spôsobov reakcií a správania sa vo vzťahu k majoritnej populácii. Vysunutie a seabavysunutie na okraj spoločnosti spôsobilo, že Rómovia sa správajú ako skupina v ohrození - to znamená znásobuje sa súdržnosť komunity, dominuje buď úniková stratégia (stratégia provizória - pripravenosť odísť), alebo stratégia útočná až agresívna. Prehľbuje sa tým miera uzavretosti a marginalizácie Rómov.

Demografická štruktúra

Rodina mala v živote Rómov vždy mimoriadne veľký význam, hlavou rodiny bol vždy otec. Rómovia sa pri výchove väčšinou venovali iba starším deťom, tie sa neskôr starali o svojich mladších súrodencov. Rómske deti veľmi nerady odchádzajú od rodičov a to aj v dospelosti, keď si založia vlastné rodiny. Vo všeobecnosti možno povedať, že rómska rodina i v súčasnosti reprezentuje tradičný typ viacgeneračnej rodiny. To je tiež najvýraznejší rozdiel medzi rómskou a majoritnou rodinou - tradičná rómska domácnosť sa rozpadá do svojej nukleárnej podoby až v súčasnosti a nie ako u nerómskej populácie v prvej polovici 20. storočia.

Rómska rodina tak až do súčasnosti predstavuje odlišný typ rodiny, ale jej odlišnosť nie je podmienená etnicitou, ale skôr posunutím v čase. Preto sa dá v tejto súvislosti hovoriť predovšetkým o fázovom posune, a nie o etnických špecifikách správania sa rómskej populácie. Údaje o demografickom správaní sa rómskej populácie na Slovensku veľmi silne pripomínajú údaje opisujúce demografické správanie sa nerómskej populácie pred niekoľkými desaťročiami, alebo sú porovnateľné s údajmi z rozvojových krajín. Ako príklad možno uviesť, že údaje o dojčenskej úmrtnosti rómskeho obyvateľstva boli v 80. rokoch veľmi podobné údajom z celého Československa v päťdesiatych rokoch. Pravdepodobná stredná dĺžka života rómskej minority medzi rokmi 1970 a 1980 zodpovedala situácii v celej populácii v ČSR v rokoch 1929 - 1933 (v prípade rómskych mužov) a po druhej svetovej vojne (v prípade rómskych žien). Je možné predpokladať, že súčasná rómska populácia dosiahne demografické charakteristiky majority o jednu generáciu.

Demografický boom nenastal u Rómov do roku 1945 pre vysokú mortalitu rómskych detí a nedostatočnú zdravotnú starostlivosť. S určitou mierou zjednodušenia možno konštatovať, že zdravotný stav väčšiny občanov rómskej

národnosti bol a je horší ako nerómskej populácie žijúcej na Slovensku. Pred rokom 1989 zaznamenal komunistický režim výrazné úspechy pri eliminácii rôznych chorôb a pri celkovom zlepšovaní zdravotného stavu rómskej populácie - znižujúca sa miera dojčenskej úmrtnosti, zvyšujúca sa stredná dĺžka života a eliminácia niektorých ochorení.

Na výraznom raste rómskej populácie sa podieľala predovšetkým povinná zdravotná prevencia počas komunistického režimu, ako aj zlepšené životné podmienky a zlepšenie kvality stravy. Možno sa domnievať, že významnú úlohu pri demografickom správaní sa Rómov zohrávala populačná politika komunistického štátu (ekonomika plnej zamestnanosti, sociálna politika), ktorá nevyvolávala potrebu zvažovania, prípadne zmeny vlastného reprodukčného správania sa.

Napriek tomu, že počas komunistického režimu sa zlepšovala zdravotná starostlivosť, predpokladaná stredná dĺžka života rómskej populácie zaostávala a dodnes zaostáva za predpokladanou strednou dĺžkou života majoritnej populácie. Možno to vysvetliť predovšetkým nezdravým štýlom života, sociálne znevýhodneným prostredím, vysokou mierou alkoholizmu a predovšetkým nekvalitnou a lacnou stravou. Základom rómskej potravy boli tradične na rôznych spôsoboch upravené vnútornosti. Za najtypickejšie rómske jedlo sa považuje gója - umyté hrubé bravčové črevo prevrátené masťou dovnútra a naplnené zemiakmi, krupicou, kukuričnou múkou, alebo ryžou. U Rómov tradične prevládali múčne jedlá, dodnes sa v rómskych rodinách konzumuje málo zeleniny.

III. 2.Zmeny po roku 1989

III. 2.1. Dôsledky transformácie na rómsku komunitu:

Spoločenská, ekonomická a politická transformácia sa v roku 1989 začala odohrávať v situácii, ktorú možno vzhľadom na rómsku populáciu charakterizovať nasledovne:

- 1.** Situácia pomerne napätých vzťahov medzi majoritnou populáciou a Rómami, ktoré pramenili v pocite nespravodlivosti z redistribúcie zdrojov.
- 2.** Rómovia sa v tom čase plne akomodovali na podmienky komunistického režimu a jeho pravidiel hry.
- 3.** Existujúce odlišnosti niektorých rómskych skupín sa označovali ako sociálne patologické vzory správania sa a niektoré rómske komunity ako sociálne neprispôsobivé. Tak sa k nim aj zo strany štátu pristupovalo - rómska odlišnosť sa chápala ako prejav sociálnej patológie. Na jej odstraňovanie bola zameraná aj sociálna politika.
- 4.** Rómovia vstupovali do transformačného obdobia so štatisticky výrazne nižšou kvalifikovanosťou v porovnaní s majoritnou populáciou a navyše s mnohými zlými pracovnými návykmi vzhľadom na požiadavky transformujúcej sa ekonomiky.

Postupná rekonštrukcia ekonomického, politického, kultúrneho a sociálneho života spoločnosti pripravila Rómov o všetky za socializmu nadobudnuté istoty. Rómovia neboli pripravení ani na jednu z týchto zmien.

Vzdelávanie a zamestnanie:

Liberalizácia donucovacích nástrojov v oblasti vzdelávania, školstva, umiestňovania detí do detských domovov, spôsobu kontroly a vynucovania dodržiavania zákonov ústi do zvýšenej miery absencií a záškoláctva rómskych detí. V časoch komunistického režimu boli takéto situácie riešené za účasti

polície a predvedením rodičov, odoberaním detí, krátením sociálnych dávok a pod. Rómske deti zo separovaných a segregovaných osídlení sú handicapované trikrát: prvý raz pri nástupe na ZŠ, druhý raz pri prijímacích pohovoroch na stredné školy. Zvažujúc svoje šance, ak sa rozhodnú pre stredoškolské vzdelávanie tak prioritne na tzv. učňovských školách (pri ich výbere je určujúca ich dostupnosť – vzdialenosť od bydliska) – a tu sú obmedzené výberom tretí raz. Ocitajú sa však v pasci nezamestnaného absolventa učňovskej školy, ktorý nemá šancu nájsť si zamestnanie v blízkosti svojho bydliska. Teda zamestnanie v oficiálnej, formálnej ekonomike. Ak ukončia vzdelávanie, vracajú sa do pôvodného prostredia, kde reprodukujú vzory správania sa svojich rodičov. Padajú do sociálnej záchranej siete a túto situáciu mladá generácia začína vnímať a chápať ako normalitu. Ak sa zamestnajú, tak sú to predovšetkým neformálne zamestnania, práca na čierno či krátkodobé výpomoci – tieto príležitosti sa s mierou segregácie znižujú.

Zdravotníctvo:

Posun v oblasti zdravotníctva na poistný systém s dôrazom na individuálnu zodpovednosť za zdravie (napríklad aj zrušenie povinných zdravotných prevencií) sa citelne prejavuje v zhoršenom zdravotnom stave rómskej populácie. Súvisí to tiež s orientáciou Rómov na súčasnosť, v zanedbávaní zdravotnej preventívnej starostlivosti. Zlá socio-ekonomická situácia a s ňou súvisiace nevyhovujúce bytové aj infraštruktúrne podmienky v mieste bydliska sú príčinou prudko sa zhoršujúceho zdravotného stavu Rómov na Slovensku po roku 1989. Všetky dostupné dáta vypovedajú o opätovnom zhoršovaní zdravotného stavu najmä v stále sa rozširujúcich izolovaných rómskych osadách. Od roku 1989 sa prudko zvýšil počet ochorení horných dýchacích ciest a v niektorých osadách sa opätovne začala šíriť tuberkulóza. V dôsledku už spomínaných faktorov hrozí vypuknutie epidémií. Typickým príkladom najrozšírenejších chorôb sú kožné a pohlavné choroby, častý je aj výskyt úrazov.

Medzi rómskymi deťmi sa vyskytujú infekčné i parazitárne ochorenia, ktoré sa u väčšiny majoritnej populácie už nevyskytujú. Veľkým nebezpečenstvom je šírenie zápalu mozgových blán. So sociálne znevýhodneným prostredím súvisí aj vysoký podiel rôznych stupňov mentálnej retardácie. Aj napriek eliminovaniu výskytu epidémií brušného týfusu, škvŕnivky a snahe o podchytenie špecifických ochorení, akými sú napríklad trachóm, ochorenia dýchacích ciest, črevné ochorenia a lues na celoštátnej úrovni mnohé z týchto ochorení sa v rómskych osadách naďalej vyskytujú. Medzi najčastejšie patria napríklad prípady svrabu, pedikulózy, pyodermie, mykózy, askaridózy, následky chronického alkoholizmu a kriminálnych úrazov. Evidujú sa aj prípady konzumovania mäsa z uhynutých zvierat s následnými ochoreniami žalúdočného a črevného charakteru.

Bývanie:

Oblasť bytovej politiky je sférou, kde prišlo k úplnej deetatizácii. Vzťahuje sa tak na byty a domy, ako aj na pozemky, ktoré prislúchajú k daným domom a bytom. 90% nájomných bytov je sprivatizovaných, pozemky majú svojich nových vlastníkov. Tie pozemky, ktoré boli v tzv. osobnom vlastníctve, mohol nájomca získať do súkromného vlastníctva bezodplatne, avšak pri splnení dvoch základných podmienok:

1. Dom, ktorý na danom pozemku stál, mal právoplatné stavebné povolenie, prípadne po zákonom stanovenej lehote bol skolaudovaný,
2. Pozemok musel byť evidovaný v katastri, o pozemok neprejavil záujem reštituent.

Po splnení týchto podmienok si nájomca mohol požiadať o prepis vlastníctva pozemku na svoje meno. U prevažnej väčšiny obyvateľstva možno hovoriť o veľkej miere neinformovanosti o týchto procedúrach, u Rómov to však platí ešte intenzívnejšie. Problém legality, resp. nelegality vlastníctva pozemku za komunizmu neexistoval. Zmeny po roku 1989 tak vytvorili veľkú skupinu

Rómov žijúcich nelegálne na cudzích pozemkoch. Navyše, snaha o dodatočné splnenie podmienok na legalizáciu pozemku sa stala veľmi komplikovanou, zvýšili sa požiadavky a nároky na udelenie stavebného povolenia (je potrebných 32 povolení), rovnako ako aj na kolaudáciu. Mnohí Rómovia so svojimi obydliami nenapĺňajú normy zákona a na prestavbu a dostavbu nemajú finančné zdroje. Ak ich aj majú, tak ich častokrát nemôžu použiť, pretože nemajú pozemok v legálnej držbe.

Po roku 1989 sa úplne zrušil široký rozsah štátneho systému rôznych druhov a typov pôžičiek na bývanie, zastavila sa štátna bytová výstavba, bytová problematika prešla do kompetencie obcí a miest. Obce sa začali správať rovnako ako ktorýkoľvek iný trhový subjekt. V súčasnej situácii vysokého dopytu po bytoch, ktorý prevažuje nad ich ponukou, narástli ceny bytov a domov z pohľadu priemerne zarábajúceho občana do neúmerne vysokých hodnôt. Šance Rómov na získanie a udržania bývania sa tak stali minimálnymi, v tejto súťaži Rómovia nie sú schopní obstáť.

Bytová výstavba na Slovensku je po roku 1989 vo všeobecnosti nedostatočná. Napriek sporeniu a limitovaným štátnym pôžičkám neexistuje systém, ktorý by priemerne zarábajúcemu občanovi umožňoval získať byt v reálnom čase. Verejnosť preto veľmi citlivo reaguje na akékoľvek formy nespravodlivosti v bytovej politike, pridelovanie bytov, poskytovanie výhodných pôžičiek a pod. Sociálne bývanie ako forma riešenia situácie na trhu s bytmi zďaleka nepokrýva požiadavky a potreby rodín v sociálnej a hmotnej núdzi. Rómovia pochopiteľne nie sú v tejto situácii osamotení, no bez pochybností sa nachádzajú na úplnom spode rebríčka neúspešnosti.

Liberalizácia cien nájomného a privatizácia bytov, s dôsledkom výrazného zvýšenia výdavkov na bývanie (nájomné viac ako o 200%, podobne náklady na plyn, vodu, odpad a iné) vytláča Rómov do lacnejších bytov či ubytovní.

Nedostatok a absenciu skutočnej politiky sociálneho bývania riešia Rómovia únikovou stratégiou - prejavuje sa návratom Rómov do osád a ich revitalizáciou. Príčina je jednoduchá - v osadách sú výdavky na bývanie minimálne až nulové.

III. 2.2. Chudoba a životné stratégie

Uvedené zmeny sú fenoménmi nového typu sociálnej stratifikácie definovanej novými typmi vzťahov v spoločnosti. Odrazovým mostíkom tejto novej stratifikácie však boli dve stratifikačné pyramídy, sformované za komunizmu: pyramída establishmentu (sociálny kapitál) a pyramída druhej ekonomiky (súkromný kapitál). Tieto pyramídy sa prelínali, sociálny kapitál vytváral možnosti na vytváranie a prístup k materiálnemu kapitálu.

Rómovia nepatrili ani do jednej z uvedených pyramíd ako potenciálu začlenenia sa do vyššej triedy. Nedokázali a nemali šancu vybudovať si prostredníctvom dvojitej životnej stratégie (vzťahový – sociálny a materiálny kapitál) podmienky na zaradenie sa, integrácie do nových trhových vzťahov a obstať v nových pravidlách súťaže na trhu práce a trhu s privatizovaným majetkom (viď napr. privatizáciu bytov a domov, pozemkov, drobných živností (tzv. malá privatizácia), a pod.).

Počas komunistického režimu chudoba existovala a týkala sa taktiež Rómov, pričom Rómovia boli v kategórii chudobných zastúpení nadštandardne. Po roku 1989 sa pojem chudoba začal naplňovať novým obsahom na základe nerovností medzi jednotlivcami na jednej strane a celými sociálnymi kategóriami na strane druhej.

Individuálnymi kritériami možno rozumieť starú demografickú chudobu, kde základný faktor chudoby je počet detí. Z tohto typu chudoby je možno sa dostať individuálnymi stratégiami, najmä zmenami v reprodukčnom správaní sa (túto

stratégiu uplatnila majorita na Slovensku v polovici 20. storočia). Rovnaké chápanie chudoby ako demografickej, t.j. vytlačenie chudoby do rodín a spájanie chudoby s určitou životnou situáciou, uplatňoval aj komunistický štát. Zmenil tak chudobu z verejnej záležitosti na vec súkromnú, čím chudoba stratila svoj rozmer sociálneho statusu. Chudoba sa tak chápala ako individuálne zlyhanie. Štát reguloval túto chudobu intervenciami založenými na silnej redistribúcii, subvenciách do infraštruktúry, cien základných potravín a miezd.

Skupinová charakteristika chudoby sa označuje ako nová vertikálna chudoba, ktorá v dôsledku zmien v štruktúre zamestnanosti vysúva celú sociálnu kategóriu do sociálnej odkázanosti. Hlavným faktorom nie je počet detí, ale nízky stupeň vzdelania spojený s odbormi, ktoré zanikajú - zánik celých odvetví hospodárstva ústi do dlhodobej nezamestnanosti. Špecifikom Rómov je, že sa u nich kombinuje stará demografická chudoba s novou vertikálnou chudobou. Pri skupinovej, vertikálnej chudobe sú individuálne životné stratégie nevyhnutnou podmienkou riešenia životnej situácie, ale nie dostačujúcou. Šance vymanenia sa sú podmienené systémom sociálnych zaopatrení a oprávnení. Ocitnutie sa v stave vertikálnej chudoby totiž je dôsledok systémových zmien a nie individuálnych zlyhaní. Hĺbka a rozsah chudoby Rómov je predovšetkým dôsledkom miery, stupňa ich dezintegrácie (separácie až segregácie), príjmová a majetková nerovnosť je dôsledkom tejto dezintegrácie.

Z hľadiska ekonomickej štruktúry sú Rómovia na Slovensku do značnej miery triedne a kvalifikačne homogénni. Veľká väčšina z nich patrí z hľadiska socio-profesného statusu do kategórie nekvalifikovaných robotníkov, s čím súvisí ich veľké zastúpenie medzi nízko príjmovými skupinami obyvateľstva Slovenska. Z hľadiska pracovného zapojenia bolo možno už v období komunistického režimu hovoriť o istom "monotype" rómskej rodiny: rodina robotníckych či poľnohospodárskych nekvalifikovaných zamestnaných, bez odborného či

všeobecného stredného vzdelania, s nízkym priemerným príjmom na jedného člena rodiny, v prevažnej miere s mužom, ktorý pracuje mimo obce svojho bydliska. Od roku 1989 sa zvyšuje nezamestnanosť aj u rómskych mužov a tak sa zvyšuje počet rómskych rodín, v ktorých sú bez zamestnania muži aj ženy.

V prípade tej časti rómskej populácie, ktorá žije alebo je ohrozená chudobou, možno pozorovať rôzne formy nerovnosti (Mareš, 1999):

- Príjmová nerovnosť (nerovnosť bohatstva);
- Nerovnosť v spotrebe a životnom štýle (nerovnosť životných šancí);
- Nerovnosť statusová (symbolické vyjadrenie nerovnosti);
- Nerovnosť v schopnostiach a nerovnosť na trhu práce (teória ľudského kapitálu);
- Nerovnosť vo vzdelaní a v prístupe k vzdelaniu (teória ľudského kapitálu);
- Nerovnosť v privilégiách a sile zdieľaných sociálnych sietí (teória sociálneho kapitálu);
- Nerovnosť v rozdelení vplyvu a moci (teória politického kapitálu).

Štát po roku 1989 na túto skutočnosť reagoval vytvorením systému sociálnej pomoci, sociálnej záchranej siete. Zužuje však chápanie chudoby na stav tzv. hmotnej núdze a sociálnej núdze.

Štát nevytvára, nereflektuje chudobu ako sociálny status, čím zužuje jej chápanie iba na zaopatrenia – statky, ktoré sú nevyhnutné k udržaniu života. (nie aj oprávnenia – entitlements pre tých, ktorí rešpektujú normy regulujúce správanie sa nositeľov statusu). Absencia oprávnení, dôraz na zaopatrenia potvrdzuje chápanie chudoby ako individuálnej zodpovednosti, individuálneho zlyhania a následne podmieňuje poskytovanie sociálnej pomoci testovaním, meraním, monitorovaním individuálneho správania sa, stratégií. Reprodukuje a posilňuje sa tak kultúra závislosti so všetkými znakmi reprodukovanej chudoby:

pocit marginality, ohrozenia, fatalizmu, zúfalstva, pasivity, agresie, pospolitostného uzatvárania sa, impulzívnosti, absencie zmyslu pre plánovanie a sporenie, nedôvera voči úradom.

Základnou stratégiou riešenia životnej situácie a to tak majoritnej ako aj rómskej populácie je rodinná spolupráca, vzájomná rodinná pomoc, širšia príbuzenská spolupatričnosť. Rozdiely sú v tom, aký druh pomoci rodina či príbuzenstvo poskytuje, a či vôbec je schopné pomoc poskytnúť. Rodinné stratégie sú určované predovšetkým kultúrno-historickým zázemím a podmienkami života jednotlivých rodín. To, aký typ rodinnej stratégie v osídlení, obci preváži, závisí od socio-kultúrneho charakteru, mikroklímy osídlenia, obce podstatne výraznejšie, ako od demografických charakteristík rodiny. Socio-kultúrny charakter separovaných, ale najmä segregovaných rómskych osídlení je typom kolektívnej marginalizácie a sociálneho vylúčenia bez potenciálu vzájomnej pomoci. Životná stratégia orientovaná na rodinné siete je v tomto prostredí neúčinná, ba priam nemožná. Čím je osídlenie homogénnejšie, tým sú šance účinnosti podporných rodinných sietí menšie. V segregovaných rómskych osadách sú tieto životné stratégie nulové. Absenciu podporných rodinných sietí a vzájomnej pomoci sa snažia nahradiť svojou činnosťou niektoré MVO (vytváranie komunitných centier).

V nových spoločenských podmienkach sa predovšetkým revitalizujú staré, poznané, vyskúšané rodinné stratégie. Majoritná tradičná rodina okrem stratégie rodinných sietí revitalizuje stratégiu samozásobovania a odchodu za prácou do zahraničia. Segregované rómske komunity však stratégiu samozásobovania nikdy nepoužívali (nieť čo revitalizovať) a nepoužívajú. (Špecifickou formou samozásobiteľstva sú krádeže produktov samozásobiteľstva majoritnej populácie). Neprijatie, neprevzatie tejto stratégie je majoritnou populáciou vnímané nie ako tradičný, pre Rómov typický spôsob správania sa, ale ako ich

lenivosť, pohodlnosť, apriórny sklon ku kradnutiu – ľahšia cesta, neochota aktívne zmeniť svoju životnú situáciu. Čím je rómska komunita otvorenejšia, v čo heterogénnejšom prostredí sa nachádza, čím väčšia je miera jej integrácie, tým väčšia je šanca nápodoby vzoru stratégie samozásobiteľstva.

Rómom vlastne ostáva jediná aktívna stratégia – odchod. Táto stratégia však nie je uplatniteľná v marginalizovaných, segregovaných osadách (na odchod treba určité zdroje). Špecifickým znakom Rómov je kolektívny odchod, odchod celých rodín z určitých lokalít. (V majoritnej populácii zvyčajne odchádza za prácou jeden člen rodiny). Častokrát sú motívom vyššie sociálne dávky. Hromadný odchod Rómov vyvoláva a znásobuje v spoločnosti existujúce napätie – majoritná populácia je za tento odchod „trestaná“ zavedením vízovej povinnosti v jednotlivých krajinách (tieto sa prijatiu Rómov bránia).

Všetky uvedené stratégie majú charakter krátkodobých a rýchlych riešení, bez perspektívy dlhodobého výrazného zlepšenia životnej situácie. Revitalizácia stratégií typických pre vidiek v predkomunistickom období s dlhodobjším efektom ako rozvíjanie poľnohospodárskej malovýroby, chov zvierat či drobné remeslá je veľmi sporadická a ojedinelá. Popri skúsenostiach absentuje aj účinný systém štátnej podpory. Pre mnohé obce, po zániku Jednotných roľníckych družstiev a Štátnych majetkov, ktoré zamestnávali prevažnú časť obyvateľstva, majoritného aj rómskeho v poľnohospodárstve, sú práve uvedené činnosti jedinou možnosťou vytvorenia pracovných miest. Zánik poľnohospodárskej produkcie tak viedol k odchodu majoritnej populácie – buď kyvadlovej migrácii za prácou, alebo opusteniu vidieckych sídiel. Typické rómske remeslá tak stratili možnosť uplatnenia sa v týchto obciach, ich charakter bol vždy doplnkovou výrobou či službou k iným typom produkcie. Absenciu štátnej podpory sa snažia nahradiť niektoré MVO, viaceré ich projekty na podporu revitalizácie „klasických“ remesiel sú úspešné.

III. 2.3. Fenomén „double marginalization“

V prípadoch niektorých rómskych osád alebo v prípade sociopriestorovej marginality územia dochádza k sociálne-anomickému stavu miestami s až 100%-nou nezamestnanosťou. Vzniká tak situácia, ktorá v podmienkach Slovenska dostala názov "hladová dolina", teda existencia územia s "viditeľnými ostrovčekmi chudoby". V "hladovej doline" hrozí situácia totálnej sociálnej dezorganizácie a utvorenia kultúry chudoby ako jediného možného spôsobu účinnej adaptácie na vzniknutú situáciu. Vo svojich dôsledkoch to vedie k vyformovaniu tzv. "underclass" a to ako urbánnemu tak rurálnemu.

Transformácia po roku 1989 má okrem svojej štrukturálnej dimenzie aj dimenziu priestorovú, regionálnu a mikroregionálnu. Niektoré oblasti sa zmenili na marginálne územia z hľadiska sociálno-ekonomického rozvoja. Marginalizácia má svoje korene aj v predchádzajúcom období tzv. socialistickej industrializácie a industriálnej urbanizácie Slovenska. Po roku 1989 sa zdedená marginalizácia regiónov prehĺbila a zároveň zasiahla aj iné, nové regióny. Zasiachnuté sú kompaktné, najmä hraničné územia severného, južného a východného Slovenska. Práve tieto oblasti sú etnicky a národnostne zmiešanými oblasťami, čím marginalizácia nadobúda aj etnickú a politickú dimenziu. Marginalizované oblasti sú charakteristické niekoľkými spoločnými znakmi: vysokou mierou nezamestnanosti, vysokou mierou dlhodobej nezamestnanosti a vysokou mierou sociálnej odkázanosti, s následnými kvalitatívnymi určenosťami. Tieto charakteristiky sa odvíjajú predovšetkým do kvality ľudského kapitálu, infraštruktúry, sociálno-priestorových dispozícií regiónu – zdedených a novo nadobudnutých. Marginalizované územia koncentrujú kombináciu starej demografickej a novej vertikálnej chudoby, nízky potenciál pre podnikanie, nízky prílev kapitálu a investícií. Sú typické úpadkom civilizačných a kultúrnych štandardov osídlení a ich životných podmienok,

problémom je prístup ku vzdelaniu a kultúrnym aktivitám, s dôsledkom limitovaného vnútorného, vlastného potenciálu pre sociálny a civilizačný rozvoj. Tieto regióny majú nízku schopnosť adaptácie na zmenené podmienky po roku 1989, nízke zastúpenie sociálnych aktérov so schopnosťami byť iniciatívny, zodpovedný a aktívne hľadajúci spôsoby vymanenia sa s marginalizovanej pozície.

Rómovia žijúci v marginalizovaných regiónoch v segregovaných marginalizovaných osadách sa tak ocitajú v situácii **double marginalization**. Oslabené, veľmi obmedzené možnosti marginalizovaného regiónu v kombinácii s absenciou potenciálu svojpomoci, seba organizácie a aktivizácie vyžadujú špecifické prístupy, podporu a rozvojové sociálne programy zamerané jednak na marginalizované regióny a jednak na marginalizované, segregované osídlenia v rámci regiónov. Akýkoľvek konkrétny program však nemôže byť dlhodobo úspešný bez systémových zmien predovšetkým v oblasti politiky zamestnanosti a bytovej politiky (sociálne bývanie). Double marginalization nie je možné prekonať individuálnou životnou stratégiou (pokiaľ ňou nemá byť odst'ahovanie sa). Znásobený efekt dezintegrácie a marginalizácie sa u Rómov prejavuje dlhodobým nedostatkom materiálnej istoty (material security), života v absolútnej chudobe. Materiálne istoty znamenajú (zabezpečenie jedla, pitia, oblečenia, bývania a tepla) možnosť biologického prežitia, uspokojenie primárnych potrieb a orientáciu aktivít na uspokojenie potreby „mat“ toto nevyhnutné zabezpečenie. Je to teda orientácia na prežitie a nie na žitie. Orientácia na materiálne istoty apriori znemožňuje riešenie životnej situácie. Zabezpečenie materiálnych istôt je totiž mostom, predpokladom k dosiahnutiu sociálnych istôt, garantovaniu sekundárnych potrieb – najmä sebaidentity a sebapotvrdenia (selfaffirmation), vzdelania, kultúry, atď... Základom pre dosiahnutie sociálnych istôt sú **sociálne kontakty a sociálne kontakty sú jedinou možnosťou inkorporácie (zahrnutia) do sociálnej organizácie**

spoločnosti. Segregovaní Rómovia žijú pod tlakom dosiahnutia materiálnych istôt, bez potenciálu na výkon ďalších aktivít, a to ani pre seba ani pre ostatných. Samy teda nie sú schopní zabezpečiť si účasť v neformálnych sociálnych sieťach. Ich vytvorenie pre Rómov a s Rómami je základné zadanie pre všetkých sociálnych aktérov. Stratégie segregovaných Rómov orientované na prežitie z nich robia závislých, odkázaných. Závislosť má materiálnu povahu, pretože celé ich prežitie je závislé na štátnych dávkach sociálnej pomoci a iných inštitúcií. Rovnaké riziko však hrozí aj pre vytvorenie sociálnej závislosti, teda závislosti na iných ľuďoch. Double marginalization Rómov je sprevádzaná efektom znásobenej závislosti – materiálnej aj sociálnej závislosti. Zdvojená, znásobená závislosť znamená neschopnosť akejkoľvek aktivizácie, participácie, znamená stratu sebadôvery a sebaúcty.

IV. Efekty sociálnej politiky v osídleniach s rómskou populáciou na Slovensku

Výsledky kvalitatívneho výskumu

IV.1. Metodológia výskumu

Východisko

Výskum o „Rómoch a trhu práce“ je súčasťou širšej ekonomickej a sektorovej analýzy Svetovej banky o Slovensku (uskutočnil sa v decembri 2000 – marci 2001). Hlavným zámerom tejto práce je pokrytie medzery v poznaní podôb a obsahu životnej úrovne, chudoby na Slovensku v jej absolútnej podobe. Analýza je orientovaná na podstatu a rozsah chudoby, jej hlavné charakteristiky a determinanty, na väzbu medzi chudobou a trhom práce a na existujúce politiky a programy snažiace sa regulovať chudobu. Nakoľko uplatnenie sa na trhu práce je významným faktorom miery chudoby, štúdia kladie dôraz práve na zamestnanosť a prácu.

Napriek tomu, že po roku 1998 nemáme oficiálne štatistické dáta o postavení Rómov v SR, niet pochyb, že etnicita má výraznú súvislosť s chudobou. Doterajšie poznatky svedčia o výrazne vyššej miere chudoby domácností Rómov v porovnaní s domácnosťami ne-rómskej populácie v situácii hmotnej núdze (čo je konzistentné s evidenciou v Maďarsku, Rumunsku či ostatných krajinách tranzície). Rovnako sú známe ďalšie špecifiká chudobnej časti populácie Rómov: nízke vzdelanie, zlý zdravotný stav, neprijateľné životné podmienky, prístup k základnej infraštruktúre (voda, kanalizácia, elektrina), nedostatok participácie na moci a reprezentácie záujmov.

Zámery analýzy

Zámerom kvalitatívnej analýzy osídlení Rómov je zaplnenie medzier v dostupných dátach a vytvorenie obrazu o životných podmienkach a sociálnej ochrane Rómov na Slovensku, ich prístupu ku sociálnym službám. Sústreďením sa na regióny, obce a komunity osídlené Rómami, kvalitatívna analýza môže zaostriť našu pozornosť na nepredvídané trendy a kognitívne havárie vyplývajúce z iných štatistických výskumov (kvalitatívna analýza je komplementárnym poznaním, upozorňujúcim na sústredený výskyt chudoby v prostredí rómskej populácie). Kvalitatívna analýza je jediným spôsobom získania zmysluplnej informácie o tých skutočnostiach a ich nositeľoch, ktoré nie sú uchopiteľné štatistickými výskumami. Kvalitatívny výskum je súčasťou širšie komponovanej porovnávacej analýzy Rómov žijúcich v strednej a východnej Európe, koordinovanej Svetovou bankou.

Štúdia vychádza a spracúva poznatky v existujúcej literatúre. Následný terénny výskum sa uskutočnil v 3 okresoch, v 27 osídleniach, rozlíšených z hľadiska miery integrácie a koncentrácie Rómov. Použitý bol typologický stratifikovaný výber osídlení:

- I. Prvý sub-výber bol uskutočnený v regióne s najvyššou mierou nezamestnanosti a najvyšším zastúpením sociálne odkázaných (dlhodobo nezamestnaných) – okres Rimavská Sobota
- II. Druhý sub-výber osídlení – okres s priemernou mierou nezamestnanosti a priemerným zastúpením sociálne odkázaných (úroveň celoslovenského priemeru) – okres Stará Ľubovňa
- III. Tretí sub-výber sme uskutočnili v okrese s relatívne nízkou mierou nezamestnanosti a sociálne odkázaných (okrem Bratislavy) – okres Malacky.

Analýza využíva kombináciu kvalitatívnych metód, a to semi-štrukturované rozhovory a focus skupiny. Semi-štrukturované rozhovory prebiehali s Rómami (jednotkou analýzy bola domácnosť), učiteľmi, lekármi, starostami, sociálnymi pracovníkmi a kňazmi pôsobiacimi v danej komunite. Focus skupiny sa uskutočnili s predstaviteľmi rómskych politických strán a iných reprezentantov Rómov.

Informácia o osídleniach v kvalitatívnom výskume

Okresy – miera nezamestnanosti + soc. odkázanosti

Okres: Rimavská Sobota

počet obyvateľov:	82 144
podiel počtu poberateľov DSP:	26,30 %
evidovaná miera nezamestnanosti (december 2000):	34,83 %
Poloha:	južné Slovensko – kraj Banská Bystrica
Rozloha:	1 823 km štvorcových – 3,7 % rozlohy SR
Počet obcí v okrese:	132
Hustota osídlenia:	54 obyvateľov na km štvorcový
Veľkosť osídlení:	60 % populácie žije v obciach do 5000 obyvateľov; 40 % v obciach s 5 – 25 000 obyvateľmi.
Národnostné zloženie obyv.:	50 % - slovenská národnosť 47 % - maďarská národnosť 3 % - rómska národnosť
Konfesionálne zloženie obyv.:	46 % - rímski katolíci 12 % - evanjelici a. v.

9 % - reformná cirkev

V populácii okresu Rimavská Sobota je podpriemerne zastúpené obyvateľstvo s vyšším vzdelaním.

V predproduktívnom veku je 22 %, v produktívnom veku 58 % a v poproduktívno veku 20% populácie (stúpa podiel starších obyvateľov). Ekonomiky aktívnych je 44 % obyvateľov (4 body pod slovenským priemerom). Okres Rimavská Sobota patrí medzi najmenej výkonné. Ekonomická situácia je charakterizovaná slabou konkurencie schopnosťou produkcie.

Osídlenia, v ktorých sa uskutočnil výskum:

Názov osady	Počet obyv./Rómov	% Rómov
1. Hnúšťa	7 636/ 1 439	18,8
2. Dužavská cesta	846/ 846	100
3. Hodejov	1398/ 779	55,7
4. Klenovec	3 300/ 640	19,4
5. Jesenské	2 273/ cca 400	17,6
6. Uzovská Panica	640/ 320	50
7. Sirk – Šrobárka	1 045/ 220	21
8. Rybník	150/ cca 100	66,7
9. Vyšné Valice	300/ 90	30
10. Sása	120/ 80	66,7
11. Lipovec	98/ 80	81,6
12. Rimavská Píla	437/ cca 80	18,3
13. Kyjatice	84/ 13	15,5

Okres: Stará Ľubovňa

počet obyvateľov: 48 627

podiel počtu poberateľov DSP: 12,80 %

evidovaná miera nezamestnanosti: 18,40 %

Poloha: okres leží na hraniciach SR s Poľskom

Rozloha: 624 km štvorcových (1,3% rozlohy SR)

Počet obcí v okrese: 44

Hustota osídlenia:	78 obyvateľov na km štvorcový
Veľkosť osídlení:	54 % populácie žije v sídlach do 2000 obyvateľov; 70 % populácie v sídlach do 5000 obyvateľov; 30 % populácie v sídlach od 5000 do 14000 obyvateľov
Národnostné zloženie obyv.:	91 % slovenská národnosť 4 % rómska národnosť 2 % rusínska národnosť 1 % ukrajinská národnosť 1 % iná národnosť
Konfesionálne zloženie obyv.:	58 % rímski katolíci 28 % grécki katolíci 2 % pravoslávni

V populácii okresu Stará Ľubovňa je podštandardné zastúpenie obyvateľov s vyšším vzdelaním.

V predproduktívnom veku je zhruba 29 % obyvateľov, 55 % obyvateľov je v produktívnom veku a v poproduktívnom je veku 15 % populácie okresu. Ekonomicky aktívnych je 44 % obyvateľov.

Okres Stará Ľubovňa patrí medzi ekonomicky menej výkonné. Ekonomická aktivita má poľnohospodársky charakter, hospodárska aktivita okresu Stará Ľubovňa je charakteristická slabou adaptabilitou na procesy transformácie.

Osídlenia, v ktorých sa uskutočnil výskum:

Názov osady	Počet obyvateľov/Rómov	% Rómov
1. Lomnička	1 475/ 1 450	100
2. Jakubany	2 500/ 650	26
3. Šarišské Jastrabie	1 088/ 297	27,3
4. Kolačkov	1 200/ 220	18,3

Názov osady	Počet obyvateľov/Rómov	% Rómov
5. Kyjov	755/ 165	21,8
6. Ľubotín	1 300/ 151	11,6
7. Jarabíná	830/ 145	17,5
8. Hniezdne	1 395/ 108	7,7
9. Kamienka	1 410/ 95	6,7
10. Nová Ľubovňa	1 590/ 60	3,8

Okres: Malacky

počet obyvateľov:	62 625
podiel počtu poberateľov DSP:	6,40 %
evidovaná miera nezamestnanosti:	13,46 %
Poloha:	hraničná oblasť s Maďarskom a Rakúskom
Rozloha:	1261 km štvorcových
Počet obcí v okrese:	57
Hustota osídlenia:	118 obyvateľov na km štvorcový
Veľkosť osídlení:	53 % populácie žije v sídlach do 5000 obyvateľov 47 % populácie žije v sídlach od 5 do 21 tisíc obyvateľov
Národnostné zloženie obyv.:	91 % slovenská národnosť 7 % maďarská národnosť 1 % česká, moravská a sliezská národnosť
Konfesionálne zloženie obyv.:	66 % rímski katolíci

Vzdelanostná úroveň obyvateľstva okresu Malacky je mierne pod slovenským priemerom, 29 % populácie má stredoškolské s maturitou, alebo vysokoškolské vzdelanie.

V predproduktívnom veku je 21 % obyvateľov, v produktívnom 61 % obyvateľov a v poproduktívnom veku sa nachádza 18 % populácie. Ekonomicky

je aktívnych 49 % obyvateľov. Geografická poloha, surovinová základňa a kvalifikovaná pracovná sila vytvárajú v okrese Malacky dobré predpoklady na zvládnutie transformačného procesu.

Osídlenia, v ktorých sa uskutočnil výskum:

Názov osady	Počet obyv./ Rómov	% Rómov
1. Plavecký Štvrtok	2 098/ 460 (legálne);cca 600 (nelegálne)	21,9 (28,6)
2. Malacky – mesto	18 300/ 500	2,7
3. Záhorská Ves	1 460/ 320	21,9
4. Zohor	3 041/ 200	6,6
5. Malé Leváre	1 036/ 140 (1legálne)	13,5
6. Studienka	1 600/ cca100	6,2
7. Jabloňové	1 050/ 68	6,5
8. Pernek	751/ 46	6,1
9. Lozorno	2 612/ ?	separovaná

Metodológia výberu osídlení

V súlade so zámerom výskumu bolo pôvodne vybraných 9 miest a dedín s rómskym osídlením (3 integrované, 3 separované, 3 segregované). Okres Malacky reprezentoval situáciu relatívne rozvinutého okresu, s nízkou mierou nezamestnanosti a nízkym podielom poberateľov dávok v hmotnej núdzi.

Okres Stará Ľubovňa reprezentuje regióny s priemernými hodnotami chudoby (hodnotené na základe úrovne nezamestnanosti, percent poberateľov sociálnych dávok, existencie rómskych osád). Rómske osady boli vyberané z databázy vládnej inštitúcie (Sekretariátu splnomocnenca Vlády SR na riešenie problémov rómskej menšiny) a už počas prvej návštevy vybraných osád zistil výskumný tím, že niektoré informácie poskytnuté vládou boli zavádzajúce. V niektorých osadách sme zistili nezrovnalosti v deklarovanom počte Rómov a reálnej situácii, ako aj nesprávne informácie o stave prístupových ciest a existencii tečúcej vody a i.

Okres Rimavská Sobota reprezentuje regióny s najvyšším stupňom chudoby (hodnotené na základe úrovne nezamestnanosti, percent poberateľov sociálnych dávok, existencie rómskych osád). Rómske osady boli vyberané na základe informácií a poznatkov vedúceho oddelenia sociálnych vecí okresu Rimavská Sobota (Úrad vládneho splnomocnenca pre Rómsku menšinu nemá v databáze informácie o tomto okrese). Na základe týchto faktov sa koordinátorka výskumu rozhodla vykonať predbežný výskum v teréne, ktorého cieľom bolo prehodnotiť adekvátnosť výberu jednotlivých osád. Väčšina pôvodne vybraných osád bola zmenená.

Pomocné kritériá pre výber osídlení

Počas procesu výberu osídlení sa výskumný tím opieral o dostupné informácie o osídleniach:

1. Existenciu ciest a ich typ (dláždená, nedláždená, štrková, žiadna);
2. Existencia zdroja vody a inštalovaného potrubia (jazierko, studňa, vodovod, zdroj pitnej vody, potrubie, žumpa, žiaden zdroj);
3. Veľkosť rodín a počet domov vzhľadom na celkový počet obyvateľov;

Detaily o postupe

Prvá fáza výskumu v teréne bola organizovaná počas druhého decembrového týždňa a druhá fáza počas druhého januárového týždňa. Okres Malacky bol pokrytý výskumom počas druhého a tretieho februárového týždňa.

V okrese Stará Ľubovňa sa zúčastnilo výskumu 15 výskumníkov. Skupina anketárov účastniacich sa výskumu bola tvorená: 4 Rómami (3 muži a 1 žena) a 2 ne-rómami (2 ženy) z Katedry Rómskej kultúry Univerzity Konštantína filozofa v Nitre; 4 anketári (3 muži a 1 žena) z Evanjelickej bohosloveckej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave; 3 anketári (2 ženy a 1 muž) z Katedry politických vied Univerzity Komenského a 2 anketárky z Katedry sociológie Univerzity Komenského.

V okrese Rimavská Sobota sa účastnilo výskumu 15 anketárov. Tím bol tvorený 2 rómskymi členmi a 1 ne-rómom z Katedry rómskej kultúry Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, dvomi členmi (1 muž a 1 žena) z Katedry politických vied Univerzity Komenského, 7 členov (2 ženy a 5 mužov) z Katedry sociológie Univerzity Komenského a 3 členov (2 ženy a 1 muž) z Katedry sociálnej práce Univerzity Komenského.

V okrese Malacky sa výskumu účastnili členovia oboch tímov (10 anketárov z každej podskupiny).

Metódy práce v teréne

Anketári zamerali svoje aktivity na jedno osídlenie denne.

Tieto zahrňovali:

- A. **Interview s Rómami:** Anketári pracovali vo dvojiciach (ktorých členovia sa často menili, keďže spolupráca rómskeho a ne-rómskeho anketára sa ukázala byť veľmi efektívnou). Dĺžka interview bola priemerne 4-5 hodín. Jeden tím anketárov dokázal vykonať maximálne dve interview za jeden deň.
- B. **Interview s autoritami:** Každé interview s miestnymi autoritami (starosta, učiteľ, lekár, kňaz, sociálny pracovník) bolo vykonané jedným anketárom. Priemerná dĺžka interview bola 1 hodinu.

Anketári po ukončení interview vypracovávali prvý záznam slúžiaci ako podklad pre správu. Najprv všetci anketári zaznamenávali svoje skúsenosti z osídlenia, vymieňajúc si navzájom myšlienky a informácie. Následne v pároch vypracovávali záznamy z interview s Rómami na laptop. Potom vypracoval každý anketár správu o interview s autoritami.

Koordinátori projektu (Iveta Radičová, Michal Vašečka a Michal Šebesta) sa zúčastnili prác v teréne a vykonávali supervíziu práce anketárov.

Úlohy splnené počas práce v teréne:

Počet interview:

Okres	Interview s:						
	Rodina	Učítelia	Sociálni pracovníci	Kňazi	Lekári	Starostovia	Spolu
Malacky	68	11	3	5	8	7	102
St.Lubovňa	67	17	5	8	2	9 + 1*	109
Rim.Sobota	97	19	6	6	7	10	145
Spolu	232	47	14	19	17	27	356

* zástupca samosprávy

Praktické zistenia z terénu:

1. Spolupráca s rómskymi vodcami sa preukázala ako veľmi problematická a v podstate zlyhala. Rómski vodcovia prisľúbili organizáciu kontaktných osôb v osídleniach, čo vykonali len čiastočne a ich "kontakty" sa stali prekážkami práce v teréne (v niektorých osídleniach "kontaktné osoby" dokonca bránili anketárom v prístupe do osídlenia, osady). Je veľmi pravdepodobné, že spolupracujúci vodcovia nemajú žiadne vážne kontakty v osadách a ich vplyv je na jednej strane minimálny a na strane druhej ich status príliš autoritatívny.
2. Ako najlepší spôsob nadviazania kontaktu s osídleniami sa preukázali byť spontánne návštevy, počas ktorých sa anketári nestretli so žiadnymi vážnymi problémami pri iniciácii kontaktov s Rómami.
3. Anketári zistili viacero nezrovnalostí medzi oficiálnymi údajmi o osadách (získaných zo štatistických údajov Úradu splnomocnenca vlády) a realitou, tieto sa najčastejšie týkali počtu Rómov a počtu rómskych rodín.
4. Vo väčšine osídlení sa vykonanie interview v jeden deň ukázalo byť najefektívnejšou stratégiou. Celá skupina anketárov vošla do osídlenia v pároch kým ostatní robili interview s autoritami. V niektorých osídleniach bolo jediným možným postupom ukončiť všetky interview počas jedného dňa (na druhý deň už nebol "terén" pre naše účely využiteľný), kým v iných prípadoch narástla počas nasledujúceho dňa dôvera Rómov voči anketárom.

IV. 2. Typológia osídlení na základe výskumu

Presná definícia segregovanej rómskej osady neexistuje a preto sme na základe výskumu vytvorili typológiu rómskych osídlení podľa nasledujúcich kritérií:

Základné diferencie medzi rómskou populáciou sa sústreďujú alebo sú podmienené nasledujúcimi faktormi: Prvý faktor – **stav regiónu**, druhý faktor – typ **integrácie, resp. segregácie**, tretí faktor – **miera koncentrácie, početnosť**, štvrtý faktor - **proporcía rómskej populácie vo vzťahu k majoritnej spoločnosti**.

Typ integrácie resp. segregácie je konštruovaný na základe kritérií: vlastnícke vzťahy (legálnosť pozemku a domu) a prístup k infraštruktúre (kanalizácia, odpad, voda).

Tieto vstupné definičné kritériá boli ďalej v priebehu výskumu doplnené o ďalšie diferencujúce znaky: dosah cestnej komunikácie, elektriny, veľkosť bytu, veľkosť domácnosti, vybavenosť bytu a o spomínané faktory počtu Rómov a podielu Rómov a typ regiónu.

Tabuľka

Typológia rómskych osídlení a kritériá

Typ/kritérium	Legálnosť pozemku	Legalita domu	Inštalácia kanalizácie	odvoz smetí	Voda
Integrované	+	+	+	+	+
Separované	+ a niektoré -	+ a niektoré -	-	nepravidelný	Študne
Segregované	-	-	-	-	-

Tabuľka

Teoretická typológia integrovaných, separovaných a segregovaných rómskych osídlení

	región		koncentrácia		podoiel Rómov a ne-rómov	
	marginaliz.	nemarginaliz.	vysoká	nízka	viac ako 10 %	menej ako 10 %
integrované	+	-	+	-	+	-
	-	+	-	+	-	+
separované	+	-	+	-	+	-
	-	+	-	+	-	+
segregované	+	-	+	-	+	-
	-	+	-	+	-	+

Okres Rimavská Sobota

Osada	Veľkosť	Počet Rómov	Počet Rómskych rodín	Typ integrácie
Hnúšťa – mesto	7 636 7 146*	1 439 oddelení: Kolónia (29) Mešťanka (22)	Oddelení: Kolónia: 5 Mešťanka: 6	Väčšina integrovaná, 2 oddelené časti (29 Rómov, a ...

Hodejov	1 398 1 358*	779	Cca 110	Integrovaní, časť koncentrovaná na konci dediny
Uzovská Panica	640 576*	320	-	Úplne integrovaní v dedine
Rybník	150; 123*	cca 100	5	Úplne integrovaní
Vyšné Valice	300; 198*	90	7	Úplne integrovaní
Sása	120; 915*	80	15	Úplne integrovaní
Jesenské	2 273 2 150*	cca 400	20	Integrovaní – Rumungri, a oddelení (Olašskí Rómovia) jedna časť dediny
Klenovec	3 300 3 470*	640	Žiadne štatistiky Cca 50 domov	Pri dedine bez dláždenej cesty
Lipovec	98 81*	80	3	oddelená (Rómska) časť dediny bez dláždenej cesty
Rimavská Píla	437	cca 80, z toho 38 v osade (44 segregovaní)	11	Integrovaní Rómovia bez rozdielu medzi ne-rómami, a segregovaní Rómovia bez dláždenej cesty
Dužavská cesta (Rimavská Sobota) – mesto	846 (700) 24 771* - celá Rim. Sobota	3,4 % (846)	7 domov	Segregovaní mimo mesta (ďaleko)
Kyjatice	84 103*	11	2	Totálne segregovaní, 3 km od dediny
Sirk – Šrobárka	1 045 (celý Sirk) 995*	220 (celý Sirk) (215)	26	Totálne segregovaní, ďaleko od dediny

Klenovec: respondenti odmietli dotazovateľov (vrátili sa do osady tri krát)

* oficiálne čísla; Štatistický Úrad Slovenskej republiky; Lexikón samospráv SR; 1996

Charakteristika a atribúty chudoby

Typológia domácností v jednotlivých typoch osád

Osady	domovy	Vlastníctvo domov/ pozemkov	Legalita obydli	Etnická príslušnosť	Počet domov x miestnosti/ Počet osôb na dom
Hnúšťa 12 bytov a chatrčí 13 x rodiny	Väčšina – byty v budovách	Vlastníci pôdy – integrovaní Rómovia v rodinných domoch	Legálne obydli okrem chatrčí	Rumungri	Byty: 8 x 2 miestnosti/ 5,5,5,5,6,9,9,9 Chatrče: 4 x 1 miestnosť/ 2,6,7,7, Sociálne bývanie: 1 miestnosť/8
Hodejov 4 domy 4 x rodiny	Tehlové domy	Rómsky vlastníci pôdy alebo vlastníctvo samosprávy	Legálne domy (len niekoľko nelegálnych bez povolenia)	Rumungri	1 x 2 miestnosti/4 1 x 3 /4 1 x 4 /8 1 x 5 /5
Uzovská Panica 8 domy 4 x rodiny	Tehlové domy	súkromné/súkromné	Legálne	Maďarskí Rómovia	1 x 2 miestnosti/4 1 x 3 /6 1 x 4 /4 1 x 2 domy, každý 4 miestnosti/5
Rybník 3 domy 4 x rodiny	Tehlové domy	Súkromné /súkromné	Legálne	Rumungri	1 x 3 miestnosti/ 5 1 x 4 / 4 1 x 5 / 6
Vyšné Valice 3 domy 5 x rodiny	Tehlové domy	Súkromné /súkromné	Legálne	Rumungri	2 x 2 miestnosti/2,5, 1 x 3 /6
Sása 1 dom 1 x rodina	Čiastočne murovaný dom	7 domov, 4 legálne	4 Legálne	Rumungri	1 x 4 miestnosti/10
Jesenské 14 domov 18 x rodiny	Tehlové domy	Súkromné/ súkromné	Legálne	Maďarskí Rómovia, Slovenskí Rómovia (Rumungri, Olašski)	Integrovaní: 3 x 2 miestnosti/2, 4, 4, 4 x 3 / 4,4,5,6, 1 x 4 / 5 1 x 6 / 7 Oddelení: 1 x 1 miestnosť /3 3 x 2 /2,5,9, 1 x 4 /5
Klenovec 1 dom 2 x rodiny	Drevené domy	Väčšina pôdy obývaná nelegálne	15 z 50 sú nelegálne	Neznámy	1 x 2 miestnosti/5

Lipovec 4 domy 4 x rodiny	Drevené domy	Nelegálne	Nelegálne	Neznámy	4 x 2 miestnosti/1,4,4, 13
Rimavská Píla 7 domov 8 x rodiny	2 tehlové domy 9 drevených domov	9 drevených – nelegálne pôda – nelegálne	Nelegálne, bez stavebného povolenia (7 domov)	Rumungri	4 x 1 miestnosť/3,6,7,8, 3 x 2 miestnosti/4, 5, 5,
Dúžavská cesta 16 byty 18 x rodiny	Byty v budovách	Žiadna pôda	Legálne	Olašski	4 x 1 miestnosť/1,4,7,8 4 x 2 /3, 5, 6,7, 8 x 3 /3,3,4,4,5,6,6,12
Kyjatice 1 dom 1 x rodina	Drevená chatrč	Nelegálna	Nelegálna	Neznámy	1 miestnosť/11
Šrobárka – Sirk 4 domy 4 x rodiny	Tehlové domy	Prenájom miestností v domoch (Rómski neplatiči) 140 legálnych z 220	Samospráva alebo iný neznámy majiteľ	Neznámy	3 x 1 miestnosť / ? 1 x 2 /8

Prístup k základnej infraštruktúre a vybaveniu

Osada	Elektrika	Voda	Odpad	Kanalizácia	Kurivo
Hnúšťa 12 obydľí	Vo všetkých bytoch (7) Mešťanka: nie je Iné chatrče: je	Je v bytoch V chatrčiach: studňa	Odvoz smetia vo všetkých bytoch V chatrčiach: pred dverami	V 5 zo 7 bytov V chatrčiach jama	Centrálne kúrenie v 3 bytoch zo 7 V ostatných bytoch a chatrčiach: Drevo a čokoľvek čo horí
Hodejov 4 domy	Vo všetkých	Žiadny systém zásobovania vodou v dedine, len studne	Kontajner	Nie je	V dedine nie je plyn Drevo
Uzovská Panica 8 domov	Vo všetkých domoch	Vlastné studne	Odvoz smetia	V celej dedine	Plyn a elektrika
Rybník 3 domy	Vo všetkých domoch	Systém zásobovania vodou	Odvoz smetia	Áno	Nie je plyn, Drevo
Vyšné Valice 3 domy	2 z 3	Studňa	Kontajner	Nie je	Drevo
Sása 1 dom	Áno	Áno	Odvoz smetia	Áno	Drevo Kúrenie nefunguje
Jesenské 14 domov	Áno v 12	Systém zásobovania vodou u integrovaných Segregovaní-studňa	Odvoz smetí	Integrovaní : Áno, ale ústi do riečky Segregovaní : jama	Elektrika a drevo
Klenovec	Jedna legálne - elektromer , ostatní nelegálne – využívajú jediný legálny prípoj	Systém zásobovania vodou (v jednom dome), ostatní ju využívajú	Do riečky (jediný kontajner je plný)	Nie je, Odvádzaný do riečky	Drevo
Lipovec	Jeden legálny elektromer, ostatní nelegálne	2 studne	Do riečky	Do riečky	Drevo
Rimavská Píla	Dva legálne elektromery	Žiadny systém zásobovania vodou, studňa	Jama, za domom	Nie je	Drevo
Dúžavská cesta 16 bytov	9 x nelegálne	1 x studňa	Odvoz smetia	Je	3 x drevo, 13 x centrálné kúrenie, v bytoch nie je plyn (zničené vybavenie)
Kyjatice	Nie je	z riečky	Pred dverami	Pred dverami	Drevo
Šrobárka - Sirk	Je	Jeden zdroj vody (prenájom za vodu – 10 SK, neplatia)	Do riečky	Do riečky	Drevo (centrálné kúrenie – nefunguje, neplatí)

Životné podmienky, počet osôb a prístup k vybaveniu

Osada	WC	Kúpeľňa	Chladnička	Práčka	TV	Telefón	Auto
Hnúšťa 12 obydľí	5 zo 7 bytov Ostatní a chatrče: latríny	Vo všetkých bytoch V chatrčiach nie sú	Vo všetkých bytoch V chatrčiach nie sú	Vo všetkých bytoch V chatrčiach : 1 z 5	Vo všetkých bytoch V chatrčiach 3 z 5	2 mobilné telefóny Žiadne v chatrčiach	Nie sú

Hodejov 4 domy	Latríny	2 zo 4	2 zo 4	3 zo 4	3 zo 4	1 zo 4	Nie
Uzovská Panica 4 domy	4 latríny (latríny sú v celej dedine)	3 zo 4	Vo všetkých	Vo všetkých	Vo všetkých	2 zo 4 (1 mobilný telefón)	1
Rybník 3 domy	1 WC, 2 latríny	2 kúpeľne z 3	2 z 3	Vo všetkých	Vo všetkých	Nemajú	Nie
Vyšné Valice 3 domy	Latríny	1 z 3	2 z 3	1 z 3	Vo všetkých	Nemajú	Nie
Sása 1 dom	Žiadne (latríny)	Nie je	Nemajú	Nemajú	Majú	Nemajú	
Jesenské 14 domov	Latríny	3 (integrovaní) zo 14	6 zo 14	6 zo 14	Vo všetkých integrovaných Segregovaní 3 z 5	Nemajú	1
Klenovec 1 dom	Latríny	Nie je	Áno	Áno	Áno	Nemajú	Nie
Lipovec 4 domy	2 latríny	Nie sú	1 z 4	Nemajú	2 zo 4	Nemajú	Nie
Rimavská Píla 7 domov	1 WC, 6 latrín	1 zo 7	Nemajú	Nemajú	6 zo 7	Nemajú	Nie
Dúžavská cesta 16 bytov	1 x latrina, 15 x WC	15 x áno	10 x majú zo 16	9 x áno zo 16	15 x áno	1	1
Kyjatice 1 dom	Nie je	Nie je	Nemajú	Nemajú	Nemajú	Nemajú	Nie
Šrobárka- Sirk	Spoločné latríny (1 pre 3 domy)	Nie je	Nemajú	Nemajú	Niekoľko domov	Nemajú	Nie

Kyjatice: rodina odmietla byť v Rimavskej Soboti

Urobené sú Hostišovce a Kaloša – lenže o týchto osídleniach nie sú žiadne relevantné informácie.

Okres Stará Ľubovňa

Osada	veľkosť	Počet Rómov	Počet rómskych rodín	Typ integrácie
Nová Ľubovňa	1590 obyvateľov 2 382*	60	7	Úplne integrovaní, Susedstvo s ne-rómami
Jarabina	830 845*	145	21 (14 domov)	Úplne integrovaní, Susedstvo s ne-rómami
Hniezdne	1 395 1 355*	108 s povolením, ostatní bez	cca 11 rodín	4 rodiny integrované, iní na jednej ulici v dedine
Kamienka	1 410 1 432*	95	11	Oddelené (Rómske) časti s asfaltovou cestou
Jakubany	2 500 2 176*	650	113	Oddelená (Rómska) časť dediny bez asfaltovej cesty
Ľubotín	1300 1 196*	151	18	Oddelená (Rómska) časť dediny bez asfaltovej cesty
Kyjov	755 731*	165 (200)	cca 18	V blízkosti dediny bez asfaltovej cesty
Kolačkov	1 200 884*	220	cca 25	Segregovaní bez asfaltovej cesty
Šarišské Jastrabie	1 088 976*	297	cca 30	Segregovaní bez asfaltovej cesty
Lomnička	1 475 972*	1 450	Viac ako 100	Rómska osada

- oficiálne počty; Štatistický úrad Slovenskej republiky; Lexikón samospráv v SR; 1996

Charakteristika a atribúty chudoby

Typológia bývania v jednotlivých typoch osád

Osada	Obydlia	Vlastníctvo domov/ pozemkov	Legalita obydli	Etnická príslušnosť	Počet domov x miestností v jednom dome/ Počet osôb na jeden dom
Nová Ľubovňa 4 domy 4 x rodiny	Rodinné domy, Tehlové domy	Súkromné/ súkromné	Legálne (stavebné povolenie, vlastníctvo pôdy)	Rumungri	7/5 6/10 3/7 7/7
Jarabina 6 domov 6 x rodiny	Rodinné domy, Tehlové domy byt	Súkromné/ súkromné	Legálne (stavebné povolenie, vlastníctvo pôdy)	Rumungri	4 x 2 miestnosti/ 2,4,9,13, 1 x 3 / 5, 1 x 6 / 6

Hniezdne 4 domy 4 x rodiny	Tehlové domy	Súkromné/ súkromné	Legálne (stavebné povolenie, vlastníctvo pôdy		1 x 4 miestnosti/4 3 x 2 /9,8,7
Kamienka 4 domy 4 x rodiny	Jeden drevený dom Ostatné tehlové domy	Pôda – v súkromnom vlastníctve Rómov	Legálne stavebné povolenie,	Rumungri	1 x 3 miestnosti/4 2 x 4 /21,22 1 x 8 /8
Jakubany 8 domy 9 x rodiny	55 tehlové domy 11 drevených (chatrče)	11 súkromných domov 23 súkromných, čiastočne legálnych 22 ilegálnych žiadna pôda v súkromnom vlastníctve (len 11)	21 ilegálnych domov bez stavebného povolenia , 23 so stavebným povolením bez schválenia 11 so schválením 11 (chatrčí) nelegálnych	Rumungri	1 x 7 miestnosti/20 1 x 6 /7 4 x 2 /5,7,8,11 2 x 1 /7,9
Lubotín 6 domov 6 x rodiny	Dva tehlové domy, ostatné drevené	Rómovia nie sú vlastníkmi pôdy (mohli by ju odkúpiť)	Len jeden dom je legálny	Rumungri	2 x 1 miestnosť/2,7 3 x 2 /6,7,7 1 x 4 /5
Kyjov 5 domov 6 x rodiny	Jeden tehlový dom (vajda) Drevené domy	pôda – čiastočne patrí samospráve, ostatné – súkromné vlastníctvo iných, nie Rómov	Len jeden legálny dom v celej osade	Rumungri	vajda – 3 miestnosti/4 ostatní – 1 miestnosť/3,5,6,6,
Kolačkov 5 domov 8 x rodiny	Drevené domy	Žiadne súkromné vlastníctvo	Všetky stavby nelegálne	Olašský, Rumungri	5 x 2 miestnosti/3,4,10,12
Šarišské Jastrabie 14 domov 13 x rodiny	13 tehlových domov 18 drevených	pôda – čiastočne patrí samospráve, čiastočne vajdovi, ostatné ilegálne	Len 1 dom má stavebné povolenie, ostatné nelegálne	Rumungri	1 x 1 miestnosť/3 5 x 2 /2,2, 6, 7,7, 4 x 3 /6,6,9, 10 2 x 4 /7,7 2 x 8 /5, 8
Lomnička 6 domov 2 byty 9 x rodiny	Väčšina - tehlové domy byty niekoľko drevených (1 drevený)	Pôda - väčšina v legálnom vlastníctve (odkúpená od samosprávy) Ilegálne - drevené	Stavebné povolenie, okrem drevených domov, byty – súkromné	Rumungri	1 x 1 miestnosť/ 7 1 x 2 /2,4 4 x 3/2,4, 8,10, 1 x 4 /8 1 x 6 miestnosti/3

Pristup k základnej infraštruktúre a vybaveniu

Osada	Elektrika	voda	odpad	kanalizácia	Kurivo
Nová Lubovňa	Vo všetkých domácnos-tiach	Vo všetkých domácnos-tiach (voda – systém zásobovania)	Dvakrát do týždňa odvoz (smetný kôš).	Žumpa (2 domy) alebo vonkajšie napojenie na inštaláciu (2 domy)	Plyn v 4 domácnostiach, (v 3 drevo)
Jarabina	Vo všetkých domácnos-tiach	Vo všetkých domoch (5 zásobovací systém vodou a 1 studňa)	Odvoz smetia	Dedine nie je žumpa ani vonkajšie napojenie na inštaláciu	plyn (2 zo 6) a 4 domy drevom
Hniezdne	Vo všetkých domácnos-tiach	2 zásobovanie vodou 1 zo studne 1 bez	Odvoz smetia raz do týždňa	1 x žumpa ostatní bez	2 x palivo 2 x drevo
Kamienka	Vo všetkých domácnos-tiach	6 zásobovanie vodou ostatní spoločná studňa	Odvoz smetia ostatní kontajner (niekoľko krát do roka)	Nie je	Drevo
Jakubany	40 domov ostatní sa delia so susedmi	40 domov zásobovanie vodou ostatní spoločná studňa	Kontajner (dva krát do roka), smeti okolo plného kontajnera	Nie je	28 domov ostatní kúria drevom z lesa
Lubotín	Ilegálne (2 x) semi –ilegálne (delia sa s ďalšou rodinou) – 2x	Studňa v osade Jedna v dome	Raz do roka odvoz smetia (v jame)	Nie je	Drevo z lesa

Kyjov	Legálne len vajda	Systém zásobovania vodou z riečky (vajda) Ostatní zo studne	Do miestnej riečky	Nie je, odvádzané do miestnej riečky	Drevo
Kolačkov	Legálne v jedinom dome z celej osady	Žiadny systém zásobovania vodou, Voda z prameňa	Mimo osady (jeden kontajner ktorý nepoužívajú)	Nie je, Odvádzané do miestnej riečky	Drevo
Šarišské Jastrabie	10 legálne, 4 ilegálne	1 systém zásobovania vodou z vlastnej studne, 2 spoločné studne	2 kontajnery (odvádzané raz za tri mesiace)	Nie je, V domoch s povolením je žumpa	Plyn v jednom dome Ostatní – drevo
Lomnička	Vo všetkých tehlových domoch len v jednom z drevených domov (ostatní nelegálne)	Systém zásobovania vodou v tehlových domoch Žiadny z drevených domov (1 studňa na 35 domov)	2 kontajnery pre celú osadu (nedostatočné - ostatný odpad do riečky), smeti sú všade	Nie je, Do riečky	Žiadny plyn Drevo

Životné podmienky, počet osôb, prístup k vybaveniu

Osada	WC	kúpeľňa	Chladnička	pračka	TV	telefón	Auto
Nová Ľubovňa Počet domov – 7	3	3	4	3	4	2	1
Jarabina – 6 domov	2 (4 latríny)	2 zo 6	2 zo 6	6	4 áno	1 zo 6	Nie
Hniezdne 4 domy	1 3 latríny	1 zo 4	2 zo 4	2 zo 4	3 zo 4	2 zo 4	Nie
Kamienka 4 domy	1 WC 3 latríny	3 zo 4	Všetci	3 zo 4	všetci	1 zo 4	1 zo 4
Jakubany 8 domov	3 zo 8 5 latríny	3	3	3	6	Nie	1
Ľubotín 6 domov	3 latríny (1 spoločná pre 3 rodiny)	Nie	3 zo 6	2 zo 6	5 zo 6	Nie	1 zo 6
Kyjov 5 domov	1 – vajda ostatní latrínu	Len vajda	len vajda	2 zo 5	5	Nie	1 - vajda
Kolačkov 5 domov	Dve latríny pre celú osadu	Nie	2 z 5	Nie	4 z 5	1 v celej osade	Nie
Šarišské Jastrabie 10 domov	1 WC, 2 vlastné latríny, ostatní – spoločné latríny	2 zo 14	11 zo 14	9 zo 14	všetci	Nie	Nie
Lomnička 8 domov	latríny, tiež spoločné (pre 20 ľudí), v bytoch sú WC	Len v bytoch	7 z 8	4 z 8	všetci	Nie	Nie

Okres Malacky

Osada	veľkosť	Počet Rómov	Počet Rómskych rodín	typ integrácie
Malacky Okresné mesto	18 300 17 573*	76 legálnych z celkového počtu 500	-	Integrovaní a koncentrovaní na troch uliciach
Záhorská Ves	1460 1 412*	320 legálne niektorí nelegálne	-	Integrovaní a koncentrovaní v Rómskej kolónii
Lozorno	2 615 2 514*	261	73	Oddelená časť dediny (kolónia) s dláždenou cestou
Zohor	3 041 3 030*	200 Oddelení – legálne 20 – 30 nelegálne viac ako 100	Oddelení: Oficiálne 3, V skutočnosti 10	integrovaní, oddelená časť v blízkosti dediny bez dláždenej cesty

Malé Leváre	1 036 979*	140 legálne len 1 Róm	-	Oddelená časť, v blízkosti dediny s dláždenou cestou
Studienka	1 600 1 455*	cca 100	-	Oddelení, na začiatku dediny s dláždenou cestou
Jablonové	1 050 1 042*	cca 68	17 spolu Segregovaných: 6	Oddelení, v časti dediny s dláždenou cestou
Plavecký Štvrtok	2 098 1 918*	460 – legálne, cca 600 – nelegálne	Cca 60	Segregovaní, v blízkosti dediny, bez dláždenej cesty
Pernek	751 773*	46	Cca 15	Segregovaní, v blízkosti dediny bez dláždenej cesty

*oficiálne čísla, Štatistický úrad Slovenskej republiky; Lexikón samospráv SR; 1996

Charakteristika a atribúty chudoby

Typológia obydli v jednotlivých typoch osád

Osada	Obydlia	Vlastníctvo domov/pôdy	Legalita obydli	Etnická príslušnosť	Počet domov x miestností/ Počet osôb na jeden dom
Malacky	Byty a tehlové domy (strecha – ukradnutá)	Vlastníctvo mesta (budovy a pôda) Rómovia nevlastnia žiadnu pôdu	76 legálne, 424 nelegálne	Slováci (Rumungri)	
Záhorská Ves 4 domy 4 rodiny	55 tehlových domov	Domy – súkromné, Rómovia tam žijú bez povolenia – nelegálne	55 domov je legálnych,	Rumungri	2 x 2 miestností/1,5 1 x 5 miestností/6 1 x 4 /8
Lozorno 7 domov 7 rodín	Tehlové domy	3 súkromné/ súkromné ostatné stoja na pôde vo vlastníctve samosprávy	7 legálnych so stavebným povolením, ostatné nelegálne	Neznámy (Slováci)	4 x 2 miestností/ 4,4,6,6 1 x 3 /2 2 x 4 / 2,5
Zohor Integrovaní: 3 domy Oddelení: 4 domy	Oddelení: Oficiálne 7 tehlových domov	Oddelení: 3 Rómovia – súkromné vlastníctvo – vlastníctvo pôdy	Oddelení: Legálne len 3 domy	Rumungri	Integrovaní: 3 x 3 miestností/3,5, 6 Oddelení: 1 x 1 miestnosť/4 1 x 2 /9 2 x 3 /7, 12
Malé Leváre 8 domov	cca 20 tehlových domov	pôda – samospráva (3 pozemky súkromné)	Nelegálne (bez stavebného povolenia)	Rumungri	Integrovaní : 1 x 4 miestností/10 1 x 2 /3 Oddelení: 3 x 2 miestností/1,2,2, 2 x 3 /6,7, 1 x 5 /3
Studienka 8 domov	Všetko tehlové domy	pôda – armáda	2 zo 6 nelegálne	Rumungri	2 x 2 miestností/1,5, 2 x 3 /2,4, 1 x 4 /12 1 x 5 /5 2 x 6 /6,6,
Jablonové 7 domov	Všetko tehlové domy	pôda – samospráva	1 zo 7 nelegálne	Rumungri (ale sami sa za Rómov neoznačujú)	1 x 2 miestností/3 3 x 3 /2,3,4, 2 x 4 /5,5, 1 x 5 /4
Plavecký Štvrtok 9 domov	cca 60 domov,	pôda – reštitúcia (nový majiteľ)	Legálne 20, a 40 nelegálnych domov	Rumungri	2 x 1 miestnosť/3,4, 5 x 2 / 2,4,4,4,9, 2x 3 /5,6
Pernek 9 (+ 2) domov	15 domov, 2 drevené	Pôda – súkromná v prípade 4 domov	Legálne 4 domy, 11 nelegálne	Rumungri (sami sa označujú za Slovákov)	3 x 1 miestnosť/2,3,4, 4 x 3 /4,5,6,9, 2 x 4 /5,6

Malacky: Rómovia odmietli odpovedať na otázky, žiadne interview, len opis osady

Prístup k základnej infraštruktúre a vybaveniu

Osada	Elektrika	Voda	Odpad	Kanalizácia	Kurivo
Malacky	Vo všetkých bytoch	Vo všetkých bytoch	Kontajner, ale ukradnutý alebo zničený (odpad vyhadzovaný z okna)	Áno, ale upchaná špinou (smeťami) – odpad vyhadzovaný oknom	Centrálne kúrenie (nefunkčné) Drevo
Záhorská Ves	Vo všetkých legálnych domoch	Systém zásobovania vodou alebo studňa	3 mali odvoz odpadu 1 smeti vyhadzované pred domom	3 – žumpa, 1 – pred dverami	3 plyn 2 drevo
Lozorno	Vo všetkých	Systém zásobovania vodou (niektorí – studne)	Mimo dediny, alebo jama U 3 odvoz odpadu	Jama (inštalované potrubie v dedine)	Plyn v dedine ale len v 2 rómskych domoch, Drevo
Zohor	Vo všetkých	Integrovaní: všetci Oddelení: 3 zo 4	Odvoz odpadu	Integrovaní: áno Oddelení: 2 zo 4 (u 2 žumpa)	Drevo
Malé Leváre 8 domov 2 integrované 6 oddelených	Vo všetkých	Polovica systém zásobovania vodou, Ostatní studne	Integrovaní : Odvoz odpadu Oddelení: Len 8 malo smetný kýbeľ (ostatní na pole)	Integrovaní: Áno Oddelení: 1 žumpa, ostatní pred dvere	Polovica plyn a ostatní drevo
Studienka 8 domov 2 integrovaní 6 oddelení	Vo všetkých	u 7 z 8	Pravidelný odvoz odpadu	4 žumpy, ostatní bez	1 plyn (integrovaní) ostatní: drevo
Jabložové 7 domov	Vo všetkých	Žiadny systém zásobovania vodou – vodná nádrž	Kontajner	Žiadna: Odpadová jama	Žiadny plyn, Drevo
Plavecký Štvrtok 9 domov	Legálne v 20 domoch, V ostatných nelegálne	V 4 domoch systém zásobovania vodou , u ostatných spoločný hydrant alebo studňa	2 kontajnery, ale smeti všade	Nie, Chodia do lesa	Drevo
Pernek 9 domov	Vo všetkých	Žiadny systém zásobovania vodou, studne	Každý dom kontajner, v jednej časti bez odvozu	Nie je, 1 žumpa	Drevo

Životné podmienky, počet osôb a prístup k vybaveniu

Osada	WC	Kúpeľňa	Chladnička	Pračka	TV	Telefón	Auto
Záhorská Ves 4 domy 4 rodiny	3 x WC 1 latrína	2 kúpeľne	2 zo 4	2 zo 4	3 zo 4	Nie je	1
Lozorno 7 domov 8 rodín	1 WC 6 latrín	4 zo 7	5 zo 7	4 zo 7	7	Nie	Nie
Zohor Integrovaní: 3 Oddelení: 4	Integrovaní: vo všetkých Oddelení: 2 WC, 2 latríny	Integrovaní: vo všetkých Oddelení: 3 zo 4	Vo všetkých	Vo všetkých	Vo všetkých	Nie	1 u integrovaných
Malé Leváre Integrovaní:2 Oddelení: 6	Integrovaní: WC Oddelení: 2 WC, 4 latríny	Integrovaní : 1 k 1 Oddelení: 2 zo 6	Vo všetkých	Integrovaní: u všetkých Oddelení: u 4 zo 6	Vo všetkých	Nie	Nie
Studienka 8 domov	4 WC, 4 latríny	5 z 8	6 z 8	7 z 8	Vo všetkých (v jednom dome 3x)	1 mobilný telefón	4
Jabložové 7 domov	Len latríny	Nie	Vo všetkých	3 z 7	Vo všetkých	Nie	Nie
Plavecký Štvrtok 9 domov	Žiadne WC 7 latrín 2 – do lesa	Nie	5 z 9	5 z 9	Vo všetkých	1 mobilný telefón	Nie
Pernek 9 domov	1 WC 8 latrín	2 z 9	7 z 9 (2 drevené domy)	7 z 9	8 z 9	1 telefón 2 mobilné telefóny	2

IV. 3. Znaký a súvislosti chudoby

IV. 3. 1. Základné zistenia

- Miera chudoby v rómskej populácii priamo závisí, je determinovaná úrovňou regiónu: ekonomickou situáciou, štruktúrou zamestnanosti, vzdelanostnou štruktúrou, typom infraštruktúry.

Zdôvodnenie:

Slovensko je charakteristické okrem horizontálnej (sociálno – priestorovej), vertikálnou ekonomickou polarizáciou (sociálna stratifikácia), ktorá má prevažne charakter sociálnych nerovností, t.j. diferencií v sociálnej a demografickej štruktúre, v miere nezamestnanosti, v podmienkach sociálnej dynamiky (individuálnej, rodinnej). Jasne sa potvrdzuje, že rozdiely v životných podmienkach, výhodách či nevýhodách lokálnej či regionálnej situácie sú výrazným stimulom individuálneho správania sa.

Na Slovensku takto vznikli tzv. marginálne územia, kde dosahuje chudoba svoje extrémne polohy aj u majoritnej populácie. Rómovia v týchto marginalizovaných regiónoch tiež reprezentujú populáciu, ktorá je absolútne chudobná. Táto chudoba však nadobúda extrémne podoby, ktoré sa u majoritnej populácie v marginalizovaných územiach nevyskytujú. Príčiny sú v rozdielnych štartovacích situáciách a podmienkach pri zmene v roku 1989, vo vylúčení zo stratifikačných pyramíd, ktoré boli základom novej sociálnej stratifikácie po roku 1989, v znásobenej marginalizácii, v znásobenej kultúre závislosti (materiálnej aj sociálnej), a následných rozdielnych životných stratégiách reakcie na chudobu.

Porovnanie chudoby Rómov vo vybraných okresoch plne potvrdzuje predchádzajúce závery. V okrese Malacky neexistujú (okrem jednej výnimky) typy osídlenia (chatrče bez základnej infraštruktúry) ako v okrese Rimavská

Sobota. Chudoba rómskej populácie v nemarginalizovanom regióne nevykazuje významné rozdiely v porovnaní s chudobou majoritnej populácie.

- Rómska populácia je diferencovaná a základný faktor intenzity chudoby je miera segregácie Rómov a miera ich koncentrácie. Čím je rómska komunita segregovanejšia a početnejšia v segregovanom osídlení, tým je miera chudoby vyššia.

Miera segregácie je aj významný faktor stratifikácie Rómov: integrovaní Rómovia, či žijúci koncentrovane na istom území, ale ako súčasť majoritnej komunity, sa uzatvárajú (kasta) pred Rómami zo segregovaných osád. Samotní „integrovaní“ Rómovia označujú týchto Rómov ako „Cigánov“ a silne sa od tejto vrstvy dištancujú. Status segregovaných Rómov v marginalizovaných regiónoch má charakter etnickej chudoby v jej absolútnej forme.

Zdôvodnenie:

Sociálny status Rómov žijúcich v segregovaných osadách je výrazne nižší než status Rómov žijúcich integrovane. V každom regióne platí, že Rómovia z osád sú najchudobnejší z chudobných. Tu však platí spomenutý vplyv stavu regiónu – situácia segregovaných Rómov v marginalizovanom regióne je podstatne horšia, ako situácia segregovaných Rómov v regióne s lepšimi makroekonomickými, sociálnymi a kultúrnymi charakteristikami. (typ domu – murovaný verzus drevený, počet osôb na jednu posteľ, základná infraštruktúra a vybavenosť v domácnosti – vid' prehľad v prílohe). Zároveň platí, že iba rómske segregované osady sú "nekompatibilné" s majoritou čo sa týka racionálnych volieb ako zlepšiť svoj sociálny status - iba tu boli zaznamenané skutočnosti ako elektrina na čierno, drobné krádeže, systematické neplatenie za služby samospráve a podobne. V lokalitách, kde Rómovia žijú integrovane a separovane je viditeľná snaha o podobné stratégie pri prekonávaní chudoby,

aké sú typické pre majoritnú populáciu - snaha o finančné plánovanie, nezadlžovanie sa, uskromnenie sa vo výdajoch, ktoré nesúvisia s jedlom, aktívnejšie hľadanie si práce (aj keď iba práca na čierno, alebo žobranie v zahraničí).

Respondent zo separovanej osady uvádza: „pôvodne sme bývali v dvoch izbách. Skoro po svadbe v 1991 sme pristavili kuchyňu a pred tromi mesiacmi sme dostavali, za pomoci brata a otca dve detské izby. Použili sme betónové kvádre z miestnych nefunkčných poľnohospodárskych budov na privatizovaných štátnych majetkoch. Chodila tam celá dedina.“

Zhrnutie:

Sociálna štruktúra Rómov, uzavretosť vyššej rómskej vrstvy (kastovná štruktúra) a rodinné väzby nevytvárajú predpoklad vytvárania mobilitej dráhy pre Rómov z nižších vrstiev. Tento dištanc nie je definovaný len priestorovo (medzi rôznymi osídleniami), ale aj v rámci, vo vnútri osídlení. Vo všetkých skúmaných regiónoch sú osídlenia so sociálne diferencovanou populáciou Rómov – od vyššej vrstvy po najnižšiu. Absentuje však medzi nimi sociálna solidarita, funguje iba solidarita v rámci rodiny.

Sociálna situácia absolútne chudobných, segregovaných Rómov je tak priamo závislá na sociálnych sieťach medzi Rómami a ne-rómami. „Gadžovia nám aspoň niečo dajú“.

IV.3.2. Subjektívne vnímanie chudoby

Podľa výskumu ÚVVM pri Štatistickom úrade SR z októbra 1999, sa 26% respondentov zaradilo do kategórie chudobných domácností, 69% sa chápe ako stredná vrstva, 2% sa sebahodnotí ako bohatá domácnosť.

Pri porovnaní súčasnej životnej úrovne domácností pred rokom 1989 16% svoju situáciu označuje za lepšiu, 17% za nezmenenú a 61%

konštatuje zhoršenie svojej životnej úrovne. Zmeny životnej úrovne svojej domácnosti najkritickejšie hodnotia dôchodcovia, z ktorých 3/4 konštatujú zhoršenie. Podobným zastúpením negatívneho hodnotenia sa vyznačujú nekvalifikovaní robotníci (73%), osoby so základným vzdelaním (70%) a nezamestnaní (70%).

Porovnanie so situáciou spred roku 1989

Rómovia, spolu s mladými rodinami a dôchodcami patria ku skupine „losers“ tranzície.

Obdobie spred roku 1989 hodnotí väčšina respondentov pozitívne. „Dobré“ spomienky majú tí, ktorí sú v súčasnosti bez zamestnania a môžu svoj životný štandard porovnávať s obdobím pred rokom 1989.

„Za komunistov bolo lepšie, pretože všetci museli pracovať, i keď to bola zbytočná, alebo nekvalifikovaná práca a rodine sa žilo lepšie. Kto nerobil, išiel do basy“. Konštatácia, že Rómovia „museli pracovať, ináč išli do väzenia“ sa medzi respondentami v regióne Stará Ľubovňa vyskytovala veľmi často a túto skutočnosť vnímali pozitívne („musel pracovať každý, keď nie, tak ho zavreli a to bolo dobré“). „Demokracia je na srandu králikov, pretože nie je práca, nie sú peniaze, naopak komunizmus prácu zabezpečoval a kto nerobil, bol trestaný väzením“ (Nová Ľubovňa). Len jeden respondent uviedol, že „bolo lepšie, ale demokracia je tiež v poriadku, len keby bola práca“ (Šarišské Jastrabie). „Sme chudobní, lebo nemáme poriadny dom, nemáme peniaze a spôsobila to demokracia“. Komunizmus teda spájajú s prácou, ale aj s prídelmi z družstva, lesov, väčšími možnosťami pôžičiek na domy, lepšími vzťahmi medzi ľuďmi („ľudia už nie sú tak ochotní si pomáhať, pretože dnes má každý málo“; „dnes každý pozerá len na seba, len aby sebe nahrabal, každý sa naháňa za peniazmi“;

„každý myslí len na seba“; „každý sa zaoberá vlastným nešťastím“; „demokracia povolila aj skínov, to za totalitu nemohlo byť“).

Ďalším dôvodom zhoršeného vnímania súčasnej situácie je aj fakt, akým sa „robí“ politika. „Tí čo boli bohatí, zbohatli ešte viac a tí čo boli chudobní sú čoraz chudobnejší.“ „Tunelujú a rozkrádajú podniky v okrese, a potom nikto nemá žiadnu prácu a im sa za to nič nestane.“ „Všetko si vždy odnesú robotníci a ľudia, ktorí poctivo robia. Politici by sa mali prestať hádať a začať konečne niečo robiť pre ľudí, ktorí na Slovensku žijú“.

Prejavuje sa rozdiel v hodnotení obdobia pred roku 1989 medzi integrovanými a segregovanými Rómami. Spoločným referenčným rámcom je vlastná skúsenosť a životná úroveň pred roku 1989. Druhým referenčným rámcom je situácia v bezprostrednom okolí – integrovaní Rómovia sa porovnávajú s nerómami v danej komunite, segregovaní so situáciou ostatných v danej osade. Toto porovnanie sa následne premieta do:

- 1./ stratégií a očakávaní vo vzťahu k vlastnej komunite, majorite a iným (hlavne štátnym) inštitúciám
- 2./ chápania a definovania chudoby

ad1/ Stratégie a očakávania vo vzťahu k vlastnej komunite, majorite a iným inštitúciám

Stratégie uplatnenia sa na trhu práce sú podmienené mierou segregácie. Segregácia znamená znevýhodnenie, nerovnosť predovšetkým v sociálnom kapitáli (sociálne siete), ľudskom kapitáli (kvalifikácia, vzdelanie a prístup ku vzdelaniu), v životných príležitostiach (spotreba a spôsob života), čo spôsobuje nerovnosť v možnostiach uplatnenia sa na trhu práce a hlavne, neumožňuje aktívnu tvorbu nových pracovných miest.

Rómovia s nižším ekonomickým statusom zo segregovaných osád sa predovšetkým sťažujú, že sa „o nich nikto nestará a nikto im nič nedá“ („starosta

by nám mal postaviť bytovku”). Integrovaní Rómovia nepožadujú a neočakávajú služby zadarmo, pochopili, čo môžu očakávať a čo nie, viac sa spoliehajú na vlastné sily a pomoc vlastnej rodiny. Výnimky s vyšším ekonomickým statusom zo segregovaných osád oscilujú medzi týmito dvoma postojmi, pričom vo väčšine prípadov sa uzatvorili pred tými chudobnejšími Rómami, držia si od nich odstup a zlepšenie vlastnej situácie vidia v odsťahovaní sa z osady.

Tu opäť výrazne vystupujú regionálne rozdiely:

Marginalizovaný región:

Jedna skutočnosť je spoločná pre všetky typy rómskeho osídlenia v okrese Rimavská Sobota - Rómovia očakávajú mnohé služby zadarmo a ani v prípade, že sú od nich vyžadované skôr symbolické (motivačné) platby za isté služby, nie sú príliš ochotní platiť. Platí to najviac pre Rómov z rómskych osád, no tento vzor správania sa je viditeľný v rozhovoroch vo všetkých typoch lokalít. V niektorých prípadoch je preto stratégia Rómov nejasná - na jednej strane sa sťažujú, že nemôžu dať dieťa študovať na strednej škole pre finančné problémy, no vzhľadom na to, že sú poberateľmi sociálnych dávok, ich dieťa by malo štúdium, internát a stravu zadarmo, teda jediné čo by museli platiť je (dotovaná) doprava. Ani to však pre mnohých nie je akceptovateľné, nakoľko takto odchádza z rodiny významná pracovná sila (domáce práce a starostlivosť o mladších súrodencov). To, čo je u majoritnej populácie stále viditeľné - spoliehanie sa na pomoc štátu a očakávanie mnohých služieb zadarmo, alebo prinajmenšom v dotovanej podobe, je u veľkej časti rómskej populácie stále vzor správania sa, ktorý dominuje. Dôsledky welfare systému, prítomného na Slovensku do roku 1989 sa u rómskej populácie významne prejavujú dodnes.

Región na úrovni priemeru:

Stratégie majú rôznu podobu prístupu k životnej situácii:

pasívne individuálne stratégie

- požičiavanie si peňazí, naturálií od rodiny, susedov
- požičiavanie si peňazí od úžerníka
- kupovanie na dlh

aktívne stratégie zamerané na prácu:

- ilegálna práca, kradnutie (zemiakov, dreva, kovov, stavebného materiálu, práca načierno, pytliactvo, pašovanie koní)
- práca v neformálnej ekonomike (fušky, práca v lese, v stavebných firmách)
- zber lesných plodín (samozásobenie a predaj)
- sezónne práce,
- cestovanie za prácou do ČR, zahraničia,
- snaha pracovať vo VPP (podrobnejšie nižšie),

„Manžel pracuje ako stavebný robotník v Hradci Králové. Chodí vždy na desať dní potom sa na pár dní vracia. Pracuje u súkromníka Róma. Je to člen našej rodiny. Zvykla som si na to a už mi to aj vyhovuje. Manžel mi nezasahuje do domácnosti. Keby bol stále doma možno by ma aj znervózňoval. A osamotená sa necítim, veď máme kopolu príbuzných v dedine.“

Manžel k tomu dodáva, že mu si síce vadí, že nie je s rodinou, ale na Slovensku by nikdy nezarobil toľko ako v Čechách.

Stratégie očakávania pomoci a úniku

- očakávanie pomoci od vlády (viac peňazí na dávky),
- tlak na starostu na zlepšenie situácie v osade.
- úvahy o presťahovaní sa medzi ne-rómov, do oblastí s infraštruktúrou

V integrovaných osadách prevláda názor o potrebe mať prácu („nechceme nič iné, len pracovať a mať viac peňazí“) a poskytnúť deťom vyučenie („iba vzdelaný človek sa môže uplatniť“). Svoje uplatnenie sa na trhu práce vidia

jednak v tých oblastiach, kde už pracovali – robotnícke profesie, pomocné práce vo výrobe a poľnohospodárstve, stavebníctvo a niektoré remeslá, prípadne pre mladšiu generáciu uvažujú o profesiách, ku ktorým je potrebný výučný list (murár, klampiar, krajčír, strojár, poľnohospodársky robotník, predavač). Potreba vzdelania teda znamená ukončené základné povinné vzdelávanie a ukončené učilište. Dosiachnutie týchto stupňov vzdelania však apriori znamená zotrvanie či pád do nezamestnanosti, nakoľko je to nadobudnutie len nízkej kvalifikácie, z ktorej sa regrutuje súčasná nezamestnanosť. Úspešnosť zamestnania sa Rómov s takouto kvalifikáciou je viazaná na existenciu a dostupnosť pracovných miest vyžadujúcich nízku kvalifikáciu, teda prácu vo výrobe a v poľnohospodárstve. Pokiaľ takýto typ práce vo formálnej ekonomike existuje, viaže sa s takým nízkym príjmom, ktorý je v porovnaní so sociálnymi dávkami nemotivačný. Z finančného hľadiska je tak pre zamestnávateľa ako aj pre zamestnanca podstatne výhodnejšie zamestnanie v neformálnej ekonomike. Pracovník si dopĺňa sociálny príjem a zamestnávateľ má lacnejšiu pracovnú silu. Získanie práce v neformálnej ekonomike sa viaže na existenciu sociálnych sietí, čo vysvetľuje lepšie uplatnenie sa integrovaných, inkorporovaných Rómov.

Rozvinutý región:

Aktívne stratégie s dôrazom na vzdelanie a prijatie akejkol'vek práce.

„Chcel by som pracovať kdekol'vek. Ak sa mi naskytne možnosť, pracujem u ľudí v dedine, zaplatia mi, lebo viem robiť. Susedovi som pomáhal pri stavbe domu.“ Jeho manželka pracuje v Bratislave ako upratovačka. S prácou je veľmi spokojná, ale musí platiť drahé cestovné (1200 Sk mesačne). Muž sa uchádzal o VPP aj preto, lebo chcel robiť čokoľvek. Vo VPP zarobil 4300 Sk.

Tieto stratégie však nie sú vlastné Rómom presídleným do prímestských častí. Ich správanie sa má mnohé negatívne prvky (agresivita, krádeže, rozoberanie bytoviek, odmietanie spolupráce a komunikácie) typické pre život v gete.

Generačné rozdiely sú viditeľné v integrovaných komunitách: mladšia generácia integrovaných Rómov mení svoje reprodukčné správanie sa, plánuje a zvažuje počet detí. V integrovaných komunitách sa kladie jednoznačný dôraz na umožnenie vzdelania mladým ľuďom – minimálne tzv. výučný list.

„Vnuk chodí do prvej triedy. Predtým chodil do materskej školy. Dúfam, že v budúcnosti priloží vzdelaniu väčší význam ako my kedysi.“

V segregovaných osadách reprodujú deti a mladí správanie sa svojich rodičov, rýchlo sa stávajú závislými na sociálnom systéme, vzdelanie je pre nich v podstate nedostupné. Je to typický prípad reprodukovanej absolútnej chudoby.

„O Rómoch si myslím, že aj oni sami by sa mali zmeniť. Napríklad v tom, že by svoje deti dávali do škôlky. Bojím sa, že vlastne nechcú žiť inak a bojím sa tiež toho, že nestačí to, aby to chcel len jeden človek, alebo jedna rodina. Ja sama s tým vlastne nemôžem nič urobiť. Aj keď sa snažím, aby sa moje deti mali lepšie, môže sa stať, že dopadnú ako ostatní, pretože to budú vidieť všade okolo seba. Zatiaľ sa snažím za ostatných aspoň modliť, pretože to nestačí, ak Pán Boh pomôže len mne.“

Treba však zdôrazniť, že táto sociálna diskriminácia je predovšetkým rozhodnutím rodičov, ktorí vnímajú vzdelanie detí ako „zbytočne vyhodené peniaze, i tak bude potom nezamestnaný. Ako by mohol nájsť prácu, keď ani bieli ju nenájdu“.

V segregovaných osadách, ale aj v čisto rómskej Lomničke sa vyskytuje úžera. Úžerníci si za 1000 Sk pýtajú 1400 Sk. Niektorí Rómovia v segregovaných a separovaných osadách sa sťažujú na svojich rómskych susedov, „v čase vyplácania dávok sú hluční až do skorých ranných hodín, výnimočné nie sú ani bitky“. Počas vyplácania dávok sú obchody otvorené až do druhej v noci (Lomnička). Starosta sa snažil kriminalitu vyplývajúcu z alkoholu obmedziť tým, že zrušil v obci krčmu. V rómskej obci sa občas kradne (domáce zvieratá, sušiacie sa prádlo, zemiaky).

ad2/ Chápanie a definovanie chudoby

Definovanie chudoby a subjektívne pociťovanie chudoby je rozdielne tak z hľadiska typu regiónu ako aj miery segregácie. V marginalizovaných segregovaných osadách vyplýva definovanie chudoby zo situácie materiálnej neistoty (a teda snahy dosiahnuť materiálnu istotu), rozvinutejšie regióny a integrované osídlenia posúvajú vnímanie chudoby do podoby sociálnych istôt a teda sekundárnych potrieb.

V rozvinutejšom regióne (Malacky) integrovaní Rómovia definujú ako znaky chudoby: nedostatok financií na opravu či dostavbu domu, na auto, dovolenky, nové zariadenie a nutnosť požičiavania si peňazí.

V segregovaných osadách marginalizovaného regiónu (Rimavská Sobota) Rómovia používajú nasledovné indikátory chudoby: neexistencia poriadneho (murovaného) domu, počet osôb na počet postelí, nedostatok peňazí na jedlo a ošatenie. S chudobou tohto typu sa nestretneme na západnom Slovensku ani ak ide o segregované osady.

V regióne na úrovni priemeru (Stará Ľubovňa) je definovanie chudoby závislé na miere segregácie Rómov – od nedostatku peňazí na nové zariadenie domu až po vysoký počet ľudí v dome.

Etnická heterogenita Rómov sa výrazne neprejavila ako determinant chudoby. V regióne Malacky sa väčšina Rómov hlási ku Slovákom, časť svoj etnický pôvod nepozná.

„Učiteľka napísala deťom na vysvedčenie národnosť rómska. Protestovali sme, cítime sa byť Slovákami, po rómsky nehovoríme, väčšinou máme krv zmiešanú s bielymi.“

Ostatní sú Rumungri. V južnom regióne sa Rómovia samotní delia na maďarských a slovenských Rómov. V okrese Rimavská Sobota je viditeľný rozdiel v miere chudoby medzi Rómami žijúcimi na hornatejšom severe

(slovensky hovoriaci Rumungri) a Rómami žijúcimi na rovinatejšom juhu (maďarsky aj slovensky hovoriaci Rumungri, maďarsky hovoriaci olašskí Rómovia). V "maďarskom" prostredí sa segregované rómske osady prakticky nevyskytujú a životná úroveň i spoločenský status Rómov žijúcich v južných oblastiach je vyšší. Práve v slovenských oblastiach severu okresu Rimavská Sobota sa vyskytujú všetky podchytené segregované rómske osady okresu. Významným sa javí výrazne vyššia životná úroveň olašských Rómov v porovnaní s Rumungrami. Olašskí Rómovia boli v minulosti zamestnaní v prestížnejších zamestnaniach (doprava, umelecká činnosť) a v súčasnosti práve oni sú zapojení do rôznych aktivít čiernej ekonomiky, úžery a kriminálnej činnosti. Indikuje to ich významne vyššia životná úroveň, ktorá nie je financovateľná zo sociálnych dávok a predovšetkým rozhovory s maďarskými a slovenskými Rumungrami z obce Jesenské. Možno vysloviť hypotézu, že v prípade Rimavskej Soboty je podstatnejší faktor „maďarského“ a „slovenského“ prostredia (tzv. vrcháři) ako subetnického určenia.

V regióne Stará Ľubovňa sa všetci považujú za Rómov, napriek tomu, až na jednu výnimku („prečo by som sa mal hanbiť za to, že som Róm?“ – Šarišské Jastrabie) sa respondenti chcú pri sčítaní ľudu prihlásiť k slovenskej národnosti. Tento rozdiel spôsobuje skutočnosť, že nie sú si vedomí rozdielu medzi národnosťou a štátnou príslušnosťou („keď niekto žije na Slovensku, mal by mať slovenskú národnosť“), resp. sa obávajú z možnej diskriminácie pri uvádzaní rómskej národnosti. V domácnostiach sa rozpráva rómsky. Integrovaní Rómovia sa cítia byť viac Slovákmi ako Rómami, čo je dôsledok dištancu k tejto menšine zo strany majoritnej spoločnosti a všeobecnej akceptácie názoru, že s Rómami sú len problémy a z tohto vyplývajúceho pocitu hanby za svoju etnicitu.

Typológia sociálneho statusu na základe chápania respondentov:

Sub-skupiny Rómov:

- nepokladajú sa za chudobných, ale za typickú slovenskú rodinu – sú mnohí, ktorí sú na tom podstatne horšie (relatívne definovanie chudoby) „Vianoce sa odlišujú od tých komunistických menším počtom darčiekov”. Problém je celoplošný – sústavne dvíhanie cien a ťažkosti vyžiť zo zárobku či podpory.
- subjektívne pociťovaná chudoba: „Nie sme bohatí, ale dokážeme sa uskromniť s tým, čo máme”. Chudoba podľa týchto respondentov zasiahla starších ľudí, mladé rodiny a východniarskych Rómov: „ľudia tam žijú horšie ako psy, ale je to ich vinou, mali by sa o seba viac starať, keď nepracujú, mali by si aspoň seba a dom udržiavať v čistote, nemôžu predsa chcieť od štátu, aby im zabezpečoval ľudí, ktorí im budú upratovať”. (vyjadrenia integrovaných Rómov)
- relatívna chudoba: Rómovia sa cítia chudobní, pretože stratili prácu a „ bez práce to je nanič, iba život zo dňa na deň”, majú však garantované sociálne minimum. Sú to teda predovšetkým Rómovia z integrovaných a niektorých separovaných osídlení, ktorí majú garantované materiálne istoty. Úvahy o vzdelaní sú súčasťou zabezpečovania sociálnych istôt a nie materiálnych istôt.

Príčinou chudoby je nezamestnanosť a tá je dôsledkom „zlého vzdelania”. „Netuším, čo by nám mohlo pomôcť. Keby sme mohli vrátiť čas, vyučili by sme sa alebo by sme sa odsťahovali do inej krajiny. Lebo ľudia aj v TV rozprávajú, že tam sa všetci majú lepšie, všetci majú robotu”.

- absolútna chudoba (garantované existenčné minimum, v niektorých prípadoch strata nároku na existenčné minimum), ktorá je typická pre segregované osady v marginalizovaných regiónoch

Absolútna chudoba koncentruje vnímanie na zabezpečenie základných potravín a výživy.

V porovnaní s rokom 1989 vzrástli životné náklady domácností v SR o takmer trojnásobok (o 298,6%). V domácnostiach s ekonomicky aktívnymi členmi sa podiel výdavkov na potraviny, nápoje a verejné stravovanie pohybuje na úrovni cca 39% spotrebného koša.

So zvyšujúcim sa počtom detí výdavky na potraviny (aj iné tovary) klesajú v absolútnom i pomernom vyjadrení. V rodinách s tromi a viac deťmi predstavujú výdavky na potraviny 57% -nú úroveň bezdetnej rodiny, 75%-nú úroveň rodiny s jedným dieťaťom. (Správa o sociálnej situácii ..., 1999)

Pri hodnotení výživy rómskych respondentov je rozdiel medzi segregovanými a integrovanými lokalitami veľmi viditeľný. Z rozhovorov s Rómami z integrovaných lokalít je viditeľná snaha príliš na jedle nešetriť, pravidelne variť a predovšetkým v letných mesiacoch si spestrovať stravu vypestovanou zeleninou.

„Podľa možností aspoň každé tri mesiace máme zabíjačku. Na jedlo minieme veľa peňazí. Varíme každý deň.“

U respondentov zo segregovaných osád nie je pravidelné varenie tak časté, na čo vplýva predovšetkým viditeľná neschopnosť naplánovať si spotrebu jedla. Plánovanie a myslenie na budúcnosť je u segregovaných Rómov výrazne nerozvinuté. V porovnaní s reprodukovanou chudobou majoritnej populácie vystupujú výrazné rozdiely v zabezpečení základných potravín: ne-rómovia šetria (dospelí sa obmedzujú v prospech detí), kupujú lacnejšie potraviny, dochovávajú či dopestujú si sami, skladujú a konzervujú si potraviny, dostatok potravín je v týchto rodinách prioritou. Snažia sa svoju chudobu zakrývať, snažia sa deklarovať aspoň priemerný sociálny status, isté predstieranie životnej úrovne, čo ich častokrát vedie aj k riskantným stratégiám. Stratégie orientujú predovšetkým na deti – nechcú dopustiť viditeľnosť rozdielov s ostatnými deťmi v škole (viď „Sociálna história chudoby na Slovensku – vzory rodinného

správania a reprodukcia chudoby”). Rómovia tieto stratégie nepoužívajú, riadia sa heslom „dnes hojno, zajtra hovno”. Prísun sociálnych dávok oslavujú, v priebehu niekoľkých dní peniaze minú, a to nie len na potraviny, ale aj na alkohol, cigarety a oblečenie.

V segregovaných osadách je zrejmé striedanie období blahobytu a úplnej núdze a to podľa termínov vyplácania sociálnych dávok. Strava je preto prispôbená tejto "sezónnosti".

Respondentka z rodiny zo segregovanej osady uvádza, že keď prídu sociálne dávky „urobíme v potravinách nákup, na to máme dve chladničky, aby sa nič nepokazilo“.

Deti sú častokrát v škole hladné. „ V celej ZŠ chodí na obedy jedno rómske dieťa. Učiteľka uviedla, že na prvom stupni sú deti, ktoré sú často hladné, čo sa prejavuje zvýšenou spotrebou vody a nesústredenosťou na vyučovaní”. Ak chce učiteľka dať dieťaťu rožok, musí to urobiť formou odmeny alebo pochvaly za dobrý výkon. Inak dieťa rožok odmietne (Lomnička). Väčšina detí zo segregovaných osád nechodí v škole na obedy – rodičia im ich nezaplatia a desiatu väčšinou so sebou nemajú. (konštatujú všetci učitelia zo škôl, potvrdzujú svojimi vyjadreniami aj sami Rómovia)

Integrovaní Rómovia v situácii chudoby používajú podobné stratégie a majú podobné priority ako ne-rómska reprodukovaná chudoba: vlastná strecha nad hlavou (bývanie) a dostatok jedla.

V marginalizovaných regiónoch aj v rodinách z integrovaných lokalít sa opakujú tvrdenia o tom, že pred termínom vyplácania sociálnej dávky sa v rodine varí aj týždeň jedno jednoduché jedlo - napríklad fazuľa.

V prostredí Rómov z integrovaných lokalít anketári zaznamenali aj opačný extrém - prejedanie sa a doslova "vykrmovanie detí" (viditeľné najmä z

rozhovorov na Dúžavskej ceste a z vyjadrení učiteľky v obci Hniezdne – „v III. ročníku mám 80 kilového chlapca, mnohí chovajú prasatá, dávajú jesť deťom množstvo bravčového mäsa”) a systematické miňanie všetkých peňazí na jedlo. Mnohí zo starších Rómov a to predovšetkým z prostredia integrovaných lokalít sa sťažovali na problém dodržiavania diéty pri nízkych sociálnych dávkach - vo väčšine prípadov išlo o zložitosť zohnať diétne jedlo, ktoré je veľmi drahé, jednom prípade (Rimavská Píla) napríklad potreba jesť výlučne mäso.

IV.3.3. Bývanie a typológia bývania

V SR je v súčasnosti 1,7 mil. bytových jednotiek, na 1000 obyvateľov pripadá 310 trvalo obývaných bytov (v EÚ viac ako 400). Podľa odhadov Ministerstva výstavby a regionálneho rozvoja chýba cca 200 000 bytov, podľa odhadu expertov 300 000 bytov. Vo vlastníctve obcí ostalo v roku 1999 8% bytového fondu, v roku 2000 už len cca 5%. Pritom pre potreby sociálneho bývania bolo obciam odporučené ponechať si cca 10% bytového fondu. Bývanie nízkopríjmových rodín by mali podporovať, riešiť Štátny fond rozvoja bývania v spolupráci s obcami.

Žiadateľom o podporu zo Štátneho fondu rozvoja bývania môže byť fyzická osoba, ktorá je občanom SR, má trvalý pobyt, zavŕšila 18 rokov a má vlastný pravidelný príjem z podnikania alebo zo závislej činnosti. Žiadateľ musí preukázať, že má zabezpečené vlastné prostriedky, alebo prostriedky zo stavebného sporenia vo výške najmenej 20% z obstarávacej ceny na účel, na ktorý požaduje poskytnutie podpory a je schopný platiť splátky a úroky z úveru v dohodnutej výške a lehotách, ak je druhom podpory úver. Žiadateľovi – fyzickej osobe možno poskytnúť podporu len vtedy, ak mesačný príjem neprevyšuje tri a pol násobok životného minima vypočítaného pre žiadateľa a osoby, ktorých príjmy sa posudzujú spoločne. Zároveň po odpočítaní splátok nesmie príjem žiadateľa a spoločne posudzovaných osôb klesnúť pod hranice

životného minima.

Modelové situácie (rok 2000):

typ rodiny	životné minimum	priemerný príjem	
		maximum	dospelej osoby
jednotlivec	3 490 Sk	12 215 Sk	12 215 Sk
dvojica bez detí	5 930 Sk	20 755 Sk	10 377 Sk
dvojica a 1 dieťa	7 510 Sk	26 285 Sk	13 142 Sk
dvojica a dve deti	9 090 Sk	31 815 Sk	15 907 Sk

Priemerná mesačná mzda v SR v roku 2000 bola 11 430 Sk. Priemerná mesačná mzda v 1. štvrtroku 2000 bola v okrese Malacky 10 695 Sk, v okrese Stará Ľubovňa 7 763 Sk, v okrese Rimavská Sobota 8 454 Sk (v Bratislave 14 030 Sk, najvyššia priemerná mzda bola v okrese Bratislava IV. – 15 004 Sk, najnižšia priemerná mzda 7 731 Sk v okrese Bardejov.) Cieľovou skupinou tohto typu bytovej politiky je teda nižšia stredná trieda, so zamestnanými členmi domácnosti, resp. s členmi so stabilným príjmom.

Približne polovica bytového fondu v SR je v rodinných domoch (51%), druhá polovica sa nachádza v bytových domoch, ktorých kvalita je veľmi nerovnomerná a značná časť najmä v dôsledku použitej stavebnej technológie a zanedbanej údržby chátra. (Slovensko 1998 – 1999). Zhoršujú sa možnosti riešiť vlastnú bytovú situáciu v dôsledku prudkého poklesu bytovej výstavby, finančných problémov významnej časti populácie, rastu celkových nákladov na bývanie, nedostatkovom trhu s bytmi, kedy sa ceny bytov vyšplhali do cenových relácií pre značnú časť populácie nedostupných. Narastá nepomer medzi priemernými príjmami obyvateľov a cenami bytov, narastá zároveň nedostatok bytov. Vzniká skupina obyvateľov v bytovej núdzi (bezdomovci, občania v hmotnej núdzi, rómske osady).

Príklad cien bytov:	Bratislava	Rimavská Sobota
1- izbový byt	600 – 900 tis. Sk	170 – 185 tis. Sk

2- izbový byt	990 tis. – 1,3 mil. Sk	160 tis. – 299 tis. Sk
3- izbový byt	1,1 mil. – 3,0 mil. Sk	285 tis. – 380 tis. Sk
(Rozvoj bývania v rámci regionálneho rozvoja)		

V podmienkach bývania je viditeľný rozdiel medzi rómskymi rodinami, ktoré bývajú integrované (v tzv. "rozptyle"), resp. koncentrované a tými, ktoré bývajú segregované (v tzv. "osade", "kolónii").

Všeobecne možno konštatovať, že s rastúcou mierou separácie klesá úroveň podmienok bývania.

Pod úroveň bývania sa podpisuje aj stav regiónu.

V okrese Malacky žijú všetci Rómovia v murovaných domoch, aj v segregovaných osadách (v celom okrese sú iba dva drevené domy). Z hľadiska obsadenosti domov a bytov takisto v zásade platí, že s rastúcou úrovňou separácie rastie počet členov domácnosti pripadajúcich na 1 izbu. Použité slovo "v zásade" znamená, že nie je rozdiel v obsadenosti domov medzi bývajúcimi integrované, v koncentracii a v 1. stupni separácie (osada na okraji obce, vedie tam asfaltka). Dokonca v separovaných osadách je o niečo málo nižšia obsadenosť domov - iba okolo 1,1 osoby na izbu. V integrovanom a koncentrovanom bývaní je to okolo 1,5 osoby na izbu. Výnimkou je jedine osada v Lozorne, kde obsadenosť domov je na úrovni segregovaných osád (2,5 osoby na izbu). Situácia sa dramaticky mení v osadách 2. stupňa separácie (vedie tam neasfaltovaná cesta) a v osadách segregovaných. Počet osôb na 1 izbu sa zvyšuje na 2,5 až 3,5 na izbu.

V okrese Stará Ľubovňa je rozdiel v úrovni bývania aj v rámci segregovaných osád. V Kolačkove je len jeden murovaný dom, ostatné sú z dreva a hlíny, v Kyjove sú aj murované domy aj chatrče, v Šariškom Jastrabom naopak dominujú murované domy. (viď prehľad v tabuľke v časti Metodológia)

Prístup k infraštruktúre a vybavenosti

Situácia s infraštruktúrou v SR je nasledovná (údaje z roku 1998, Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja): počet obyvateľov zásobovaných pitnou vodou z verejných vodovodov je 81,3%, počet obyvateľov napojených na verejnú kanalizáciu je 53,7%. Dobudovanie vodovodov a kanalizácie je problémom, ktorý je potrebné riešiť novelou zákona o energetike, vodovodoch a kanalizáciách tak, aby bola stanovená povinnosť pre vlastníkov a správcov týchto zariadení zabezpečovať ich rozvoj.

Rok 1999 bol zlomovým rokom v oblasti zvýšenia výdavkov domácností na bývanie. Ich razantný nárast bol spôsobený úpravami regulovaných cien tovarov a služieb spojených s bývaním a zmenou DPH. Celkové výdavky na bývanie vzrástli v porovnaní s predchádzajúcim rokom o cca 37%.

Priemerné zvýšenie jednotlivých položiek bolo nasledovné: teplo a teplá voda nárast o 76%, elektrická energia o 83%, plynu o 56%, vodného a stočného o 25%.

Príčinou zvýšenej zaťažnosti rozpočtov výdavkami na bývanie je vývoj príjmov domácností, ktorý sa vyznačuje mimoriadne nízkou dynamikou. Čisté peňažné príjmy priemerných domácností v rodinných domoch a bytoch v súkromnom vlastníctve vzrástli za posledný rok o 6 percentuálnych bodov, v nízkopříjmových domácnostiach o 3,5 bodu. Nárast výdavkov za služby na bývanie o 37% sa týka všetkých typov domácností.

Príspevok na bývanie (súčasť systému Štátnej sociálnej podpory) by mal aspoň čiastočne zjemniť zaťaženie nízkopříjmových domácností (v priemere vynakladali v roku 1999 na bývanie 23 – 26% zo svojich príjmov) výdavkami na bývanie. Nárok na príspevok vzniká, ak

domácnosť vydá na bývanie 30% z príjmov. Táto tvrdosť parametra viedla k tomu, že iba časť domácností mala nárok na príspevok na bývanie – 2,7% domácností v roku 2000, 48 548 občanov. Znížením koeficientu z 0,3 na 0,25 resp. 0,27 by sa mohlo napomôcť k prekonaniu záťaže spôsobenej rastom cien bývania širšiemu okruhu domácností.

Všeobecne možno konštatovať, že s rastúcou separáciou klesajú možnosti domácnosti prístupu k infraštruktúre.

Z hľadiska vybavenosti možno konštatovať vyhovujúci stav v možnosti využívať elektrický prúd (iba v Plaveckom Štvrtku je situácia o niečo horšia, pretože je tu niekoľko rodín pripojených na jednu prípojku). Prístup k vode je spojený s problémami iba v dvoch osadách, kde nemajú ani tečúcu vodu ani studne a pitnú vodu im musia voziť (Jabloňové) – „Do osady chodí cisterna s pitnou vodou dvakrát za týždeň, ale to nestačí, a tak ju berieme od priateľov v dedine, od Rómov aj ne-rómov“, alebo ju musia čerpať z obecného vodovodu na ulici (čiastočne Plavecký Štvrtok) – „Pre vodu chodíme k spoločnému vodovodu. Je to vyústenie vodovodného potrubia, ktoré je do osady natiahnuté z dediny. Predtým sme chodili pre vodu do potôčika pri osade.“ S odpadom sú menšie problémy vo všetkých osadách, o väčších možno hovoriť v troch osadách (Lozorno, Malé Leváre, Plavecký Štvrtok), kde je skládka v blízkosti osady, alebo nie sú odpadové nádoby v potrebnom počte, alebo namiesto nádob je iba 1 veľký kontajner.

Respondentka uviedla, že starosta ju donútil kúpiť si popolnicu. „Myslela som si, že keď za smeti neplatia bohatší ľudia v dedine, ktorí na to majú, tak nebudem platiť ani ja. Ale starosta mi nechcel kvôli popolnici podpísať papiere

pre sociálny úrad, musela som kúpiť popolnicu za 700 Sk a za odvoz smetí platím 450 Sk ročne“.

Kanalizáciu majú iba integrované domácnosti, v separovaných je zabezpečená septikmi, alebo nijako (Plavecký Štvrtok, čiastočne Studienka, Jabloňové, Pernek, Malé Leváre). Väčšina domácností kúri drevom, plyn je zavedený iba vo väčšine integrovaných domácností. O zavedenie plynu však má záujem iba málo domácností, pretože je pre nich drahší, ako kúrenie drevom.

Osobitnú kategóriu tvoria "mestskí" Rómovia v Malackách v zdevastovanom dome. Stupeň devastácie a neschopnosť správať sa v súlade s technickými normami zariadení znemožňuje ich používanie. Mestské služby nie sú ochotné opravy robiť na vlastné náklady a samospráva očividne nie je schopná zabezpečiť, aby vinníci nahradili spôsobenú škodu. Tieto domácnosti sú okrem elektrického prúdu a studenej vody z vlastnej viny bez prístupu k teplej vode, kanalizácii, odvozu odpadu.

V okrese Rimavská Sobota sú v bývaní rozdiely medzi segregovanými lokalitami a lokalitami separovanými a integrovanými najväčšie a najviditeľnejšie. V prípade integrovaných a separovaných lokalít Rómovia bývajú v murovaných a vo väčšine prípadoch omietnutých domoch nižšej kvality, väčšinou menších rozmerov, v prípade mestského geta (Dúžavská cesta) v panelových domoch. Štandard bývania v takýchto domoch sa líši, no prakticky v žiadnom prípade (s výnimkou dobre postavených olašských Rómov z Jesenského) nedosahuje celoslovenský štandard. Elektrina je prítomná vo všetkých príbytkoch rómskych respondentov týchto dvoch kategórií, odpad je vyvázaný (aj keď na jeho odvoz sa Rómovia sťažujú veľmi často). Tečúca voda je už skôr výnimkou a bezproblémová je jej spotreba iba v Hnúšti a Rybníku, v mnohých lokalitách s tečúcou vodou je voda iba u jedného používateľa a ostatní

obyvatelia si chodia po vodu k nemu. V prípadoch niektorých, väčšinou separovaných lokalít nepovažujú respondenti ani studňu za problém, avšak za predpokladu, že voda v nej je kvalitná, čo zďaleka nie je prípad segregovaných rómskych osád, kde sa respondenti sťažovali na hygienicky závadnú vodu, z ktorej majú deti hnačky (Rimavská Píla). Aj v separovaných a integrovaných lokalitách je kanalizácia bezproblémová iba v mestskom prostredí (Hnúšťa, Dúžavská cesta), to isté platí o centrálnom vykurovaní. Väčšina rómskych respondentov a to aj z prostredia integrovaných komunít kúri vlastným kurivom. Plyn je v niektorých obciach, v ktorých žijú Rómovia zavedený, ale podľa vyjadrení Rómov si ho nemôžu dovoliť pripojiť, nakoľko prípojky sú mimoriadne drahé (podľa vyjadrení respondentov z Kaloše až 47.000 Sk).

V okrese Stará Ľubovňa v segregovaných osadách Rómovia nemajú prístup k plynu, k vode len cez studne, chýbali prístupové cesty. Ale aj v rámci osady, jednotlivci s vyšším statusom, mali do domácnosti zavedený plyn (Ľubotín). V lokalitách kde sú Rómovia integrovaní, resp. koncentrovaní v rámci obce, majú k infraštruktúre rovnaký prístup ako ne-rómovia. V prípade, že ešte nemajú napojenú vodu alebo plyn až do domácnosti, je to v dôsledku horšej finančnej situácie.

Životné podmienky

Súčasná štruktúra a plošný štandard dokončovaných bytov v SR nie je naplňovaním všeobecného dopytu po bývaní, ale plnením dopytu solventnejších domácností. Zabezpečuje sa skôr vylepšovanie štandardu a nie rozširovanie siete bytov. Zvyšuje sa plošný štandard bytov, v roku 1999 bola priemerná obytná plocha bytov v bytových domoch 79,8 štvorcových metrov, v rodinných domoch 89,3 a to aj v oblastiach s nízkou ekonomickou výkonnosťou alebo vysokou mierou nezamestnanosti (pravdepodobná súvislosť s tieňovou ekonomikou). Napriek nedostatku finančných (oficiálnych) zdrojov sa

nároky na kvalitatívny a technicko-užívateľský štandard zvyšujú. SR má najväčšiu priemernú veľkosť bytu (prípadne domu) z krajín strednej a východnej Európy, iba 6% bytov má menšiu plochu ako 40 metrov štvorcových (v ČR je to 12%, v Poľsku 20%, na Ukrajine 28% bytov).

Uvedený stav je aj dôsledkom súčasných opatrení v oblasti bývania. Hlavné nástroje politiky bývania sú: stavebné sporenie (hlavne na rekonštrukciu bytov), pričom percentuálna výška štátnej prémie pri stavebnom sporení sa z roka na rok znižuje: do roku 1997 to bolo 40% vkladu, do roku 2001 30% vkladu, dnes 25% vkladu. V roku 2001 sa znížila aj maximálna výška štátnej prémie v štátnom rozpočte zo 6000 Sk na 4500 Sk. Ďalej hypotekárne úvery, určené pre strednú triedu a vyššie, taktiež však prišlo k zníženiu percentuálnej výšky štátneho príspevku zo 6% ročne na 5% ročne. Štátny fond rozvoja bývania (zdroje pre príjmovu priemernú a podpriemernú domácnosť – zákonom je stanovený minimálny a maximálny limit príjmu). Bytová politika teda pokrýva len tú časť populácie, ktorá má stály príjem prípadne je dostatočne solventná.

Počet fixných telefónov na 100 obyvateľov bol 30,7 v roku 1999 (v EÚ 56,1), mobilov na 100 obyvateľov 12,3 (v EÚ 30,0). Počet televízorov na 100 obyvateľov v roku 1999 bol 23 evidovaných prijímačov, osobných áut na 100 obyvateľov bolo tiež 23 .

S mierou segregácie klesá úroveň životných podmienok. Najväčší problém je odvoz smetí v segregovaných a separovaných osídleniach, neexistujúca kanalizácia, smetisko priamo v osade či blízko nej. V mnohých osadách chýba vodný zdroj, a tak sú voda aj odpad v tom istom potoku. Pristavený kontajner je preplnený, v niektorých osadách ich obec odváža zadarmo, v iných ich nevyprázdňuje, keďže Rómovia za odvoz odmietajú zaplatiť.

Rovnaký vzťah platí aj pre vybavenosť domácností – v marginalizovaných územiach v segregovaných osadách sa v priestore 4 – 6 metrov štvorcových nachádza len niekoľko postelí, piecka na drevo a TV. Pritom v malom priestore žije veľký počet ľudí, niekoľko na jednu posteľ. Prehľad vybavenosti prináša tabuľka.

V relatívne rozvinutom regióne (Malacky) rozdiely medzi domácnosťami integrovanými a tými, ktoré bývajú v osade nie sú tak viditeľné ako v predchádzajúcich prípadoch. Vysvetliť to možno tým, že úroveň príjmov umožňuje všetkým skupinám porovnateľný prístup k štandardnému vybaveniu domácnosti (TV, chladnička, práčka). Diferencie medzi jednotlivými typmi domácností možno sledovať vo vzťahu k WC a kúpeľniam. V separovaných a segregovaných osadách majú zväčša latríny. "Integrovaní" a "koncentrovaní" majú WC a kúpeľňu takmer všetci. Diferencuje tiež vlastníctvo auta (z tých niekoľko málo prípadov ide zväčša o integrované domácnosti). Telefón sme našli u minima domácností. V segregovaných osadách sme sa sporadicky stretli s mobilnými telefónmi a autami, aj to išlo prevažne o úžerníkov.

Legálnosť bývania

Vážnym problémom je nedostatok a vysoká cena stavebných pozemkov. Obce nemajú legislatívne a ekonomické možnosti na ovplyvnenie vlastníkov pozemkov, aby tieto využívali na účel určený stavebným plánom. Existujú sídla, kde sú pozemky na výstavbu vyčerpané a je skoro nemožné rozšírenie intravilánu z dôvodu prísnej ochrany poľnohospodárskeho fondu a vysokých odvodov za jeho záber. (Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja).

Nadobudnutie vlastníckeho práva k pozemkom vydržaním je možné len v obmedzenom počte prípadov, vzhľadom na zákonný požiadavok

oprávnenosti držby, t. j. dobromyseľnosti držiteľa so zreteľom na všetky okolnosti o tom, že mu vlastnícke právo k pozemku patrí.

Jediná dávka sociálnej politiky v oblasti bývania je pritom viazaná nielen na uhradenie všetkých záväzkov za užívanie bytu, ale musia byť vysporiadané aj vlastnícke vzťahy. (V roku 2000 bolo zamietnutých 114 791 žiadostí o príspevok na bývanie z dôvodu nesplnenia zákonom stanovených podmienok na nárok, vrátane maximálnej výšky príjmov spoločne posudzovaných osôb. Absurdnosť situácie tkvie v tom, že rodiny z nižšími príjmami žiadajú príspevok práve preto, že nedokážu uhradiť záväzky za bývanie. Ak ich však nemajú uhradené, nedostanú príspevok. Tí, ktorých príjem im umožnil zaplatiť za bývanie zasa prekračujú zákonom stanovenú hranicu príjmu. Isté je, že táto dávka sociálnej politiky nerieši problém segregovaných Rómov.

Z hľadiska legality bývania možno konštatovať, že domy bývajúcich integrované sú všetky postavené a užívané legálne; v niektorých prípadoch sú problémy s platbami nájomného, resp. inými platbami. Rodiny bývajúce koncentrovane v nerómskom prostredí majú svoje domy zväčša postavené legálne. Situácia sa prudko zhoršuje v separovanom a segregovanom bývaní. Väčšina stavieb je nelegálna, s nevysporiadaným vlastníctvom pozemkov.

Jeden z respondentov zo separovanej oblasti: „Dom sme si postavili na základe stavebného povolenia, no pozemok nie je vysporiadaný, aj keď nám ho za socializmu oficiálne prideliť. Tým pádom si nemôžeme zaviesť vodovod, kanalizáciu ani plyn.“

Výnimkou sú opäť Malacky – asi 1/3 domov v segregovaných a separovaných osídleniach je legálna, ale všetky domy majú popisné čísla. Táto situácia neplatí pre osady v iných regiónoch – drevené stavby a chatrče nespĺňajú základné

stavebné normy, murované domy stoja bez stavebného povolenia a kolaudácie, pozemky sú vlastníctvom obce, miestnych ne-rómov, poprípade neznámych vlastníkov, Rómovia sa pri stavbe príbytkov o istú legalizáciu ani nezaujímajú. Samozrejme, že na drevené stavby a chatrče nie je možné získať povolenie. Vzniká tak patová situácia: stavby de jure neexistujú, ak sú na nevysporiadaných pozemkoch, tak ich ani nie je možné legalizovať, takže de jure nie je možné ani z obecných prostriedkov budovať infraštruktúru, ani riešiť životný štandard Rómov.

Fungovanie domácnosti

V mnohých domácnostiach príjem z hlavnej pracovnej činnosti nestačí pokryť výdavky rodiny a jednotliví členovia sú nútení prijať popri hlavnom zamestnaní aj vedľajšie. Podľa výskumu ÚVVM pri štatistickom úrade z roku 1998, si vedľajším zamestnaním prilepšuje asi 1/5 zamestnaných občanov. Na vidieku sú dôležitým doplnkom príjmu rôzne formy samozásobiteľstva.

Štatistický úrad SR v roku 1995 uskutočnil výberové zisťovanie v domácnostiach „Sociálna situácia domácností“, spracovaných bolo 8676 domácností. Podľa tohto zisťovania bolo 41% občanov vlastníkom záhrady, vinohradu, 9,2% zo 100% vlastníkom poľnohospodárskej a lesnej pôdy.

Iba 2,7% uviedlo, že nevlastní vôbec nič (nehnutelnosti, vybavenie domácnosti, vkladné knižky, sporenie, ...). V roku 1995 bola hodnota majetku, ktorý by prípadne mohli predať, podľa respondentov nasledovná: menej ako 50tis. SK: 10,8%, nad 500 tis. SK: 32%. Tieto údaje sa samozrejme výrazne od roku 1995 zmenili, nakoľko sa uskutočnila privatizácia bytov.

Stratégia samozásobiteľstva je pre väčšinu Rómov cudzorodý prvok – tradične nikdy pôdu nevlastnili a patrili k neagrárnemu typu spoločenstva. Navyiac, pestovanie a chovanie patrí k dlhodobejším stratégiám – úžitok nie je okamžitý – teda opäť predpokladá isté plánovanie a úvahy o budúcnosti. Príklon k samozásobiteľstvu nie je primárne dôsledkom vlastníctva pôdy, ale súvisí s mierou integrácie a s existenciou socio-kultúrneho vzorca takejto stratégie, s vytvorenými podmienkami, istým „vonkajškovým“ naštartovaním domáceho hospodárenia.

Vlastnenie pôdy sa ukazuje ako významný diferenciačný prvok. V segregovaných osadách sme sa nestretli s tým, aby rómska rodina vlastnila pôdu (s výnimkou respondenta v Ľubotíne a Šarišskom Jastrabom). V ostatných typoch osídlenia sa situácia iba málo diferencuje - viac ako polovica domácností vlastní pôdu - zvyčajne ide o malý pozemok okolo domu. Jedine v integrovaných obciach má takmer každá rodina, ktorú sme oslovili, pôdu.

Pre väčšinu Rómov nie je domáce hospodárenie typickou činnosťou. Najviac sa tejto práci venujú Rómovia na Záhorí. Ale i tu to nie je bežnou činnosťou. V tejto súvislosti je zaujímavý vzťah vlastníctva pôdy a pestovania plodín. V Studienke a v Malých Levároch, kde vlastní pôdu skoro každá rómska rodina ktorú sme oslovili, v zásade iba polovica z nich pestuje nejaké plodiny. S týmto javom sa možno stretnúť vo všetkých osadách.

„Za domom máme svoju záhradku a malý statok. Pestujeme tam zeleninu, pár ovocných stromov, vinič na 50 litrov vína, jahody. Pravidelne chováme prasnice, zajace, sliepky, kačky. Od obce sme mali pridelený kúsok poľa, ale sú tu veľmi piesočnaté pôdy a nedá sa stíhať aj zamestnanie aj pole.“ (okres Malacky)

Chovanie zvierat je v rómskych rodinách v tomto regióne populárnejšie, ako pestovanie plodín. V segregovaných osadách, kde skoro nikto nevlastní pôdu,

takmer polovica rodín, ktoré sme oslovili, chovajú zvieratá (ošípané, sliepky). Možno sa domnievať, že určité skupiny si osvojili „know-how“ pestovania plodín a určité sa zamerali na chov zvierat. Vykonávanie súčasne obidvoch činností sme zaznamenali iba u piatich domácnostiach.

Respondent v integrovanom type bývania uviedol: „Kedysi sme chovali svinku, ale neoplatí sa to, je s tým veľa starostí. Treba kupovať šrot a nakoniec sa z toho polovica aj tak rozdá.“

V regióne Stará Ľubovňa sú pestovanie plodín a chovanie zvierat tiež takmer vylučujúcou sa činnosťou. Väčšina nič nepestuje a ani nežiadala o pridelenie pôdy. Niekoľkí respondenti (asi 5) sa domácomu hospodárstvu venujú, ale to preto, že u nich v rodine má gazdovanie tradíciu. Sú to však ojedinelé prípady. Argumenty Rómov, prečo sa domácomu hospodárstvu nevenujú, alebo si nezažiadajú o pridelenie pôdy na obrábanie sú najčastejšie: tu nie je dobrá zem (i keď ne-rómovia pôdu obrábajú), chovať zvieratá sa neoplatí – je to drahé, nemáme ich čím kŕmiť, nemáme si ich za čo kúpiť, nemáme žiadne poľnohospodárske stroje – „ako môžem obrábať pôdu, keď nemám traktor, ani koňa?“, nie je to naša zem ohradená plotom, nemáme pôdu pri dome, „je to práca pre gadžov“. V segregovaných osadách typu Kyjov, Kolačkov a Šarišské Jastrabie sú to však aj objektívne príčiny súvisiace s priestorovým vymedzením osady (medzi lesom a potokom len priestor na príbytky) alebo polohou osady (v prudkom kopci).

V ešte vyhranenejšej podobe sa tento nevzťah k pôde a domácomu hospodárstvu prejavuje v regióne Rimavská Sobota. Okrem lokalít mestského prostredia vo viacerých integrovaných a separovaných lokalitách okresu Rimavská Sobota vlastní respondenti menšie plochy poľnohospodárskej pôdy - to však neznamená, že ju aj obhospodarujú. Práve v severných lokalitách okresu (Hnúšťa, Rimavská Sobota) Rómovia pôdu vlastní, no nič na nej nepestujú,

pričom niektorí na príčiny nevedia vôbec odpovedať, iní priamo vyhlásili, že pôda v ich záhrade je zlá. Starostovia týchto lokalít však poukazujú na to, že majoritná populácia týchto obcí pôdu obhospodarúva a tým si zlepšuje svoju životnú úroveň. Rómovia žijúci v maďarskom prostredí (na juhu okresu Rimavská Sobota) sú navyknutí využívať pôdu výrazne viac ako Rómovia žijúci v slovenskom prostredí, no aj na relatívne dobrej pôde na nej mnohí nič nepestujú (viď Kaloša). Čo sa týka chovu domácich zvierat, Rómovia zo segregovaných lokalít nechovajú žiadne domáce zvieratá, no tento doplnkový zdroj potravy nie je typický ani pre Rómov z integrovaných a separovaných komunít. Výnimkami sú psy a mačky, ktoré však nie sú chápané ako doplnkový zdroj obživy (mačky v rómskych osadách plnia aj funkciu lovcov potkanov - Rimavská Píla). Vysvetlenie, prečo Rómovia už dnes nechovajú domáce zvieratá, opakovane prekvapilo anketárov - pred rokom 1989 dostávali Rómovia od JRD napr. malé prasiatka na chov a následne ich mali možnosť speňažiť. V súčasnosti ich nechovajú nakoľko im ich nikto nedáva zadarmo (napr. Rimavská Píla).

Všeobecne možno konštatovať, že s rastúcou separáciou klesá úroveň podmienok bývania, prístupu k infraštruktúre, vybavenosti domácností ako aj úroveň rodinných aktív.

IV. 3. 4. Ekonomické aktivity a životné stratégie

Trh práce

V decembri roku 2000 bola štruktúra evidovaných nezamestnaných nasledovná: 34,7% uční, 29,5% občania so základným vzdelaním a bez vzdelania, 16,3% občania so stredoškolským vzdelaním s maturitou. 2/3 nezamestnaných tvoria občania s nízkym vzdelaním, ktorí majú obmedzené šance uplatnenia sa na trhu práce. (MPSVR SR, 2000)

Miera nezamestnanosti Rómov je katastrofálne vysoká. Pričom nezamestnanosť Rómov je dlhodobou nezamestnanosťou. Rómovia teda poznajú dve situácie: buď sú zamestnaní, alebo sú dlhodobo nezamestnaní.

Dlhodobá nezamestnanosť v Malackách od 60% v integrovaných osídleniach po 100% v segregovaných, v Starej Ľubovni a v Rimavskej Sobote od 90% - 100%.

Zamestnávateľmi v minulosti boli predovšetkým JRD, miestne továrne (mnohé skrachovali), huty, bane (skrachovali), okresné stavebné podniky – zanikli, obecné alebo vojenské lesy. Vzdelanie respondentov je u staršej generácie najmä základné (aj neúplné základné), vyskytuje sa negramotnosť v segregovaných osadách. Zo stredoškolským vzdelaním sa respondenti v staršej generácii vyskytujú ojedinele, sú vyučení (rôzne remeslá ako krajčírky, murári, zvérači).

Väčšina mladých ľudí nikdy zamestnaná nebola. V Rimavskej Sobote nebola žiadna z mladých žien zamestnaná – ich životnou stratégiou je po skončení základnej školy urýchlene otehotnieť.

Tí, ktorí majú zamestnanie sú profesiou zväčša nekvalifikovaní robotníci, vyučení stavbári, upratovačky, živnostníci - stavbári.

„Pracoval som ako murár 20 rokov, 5 rokov mám živnosť. Posledný rok je môj príjem nulový. Mám štyroch dospelých synov, všetci sú nezamestnaní.“

Ak naši respondenti pracujú, tak zväčša vo svojom bezprostrednom okolí. Nie sú ochotní prijať prácu mimo obce či osady. Po odrátaní nákladov na dopravu sa ich súčasný príjem (sociálne dávky) nezvýši. Tvrdia, že sa im neoplatí dať štvrtinu či tretinu platu za cestovné. Zdá sa, že výdavok na cestovné je pre nich akceptovateľný v prípade sezónnych prác, príležitostných stavebných prác a pod. Potenciál odchádzania za prácou do iných okresov s nižšou nezamestnanosťou je medzi Rómami veľmi nízky až nulový. (Napokon veľmi

podobný majoritnej populácii, ktorá je pripravená na kyvadlovú migráciu za prácou, príp. na tzv. týždňovky, ale nie na presťahovanie sa za prácou).

Respondent zo segregovanej osady a jeho syn uviedli, že si privyrábajú na fuškách. Otec chodí na príležitostné práce do nerómskej časti dediny a okolia obce. Syn chodí s kamarátom na fušky do Bratislavy, kde chodia z domu do domu a pýtajú sa na prácu. Prevažne robia murárske a tesárske práce. Na prekonanie dnešnej situácie by potreboval, tak ako aj jeho syn stabilnú prácu. Ak by ju však zohnal mimo obec, musela by byť lepšie zaplatená kvôli vyššiemu cestovnému. „Nebudem chodiť do Bratislavy za šesť tisíc, keď dve, tri alebo koľko precestujem.“

Výnimkou je práca v ČR, kde mnohí Rómovia pracovali počas minulého režimu. Dnes je to však zanedbateľný počet, a aj tí, ktorí anketárom uviedli, že v blízkej minulosti pracovali v ČR, nemali príliš dobré skúsenosti s miestnymi zamestnávateľmi (nízke finančné ohodnotenie, neuhrádzanie výplaty včas, poprípade vôbec) a sami uviedli, že sa to teraz kvôli výške cestovného, ubytovania a stravovania neoplatí.

Bariéry zamestnanosti

Vzdelanie

Na základe údajov Mikrocenzu z roku 1996 je vzdelanostná štruktúra populácie SR nasledovná: ZŠ 21,9%, učňovka 34%, stredná škola 29,8% a VŠ 14,4%.

Podľa údajov z posledného sčítania obyvateľstva v roku 1991 prevažuje u Rómov základné vzdelanie – 76,68%, učňovku má 8,07%. Vyššie vzdelanie, odborné, úplné stredoškolské a vysokoškolské vzdelanie nepresahuje 2% .

Na Slovensku je v súčasnosti 157 gymnázií (67 487 študentov), 309 odborných škôl (84 553 študentov) a 363 učilíšť (104 039 študentov).

Respondenti a to predovšetkým z integrovaných a separovaných lokalít si uvedomujú význam vzdelania pre získanie dobrého zamestnania. Napriek vlastnému nízkemu dosiahnutému vzdelaniu chápu nevyhnutnosť nechať svoje deti skončiť, pokiaľ možno čo najvyšší stupeň vzdelávania - s týmto chápaním je však v rozpore správanie sa rodičov, keď svoje deti po skončení povinnej školskej dochádzky ďalej neposielajú vzdelávať sa, väčšinou argumentujúc, že na to nemajú peniaze.

Klenovec: „Zavolali nám učitelia zo ZŠ a pýtali, či súhlasíme s presunom detí do osobitnej školy, povedali sme, že áno, veď aj tak z nich nič nebude.“ (muž 37 rokov).

Z niekoľkých rozhovorov je zreteľné, že rómski respondenti majú problém chápať vzdelanie tiež ako istý druh investície. V ich okolí sa nenachádza pozitívny vzor, či skúsenosť, ktorá by potvrdzovala vzťah medzi vzdelaním a úspešnosťou na trhu práce. Súvisí to predovšetkým s dlhodobou a historicky nezakorenenou hodnotou vzdelania v našej spoločnosti, a s poddimenzovanosťou vzdelanostnej štruktúry Rómov. Zvyšovanie vzdelania v ich prípade znamená dosahovanie najnižších stupňov vzdelávania, ktorých hodnota po roku 1989 výrazne klesla. Vzdelávanie je pre Rómov inštitucionalizované majoritnou spoločnosťou, je to pre nich vonkajší svet a výdavky na vzdelanie chápu ako zbytočný výdavok, stratu finančných zdrojov v ich momentálnej situácii. Mnohí rómski respondenti poukazujú na diskrimináciu na trhu práce - dalo by sa povedať, že komparatívne tento druh diskriminácie majority voči Rómom je v rozhovoroch spomínaný najčastejšie a najviac Rómov znepokojuje.

„Nezamestnaný som už dlhšie ako rok. Keď som sa toľ nedávno pýtal na zamestnanie, nedali mi otvorene najavo, že som Róm, ale prijali ne-róma“.

Diskrimináciu vo svojich výpovediach neuvádzali napríklad Rómovia z Kyjova, ktorí žijú vo vysoko segregovanej osade. Respondenti vykazovali vysoké

známky apatie, t.z., že si prácu ani nehľadajú, takže sa ani nestretli s diskrimináciou. Viacerí respondenti sa v rozhovoroch s anketármi podelili o príbeh, ako si hľadali prácu a napriek tomu, že im ju po telefóne sľúbili, keď prišli za zamestnávateľom osobne, tak zrazu práca pre "čierneho" nebola. Tento príbeh rozprávali Rómovia vo všetkých regiónoch, ale väčšinou len v rámci niekoľkých osád. Je nepochybné, že takéto príbehy sa často stávajú, no ich podobnosť nesvedčí o absolútnej vierohodnosti týchto vyjadrení. Navyše, mnohým anketárom sa nepodarilo pri následných otázkach zistiť kde a za akých okolností sa odohralo toto odmietnutie zamestnať Róma na úrade práce. Niektorí respondenti uvádzali diskrimináciu súvisiacu s nízkym vzdelaním („veď ani vyučení ľudia si nemôžu zohnať prácu, tak ako potom ja“) alebo s príslušnosťou k ženskému pohlaviu („muži môžu robiť aj také práce, v ktorých nie sú vyučení“). Iní zas vlastnú nezamestnanosť zdôvodňovali všeobecným nedostatkom pracovných príležitostí („veď ani bieli prácu nemajú“). S vysokou pravdepodobnosťou možno konštatovať, že veľká časť respondentov zrejme po viacerých neúspešných pokusoch zohnať si prácu rezignuje a už si ju nezaháňa („Róma aj tak nikto nezamestná“). Respondenti zo segregovaných osád sa o zháňanie práce zaujímajú významne menej ako Rómovia z integrovaných lokalít, v niektorých prípadoch (Kyjatice) vôbec nie. Ich stratégia sa skôr opiera o spoliehanie sa na sociálne dávky a na neformálne ekonomické aktivity. Motiváciou k takejto stratégii je len nutnosť prežiť (materiálne istoty) a nie zvyšovať si svoj štandard života (Kyjov).

Hľadanie si práce

Úspešnosť umiestnenia evidovaných nezamestnaných prostredníctvom úradov práce je nízka (27,8% z evidovaných nezamestnaných si našlo prácu prostredníctvom úradov práce). Potenciál hľadania si práce mimo svojho bydliska je rovnako nízky - 30% občanov (podľa reprezentatívneho výskum ŠÚ SR, 1998), je

ochotných v prípade straty zamestnania hľadať si ho v inom okrese na Slovensku. Migračný potenciál za prácou, teda úvahy o zmene trvalého bydliska pripúšťa za určitých okolností iba 1/5 občanov. Hlavnou stratégiou je hľadanie si práce v mieste bydliska (70% občanov) a to najmä prostredníctvom sociálnych sietí.

Úroveň aktivít, ktoré sledované rómske rodiny smerujú na oficiálny trh práce je vo všeobecnosti nízka. Väčšina nezamestnaných uvádza, že prácu hľadajú najmä prostredníctvom úradov práce. Možno predpokladať, že ide o uvádzanie formálne akceptovanej stratégie hľadania zamestnania, ale vo všeobecnosti málo účinnej. (Podľa ZEIR tvoria Rómovia z celkového počtu nezamestnaných 30%). „Prácu sme hľadali, ale nemali sme úspech a dnes sa už tak veľmi nesnažíme. Chodíme sa už iba pýtať na úrad práce. Nemám záujem pracovať za nejakých 4000 Sk.“

Málokto uvádzajú, že hľadajú prácu aktivizáciou svojich sociálnych kontaktov. Ide zväčša o tých, ktorí sa uspokojujú s prácou vykonávanou sezónne. Mnohí respondenti tiež zdôraznili, že sa uchádzali o verejno-prospešné práce, ale neboli úspešní. Táto stratégia je tiež ťažko overiteľná, a tak za vierohodnú sme považovali iba skutočnú účasť na VPP.

Rozhovory priniesli zaujímavé informácie ohľadne verejno-prospešných prác, ktoré boli v SR zavedené Ministerstvom práce, sociálnych vecí a rodiny v druhej polovici roku 2000. Veľká časť respondentov a to predovšetkým zo separovaných lokalít mala možnosť participovať na tomto programe, alebo bola ním nejako pozitívne ovplyvnená cez rodinného príslušníka. Niektorí starostovia vyjadrili pochybnosti o úprimnosti snahy Rómov znovu sa zamestnať a vidia za tým iba snahu dostať sa opätovne do evidencie nezamestnaných, čím by si na pol roka Rómovia zvýšili svoj príjem („konečne ich niekto pritlačil a znížil im dávky, nemyslíte si, že keby im dávky nechali rovnako vysoké, že by išli robiť“).

Keď boli v r. 1995 VPP, nik nechcel robiť, hovorili načo pôjdem, keď nemusím a teraz sa idú potrahať, aby sa vrátili naspäť do objektívnych príčin“). (V čase, keď VPP začínali, zákon o soc. pomoci vravel, že po odpracovaní min. troch mesiacov budú preradení do kategórie nezamestnaných z objektívnych dôvodov, čím budú dostávať 100%-nú dávku sociálnej pomoci. Ako je však z tvrdých dát zrejmé, dôvod presunu zo subjektívnych dôvodov na objektívne s efektom zvýšenia sociálnej pomoci v praxi nefungoval – znížil počet v kategórii subjektívnych dôvodov len o 4,9% . V absolútnych číslach vyjadrené: pokles o 21 314 občanov. Zo 67 301 umiestnených dlhodobo nezamestnaných tvorili nezamestnaní v kategórii subjektívnych dôvodov 31,7%). V niektorých prípadoch Rómovia uviedli, že finančne VPP pre nich zaujímavé neboli, „výhodou bolo len to, že teraz dostávam sociálnu dávku v plnej výške.“ Z výpovedí rómskych respondentov je však zrejmé, že ich snaha zamestnať sa je vo veľkej väčšine prípadov vedená úprimnou snahou niečo robiť a aspoň trochu si finančne prilepšiť („keď má človek prácu, ľahšie sa mu žije, je zdravší, má viac energie – život je krajší“; „keď som pracovala, tak to na rodinu dobre vplývalo, pretože to bola trochu väčšia istota“; „boli sme radi, že máme zmysluplnú náplň dňa, po dvoch troch rokoch sa človek odnaučí pracovať a potom to je ťažké“). Mnohým z tých, ktorí sa zúčastňujú verejno-prospešných prác prekážalo, že sa upratovalo iba v okolí príbytkov majority a v priestoroch rómskej časti obce, resp. v osade vôbec. V prípade jednej separovanej a jednej segregovanej lokality sa Rómovia sťažovali na starostu, že nechcel v rámci verejno-prospešných prác zamestnať Rómov a uprednostnil ne-rómov, no z rozhovorov z iných lokalít vyplynulo skôr to, že o verejno-prospešné práce nebol medzi majoritou veľký záujem a tak v niektorých lokalitách vznikli výlučne "rómske čaty". Rómovia nazvali verejno- prospešné práce ako verejno- úspešné práce.

„Všetci v rodine sme nezamestnaní už veľmi dlho. Pracovali sme na VPP pri čistení okolia obce. VPP boli pre nás dosiaľ jedinou možnosťou pracovať.“

„S tým, čo sme robili som ani tak nebol spokojný, ako skôr s tým, že som vôbec pracoval.“

Úspešnosť tohto opatrenia bola najmä v tom, že VPP nepredpokladajú žiadnu kvalifikáciu, sú to práce, ktoré môžu vykonávať aj ľudia bez vzdelania a kvalifikácie. Rómovia tieto kritéria splňali, takže nevznikol rozpor medzi ich kvalifikáciou a typom práce. VPP sa tak stali vhodnou ponukou práce z hľadiska požadovanej prípravy a kvalifikácie, zodpovedajúcou dopytu po druhu práce u Rómov. Podobný typ prác sa vo formálnej ekonomike vyskytuje len veľmi sporadicky, ak vôbec.

Veľká časť respondentov nemá vytýčenú jasnejšiu stratégiu zháňania si práce. Väčšinou odpovedajú, že by robili čokoľvek, ale v okrese Rimavská Sobota či Stará Ľubovňa má aj "biely problém zohnať prácu". Pri hľadaní zamestnania sa preto zameriavajú skôr na neformálne a neinštitucionalizované zdroje informácií o prípadných pracovných príležitostiach.

Neformálny sektor práce

Fungovanie neformálnej ekonomiky je známe. Podľa reprezentatívneho výskumu ÚVVM pri ŠÚ SR z roku 1997 a 1998 je jej odhad rozsahu nasledovný: služby stavebných remeselníkov pri stavebnej úprave bytu bez dokladu o zaplatení v 46% zo 100%, pri stavbe rodinného domu, chaty, chalupy bez dokladu o zaplatení 63% prác, pri rekonštrukcii rodinného domu, chaty 60%, pri tapetovaní, maľovaní bytu, natieraní okien a dverí bez dokladu 66% prác. Celkový ročný odhad výdavkov domácností na služby remeselníkov pri stavebných úpravách bytov, domov bez poskytnutia potvrdenky predstavoval cca sumu 7 mld. Sk v roku 1998.

Značný podiel na skrytej ekonomike v neformálnom sektore majú kadernícke, holičské služby, inštalatérske práce, opravy spotrebičov,

áut. V roku 1998 využili niektorú z týchto služieb bez obdržania potvrdenky 2/3 respondentov. Odhad ročných výdavkov domácností za služby nestavebných remeselníkov v roku 1998 predstavoval sumu 6,79 mld. Sk (v roku 1997 5,51mld.Sk).

Odhad celkovej ročnej sumy výdavkov domácností na nákup ovocia, zeleniny a kvetov na trhoch bez obdržania potvrdenky predstavoval v roku 1998 sumu 4,59 mld. Sk (3,29 mld. v roku 1997).

Podobne ako pri nákupe zeleniny, ovocia a kvetov, aj pri obstarávaní ostatných tovarov na burzách a trhoviskách sa tri štvrtiny návštevníkov stretli s tým, že neobdržali potvrdenie o zaplatení (60% respondentom sa stal tento fakt viackrát).

Odhady ročných výdavkov domácností v skrytej ekonomike v ďalších sledovaných oblastiach v roku 1998: nákup rôznych tovarov na burzách a trhoch – 5,51 mld. Sk, podnájom u súkromníka – 1,23 mld. Sk, prenájom garáží u súkromníka – 0,37 mld. Sk, prepitné 0,87 mld. Sk, služby v oblasti zdravotníctva, školstva, polície, súdov a prokuratúry – 2,75 mld. Sk, úplatky v rôznych úradoch – 2,52 mld. Sk.

Podľa odhadov za nákupy služieb a tovarov vynaložili domácnosti v roku 1998 v skrytej ekonomike 25,03 mld. Sk (nárast oproti roku 1997 o 22,5%). (ÚVVM ŠÚ SR)

Vzhľadom na skutočnosť, že väčšina Rómov je nezamestnaná, okrem závislosti na sociálnych dávkach sa mnohí z nich pokúšajú vylepšiť si svoj sociálny status v rámci neformálnych zamestnaní. Na základe rozhovorov je zrejmé, že Rómovia nepôsobia ako kšeftári s nejakými predmetmi dlhodobej spotreby, ani ako drobní poľnohospodári vyrábajúci na predaj (ak predávajú nejaké plodiny, tak väčšinou lesné plody). Častejšie majú vytvorené malé dielničky, kde vyrábajú predmety potrebné na stavby (Kaloša), no najčastejšie spomínanou

aktivitou neformálneho charakteru je umelecká hudobná produkcia (Jesenské, Hodejov, Dužavská cesta). Predpoklad, že Rómovia z okresu Rimavská Sobota budú zapadať do predstavy Róma - muzikanta sa preto potvrdil. Zároveň je treba povedať, že z mnohých rozhovorov s predovšetkým staršími Rómami (Rimavská Píla, Dúžavská cesta) zaznieva nostalgia za staršími časmi, kedy ešte všetci Rómovia hrávali na nejakom hudobnom nástroji, čo dnes už neplatí. Mnohí Rómovia predovšetkým zo segregovaných lokalít si vylepšujú svoju sociálnu situáciu zberom druhotných surovín, predovšetkým železa (viď Sirk - Šrobárka, kde sa podľa tvrdení starostu Rómom podarilo dať do zberu väčšinu železa zo starej bane).

V neformálnych aktivitách na získanie živobytia dominuje zber lesných plodín, fušky, sezónne práce. Za nelegálne aktivity možno považovať respondentmi uvádzané krádeže zemiakov, dreva, kovov, stavebného materiálu, prácu načierno, pytliactvo.

V meste Malacky sa anketári stretli s takouto situáciou: „Dovolila nám cez dvere nakuknúť do miestnosti, sedel tam nejaký muž, mali tam na zemi hliníkové drôty s bužirkami a čistili ich od nich, boli určite nakradnuté, ja som sa ponúkol, že im s tým pomôžem a oni sa s nami môžu rozprávať, ale v tom sa mama obliekla a povedala, že musí ísť preč, čím sa skončila naša konverzácia. Museli sme odísť. Na otázku odkiaľ majú hliníkové drôty povedala, že ich chodia zbierať, na otázku kam ich chodia zbierať, zjavne nechcela odpovedať. Za kilo čistého hliníka dostanú 35 Sk.“

Objavujú sa aj ďalšie aktivity ako pašovanie koní, príležitostná práca – výpomoc u miestnych ne-rómov, neformálna práca v stavebných firmách, neformálna práca v lese.

Na druhej strane aktivity, prostredníctvom ktorých sa získava živobytie mimo oficiálny trh práce sú vo všetkých typoch domácností, až na výnimky, intenzívnejšie ako aktivity orientované na oficiálny trh. Súvisí to samozrejme aj

s ponukou, ktorú Rómovia na vykonávanie neformálnej práce dostávajú. Mnohým zamestnávateľom či jednotlivcom vyhovuje táto forma práce (neodvádzajú žiadne dane a príspevky, majú lacnú pracovnú silu a navyiac silu, ktorá je ochotná vykonávať nekvalifikované práce). Vo väčšine prípadov túto neformálnu formu práce vykonávajú muži.

IV. 3. 5. Úroveň vzdelania

Nekvalifikovaná pracovná sila si pracovné uplatnenie hľadá čoraz ťažšie. Nezamestnanosťou najviac zasiahnutá vzdelanostná skupina sú práve občania so základným vzdelaním. Kvalifikácia a odbornosť sú vstupnou bránou do sveta zamestnanosti. Nízke vzdelanie je aj hlavným faktorom zotrvania v dlhodobej nezamestnanosti. 1/4 dlhodobo nezamestnaných tvoria pomocní a nekvalifikovaní robotníci. Riešenie by mohla priniesť aktívna politika trhu práce, avšak iba vtedy, ak sú jej nástroje (rekvalifikácie, verejno-prospešné práce, atď.) sprevádzané tvorbou nových pracovných miest. Táto však u nás stagnuje. Rizikovým faktorom je demotivačný efekt výšky podpory v nezamestnanosti a dávok sociálnej pomoci. Najmä u občanov nekvalifikovaných, či s nízkou kvalifikáciou je rozdiel sociálnych dávok a pracovného príjmu zanedbateľný, a tým povzbudzuje zotrvať na sociálnych dávkach. Problém sa kumuluje aj štrukturálnou ponukou práce. V mnohých regiónoch zodpovedajúca ponuka práce ani nie je.

Prístup Rómov k vzdelaniu jednoznačne závisí od typu rodiny, z ktorej pochádza. Vysoká je miera absencií, rómske deti sa nezúčastňujú na predškolskej výchove, čím vzniká apriórna nerovnosť šancí – prvý ročník ZŠ je pre nich vlastne iba prípravou na ZŠ.

Segregované osady:

Väčšina rómskych respondentov má iba základné a to úplné alebo neúplné vzdelanie, mnohí anketári zaznamenali aj prípady respondentov s iba

niekoľkými triedami základnej školy. Pričom nebol veľký rozdiel medzi mladšími a staršími respondentmi.

Významné zistenia umožňuje porovnanie úrovne vzdelania v jednotlivých regiónoch:

ak vychádzame z predpokladu, že lepšie životné podmienky, sociálne postavenie Rómov súvisí, je determinované úrovňou vzdelania rómskej populácie, mal by sa tento predpoklad potvrdiť pri porovnaní dosiahnutej úrovne vzdelania Rómov v našich regiónoch.

Tento predpoklad nemôžeme potvrdiť. Dosiahnutá úroveň vzdelania respondentov vo všetkých troch regiónoch, zohľadňujúc jej diferenciáciu podľa miery segregácie/integrácie, je podobná.

Rozdiel zaznamenávame v miere nezamestnanosti, ktorá je v rozvinutejšom regióne nižšia (70% : 90%), v rozsahu neformálnych pracovných aktivít (opäť je viac ponúk a možností v rozvinutejšom regióne), v rozdielnom výskyte segregovaných osád (v rozvinutejšom regióne sa vyskytujú už len výnimočne), v rozdieloch v socio-kultúrnych parametroch (ako bývanie, vybavenie domácnosti, infraštruktúra), v rozdielnych demografických znakoch (nižšia miera reprodukcie v rozvinutejšom regióne, rozdielna početnosť Rómov). Dôležitým faktorom, ktorý stál na počiatku vzniku segregovaných osád bol počet Rómov. Ak podiel Rómov prekročil 10%-tnú hranicu, tak ich obec už nebola schopná integrovať.

Dôležitým momentom je fakt, že relatívne vyššie vzdelanie („učňovka“) nie je v súčasnosti „vstupenkou“ na trh práce. Zdanlivá, častokrát iba deklarovaná, podpora vzdelávania sa mladšej generácie je orientovaná na typ škôl, ktorých potenciál umiestnenia absolventov na súčasnom trhu práce je všeobecne nízky.

Význam má tento typ vzdelania pre zvýšenie socializácie mladšej generácie, avšak za predpokladu, že táto „nová“ generácia sa nevracia do svojho „starého“ sociálneho prostredia.

Vzdelanie, predovšetkým typ vzdelania, je teda nevyhnutná, ale nie dostačujúca podmienka pre socio-kultúrno-civilizačný rozvoj rómskej populácie, je intervenujúcou premenou medzi súčasným sociálnym statusom Rómov a zvyšovaním ich životných šancí.

Prístup ku vzdelaniu

V SR je v súčasnosti 2 386 ZŠ (645 720 detí), v okrese Malacky 27 štátnych a 1 cirkevná ZŠ, v okrese Stará Ľubovňa 33 štátnych a 3 cirkevné ZŠ, v okrese Rimavská Sobota 64 štátnych ZŠ. V nami sledovaných osídleniach boli v okresoch Malacky a Stará Ľubovňa vo všetkých základné školy. V okrese Rimavská Sobota musia deti dochádzať do inej obce z Rybníka, Sásy, Lipovca, Kyjatíc a Rimavskej Píly (do Ratkovej, Teplého Vrchu a Veľkého Blhu).

Problémy spôsobuje oddelenie prvého stupňa vzdelávania od druhého stupňa na ZŠ. Vzdialenosť, nutnosť cestovania do školy druhého stupňa (triedy 5 – 9) zhoršuje pravidelnosť dochádzky rómskych detí do škôl.

V jednej osade staroľubovnianskeho okresu dokonca matky chodia prosieť do školy, aby deti nedávali na II. stupeň, pretože nemajú peniaze na cestovné (Kyjov).

Dochádza k oddeľovaniu rómskych žiakov od žiakov ne - rómskych (najmä ak ide o Rómov zo segregovaných osád). Majoritná populácia a častokrát učitelia túto separáciu zdôvodňujú spomaľovaním výuky, zhoršením kvality výuky, ak sú v triede rómske deti. Do ZŠ, kde nie sú oddelené triedy pre Rómov preto majorita svoje deti nedáva (ak má možnosť voľby).

Rómske deti z marginalizovaných segregovaných osád vstupujú do školy, ktorá je pre nich neznámym, cudzím, vysoko formalizovaným a inštitucionalizovaným

prostredím. Zvládnutie učiva predpokladá pravidelnú domácu prípravu, častokrát nevyhnutnú pomoc rodičov pri vypracúvaní domácich úloh a naučení sa množstva učiva.

„S deťmi sa učím každý deň, ak jeden deň vynechám so synom napríklad čítanie, na druhý deň majú už problémy. Preto sa s nimi učím každý deň.“

So zvyšujúcimi sa ročníkmi v škole sa nároky na domácu prípravu zvyšujú. Vysoko nadané deti zvládajú nižšie ročníky, ale vo vyšších ročníkoch už nápor a tlak množstva informácií nemôžu absolvovať. Utvrďuje sa v nich pocit menejcennosti, konfrontovaní sú s úspešnejšími ne-rómskymi deťmi a volia stratégiu uzatvárania sa „medzi svojich“. Najmä vo vyšších ročníkoch sa snažia vyhýbať škole, nechcú byť sústavne konfrontovaní so svojim zlyhávaním.

Na otázku, akú známku dostali deti v škole, všetky odpovedajú „samé jednotky“. Zastierajú svoj neúspech, vedia, že byť dobrým žiakom, znamená mať jednotky, ktoré oni nedostávajú.

Pre väčšinu detí, rómskych či ne - rómskych, škola nie je hrou, ale povinnosťou. Ne-rómske deti si svoje povinnosti plnia predovšetkým vďaka permanentnej pomoci, kontrole a tlaku zo strany rodičov. Rodičia detí z marginalizovaných segregovaných osád však túto povinnosť neprijali za svoju – sami takéto dozor zo strany rodičov nikdy nezažili, sami nemajú dostatočné vzdelanie aby mohli deťom pomôcť, pri vysokom počte detí nemajú na tento typ starostlivosti vytvorené ani životné podmienky, ani čas. Navyiac, pri orientácii na prežitie, materiálne istoty, je vzdelanie chápané ako povinnosť voči štátu, v ktorom žijú, a nie ako povinnosť voči svojim deťom.

Chudoba a vzdelanie

V SR je v súčasnosti 3 290 materských škôl, ktoré navštevuje 161 128 detí. Podiel detí navštevujúcich materskú škôlku posledný rok pred školskou dochádzkou je 90%, čím Slovensko zaujíma jedno

z popredných miest v celoeurópskom meradle. Posledné oficiálne štatistiky o Rómoch hovoria, že z 22 174 detí do 6 rokov iba 8,7% navštevovalo materskú školu a 11,3% detí vo veku 6 – 15 rokov sa stravovalo v školskej jedálni. (Správa o sociálnej situácii, rok 1998)

V okrese Malacky je 33 štátnych materských škôl, v okrese Stará Ľubovňa je 35 štátnych materských škôl a 2 cirkevné a vo všetkých našich sídlach je materská škola. Iná je situácia v okrese Rimavská Sobota – celkovo je v okrese 63 štátnych materských škôl, žiadna nie je v Sirku, Rybníku, Sáse, Lipovci a Kyjaticiach. Deti by museli dochádzať do Teplého Vrchu alebo Veľkého Blhu.

Cena za pobyt v škôlke je rozdielna v jednotlivých okresoch a sídlach. Najvyššie ceny sú v Bratislave, kde sa za celodennú stravu platí 24 Sk, plus 1500 Sk ročný poplatok, t.j. 600 Sk mesačne (životné minimum, dávka sociálnej pomoci na jedno dieťa je 1580 Sk mesačne).

Predškolskú prípravu, zdá sa úspešne, riešia tzv. nulté ročníky. Experimentálne ich je v SR zriadených na 61 ZŠ, 85 tried, s celkovým počtom žiakov 1057. Nultý ročník je zriadený pri bežnej ZŠ pre neprispôsobivé deti, najmä rómske, nie je určený pre zdravotne postihnuté deti a zatiaľ nie je legislatívne upravený. Okrem nultých ročníkov existuje forma prípravných ročníkov, ktoré sú určené pre zdravotne postihnuté deti, majú upravené učebné osnovy a sú súčasťou koncepcie vzdelávania (celkove 31 prípravných tried so 189 žiakmi). Iné postupy zvolili MVO ako napr. Nadácia pre rómske dieťa, ktorá zriadila tzv. integrované tematické vyučovanie v rámci svojich vzdelávacích centier spolu s matkou dieťaťa), občianske združenie Nádej deťom vytvorilo program Rómske dieťa na materských školách (spolu s rodičmi a mladšími súrodencami), nadácia Škola dokorán realizuje program Step by Step, orientovaný na

inováciu výchovno-vzdelávacieho procesu, občianske združenie Pro Familia vytvorilo program HEJ-RUP zameranú na domácu predškolskú prípravu detí.

Deti zo segregovaných rómskych osád sú znevýhodnené niekoľkonásobne: absolútnou chudobou svojich rodičov, bez základnej infraštruktúry, žiadnou pripravenosťou na vstup do školy (elementárne zručnosti, vedomosti, hygienické návyky, spôsob komunikácie), žiadnou podporou (materiálnou a duchovnou) blízkeho okolia a rodiny. Vstupujú zároveň do prostredia, ktoré je negatívne naladené voči Rómom, a deti sú v prejavoch dištancu veľmi priame a otvorené. Bez podporného zázemia vstupujú do prostredia, ktoré im s adaptáciou sa na nové podmienky a pravidlá len málo pomôže, veľmi často ich zo svojho prostredia vylučuje, odmieta ich.

Celková prevládajúca pasivita rodičov, rezignácia na aktívne životné stratégie, neprijatie školy ako súčasť životných hodnôt a potrieb rodiny, zvyšuje nároky na školu – jej materiálne vybavenie, úroveň a kvalitu učiteľov, schopnosť vytvárania alternatívnych prístupov k rómskym deťom. Takýto prístup však predpokladá „nadprácu“ a osobnú motiváciu. Najčastejšie sú však rómske deti označené za problémové, vyžadujúce špeciálny prístup, a nie sú motivované k väčším výkonom alebo snahe.

Podľa vyjadrení učiteľov, „v zmiešaných triedach deti z rómskych osád neseďávajú s ostatnými deťmi z hygienických dôvodov. Ak deti neabsolvujú materskú školu, prichádzajú do škôl bez hygienických návykov, bez elementárnej zručnosti (nevedia držať pero, kreslo, nepoznajú farby, a pod.)

Mnohé deti po nástupe do školy po prvýkrát vidia WC (boja sa ho, rozplačú sa).“

Deti niekedy ostávajú pracovať v domácnostiach, čo zapríčiňuje vysokú

absenciu v školskej dochádzke.

Túto absenciu zvyknú ospravedlňovať nasledovne: „nemal som topánky, mama mi oprala oblečenie, bol som na drevo, bol som zbierať šípky a zemiaky, mal som bolesti hlavy“. Často chýbajú po vyplácaní sociálnych dávok – chodia navštevovať príbuzných, poprípade chodia nakupovať s rodičmi oblečenie. Ak totiž dieťa v čase, kedy majú rodičia peniaze, nevyužije možnosť kúpy oblečenia, tak potom musí čakať ďalší mesiac. Jediné, čo zo skúseností učiteľov, ktorí navštevujú osady zaberá, je „vyhrážanie sa znížením dávok, ak nepošlú deti do školy“. Na inej škole, po vymeškaní 130 hodín, vytvorili precedens – okresný súd dal rodičom pokutu za zanedbávanie morálnej a výchovnej starostlivosti vo výške 4 tis. SK. Odvtedy sa situácia výrazne zmenila. Stáva sa, že aj lekár/ka vydá ospravedlnenie i keď dieťa nie je skutočne choré.

Segregované osady sú homogenizovaným prostredím bez existencie sociálneho vzoru orientovaného na vzdelanie. Priorita je uspokojenie elementárnych potrieb, ku ktorým vzdelanie nepatrí. Škola a výsledky v škole nie sú predmetom záujmu rodičov. Návšteva školy sa spája len s ďalšími výdavkami, ktoré rodičia považujú za zbytočné. Zdrojom obživy sú sociálne dávky, na výšku ktorých nemá vzdelanie žiadny vplyv. Naopak, pokiaľ by dieťa po dovŕšení plnoletosti (18 rokov) pokračovalo vo vzdelávaní, rodič naň dostáva čiastku ako na nezaopatrené dieťa a má samozrejme s jeho štúdiom výdavky. Ak sa však dieťa po ukončení povinnej školskej dochádzky a po dovŕšení 18 rokov nezamestná, dostáva podporu v nezamestnanosti (3 mesiace, ak predtým nebolo zamestnané, vo výške ktorá sa približne rovná výške sociálnej pomoci pre nezaopatrené dieťa) a po 3 mesiacoch získava nárok na sociálnu pomoc ako samostatne posudzovaná osoba.

Doma vidia deti jediný vzor – správanie sa svojich rodičov a blízkeho okolia, ktoré je však rovnaké. Rodičia nepracujú, nečítajú, iba pozerajú TV. Zjemniť

vplyv tohto vzoru môže kontakt a komunikácia s inými. Nie sú motivované ku vzdelaniu, chápu sociálne dávky (podporu) ako zamestnanie. „Čo budeš robiť? Pôjdem na podporu.“ Rodičia deťom pri učení sa nepomáhajú – jednak to nevedia, jednak vo vzdelaní nevidia zmysel. Naše školstvo však s domácou prípravou a pomocou rodičov pri príprave doslova počíta. Súčasný osnovy sú veľmi náročné. Tak sú rómske deti znevýhodnené niekoľkonásobne.

V integrovaných osídleniach pôsobia iné socio-kultúrne vzory, deti aj rodičia sú súčasťou širších sociálnych sietí, majú uspokojené základné materiálne, primárne potreby a rozdielne definovanie chudoby a životné aspirácie. V týchto rodinách sa pomaly (ako aj v majoritnej populácii) začína revitalizovať komunizmom zdevastovaná hodnota vzdelania ako nástroja sociálnej komunikácie a vytvárania sociálnych sietí.

Výrazný je rozdiel medzi integrovanými a segregovanými Rómami. V integrovaných lokalitách chodia deti do škôl pravidelne, čo neplatí o deťoch zo segregovaných osád. Problém nastáva na II. stupni (už spomínaný problém s dochádzkou do vzdialenejšej školy). V okrese Rimavská Sobota riešili problém absencie dieťaťa v škole ohlásením na políciu. Rodičia sú za to postihovaní znižovaním sociálnych dávok, takže, po takýchto zákrokoch sa dochádzka do školy zlepšila.

IV. 3. 6. Kultúrne a jazykové faktory vylúčenia

Rómsky jazyk je na Slovensku kodifikovaný od roku 1971. Nie je však vyučovacím jazykom na školách. Podľa výskumu ŠÚ SR z roku 1994 iba 11% rómskych občanov sa domnieva, že všetky predmety v škole by sa mali vyučovať v rómštine, 33% tvrdilo, že iba niektoré a 45% Rómov nechcelo žiadne vyučovanie v rómskom jazyku. Podľa K. Orgovánovej, cca 70% Rómov vie aj rómsky jazyk, samozrejme

poznačený miestnym dialektom.

Integrácia a inkorporácia (separované osídlenia) znamená ovládanie či používanie slovenského jazyka – potreba komunikácie s majoritnou populáciou. Deti z týchto rodín nemajú problém s používaním slovenčiny na ZŠ. Nevzniká tak problém segregovaných rómskych detí, ktoré navštevujú inštitúciu, s ktorou nemôžu byť stotožnené, alebo ju prijať, pretože jednoducho nerozumejú.

Neznalosť slovenského jazyka (či spisovného maďarského jazyka) je príčinou sociálnej diskriminácie rómskych detí z marginalizovaných segregovaných osád v oblasti vzdelávania a následne na trhu práce.

„Deti zo segregovaných osád neovládajú slovenský jazyk a učiteľom nerozumejú. Učitelia zasa nevedia po rómsky. Dohovárajú sa posunkami. Prvý ročník v podmienkach školy, kde učitelia majú minimálnu znalosť rómskeho jazyka, na dohnanie tohto handicapu nestačí. V zmiešaných triedach sa jazyková bariéra ľahšie odstraňuje.“ (riaditelia škôl)

Problém sa znásobuje v oblastiach „jazykovo zmiešaných“, kde deti hovoria rómsky a prípadne maďarsky, ale nie slovensky, prípadne hovoria iba maďarsky, avšak s veľmi chudobnou slovnou zásobou. V niektorých obciach okresu Stará Ľubovňa, kde väčšina ne-rómov rozpráva rusínsky, deti po prvýkrát prichádzajú do styku so slovenčinou skutočne až na ZŠ.

Kvalita vzdelávania

Pilotný projekt Asistenti učiteľov je organizovaný nadáciou Info Roma v spolupráci s Nadáciou škola dokorán a presadzuje prítomnosť pomocných učiteľov v ZŠ. Reedukačný program pre rómsku mládež sa snaží o vytváranie podmienok pre opätovné zaradenie detí do školy. MVO sa snažia zaplniť prázdny inštitucionálny priestor vo

vzdelávacom procese, nemôžu však saturovať široký dopyt v tejto oblasti.

Kvalita vzdelávania na našich ZŠ a na stredných školách je pozitívne hodnotená z hľadiska množstva informácií, ktoré žiaci absorbujú. (Tento spôsob výuky je pre mnohé rómske deti objektívne nezvládnuteľný). Problémom však je, že absolventi škôl nemajú základné zručnosti a schopnosti využívania informácií, sebahodnotenia sa, flexibility pre potreby trhu práce. Vychádzajú s vedomosťami málo uplatniteľnými na trhu práce. Deti z rómskych osád sú teda handicapované dvojnásobne.

Naviac, záujem o moderné a z hľadiska trhu práce atraktívne školy a vzdelávanie je podstatne vyšší ako možnosti prijatia uchádzačov. V existujúcej konkurencii a náročnosti prijímacích pohovorov na niektoré typy stredných škôl, majú deti z rómskych segregovaných osád len minimálne šance na úspech. Pokiaľ na škole neexistuje špecifický prístup k týmto deťom, ich zaostávanie od prvých ročníkov ZŠ ich prenasleduje až po stredné školy. Problém sa znásobuje tým, ak musí škola nahrádzať základnú socializačnú funkciu rodiny.

Školy plnia významnú socializačnú funkciu pre segregovaných a separovaných Rómov. „Do prvej triedy rómske deti prichádzajú s vážnym handicapom v porovnaní s majoritnou populáciou. V prvej triede je potrebné ich doučiť to, čo by dávno mali ovládať – rozoznávanie farieb, základy hygieny, psychomotorika. Dôvodom je, že rómske deti nedostávajú tieto základy v rodine a škôlku, ktorá by mohla nahradiť rodičov, nenavštevujú.“ (učitelia) (Za škôlku sa platí, naviac, rómske ženy sú doma, takže toto zariadenie podľa svojich úvah, nepotrebujú).

Úspešnosť, či náznak stratégií zmeny postoja ku vzdelaniu v marginalizovaných segregovaných osadách je založený na aktivizácii učiteľov škôl – nadviazanie komunikácie, prejavenie záujmu, motivácia rodičov učiteľmi. „Vstup“ inštitúcie školy do uzavretého prostredia osady a nadväzovanie sociálnych kontaktov je

spôsob odhaľovania možností nadobudnutia sociálnych istôt.

S pozitívnym vzťahom ku škole a ku vzdelaniu detí sa v najväčšej miere možno stretnúť v segregovanej osade Jabloňové, kde rodičia aj deti si veľmi chvália prístup riaditeľa a učiteľov. Tajomstvo je ukryté v tom, že riaditeľ a učelia na tejto škole pristupujú k Rómom a k ich deťom ako k rovnocenným - chodia k rodičom do osady a v škole dbajú na to, aby sa medzi deťmi nevyskytovali rozdiely či konflikty na báze rasovej. Rodičia si tento prístup mimoriadne vážia. V tejto osade sa však úroveň dosiahnutého vzdelania u našich mladších respondentov neodlišuje od úrovne v iných osadách. Svedčí to o tom, že pozitívny postoj ku škole a k učiteľom zrejme otvára komunikáciu medzi školou a rodičmi, ale nepostačuje na zvýšenie kvality vzdelávania rómskych detí. (Inými prípadmi sú školy v Jarovniciach, v Teplom Vrchu a pod.)

Na druhej strane v segregovaných osadách sa možno stretnúť iba s negatívnym vzťahom rodičov (aj detí) k učiteľom a so zdôvodňovaním školských neúspechov detí práve zlou prácou učiteľov. Je pravdepodobné, že tu viac ako v iných typoch osád zohráva úlohu mentalita "kultúry chudoby". Pre úplnosť treba dodať, že úroveň vzdelania v týchto osadách je síce porovnateľná s inými osadami, ale tento potenciál, aj keď veľmi skromný, využívajú o poznanie menej v oblasti aktivít na trhu práce a je tam omnoho vyššia závislosť na sociálnych dávkach ako v iných typoch osád.

Čo sa týka postoja rodičov k vzdelávaniu a vzdelaniu vlastných detí, treba sa zmieniť o dvoch skutočnostiach. Z výpovedí rodičov, z rozhovorov s kňazmi a učiteľmi sa zdá, že rómske deti javia záujem o školu a mimoškolskú činnosť do obdobia puberty, neskôr záujem klesá. Druhou skutočnosťou je, že zo všetkých sledovaných rodín iba jedno dieťa študuje na strednej škole. Stretli sme sa s tým, že niektoré deti išli študovať na strednú školu, ale zanechali štúdium po roku, po dvoch, čo súvisí s 10-ročnou povinnou školskou dochádzkou.

Toto opatrenie, ktoré bolo prijaté až v roku 1984, (dovtedy bola iba osemročná školská dochádzka) vytvorilo sociálnu skupinu bez kvalifikácie, ktorá sa dnes nemôže a nevie umiestniť na trhu práce.

Osobitné školy a špeciálne triedy

Na Slovensku je 374 špeciálnych škôl, ktoré navštevuje 30 472 detí, z nich je 59 materských škôl (1 688 detí), 7 pomocných škôl (1 106 detí), 262 základných škôl (23 518 detí), 3 gymnáziá (77 študentov), 5 stredných odborných škôl (271 študentov), 7 stredných odborných učilíšť (513 študentov), 31 odborných učilíšť (3 299 študentov).

Modelov na pokrytie špecifických potrieb a nerovnosti šancí v oblasti vzdelávania (stratégie rozvoja ľudského kapitálu) rómskych detí zo segregovaných osád je viacero. Rôzne krajiny využívajú rôzne postupy. V SR sa osvedčil systém tzv. nultých ročníkov. Diskusie však vyvoláva existencia špeciálnych tried či osobitných škôl. Existujú argumenty „pre aj proti“. Hlavným problémom je rozhodnutie o zaradení dieťaťa do osobitnej školy. Do týchto škôl sú zaradované deti aj mentálne retardované, ale aj deti z rómskych osád, ktoré nie sú mentálne retardované, ale pochádzajú zo sociálne zaostaleho prostredia. Je zrejmé, že mentálna a sociálna zaostalosť vyžadujú rôzne prístupy, preto mechanické umiestnenie detí zo sociálne zaostaleho prostredia do osobitných škôl potvrdzuje, znásobuje ich sociálnu diskrimináciu.

Vo všetkých regiónoch sú zriadené špeciálne triedy či osobitné školy. Menší počet je v rozvinutejšom regióne Malaciek, kde je aj vyšší podiel zmiešaných tried.

Situácia na ZŠ: na ZŠ v Lomničke sú 4 špeciálne a 3 prípravné triedy. Na tejto škole učia dvaja Rómovia, a 5 skončilo pedagogiku pre prvý stupeň so zameraním na rómske spoločenstvo. Pri škole fungujú dve elokované triedy

Stredného poľnohospodárskeho učilišťa zo Starej Ľubovne. Na zaradenie do špeciálnej triedy sú potrebné testy u psychológa a súhlas rodičov. Deti však týmto testom kvôli jazykovej bariére nerozumejú. „Zaostalosť, ktorá sa na prvý pohľad zdá mentálna, je často sociálna“. Podľa niektorých slovenských učiteľov by rómske deti mali navštevovať špeciálne triedy, pretože potrebujú zvláštnu starostlivosť („dva roky im trvalo, kým pochopili ako sa spájajú slabiky“, „z ôsmich rómskych detí majú tri ťažkú debilitu“ – učiteľka 3. ročníka ZŠ v zmiešanej triede – Šarišské Jastrabie; „na deťoch je vidno, že sú narušené, ale o to sa im treba viac venovať, keď s nimi pracujete, ide to“). Podľa dospelých Rómov by mali byť triedy zmiešané, aby boli rómske deti v kontakte so slovenčinou. Na ZŠ, kde majú nízky počet rómskych detí, sú vytvorené len dve špeciálne triedy (pre I. stupeň a pre II. stupeň), s čím rodičia rovnako vyslovovali nespokojnosť („je nezmysel, aby chodil syn štyri roky do tej istej triedy“).

Deti z čistej špeciálnej školy po jej ukončení navštevujú osobitné učilište v Starej Ľubovni (murár, tesár, šičky a starostlivosť o domácnosť). Viacerí respondenti uprednostňujú špeciálne školy/triedy pred normálnymi – deti majú menšie problémy pri prechode na II. stupeň, učitelia sa im viac venujú.

Sú osídlenia, kde sú rómske deti v osobitných triedach ako deti zo sociálne nepodnetného prostredia a zaostalé (Ľubotín). Na školách nepracujú rómski asistenti (ani v segregovaných), napriek žiadosti na Ministerstvo školstva. Rómskym šlabikárom deti nerozumejú. (Nejestvuje jeden rómsky jazyk). Pre zaradenie do špeciálnych tried je najčastejšia diagnóza psychológa ľahká mentálna retardácia, vyskytujú sa aj prípady ťažkej debility. Niektorí učitelia však rozhodnutia psychológov spochybňujú („psychológ ich dá radšej do špeciálnej triedy hneď, ako by mal dať odklad a takto naťahovať školskú dochádzku“).

V marginalizovaných územiach je pre deti zo segregovaných osád jedinou šancou navštevovanie osobitnej školy. Miera ich nepripravenosti zasadiť do školských lavíc je natoľko veľká, že osobitné školy sú jediným možným riešením. Napriek tomu, že do osobitných škôl je možné preradiť len deti s mentálnym postihnutím. Keďže však testy sú stavané na štandardné socio-ekonomické podmienky a pre nerómske deti, psychológovia veľakrát pošlú do špeciálnej školy aj deti, ktoré by sa tam za iných podmienok nedostali. Mnohé deti pritom navštevujú osobitnú školu na základe rozhodnutia svojich rodičov.

„Najmladší syn nechodí do škôlky, veď som doma. Syn aj dcéra chodia do osobitnej školy. Syn spočiatku chodil na normálnu základnú školu, ale nešlo mu čítanie, tak ho učiteľka navrhla do osobitnej. Sme s ním spokojní, učí sa na samé jednotky. Dcéru sme do osobitnej školy zapísali už sami.“

Niekedy na základe presvedčenia, že tam sa im učitelia viac venujú a tak sa aj viac naučia.

Hnúšťa: „Na základe rozhodnutia rodičov chodí do špeciálnej ZŠ asi 30-40% detí. Niekedy sem rodičia nechcú umiestniť svoje prvé dieťa, ale ak majú viac detí zisťujú, že tu dosahujú lepšie výsledky ako na „normálnej“ ZŠ. Inak o umiestnení rozhoduje psychológ.“ (riaditeľka osobitnej školy)

Na niektorých školách sa rozhodnutie o zaradení dieťaťa do špeciálnej alebo osobitnej triedy nerobí pred vstupom do prvého ročníka, ale aby sa zabezpečila aspoň sčasti rovnosť šancí, až po ukončení prvého ročníka.

Iným riešením je posun nástupu do prvého ročníka o rok, s podmienkou, že dieťa bude chodiť do škôlky. Funguje aj družina, kde si deti poobede môžu robiť úlohy a učiť sa.

Príprava a očakávania učiteľov

V roku 1990 bola na pedagogickej fakulte UKF v Nitre založená Katedra rómskej kultúry pripravujúca učiteľov 1. stupňa základných
--

škôl, ktorí by mali vyučovať na školách s vyšším počtom rómskych žiakov, ďalej osvetových pracovníkov a sociálnych pracovníkov. Katedra má detašované pracovisko v Spišskej Novej Vsi. V šk. roku 2000 – 2001 otvorili v Nitre magisterské štúdium zamerané na sociálnu a misijnú prácu medzi Rómami v spolupráci s cirkevnými hodnosťami.

Problémom je nízke zastúpenie rómskych učiteľov či rómskych asistentov. Nevyučujú sa ani žiadne predmety s rómskou tematikou. Angažovanie sa a vlastná iniciatíva učiteľov, nadpráca, navštevovanie rómskych osád je účinným spôsobom sociálnej pomoci v oblasti vzdelávania. Táto ich aktivita je súkromná a nie je zaradená do systému sociálnych služieb, napriek tomu, že táto činnosť v podstate nahrádza nefunkčnú terénnu sociálnu prácu.

„Chodíme na ZRPŠ, no to nie je jediné stretnutie s učiteľom. Chodí sem do osady a požičiava si kazety s rómskymi nahrávkami. Deti sa potom učia aj s učiteľom rómske piesne.“

„V našej škole nie sú rómski učitelia ani asistenti. Do osady občas príde riaditeľ školy, aby sa im venoval aj po škole. Je najpopulárnejším učiteľom mladšieho syna.“

Učitelia, dobrovoľne a z vlastnej iniciatívy, navštevujú osady a osídlenia a robia „nábohy“ na chodenie do školy. Keďže mnohí Rómovia nie sú oficiálne prihlásení (nemajú trvalé bydlisko, nemôžu sa prihlásiť do de jure neexistujúceho obydlija), bez takýchto predbežných zoznamov vyrobených učiteľmi sa o niektorých deťoch, ktoré majú ísť do školy, ani nevie. Učitelia deti nielen učia, ale aj umývajú, strihajú a odlišujú.

Učitelia by, podľa ich vyjadrení, uvítali preškolenie, dovzdelanie či materiály o rómskej kultúre, dejinách (paradoxne, distribúcia jediného rómskeho dejepisu autora Arne Manna bola práve teraz zastavená pre protest Rómov).

Dôležitú rolu zohrávajú a mohli by zohrávať aj v iných osadách výchovní poradcovia na školách.

Výchovný poradca sa stará (Šarišské Jastrabie), aby išli ďalej do školy. Kedysi išlo každý rok na učňovku 4 alebo 5 rómskych detí (krajčírky, murári). V súčasnosti nemajú záujem chodiť do školy a rodičia im to ani nechcú dovoliť. Ak ide dieťa na strednú školu napríklad do Prešova, stojí to rodinu približne 2000 Sk mesačne (1000 strava, 500 internát, 500 cestovné). Učiteľ sa rozprával s jedným chlapcom, aby išiel na strednú školu, otec nedovolil, tak dal zavolať otca do školy a presvedčil ho na 50 %.

Celková situácia v školstve je kritická. Úpadok školstva pokračuje, pokračuje odchod mladých schopných učiteľov do iných, lepšie platených povolání, čím sa zhoršuje kvalita vzdelávania i ochota učiteľov pre vyššiu angažovanosť vo svojej práci. Pretrvávajúcim problémom je príprava mládeže na povolanie. V zahraničí pod tento typ školstva (vocational schools) spravidla zahŕňajú inštitúcie analogické našim stredným odborným učilištiam. Tento typ škôl u nás riadi viacero rezortov, sieť týchto škôl nie je prepojená, koordinovaná a nereaguje na potreby trhu, úprava siete a zamerania týchto škôl doposiaľ nebola zrealizovaná.

Chyba je aj v tom, že kedysi brali na stredné školy po skončení povinnej školskej dochádzky aj deti, ktoré nemali ukončený deviaty ročník, a teraz to robí už len jediná SOU pozemné stavby Prešov. Dieťa musí po 9 rokoch školskej dochádzky alebo po dovŕšení 16 rokov odísť zo základnej školy („a ja ich tu ani držať nebudem, aby mi kazili morálku“). Keď deti odídu zo školy, dostanú sa do sociálnej izolácie vo svojej osade „a tam je to zase všetko zlé, oni sú zlaté deti, ale nemožno ich izolovať.“ Podľa riaditeľa ZŠ musí existovať štátna politika, ktorá sa týmto problémom bude zaoberať. "My sa tu trápime ako kone s cigánikmi za malé peniaze, kedysi ak bolo v triede viac ako 6 rómskych detí,

učitelia dostávali príplatky." Podľa neho sú peniaze zle prerozdelené, „je treba vyčleniť peniaze na konkrétnu komunitu, poslať tam učiteľov, ktorí tomu budú rozumieť a chcú to robiť.“

Dostupnosť učebníc a školských pomôcok

V roku 1993 bol vydaný rómsky šlabikár – Romano hangoro a rómska čítanka Genibarica. Do obehu sa konečne uvoľnil aj Rómsky dejepis pre 2. stupeň ZŠ (Arne Mann). V roku 2000 vyšla Učebnica rómskeho jazyka pre učiteľov základných a stredných škôl.

Chýbajú učebné pomôcky a knihy pre špeciálnu výučbu v triedach s rómskymi deťmi.

Rodičia detí zo segregovaných osád neprejavujú záujem o vzdelanie svojich detí, nekupujú im pomôcky, odhovárajú ich od návštevy II. stupňa vzdelávania, poprípade od študovania na strednej škole/učňovke, čo zdôvodňujú tým, že by sa im tam deti mohli pokaziť. V niektorých osadách učitelia navštívia rodičov, vypýtajú si od nich peniaze na pomôcky a tieto deťom kúpia. Rodičia vraj tieto peniaze učiteľom ochotne dajú. Učitelia nezadávajú deťom domáce úlohy, pretože vedia, že na ich vypracovanie doma nemajú podmienky. Nedávajú im domov ani učebnice.

Nerovnosť a vylúčenie

Existuje rôznosť šancí rómskych a nerómskych detí. Tento rozdiel by sa mohol a mal vyrovnávať návštevou rómskych detí materskej škôlky, či využívania tzv. družín pri školách. Za tieto sa síce platí, ale iba symbolická cena (v Hnúšti napr. 20 Sk za mesiac). Väčšina rómskych rodičov však svoje deti do družín neumiestňuje.

Nerovnosť šancí „produkuje“ a reprodukuje rodičia, v segregovaných osadách

nemajú žiaden záujem o vzdelávanie svojich detí („načo sa učiť, stojí to len peniaze a nič z toho nie je“; „keď moje dieťa ukončí základnú školu /špeciálnu triedu/ počká, kým bude mať 18 a pôjde na podporu“; „načo by išlo na učňovku, keď im to nie je nič platné, len by sme zbytočne platili školu, cestu, obedy a dieťa by sa aj tak nezamestnalo“). Rodičia veľmi málo, ak vôbec, navštevujú školu, aby sa dozvedeli niečo o prospechu svojich detí. Skutočne ich to veľmi nezaujíma. Existuje teda rozpor medzi deklaratívnym vyjadrovaním potreby vzdelania a vlastnou pasivitou a apatiou v tejto oblasti.

„Chlapcovi som kúpila zošity a ten ich mal všetky zaniest' do školy a tam mali byť zamknuté v skrini. Po krátkom čase tam už žiadne neboli a učiteľka prikázala synovi doniesť ďalšie. Starosta nakúpil pre deti farbičky a syn ich z neznámych príčin dostal až po pol roku. Ved' je to diskriminácia za to, že je Róm.“

V integrovaných osídleniach väčšinou deti nemajú problém so slovenským jazykom, chodia do zmiešaných tried, ich vymeškané hodiny sú porovnateľné s nerómskymi deťmi. Väčšina detí pokračuje vo vzdelávaní na učňovských školách, rodičia kladú dôraz na vzdelanie, chcú aby deti mali aspoň výučný list – remeslo.

Hlavné problémy sú: jazyková bariéra, veľké absencie, chorľavosť detí, zlá hygiena, nezáujem rodičov o vzdelávanie, neschopnosť rodičov pomôcť deťom pri učení sa.

IV. 3. 7. Zdravie a služby

Na Slovensku je 92 nemocníc, 83 odborných liečebných ústavov, 51 polikliník, 8585 zariadení ambulantnej starostlivosti, 37 zdravotných ústavov a 24 kúpeľných zariadení. Pôsobí 1042 lekární a 1043 zariadení zubných techník.
--

Ambulancií primárnej zdravotnej starostlivosti je 7 181 (6839 lekárov), z toho štátnych ambulancií 14,5%.

Na 1 lekárske miesto praktického lekára pre dospelých pripadá 1864 pacientov, na jedno lekárske miesto pre deti a dorast pripadá 1183 detí.

Okrem toho je zriadených 6165 špecializovaných ambulancií (7890 lekárov), z toho 65,8% štátnych.

V nemocniciach je 7,7 postelí na 1000 obyvateľov. (Ministerstvo zdravotníctva, jún 2000)

Osídlenia majú priemerný vek rómskej populácie zodpovedajúci priemeru v SR – 34 rokov. Je ťažké na základe kvalitatívneho výskumu projektovať demografický vývoj či trendy. Jeden trend je však zrejmy – na reprodukčné správanie sa vplýva stav regiónu (miera vertikálnej chudoby) a miera integrácie/segregácie Rómov (stará demografická chudoba). Existuje významný rozdiel v reprodukčnom správaní sa ne-rómskej a rómskej populácie. Majoritná populácia starne, prirodzený prírastok populácie významne klesá, hrozí riziko, že sa prírastok populácie úplne zastaví. Podobný trend možno zaznamenať aj v iných európskych krajinách. Špecifikum Slovenska je však v tom, že uvedený nepriaznivý vývoj môže mať vplyv na etnické zloženie populácie SR. Hlbšia analýza tohto problému nie je možná, pretože nie sú k dispozícii základné údaje o počte rómskej populácie a o jej reprodukčnom správaní sa. Je však zrejme, že Rómovia v segregovaných marginalizovaných územiach majú vysoký prírastok populácie, nezmenili svoje reprodukčné správanie sa, stratégiu regulácie chudoby plánovaním a znížením počtu detí si neosvojili a neprijali.

Napr. Lomnička: 619 dospelých Rómov, ročný prírastok 70 - 80 detí. (U majoritnej populácie je ročný prírastok 10,4 detí na 1000 dospelých). Priemerný vek prvoroďáčiek je 15 rokov, sexuálne začínajú žiť veľmi skoro, v 13 – 14 rokoch. Prípady, keď 33 ročná matka má 10 detí, nie sú zriedkavosťou. Vek

respondentov sa pohyboval od 31 - 58 rokov. Ojedinelé rodiny s menším počtom detí sa takto rozhodli preto, že sú lepšie situovaní ako ostatní a majú vyššie nároky na uspokojovanie potrieb svojich detí. Konštatujú, že o viac detí by sa nevedeli postarať. Zároveň však tvrdia, že „keby mali menšie deti, bolo by to s prídavkami na ne lepšie, tí čo nemajú malé deti nijak nevyžijú“.

V okrese Stará Ľubovňa sa v rokoch 1998 – 2000 sa v niektorých obciach narodil rovnaký počet rómskych detí ako nerómskych, v niektorých má pôrodnosť Rómiek dokonca klesajúcu tendenciu, vo väčšine sa narodilo viac nerómskych detí ako rómskych (v poslednom roku 9:5 Kyjov, 10:3 Ľubotín).

V rozvinutom regióne sa prejavuje trend podobný majoritnej populácii – znižovanie počtu detí a zvyšovanie veku prvorodičiek. Táto zmena však začína z iného základu (väčšieho počtu detí a podstatne nižšieho veku prvorodičiek u Rómov), efekt týchto súbežných a podobných trendov však rozdiel v reprodukčnom správaní sa majoritnej populácie a Rómov výrazne nezmenšuje. Tehotenstvo mladistvých je ojedinelým prípadom (okres Malacky). V niektorých obciach, osadách sa nevyskytuje už dlhšie obdobie. Väčšina Rómov má menej ako 4 deti, v priemere 2 – 3 deti. Najmladšie prvorodičky majú vek 17 rokov, ale sú to veľké výnimky.

Kristína je doma s dieťaťom. „Prvé dieťa sa mi narodilo cisárskym rezom, druhé sa bude tiež tak rodiť. Potom si dám podviazať vaječníky, nechcem viac ako dve deti. Antikoncepčné tabletky som užívala, danu tiež.“

Ďalšia respondentka (23 rokov) má dve deti a viac už nechce mať. „Viac detí už nechcem. Ja sama som tiež len z dvoch detí. Je to hanba, keď má žena 30 rokov a desať detí okolo seba... Po tom, ako sa mi narodila dcéra, doktor mi poradil vnútromaternicové teliesko. Som s ním spokojná a chodím na pravidelné prehliadky.“

Plánované rodičovstvo, antikoncepcia

Užívanie hormonálnej antikoncepcie je v SR 4x nižšia ako v krajinách EÚ (v roku 1998 13,1% žien vo fertilnom veku). Dôvodom nízkeho užívania antikoncepcie je nedôvera a obavy z vedľajších účinkov a svoju úlohu zohráva tiež finančná stránka – hlavne u mladých a nezamestnaných žien. Veľa žien sa spolieha na náhodu. V poslednom období sa objavil nový problém, ktorý signalizujú gynekológovia na východnom Slovensku. Objavujú sa oblasti, kde až 20% žien prichádza priamo na pôrod, bez predchádzajúceho lekárskeho vyšetrenia a pravidelných prehliadok. Zrušil sa totiž inštitút ženských sestier, v minulosti bolo vyplácanie materských dávok podmienené pravidelnými prehliadkami budúcej matky u lekára. U niektorých matiek, najmä rómskych je osobná zodpovednosť matiek za vlastné zdravie oslabená. Preto sa opäť uvažuje o znovuzavedení podmieneného vyplácania štátnych dávok v tehotenstve a materstve. (Národná správa o ľudskom rozvoji, 2000)

Veľmi senzitívna téma, o ktorej podobne ako o pohlavných chorobách respondenti odmietali rozprávať, čo je úplne prirodzené a výskumníci túto reakciu očakávali. Ojedinele sa predsa len vyskytla zmienka (vajdova žena), že pozná ženy, ktoré používajú antikoncepciu, pretože už nechcú mať viac detí (vnútromaternicové teliesko).

Z výpovedí lekárov aj rodičov je zrejmé, že úmrtnosť kojencov, nemluvniat a malých detí celkom sa v rómskych rodinách nelíši od rodín nerómskych. Jeden lekár upozorňuje na vyšší výskyt vrodených srdcových väd rómskych detí v jeho obvode. Rozdiely sa vyskytujú skôr v oblasti nenákazlivých chorôb, v rozsahu drogovej závislosti, v prístupe k zdravotníckym službám a v životospráve.

Zdravotný stav Rómov hodnotia lekári vo všeobecnosti ako horší, ako u majoritnej populácie. (Podľa prieskumu ZEIR v roku 1999 v štyroch obciach v kraji Banská Bystrica bol zistený priemerný vek mužov 55 rokov a žien 58 rokov.) Za príčinu považujú zlú životosprávu a návyky. V životospráve ide o vysokú mieru konzumácie mäsa. Súvisí to zrejme s tým, že mäso má nielen hodnotu ako potravinu, ale je aj symbolom vyššej životnej úrovne. Strava v rómskych rodinách je bohatá nielen na mäso a tuky, ale aj na sacharidy. O to menej je zeleniny, ovocia a vitamínov. Korešponduje to s údajmi o nízkej úrovni využívania záhradok, ktoré rómske rodiny majú, pre pestovanie zeleniny a s tým, že toto využívanie klesá s rastúcou úrovňou segregácie. K typickým ťažkostiam patria tiež dýchacie problémy, čo súvisí zrejme s intenzívnym fajčením v zásade od detstva. Slová lekárov o vysokej spotrebe cigariet potvrdili aj naši respondenti.

Nákazlivé choroby

V SR v roku 1998 bolo identifikovaných 76 739 nových prípadov infekčných ochorení, 11 nových prípadov HIV a 171 nových prípadov sifilisu.

Na tuberkulózu bolo chorých v roku 1998 1781 prípadov.

V integrovaných osídleniach Rómov sa nevyskytujú nákazlivé choroby, ich situácia je porovnateľná s majoritnou populáciou. Súvisí to s lepšími životnými podmienkami, infraštruktúrou, socio-kultúrnou situáciou. V segregovaných osadách je situácia podstatne horšia.

V segregovaných osadách (okres Stará Ľubovňa) je podľa vyjadrení lekárov výskyt hepatitídy A a B. Lekári sa snažia dospelých a deti zaočkovať. Príčinou je život v nezdravom prostredí, zadymených miestnostiach (väčšina Rómov – mužov a žien, fajčí), kúri sa drevom, často vo veľmi nekvalitných, provizórnych pieckach.

V niektorých segregovaných osadách sa vyskytla žltáčka. Podľa vyjadrenia Rómov sa obec začala starať o odvoz odpadu až po tejto epidémii. Deti boli zaočkované zadarmo. Najčastejšou príčinou žltáčky je znečistená voda, odpad, ktorý presakuje do studne.

Zaznamenávame zhoršenie zdravotného stavu detí z nasledujúcich príčin: už spomínaná zlá hygiena tak v osade (odpad) ako aj návyky Rómov, ale aj problém s neexistenciou kúpeľní, vodovodu, nedostatočné oblečenie detí (tak z nedostatku oblečenia ako aj z dôvodu zanedbávania kontroly detí, čo si oblečú. Funguje princíp starostlivosti väčších detí o menšie, osemročné dieťa sa už stará o mladšieho súrodenca – je prirodzené, že sa o jeho oblečenie nevie postarať, nedostatočné financie na lieky (na tie, za ktoré sa platí). Lekári v niektorých prípadoch poskytujú lieky z vlastných zdrojov, za vlastné peniaze.

V segregovaných oblastiach (okres Rimavská Sobota) sú najčastejšími chorobami zápaly priedušiek, dýchacích ciest, hnačky, kožné choroby, podvyživenosť detí, vrodené srdcové a obličkové choroby a TBC. Opäť sú dôvodom zlé hygienické návyky a nerešpektovanie výzvy na očkovanie. Vyskytla sa žltáčka, ktorá sa rozširuje do hepatitídy B, u detí sa vyskytol svrab. Lipovec: „Prednedávnom vypukla v Lipovci epidémia svrabu, no nijako sa to nerieši, nakoľko Rómovia nemajú peniaze na vyberanie si liekov proti svrabu. Rómovia od nás dostali aj inštrukcie, že majú všetko vyvariť a vykonať dezinfekciu domu, ale nemajú na to prostriedky“ (lekárka, Veľký Blch).

Ostatné choroby, invalidita

K decembru 1999 bolo vyplatených 225 018 invalidných dôchodkov v SR, priemerná výška invalidného dôchodku bola 4487 Sk. Čiastočných invalidných dôchodkov bolo vyplatených 62 391 s priemernou výškou dôchodku 2 408 Sk.
--

V segregovaných osadách je pomerne zlý zdravotný stav detí. V marginalizovaných regiónoch v segregovaných osadách je rozsah a typ chorôb rozsiahly, Rómovia sú výrazne zastúpení medzi handicapovanými občanmi, niektorí sú handicapovaní od malička, väčšia časť v dôsledku úrazu.

Dôvodmi sú: zlé oblečenie, fajčenie rodičov, neošetrené úrazy detí, zloženie a nepravidelnosť stravy.

Vrodené chyby

Výskyt vrodených chýb podľa vyjadrení lekárov neexistuje v rozvinutom regióne ani v jeho segregovaných osadách. Nachádzame ich v segregovaných osadách iných regiónov. Súvisí to s inou mierou, typom segregácie (segregované osady v rozvinutom regióne sú na podstatne vyššej úrovni ako v iných regiónoch, nie sú úplne oddelené od ostatného sveta, nie sú úplne uzavretým spoločenstvom, ako je to v prípade marginalizovaných území.)

Podľa vyjadrenia lekárov a ich záznamov sa vyskytuje mentálne postihnutie (viď časť o education), vyskytla sa schizofrénia, úplná hluchota, narušená schopnosť rečového vyjadrenia, hluchonemnosť (častejšie), epilepsia (okres Stará Lubovňa).

Zaznamenávame (podľa vyjadrení lekára) výskyt mentálnej retardácie (Hodejov) spôsobenej nedostatočnou výchovou v rodine a výskyt debility zapríčinený incestom. (Lekár tieto tvrdenia opiera o posudky klinických psychiatrov pred nástupom Rómov na základnú vojenskú službu. IQ týchto Rómov zriedka prekračuje hodnotu 70). V iných osadách však vyjadrenia lekárov nie sú analogické – tvrdia, že výskyt chorôb u Rómov je rovnaký ako u majoritnej populácie.

Drogy

Koncom roku 1998 bolo 2 199 osôb registrovaných ako drogovovo závislých. Reprezentatívny výskum z roku 1998 ÚVVM ŠÚ SR (vo výskume bolo veľa odmietnutí odpovedí pre citlivosť témy) identifikoval v rámci súboru SR v Bratislavskom kraji 16% a medzi študentmi 24% respondentov, ktorí už skúsili drogu.

Uzavretosť segregovaných osád sa premieta aj do uzavretosti voči distribúcii drog. Navyše, situácia materiálnej núdze, rurálnych oblastí vzdialených od mestských centier, absencie sociálnych kontaktov nevytvára podmienky pre distribúciu drog. Čím otvorenejšia je komunita, v rozvinutejšom, ekonomicky silnejšom prostredí, v blízkosti mestských aglomerácií, tým je pravdepodobnosť dostupnosti drog väčšia.

V segregovaných osadách sme sa s fetovaním v marginalizovaných a menej rozvinutých okresoch nestretli. „Keď prišiel na návštevu k vajdovi (Kyjov) synovec z Čiech, ktorý fetuje, vajda poveril syna, aby ho po celý čas strážil, lebo by to inak naučil celú osadu“. „Ak by môj syn prišiel domov nafetovaný, tak by som mu dal do ruky cigaretu a sáčok z lepidlom a zavolať políciu, nech si ho odvedú“. Vyskytuje sa skôr alkoholizmus ako užívanie drog.

Vyskytli sa problémy závislosti na hracích automatoch – starostka ich napriek protestom dala z obce odstrániť.

V rozvinutom regióne Malacky sa vyskytujú prípady fetovania (Zohor), evidujú 3 závislých na heroíne, z toho sú dvaja Rómovia, sú aj podozrenia z fetovania. Peniaze na drogy majú mladiství pravdepodobne z kradnutia – pochádzajú zo sociálne slabších rodín. Fetovanie sa vyskytuje vo viacerých obciach – fetuje sa hlavne lepidlo a riedidlo. Drogová závislosť sa nevyskytuje viac ako u majoritnej populácie.

Mladší zo synov žijúci v domácnosti má problémy so závislosťou na drogách. On osobne potvrdil, že užíva kokaín a heroín. Podľa vyjadrenia matky tiež s niektorými mladými Rómami aj ne-rómami fetuje prchavé látky. Kvôli synovi boli v domácnosti i policajti, ktorí sa však k rodine správali veľmi slušne (zaklopali, pozdravili, posedeli, porozprávali sa a vypočuli syna). Syn uviedol, že drogy získava v Bratislave, kam sa chodí s miestnymi mladými ne-rómami zabávať.

V súvislosti s fajčením sme sa ich pýtali, koľko asi investujú na cigarety. Povedali, že mesačne asi 2700 Sk. Muž sa o svojej družke vyjadril, že dymí ako komín.

Lekári vedia aj o výskyte pohlavných chorôb, ale lekárske tajomstvo im nedovoľuje o tomto probléme hovoriť.

Prístup k zdravotníckym službám

Dostupnosť zdravotnej starostlivosti v skúmaných okresoch:

Okres Rimavská Sobota

Obec	Lekár	Najbližší lekár
Rimavská Sobota	všeobecný + pediater	-
Hnúšťa	všeobecný + pediater	-
Hostišovice	-	Veľký Blh (všeobecný + pediater)
Klenovec	všeobecný	-
Lipovec	-	Veľký Blh (všeobecný + pediater)
Rybník	-	Ratková (všeobecný)
Sása	-	Ratková (všeobecný)
V. Valice	-	Tornaľa, R. Sobota (všeobecný + pediater)
Bátka	všeobecný + pediater	-
Hodejov	všeobecný	-
Jesenské	všeobecný	-
Kaloša	-	Bátka, R. Sobota (všeobecný + pediater)
Kyjatice	-	Hnúšťa (všeobecný + pediater)
Ploské	-	Ratková, Sirk, Jelšava (všeobecný + pediater)
Ratková	všeobecný	-
Revúca	všeobecný + pediater	-
Rim. Janovce	-	R. Sobota, Jesenské (všeobecný + pediater)
Rim. Píla	-	Hnúšťa, Tisovec (všeobecný + pediater)
Sirk	všeobecný + pediater	-

Okres Stará Ľubovňa

Obec	Lekár	Najbližší lekár
Jakubany	-	Nová Ľubovňa
Jarabína	-	Stará Ľubovňa
Kolačkov	-	Stará Ľubovňa
Lomnička	-	Podolíneec
Nová Ľubovňa	všeobecný + pediater	-
Stará Ľubovňa	všeobecný + pediater	-
Hniezdne	všeobecný + pediater	-
Kamienka	všeobecný + pediater	-
Ľubotín	všeobecný + pediater	-
Šarišské Jastrabie	-	Ľubotín
Kyjov	-	Ľubotín

Okres Malacky

Obec	Lekár
Jabloňové	všeobecný lekár (v Lozorne)
Kuchyňa	pediater + stomatológ
Lozorno	všeobecný lekár (2x), pediater, stomatológ
Pernek	-
Plavecký Štvrtok	všeobecný lekár, pediater, stomatológ
Studienka	všeobecný lekár, pediater, stomatológ
Záhorská Ves	všeobecný lekár, stomatológ
Zohor	pediater, stomatológ

Vyskytujú sa prípady, že sanitka do segregovaných osád nepríde – jednoducho neexistuje prístupová cesta po ktorej by sanitka mohla prísť. Zároveň sa vyskytujú aj prípady, kedy Rómovia zavolajú sanitku aj v prípadoch, keď nejde o nebezpečný či akútny stav – jednoducho nejdú k lekárovi, ale objednávajú si ho domov. Po takýchto skúsenostiach sa stáva, že nemocnica sanitku do osady nevyšle vôbec, alebo nie dostatočne rýchlo aj vtedy, keď by bola potrebná. Rómovia sa v segregovaných osadách teda stretli s odmietnutím poslania rýchlej zdravotnej pomoci, v nutných prípadoch si musia zabezpečiť odvoz sami (Kyjov), požiadať ne-rómov o odvoz a za odvoz im zaplatia (Kolačkov). Niektoré osady navštevujú zdravotné sestry, vo viacerých respondentoch vyslovili spokojnosť s poskytovanými zdravotnými službami.

Rómske rodičky tvrdia, že dnes existujú oddelené miestnosti v pôrodniciach pre rómske a ne - rómske ženy, čo v minulosti nebolo. Samotní Rómovia však potvrdzujú, že v prípade keď „sa nájdú čístejšie, slušné rodičky, tak sú umiestnené medzi biele“. Niektoré nemocnice museli zriadiť samostatné izby pre Rómky, pretože sa správali asociálne – na izbe s ne-rómkami fajčili. Vo väčšine výpovedí však zmienka o oddelených izbách nie je.

So skorším odchodom rodičiek z nemocnice sme sa stretli vo všetkých regiónoch – po pôrode odchádzajú, po dieťa si prídu neskôr. „Musia ísť za ostatnými deťmi“.

Lekári sa často sťažujú na rómskych rodičov, ktorí neposielajú deti do školy z dôvodu, že sú choré, žiadajú ich o ospravedlnenie, pritom však deťom nič nie je. Anketári si naozaj potvrdili, že tieto údajne choré deti sú zdravé, behajú po vonku, alebo šli za prácou (predávať šrot, zberné suroviny apod.). „Rómovia sú civilizovaní, ale majú biedne vzdelanie a absolútne im chýba zodpovednosť“.

Vo všetkých okresoch stojí tvrdenie proti tvrdeniu: lekári tvrdia, že Rómovia rýchlu zdravotnú starostlivosť zneužívajú (na naliehavé volanie o pomoc, „žene a dcére je veľmi zle“ našli lekári obe spokojne spať), naopak Rómovia si sťažujú, že na sanitku čakajú príliš dlho. Vo väčšine rozhovorov vyslovujú respondenti spokojnosť so zdravotnou starostlivosťou a žiadnu diskrimináciu nepocitujú.

Hnúšťa: „Naša lekárka je veľmi dobrá, každého simulanta odhalí a maródku mu nedá. My keď sme pracovali, tak sme maródku nevyužívali.“

IV. 3. 8. Sociálna pomoc

Vysoká nezamestnanosť na Slovensku, najmä vysoká miera dlhodobej nezamestnanosti a následný „pád“ veľkého počtu občanov do sociálnej záchranej siete (systému sociálnej pomoci) so zvyšujúcimi sa nárokmi na

štátny rozpočet, vyvoláva diskusiu o únosnosti nákladov sociálneho systému, o miere zneužívania sociálneho systému.

Sociálna politika, ako sme analyzovali v I. kapitole, pozostáva z troch systémov: systém poistenia (dôchodkové, nemocenské, zdravotné a poistenie v nezamestnanosti), štátnej sociálnej podpory (štátne dávky na podporu rodiny s nezaopatrenými deťmi) a sociálnej pomoci.

Ak sa občan ocitne v situácii nezamestnaného a jeho podpora v nezamestnanosti (poistné) nedosiahne určené minimum, dopĺňa sa príjem z ďalších systémov, a to i tým nezamestnaným, ktorí poberajú podporu v nezamestnanosti.

Pre podporu v nezamestnanosti je vymedzená maximálna výška podpory v nezamestnanosti. Pri určovaní nároku na výšku podpory v nezamestnanosti sa zohľadňuje doba platenia príspevku na poistenie v nezamestnanosti a vek (nie počet závislých osôb). Podpora je potom určitým percentom z príjmu. Pokiaľ sa evidovaný nezamestnaný ocitne pod úrovňou ŽM, určeného pre nárok dávky sociálnej pomoci, zvyšuje sa príjem o dávky sociálnej pomoci podľa počtu závislých a posudzovaných osôb. Samozrejme, pokiaľ má nezaopatrené deti a spĺňa kritériá na poberanie prídavkov na deti, zahŕňajú sa mu do príjmu aj prídavky na deti.

Možno zovšeobecniť, že typická štvorčlenná rodina s dvomi deťmi (vek 3 a 7), s nezamestnaným prednostom domácnosti (vek 35 rokov), ktorého predchádzajúci príjem dosahoval 1,5 priemernej hrubej mzdy, bude v zákonom stanovenej dobe poberať len dávky z poistenia v nezamestnanosti, a to iba do výšky zákonom určeného maxima. Pokiaľ bol jeho príjem na úrovni priemernej mzdy, bude poberať dávky z poistenia a prídavky na deti (štátna sociálna podpora). Pokiaľ bol jeho príjem nižší ako priemer, bude navyše poberať aj dávky sociálnej pomoci (až do dosiahnutia výšky životného minima). Podobný princíp nabaľovania platí aj pre nezamestnaného jednotlivca. Ak bol jeho príjem

rovnaký alebo vyšší ako priemerná mzda, bude poberať iba podporu v nezamestnanosti. Pri nižšom príjme získa nárok aj na dávky sociálnej pomoci.

Zákon o sociálnej pomoci definuje stav hmotnej a sociálnej núdze, zakotvuje prevenciu, sociálne poradenstvo, sociálnoprávnu ochranu, sociálne služby a peňažné príspevky na kompenzáciu. Určuje právomoci štátnych orgánov, miestnej samosprávy a pôsobenie neštátnych subjektov. Zákon rieši situáciu hmotnej a sociálnej núdze, v dôsledku ktorých si občan nemôže sám ani s pomocou rodiny zabezpečiť základné životné podmienky, vrátane kompenzácie sociálnych dôsledkov ťažkého zdravotného postihnutia.

Základnými životnými podmienkami sú jedno teplé jedlo denne, nevyhnutné ošatenie a prístrešie.

Súčasný zákon odlišuje ľudí, ktorí sa nesnažia vystúpiť zo sociálnej záchranej siete, od tých, ktorí sa o to snažia veľmi, ale bez úspechu. Zákon používa výrazy ako "vlastné pričinenie" a "bez vlastného pričinenia", pričom za vlastné pričinenie považuje predovšetkým prácu. Sociálnu pomoc tvorí:

- prevencia
- služby
- dávky.

Ak nepomôžu prvé dve formy, nastupuje tretia.

Hmotnou núdzou sa chápe stav, keď príjem občana nedosahuje životné minimum. Ocitnúť sa v nej môže zo subjektívnych alebo objektívnych dôvodov. Objektívnou príčinou je predovšetkým vek alebo zdravotný stav. Subjektívnou najmä to, ak si človek nehľadá zamestnanie, ak predošlé opustil bez vážnych dôvodov, ak je evidovaný na úrade práce viac ako 24 mesiacov a nesnaží sa o zmenu, ak si neplní vyživovaciu povinnosť a ďalšie dôvody vymedzené zákonom.

Sociálna núdza je definovaná situáciou, keď si občan nemôže zabezpečiť starostlivosť o svoju osobu, domácnosť, uplatňovanie práv a právom chránených záujmov alebo kontakt so spoločenským prostredím, najmä vzhľadom na vek, nepriaznivý zdravotný stav, sociálnu neprispôsobivosť či stratu zamestnania.

Tabuľka

Modelové životné minimum pre nárok na dávky sociálnej pomoci (rok 2000):

	jednotlivec	spoločne posudzovaná osoba	3 deti počet/vek 1 do 6 rokov 1 do 15 rokov 1 nad 15 rokov	6 detí počet/vek 2 do 6 rokov 2 do 15 rokov 2 nad 15 rokov	9 detí počet/vek 3 do 6 rokov 3 do 15 rokov 3 nad 15 rokov	spolu 5 člen. rodina/ príjem na hlavu	spolu 8 člen. rodina/ príjem na hlavu	spolu 11 člen. rodina/ príjem na hlavu
subjektívne dôvody 50%	1 745	1 220	4 740 (v tom prídavky na deti = 2 270)	9 480 (v tom prídavky na deti = 4 540)	14 220 (v tom prídavky na deti 6 810)	7 705 / 1 541	12 445 / 1 556	17 185 / 1 562
objektívne 100%	3 490	2 440	4 740 (v tom prídavky na deti = 2 270)	9 480 (v tom prídavky na deti = 4 540)	14 220 (v tom prídavky na deti 6 810)	10 670 / 2 134	15 410 / 1 926	20150 / 1 832
objektívne a aktivity 120%	4 188	2 440	4 740 (v tom prídavky na deti = 2 270)	9 480 (v tom prídavky na deti = 4 540)	14 220 (v tom prídavky na deti 6 810)	11 368 / 2 274	16 108 / 2 014	20848 / 1 895

Treba poznamenať, že zákon bol od 1.7. 2001 novelizovaný: ruší sa 120% navýšenie životného minima, a ruší sa zníženie životného minima na 50% u spoločne posudzovanej osoby, zvýšili sa sumy životného minima. Zároveň sa zvýšili aj prídavky na deti. (Od 1.7. 2001 napríklad päť členná rodina v hmotnej núdzi zo subjektívnych dôvodov má nárok na 9 705 Sk, príjem na hlavu 1 941 Sk. Tá istá rodina v hmotnej núdzi z objektívnych dôvodov má nárok na 11 600 Sk, príjem na hlavu dosahuje 2 320 Sk.) Doteraz platný zákon, okrem toho že znižoval dávky aj osobe, ktorá na „subjektívnych“ dôvodoch partnera nemusela mať žiadny podiel, vytvoril efekt zvyšovania príjmu na hlavu s rastúcim počtom detí (dieťa ako zdroj príjmu) v rodine v hmotnej núdzi zo subjektívnych dôvodov. A toto je situácia väčšiny rómskych rodín (nezamestnanosť dlhšia ako 24 mesiacov), najmä v segregovaných marginalizovaných osadách. Uvedená situácia je modelová, pretože existujú ďalšie sociálne dávky, najmä rodičovský príspevok (do 3 rokov dieťaťa vo výške 2 740 Sk)

Problém sa uvedenou zmenou nerieši: sumy na hlavu sa v podstate len vyrovnávajú a celkový príjem sa zvyšuje.

Pri objektívnych dôvodoch funguje rovnaký mechanizmus ako u zamestnanej populácii: príjmovú situáciu v rodine ovplyvňuje celkový počet jej členov a počet nezaopatrených detí. Čím väčší počet detí, tým nižší príjem na osobu.

Existujú však výrazne rozdiely v prejavoch a dôsledkoch tohto mechanizmu:

1. Čisté peňažné príjmy na osobu a mesiac v domácnostiach SR boli v roku 2000 nasledovné: žiadne dieťa: 8566 Sk, 1 dieťa 6329 Sk, 2 deti 5334 Sk, a 3 deti a viac 4174 Sk. Pokles príjmu pri 1 dieťati je o 2238 Sk, s každým dieťaťom ďalej klesá o cca 1000 Sk. Pri sociálnych dávkach z objektívnych dôvodov je tento pokles príjmu desaťnásobne nižší (až zanedbateľný) a teda neovplyvňujúci rozhodovanie o počte detí.
2. Naopak, v prípade subjektívnych dôvodov pôsobí práve opačným spôsobom – počet detí zabezpečuje stratu príjmu rodičov.
3. Sociálne dávky sú čistým sociálnym príjmom, 100% príjmu sú sociálne dávky, bez akejkoľvek aktivity, či pracovnej činnosti. Sociálne príjmy zamestnanej populácie tvoria v priemere na osobu 11% z celkového príjmu, pri vyššom počte detí tvoria 16% príjmu.
4. 90% vyplácaných dávok sociálnej pomoci poberajú práve dlhodobo nezamestnaní. Existuje teda silná redistribúcia, ktorá vyvoláva silné napätie v spoločnosti.

Príčinou dlhodobej nezamestnanosti je nielen nedostatočná ekonomická infraštruktúra, ale i značná priestorová a migračná neschopnosť osôb, neželateľná socio-profesijná štruktúra a niekedy aj subjektívna neochota reintegrácie do trhu práce, ktorú spôsobuje nemotivujúci rozdiel medzi minimálnou mzdou a výškou podpory v nezamestnanosti, respektíve sociálnymi dávkami. Záujem sa presúva na doplnkové a samozásobiteľské aktivity a niekedy na činnosti spojené s tieňovou ekonomikou.

V urbanizovaných regiónoch je vyššia priemerná mzda, vyššia kúpna sila (maloobchodný predaj na obyvateľa), vyššia koncentrácia podnikateľských subjektov - fyzických osôb.

Všetci dlhodobo nezamestnaní rómski respondenti najmä v segregovaných osadách sú výrazne závislí na dávkach sociálnej pomoci a štátnej sociálnej podpory a rozhovory s nimi svedčia už o existencii kultúrnej závislosti. Respondenti opakovane v rozhovoroch svojimi odpoveďami potvrdzovali, že dávky sociálnej pomoci a podpory sú pre nich kľúčové pri zabezpečovaní si aspoň minimálnej životnej úrovne, i keď väčšina z nich zároveň negatívne hodnotila ich nedostatočnosť. V tomto zmysle nie je medzi respondentmi rozdiel vzhľadom na ich mieru integrácie a skutočnú životnú úroveň - i respondenti s uspokojivou životnou úrovňou považovali tieto dávky za kľúčové pri udržiavaní si aspoň minimálnej životnej úrovne.

„Domácnosť žije zo sociálnych príjmov: materský príplatok, prídavky na deti, vdovský a starobný dôchodok. Tento svoj jediný príjem poberáme včas. Po vyplatení dávok splatíme dlh v obchode – bežne okolo 3000 Sk, spravíme nákup a nemáme zasa nič. Nepomáha nám charita, pomáhame si v rámci rodiny.“

Miera závislosti na sociálnych dávkach sa v rozhovoroch ukázala ako zarážajúco vysoká - veľká časť rómskych respondentov vlastne podľa nich riadi svoj život, práve dávky určujú jeho tempo („po vyplatení sociálnych dávok je v osade bašamel, nakúpia si jedlo, alkohol, hodujú až do rána a potom nemajú dosť peňazí na celý mesiac“ – farár z obce Kyjov). Rómovia často nevedia hospodáriť s peniazmi, nevedia plánovať, neuvažujú dopredu, ich vnímanie času sa orientuje len na prítomnosť („načo budem šanovať – šetriť“). Niektorí Rómovia to reflektujú a prijali by vyplácanie dávok každé dva týždne, aby všetko hneď nespotrebovali. Takýchto respondentov však bolo minimálne.

Mnohí Rómovia sa spontánne vyslovovali k tomu, že viac detí znamená pre rómsku rodinu i viac finančných prostriedkov - mnohí to nepriznali u seba, hovorili však o prostredí svojej komunity, ktoré dobre poznajú. Tieto stratégie sa nepriamo podarilo potvrdiť v rozhovoroch v Kaloši, naopak v Rimavskej Píle túto stratégiu obsiahlo odsúdil inak v chudobe žijúci rómsky pár.

Viacerí respondenti mimoriadne negatívne hodnotili právne úpravy o krátení dávok sociálnej pomoci, ku ktorým došlo na základe rozhodnutia Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny od 1. júla 2000 (*opäť Zákon o sociálnej pomoci schválený v júli 1998 – dvojročná doba uplynula práve 1. júla 2000, dávky sa krátili na 50%*) - mnohí respondenti túto tému obsérne riešili, nakoľko ich životná úroveň tým významne utrpela a viacerí sa práve od leta dostali do závislosti od požičiavaných peňazí, eventuálne úžerníkov. Zámerom zákonodarcov bolo motivovať ľudí k práci, takýto prístup je však možný za predpokladu, že je dostatok pracovných príležitostí. Takže podstatným dôsledkom tohoto zákona bolo umocnenie chudoby a s tým spojené drobné krádeže – napr. počas zberu zemiakov na konci leta. Všetci respondenti sa v rozhovoroch zhodovali v tom, že štát by mal zvýšiť sociálne dávky pre Rómov, naopak väčšina rozhovorov s miestnymi autoritami majoritnej populácie svedčí o presne opačnom názore majoritnej populácie. Niektorí z respondentov majoritnej populácie navrhovali podmieniť vyplácanie štátnej podpory a dávok sociálnej pomoci lepšou starostlivosťou o deti, prípadne vyplácať prídavky na deti iba do určitého počtu detí, čím by sa zamedzilo populačnej explózií Rómov na Slovensku. Otázka sociálnych dávok a prídavkov na deti je na základe rozhovorov jednoznačne najkontroverznejšou témou medzi Rómami a majoritnou populáciou.

Hodejov: „Riešením do budúcnosti je legislatívna úprava, podľa ktorej by prídavky na deti dostávali len prvé dve deti v rodine. Ďalšie v poradí by ich nepoberali. Ako výkričník môžem uviesť, že podľa zverejnených údajov

o pôrodnosti v okrese Rimavská Sobota sa do septembra roku 2000 spomedzi všetkých detí narodilo 51% detí rómskeho pôvodu“ (obvodný lekár).

(Pritom je celá táto diskusia a spor založená na úplnom omyle – nárok na dávky sociálnej pomoci do úrovne životného minima vyplýva zo zákona o životnom minime a sociálnej pomoci. Na určitú výšku minima má nárok občan, spoločne posudzovaná osoba a nezaopatrené deti. Momentálny systém vyzerá tak, že sa vyplatia prídavky na deti a suma do výšky minima sa dopĺňa dávkami sociálnej pomoci. Ak sa prídavky znížia, zrušia, jednoducho nezaopatrené dieťa dostane celú sumu priamo zo systému sociálnej pomoci, na celkovej výške dávky sa nič nezmení.)

V segregovaných osadách respondenti z rodín, ktoré sú viac odkázané na pomoc, sa opakovane sťažovali, že ľudia si už nepomáhajú tak ako kedysi. Len v jednej osade respondent uviedol, že „pomáhame si stále rovnako, možno ešte viac ako kedysi, lebo teraz musíme držať viac spolu“. „Kto nám pomôže? Len sami si musíme pomôcť.“ Rovnako je novým fenoménom aj úžera, ktorá za komunizmu neexistovala („kedysi sme si zarobili, dnes si musíme požičiavať, aby sme nejako prežili“). Úžera sa vyskytovala len v segregovaných osadách, pričom s vyšším počtom Rómov rástol aj počet úžerníkov.

Medzi sociálnymi odbormi a sociálnymi pracovníkmi na jednej strane a Rómami (najmä zo segregovaných osád) existuje výrazné napätie. Konflikt, napätie medzi majoritou a Rómami je koncentrovaný v „kancelárii“ sociálneho odboru. Sociálni pracovníci sú častokrát jediným sociálnym kontaktom segregovaných Rómov, sociálny pracovník je reprezentantom majoritnej populácie a je symbolom, reprezentantom štátu. Oni sú tí, ktorí oznamujú Rómom pre nich „neprijemné“ rozhodnutia štátu. Zažívajú situácie plné negatívnych emócií (od strachu po agresivitu) a ich odolnosť voči prejavom rasizmu sa výrazne znižuje.

O to dôležitejšia je profesionálna príprava sociálnych pracovníkov na ich povolanie.

Na Slovensku v podstate neexistuje terénna sociálna práca. Stretnutie so sociálnym pracovníkom, ktorý navštevuje a pracuje v rómskych osídleniach, je veľmi sporadické (našli sme dvoch takýchto pracovníkov). Kvalifikácia sociálnych pracovníkov vo väčšine prípadov nezodpovedá požadovaným štandardom, vonkoncom nie je predpokladom pre výkon terénnej práce a špeciálne komunálnej terénnej práce. V podstate neexistuje žiadna prevencia, prevláda vyplácanie opakovaných a jednorázových dávok a poskytovanie vecných dávok.

Rómovia sa sťažujú, že sú pracovníčky na OÚ podráždené, správajú sa k nim drzo, tykajú im, „do osady chodia iba vtedy, keď preverujú“. „Tie by nemali púšťať, aby pracovali s ľuďmi, so zvieratami by vedeli lepšie.“

Sociálni pracovníci sa zasa sťažujú, že sa neustále mení zákon, a preto majú veľa „papierovačiek“. „Pri zmenách zákonov pracujeme až do noci, prehodnocujeme a nemáme čas chodiť do terénu. Práca v kanceláriách by sa mala zefektívniť tak, aby sme mali čas chodiť do terénu“. „Zákon o sociálnej pomoci pomáha dávkami ľuďom len prežiť, ale neexistuje nič dlhodobejšie. Rómovia sú citliví, citlivejší ako my, možno aj to spôsobuje, že sa ťažšie vyrovnávajú s novou realitou po 1989 roku, ťažšie sa prispôbia“. „Často na oddelenia nosia potvrdenia o tom, že ich neprijali do práce, o ktorú sa zaujímali, ale v tomto sa robia veľké podvody. Hociktorí podnikateľ im za 500 Sk potvrdí, že ich nemôže prijať. Minule mi jedna Rómka, bez ukončenej ZŠ priniesla potvrdenie, že ju neprijali pre nedostatok miest do salóna krásy.“ „Často chodia na oddelenie a stále nás prosia, aby sme im pomohli nájsť prácu, ale my v súčasnej situácii nedokážeme pomôcť“. Sociálni pracovníci vyjadrili aj taký názor, že každú zmenu zákona chápu Rómovia ako ich výmysel a „keď žiadajú

viac peňazí, vtedy ovládajú zákony dokonale, ale keď sa im uberá, vtedy vedia len nezmyselne kričať“.

Inštitút osobitného príjemcu (v prípade, ak sa rodič o dieťa nestará, môže súd rozhodnúť o určení osoby alebo inštitúcie, ktorá prevezme starostlivosť o zanedbávané dieťa) sme zaznamenali v segregovaných osadách (problém s deťmi nahlásila ZŠ, obaja rodičia pili, deti boli hladné a špinavé). Vo viacerých osadách sme však našli podobnú situáciu, ale nikto problém neriešil – ani formou sociálno-právnej ochrany, ani osobitným príjemcom. (Naši anketári sa v segregovaných osadách museli vyrovnat' so situáciami, kedy deti chceli dobrovoľne s nimi odísť a rodičia nič nenamietali.)

Rómski respondenti sa v rozhovoroch nest'ážovali na nedostupnosť sociálnej pomoci, resp. na nedostatok informácií o rôznych typoch sociálnej pomoci. Anketári však opakovane zaznamenali prosby o radu, na čo všetko majú v rámci sociálneho systému SR nárok. Tým sa do istej miery naštrbili mýty, ktoré o Rómoch opakovali aj predstavitelia majority a to, že Rómovia presne vedia, na čo všetko majú nárok. Anketári pri týchto otázkach zaznamenali, že podľa tvrdenia Rómov ich v niektorých prípadoch sociálni pracovníci nepravdivo informovali o ich možnostiach a to či už zámerne, alebo jednoducho z nevedomosti. Tieto zistenia sa anketárom nepodarilo konfrontovať priamo so sociálnymi pracovníkmi, nakoľko sociálni pracovníci sa ukázali ako najmenej pripravení na akúkoľvek komunikáciu s anketármi a navyše i krátke rozhovory s nimi, ktoré sa podarilo urobiť, priniesli prekvapivé zistenia - sociálni pracovníci sú vážnym spôsobom nekvalifikovaní na vykonávanie svojej práce a navyše trpia najvyššou mierou sociálnej dištancie a prezentovaným rasizmom voči Rómom.

Revúca: „Vôbec nikto sa nám nechcel venovať, bolo ich tam strašne veľa a všetky odporné a nechotné. Nevedeli ani o iných zdrojoch príjmov Rómov,

lebo majú na starosti len dávky sociálnej pomoci. Na iné oddelenie sa nám nepodarilo dostať, nechceli sa s nami rozprávať“ (anketári pri návšteve sociálnych pracovníkov v Revúcej).

Mnohí anketári vyslovili hypotézu, že sociálni pracovníci sa ukázali ako nielen zbytoční pri riešení problémov svojich recipientov, ale v niektorých prípadoch aj škodliví. Napr. v okrese Rimavská Sobota sa ako zaniatený sociálny pracovník ukázal iba jeden, ktorý na rozdiel od svojich kolegov aj chodí do rómskych komunít a snaží sa riešiť ich sociálnu situáciu. Zhodou okolností je to Róm. Rómski respondenti sa nestážovali na oneskorené platby a na nepravidelnosť vyplácania dávok sociálnej pomoci a podpory.

IV. 3. 9. Sociálna organizácia a medziľudské vzťahy

Príbuzenstvo

Z hľadiska deľby úloh v rodine je rómska rodina typickým príkladom tradičnej rodiny bez výrazných rozdielov. Rodina, hlavne širšia, je základným prostredím vzájomnej pomoci. V prípade segregovaných osád vlastne jediným prostredím pomoci a kontaktov. Keďže sú rodiny v tomto prostredí v podstate v rovnakej situácii núdze, ich vzájomná výpomoc je výrazne limitovaná. Rómovia v integrovaných osídleniach sa obracajú o pomoc, a majú rozvinuté aj susedské, nepríbuzenské vzťahy.

Existujú teda dva rozdielne typy sociálnej inkorporácie: typ prevažne založený na rodinných väzbách a typ orientovaný na komunitné nerodinné väzby.

Vzťahy v komunite

Vysoký sociálny dištanc nerómskej populácie voči Rómom má korene v hlboko zakorenených negatívnych heterostereotypoch Rómov. Z výskumu ÚVVM pri ŠÚ SR z roku 1995 vyplýva, že pre imidž

Rómov boli kľúčové také charakteristiky ako zlodejstvo a kriminalita, vyhýbanie sa práci či nízka hygiena. Jedinou prevažujúcou pozitívnou vlastnosťou bol hudobný talent. Takmer tretina respondentov nenachádzala na Rómoch ani jedinú pozitívnu vlastnosť. Podľa výskumu IVO z marca 2000, 42% respondentov nesúhlasí s tým, aby Rómovia žili na Slovensku, 63% aby žili v ich obci alebo mestskej štvrti a 78% si neželá, aby Rómovia žili v ich susedstve. Príležitosť na osobný kontakt prispieva k nižšiemu sociálnemu dištancu, napr. z ľudí, ktorí majú Rómov medzi spolupracovníkmi 65% nemá námietky voči ich prítomnosti na Slovensku, 44% voči ich prítomnosti vo svojej obci a 28% voči ich prítomnosti v blízkom susedstve. (Slovensko 2000, str. 309)

68% respondentov (FOCUS október 1993) zastávalo názor, že pokiaľ Rómovia neohrozujú iných, treba ich nechať žiť takým spôsobom života, aký im vyhovuje.

Vážny problém je život niektorých Rómov ako „non-reality“. Keďže nemajú kde bývať (z rôznych dôvodov, analyzovaných v predchádzajúcich častiach), sťahujú sa k svojim príbuzným. Nemajú prácu, nemajú trvalé bydlisko, žijú ako „dlhodobá návšteva“ bez oprávnení vyplývajúcich z trvalého pobytu.

V každej obci je väčšia - menšia časť Rómov, ktorí v obci nie sú prihlásení. Problém je ťažko riešiteľný, pretože títo ľudia nemajú vysporiadané vlastníctvo pôdy, domu a pod. Väčšinou ide o ľudí, ktorí majú v osade druhov/družky a obecné zastupiteľstvo im odmieta udeliť trvalý pobyt s odôvodnením, že v dome žije už veľa ľudí.

Vzťahy medzi Rómami a ne-rómami hodnotia v integrovaných komunitách obe strany rozdielne. Starostovia upozorňovali na to, že zhoršujúca sa ekonomická situácia mnohých rómskych domácností (napr. krátenie sociálnych dávok o

polovicu v prípade nezamestnanosti z tzv. subjektívnych dôvodov) spôsobuje, že začínajú narastať krádeže - v lesoch, na poliach, u ľudí v obciach nie. Existovalo len pár výnimiek v prípade segregovaných osád, kedy Rómovia miestnym nerómom ukradli sušiacu sa prádlo. Vďaka tomu začína podľa slov starostu (v Záhorskej Vsi) vznikať v niektorých obciach napätie vo vzájomných vzťahoch. Podľa iných starostov (napr. Malé Leváre) krádeže dreva sa Rómom tolerujú, pretože tým nevznikajú veľké škody a častokrát Rómovia nemajú inú možnosť vykúrenia svojich domov.

Konflikty v podobe osobných stretov, ktoré Rómovia majú, sú v integrovaných osídleniach zväčša medzi Rómami z iných osád a nie medzi Rómami a nerómami z jednej obce. „Pri návšteve cudzieho Róma v dedine, ak ten robí výtržnosti, sú sami miestni Rómovia iniciátormi sťažností na Obecnom úrade alebo na polícii“ – starosta obce Ľubotín.

Napriek tomu, že vzájomné vzťahy sú v integrovaných obciach v podstate nekonfliktné, vierohodné je vyjadrenie jedného zo starostov, že aj keď Rómovia a majorita vychádzajú pomerne dobre, pre mnohých obyvateľov sú to stále len *"kurvy cigánske"*. Podobný názor majú aj mnohí Rómovia, keď konštatujú „aj keby bol Cigán akýkoľvek zlatý, aj tak by bol pre nich len Cigán“. A preto „gádžovia vždy budú ponižovať Rómov“.

„V dedine sa cítim bezpečne. So skinheadmi som sa nestretla. Vadí mi ale, že susedia nás stále upodozrievajú, keď im niečo zmizne. Nás upodozrievajú ako prvých, pretože sme Rómovia. Nedokážem pochopiť ako ma ešte stále za 31 rokov nemôžu poznať a dôverovať mi.“

Etnické napätia a násilie

Iba 21% majoritnej populácie na Slovensku (podľa IVO, marec 2000) si myslí, že Rómovia majú horšie podmienky a možnosti na rozvoj ako majoritná populácia, 27% je presvedčených, že Rómovia sú na

Slovensku zvýhodnení. Súčasťou negatívneho imidžu Rómov v očiach majoritnej populácie je názor, že sa vyhýbajú práci a zneužívajú sociálne dávky. Podľa IVO z januára 1999 až 89% respondentov podporilo názor, že s týmto stavom treba skoncovať. 58% vidí cestu nápravy vo vynaložení väčšieho úsilia na zníženie nezamestnanosti Rómov. 65% respondentov zastáva názor, že štát by sa mal postarať o to, aby oveľa viac Rómov získalo vzdelanie a pôsobilo ako učitelia, právnici, lekári, kňazi, podľa 76% by mal štát zabezpečiť, aby sa rómske deti vyučili nejaké remeslo. Iba jedna tretina respondentov si myslí, že Rómom pomôže vyučovanie v materinskom jazyku, či vysielanie TV programov v ich jazyku. Polovica respondentov je presvedčená, že pre Rómov by mali platiť zvláštne, prísnejšie zákony a iné princípy udeľovania sociálnych dávok. 41% respondentov (IVO, rok 1999) pokladalo za správne, ak majú Rómovia zakázaný prístup do reštauračných a pohostinských zariadení, neodmietajú segregáčné riešenia.

65% respondentov (IVO, marec 2000) požadovalo, aby sa prejavy rasovej a národnostnej nenávisťi trestali prísnejšie ako doteraz, 70% odsudzuje prejavy násilia zo strany skínov. (Slovensko 2000, str. 310 – 312)

V dôsledku zhoršujúceho sa postavenia Rómov a zhoršenej sociálnej a ekonomickej situácie majoritnej populácie, oslabenej strednej triedy, v dôsledku narastajúcich nárokov redistributívneho typu sociálnej spravodlivosti a narastajúcemu využívaniu a zneužívaniu sociálneho systému, narastajúcim únikovým a neformálnym stratégiám na trhu práce, klesá nastavenosť na tento typ sociálnej solidarity v spoločnosti. Vzniká fenomén cyklickej reprodukcie stereotypov vnímania a postojov Rómov voči ne-rómom a vice versa.

Cyklickosť má špirálovitý, posilňujúci, utvrdzujúci charakter typu „confirmative action“.

V integrovaných lokalitách sú vzťahy Rómov a ne-rómov vo väčšine prípadov hodnotené rómskymi respondentami ako bezproblémové, prípadne dobré. Práve v integrovaných lokalitách mnohí rómski respondenti vyzdvihujú ich vzťahy s ne-rómami ako veľmi dobré a dokonca lepšie ako vzťahy s ostatnými Rómami. Ešte viditeľnejšie je toto preferovanie ne-rómov v lokalitách so zmiešanými rómskymi sub-etnickými skupinami - Rumungri preferujú v interakciách skôr ne-rómov ako olašských Rómov (Jesenské), podobne slovensky hovoriaci Rómovia sa skôr identifikujú so Slovákami ako s maďarsky hovoriacimi Rómami (Dúžavská cesta).

K etnickému napätiu takisto prichádza práve na týchto líniiach, z rozhovorov vyplynulo výrazné napätie medzi slovensky hovoriacimi Rumungrami a maďarsky hovoriacimi olašskými Rómami v Jesenskom, Hodejove a predovšetkým na Dúžavskej ceste, kde podľa rozhovorov prichádza opakovane k potýčkam. Etnické napätie medzi majoritou a Rómami v rozhovoroch nebolo zaznamenané na inej ako osobnej úrovni (Hnúšť'a). Rómovia a ne-rómovia prichádzajú v integrovaných oblastiach do styku pravidelne, Rómovia si radšej požičiavajú financie od ne-rómov ako od iných Rómov.

Rómovia zo segregovaných lokalít si na vzťahy s majoritnou populáciou sťažujú viac ako Rómovia z integrovaných oblastí - mnohí však prichádzajú do styku s ne-rómami predovšetkým v úradných veciach, inak iba veľmi málo. V najviac segregovanej osade v okrese Rimavská Sobota - v Kyjaticiach boli respondenti úprimne šokovaní z anketárov, že vôbec nejaký ne-róm vstúpil do ich osady a veľmi si to vážili. V segregovaných osadách je odseparovanie majority a Rómov tak výrazné a zakorenené, že prináša aj agresivitu zo strany Rómov voči

majority (Klenovec), resp. neprirodzené správanie voči anketárom, ktorí svojim priateľským správaním voči Rómom narušujú zaužívané vzory správania sa majority a Rómov.

V obci Hniezdne, kde žijú Rómovia, ktorí sú rozptýlení a rovnako aj Rómovia, ktorí sú koncentrovaní na jednej ulici, sú vzťahy ne-rómov k obom týmto skupinám chladné. Rómovia zo segregovaných osád zväčša charakterizovali vzťahy s miestnymi ne-rómami ako nekonfliktné alebo priateľské, rovnako majú Rómovia prístup k miestnym službám bez diskriminácie, výnimku tvorila obec Jakubany, kde sa prejavoval u dospelých ne-rómov ako i u detí výrazný dištanc, Rómovia majú zákaz navštevovať krčmu, na ulici nerómske deti pokrikujú na rómske („...deti, čo tie vedia? Robia to, čo počujú doma, dospelí nás tiež nemajú bohvieako v láske, ale zakryjú to, deti sú úprimnejšie“). Táto osada sa od ostatných líšila počtom obyvateľov (až 650), hoci v rámci percentuálneho zastúpenia Rómov v obci nešlo o obec s najvyšším zastúpením.

Napriek pozitívnym či neutrálnym konštatáciám Rómov, za posledných desať rokov prišlo k všeobecnému zhoršeniu vzťahov s majoritnou populáciou. Respondenti z Ľubotína opakovane uvádzali problém s mladými ne-rómami, ktorí ich vyhadzujú z krčmy a snažia sa vyprovokovať bitku („dnešná mládež je iná ako niekedy – vtedy sme nemali problémy“). Na jednej strane je tento negatívny trend spôsobený prehľbujúcou sa chudobou a jej sprievodnými znakmi (krádeže, ale i počet Rómov – majority to vníma ako ju ohrozujúci jav), ktorý je však významným spôsobom umocňovaný aj informovaním médií o „problémoch s Rómami“. „Ľudia si potom myslia, že sme všetci kriminálnici a problémoví.“

„Policajti, ktorí majú na starosti našu dedinu sú na Rómov hrubí a vulgárne nám nadávajú. Na mňa a mojich priateľov dokonca vytiahli zbraň, keď sme brigádovali. Pristavili sa pri nás a začali nám nadávať do cigánskych kuriev

špinavých a keď nás zamestnávateľ obraňoval, že nekradneme, ale pracujeme, čudovali sa, ako môže niekto zamestnávať Rómov.“

Participácia a politická reprezentácia Rómov

Na Slovensku je v súčasnosti registrovaných 17 844 MVO, 17 000 sú občianske združenia, 472 je nadácií, 269 neinvestičných fondov a 103 neziskových organizácií poskytujúcich všeobecne prospešné služby. (jedna MVO na cca 300 občanov SR)

Rómska národnostná menšina má podľa údajov Ministerstva vnútra SR 65 zaregistrovaných MVO (60 občianskych združení, 3 nadácie, 1 investičný fond a 1 neziskovú organizáciu). Tento počet je výrazne poddimenzovaný v porovnaní s populáciou SR, 1 MVO na minimálne cca 5000 Rómov. Podľa ZEIR je počet rómskych MVO 134, skutočne aktívnych 20.

V máji 2000 podpísalo v Kežmarku 17 rómskych MVO dohodu o vytvorení Rómskeho tretieho sektora, ktoré však zostalo súčasťou Grémia tretieho sektora v SR, v lete vznikla v Banskobystrickom kraji Krajská asociácia rómskych iniciatív (KARI).

Na Ministerstve vnútra SR je registrovaných 18 rómskych politických strán (4 maďarské a jedna ukrajinská).

V októbri 2000 podpísalo 14 rómskych politických strán a 37 rómskych mimovládnych organizácií Dohodu o spoločnom programe pri príprave na najbližšie parlamentné voľby 2002.

Tabuľka
Výsledky volieb do miestnych samospráv

Voľby	Národnosť	Starostovia	%	Poslanci	%
1990	maďarská	164	6	4 052	10,5
	rómska	2	0,07	88	0,2
1994	maďarská	249	8,9	4 404	12,5
	rómska	2	0,07	72	0,2

1998	maďarská	227 + 25 /1	8,7	3 841 + 324	11,8
	rómska	6 + 2	0,3	100	0,3

Zdroj: Ján Buček, in: Diversity in Action, 2001, str. 291

/1 zvolení kandidáti národnostných strán plus kandidáti koalície so zastúpením strán minorít (Podiel maďarskej národnosti = 11%, odhad podielu rómskej národnosti je 7%)

Princípy občianstva, občianskych práv sú súčasťou sociálnych istôt. Prioritný záujem chudobných sa orientuje na naplnenie ekonomických a sociálnych zaopatrení (v lepšom prípade, skôr výnimočne, oprávnení) – materiálnych istôt. Participácia a občianska angažovanosť preto nie je medzi Rómami reflektovaná ako možná cesta k nadobudnutiu istých sociálnych a ekonomických práv. „Politika“ im však veľmi konkrétne do života vstupuje a jej vplyv na svoj život vnímajú a reflektujú. Súvisí to s ich očakávaniami voči štátu (vláde) a opatreniami, ktoré vláda uskutočňuje.

Občianska participácia Rómov je vo všetkých druhoch skúmaných lokalít mimoriadne nízka. Rómovia nepocitujú potrebu angažovať sa a z viacerých rozhovorov je zrejmé, že mnohí respondenti mali problém pochopiť, načo sa ich v tejto súvislosti anketári pýtajú.

S politickou angažovanosťou je to o poznanie lepšie - viacerí respondenti uviedli, že sú členmi rôznych politických strán a to ako rómskych (ROI, RIS), tak aj väčšinových (HZDS, SDL).

Treba však zdôrazniť, že Rómovia, hlavne zo segregovaných osád, sa stávajú „obeťami“ politického kupčenia (kupovania si hlasov). „Neviem, koho tam za mňa hodili (pri voľbách), ja neviem čítať ani písať, ale dali mi sto korún“. „Vždy, keď sú voľby, tak sa tu zrazu objavia, dajú párky a pivo, ... , a možno dačo spravia. Nie?“

Predsudky a stereotypy sa vyskytujú, sú prierezové, vo všetkých inštitúciách a oblastiach života. Viacerí starostovia, kňazi, sociálni pracovníci, lekári, miestni

kultúrni pracovníci či radoví občania sú nositeľmi prejavov sociálneho dištancu až rasizmu.

Komplikované sú najmä vzťahy so starostami, hlavne starostovia pod ktorých spadajú segregované osady, nijako nezakrývajú svoj odstup od Rómov až rasizmus. Najčastejšie je toto stanovisko dôsledkom toho, že nevedia, ako by mali danú situáciu riešiť, cítia sa bezmocní (pri absencii finančných prostriedkov), ale aj preto, že spôsobom života Rómov jednoducho pohŕdajú a odmietajú ho.

Starosta (okres Malacky) odmietol vôbec hovoriť o existencii Rómov, „oficiálne sa hlásia ku Slovákom, ja tu žiadnych Rómov nemám, nemám o čom hovoriť“. Vyskytli sa riešenia typu „nech si ich tá rozvinutá Európa vezme, keď sú tu takí diskriminovaní a pritom sú takí dobrí“, až po vyjadrenia „treba ich jednoducho vykynožiť“.

Inde Rómovia na starostu nadávali kvôli spôsobu rozdeľovania VPP, neochote investovať do osady obecné peniaze (chcú asfaltovú cestu, ktorá končí pri osade) a diskriminácii – jednej respondentke (učiteľke) nechcel na svadbu zapožičať sálu v kultúrnom dome, argumentoval tým, že keby požičal sálu im, musel by aj ostatným a „kto už by si potom neskôr chcel požičať sálu po Rómoch, veď by po nich nejedli z tanierov.“

Vzťahy so starostom (ne-rómom) sú naozaj rôzne. V separovaných a segregovaných osídleniach nie sú výnimkou tvrdenia, že „Rómom sa nechce pracovať, nevedia sa o seba postarať, chodia špinaví a myslia si, že sa vždy musí o nich niekto postarať, oni majú svoj zafixovaný systém a nikto s nimi nepohne“. Rómovia častokrát starostovu autoritu neuznávajú – stretli sme sa s prípadmi ťažkých nadávok, nevpustenia do domu, a pod. Len v jednej obci bol rómsky starosta. V tejto rómskej obci je starostom Róm a respondenti sú

rozdelení na priaznivcov a nepriaznivcov (medzi nepriaznivcov patria aj členovia jeho rodiny: „V ničom nám nepomôže, nevyjde nám v ústrety“).

Podľa vyjadrenia niektorých starostov Rómovia kradnú, ale tieto krádeže sú naozaj drobnosti, a vo väčšine prípadov je motiváciou ku krádeži vlastné prežitie („naši Rómovia sú takí, keď nemajú čo jesť, tak kradnú“ – farár v obci Kyjov).

V nami sledovaných obciach nie je žiaden Róm poslancom v obecnom zastupiteľstve a žiaden Róm nie je pracovníkom obecného úradu. Iba v jednom prípade poslankyňou je žena zo zmiešaného manželstva. Sama sa za Rómku nepovažuje a Rómovia ju za "svoju" poslankyňu tiež neoznačili.

Interpretácia tohoto stavu je z dvoch strán - od Rómov samotných a od starostov. Častou reakciou našich respondentov, zvlášť v segregovaných obciach, na našu otázku bolo, že nevedeli, či v obecnom zastupiteľstve majú alebo nemajú svojho zástupcu. Dôsledkom je, že mnohí Rómovia sa ani nezaujímajú o využitie priestoru, ktorý má každý občan zo zákona a sami prehlbujú svoju exklúziu sociálnu a ekonomickú aj o rozmer politický. Stretli sme sa s niekoľkými Rómami, ktorí mali na to, aby sa stali poslancami a kandidovanie sa od nich očakávalo. Niektorí sa vzdali kandidatúry, tí čo kandidovali, neboli zvolení pre malý počet hlasov. Súvisí to zrejme s nezaujmom o túto oblasť verejného života, s ktorou sme sa u mnohých našich respondentov stretli.

Prijat' vysvetlenie, podľa ktorého Rómovia volia ne-rómov, pretože sa sami za Rómov nepovažujú, znamená, že títo ľudia cítia, že poslanci a starostovia zastupujú ich záujmy. S ničím takým sme sa nestretli. Práve naopak, naši respondenti sa veľmi kriticky vyjadrovali o práci starostov. Jedinou výnimkou je obec Pernek, kde starosta chodí medzi Rómov a informuje ich o práci obecného zastupiteľstva. Z vyjadrení našich respondentov vyplýva, že snahu

starostu oceňujú, ale nespájajú s tým žiadne očakávania. Možno z toho usudzovať, že úroveň komunikácie medzi rómskou časťou obcí a obecným úradom a zastupiteľstvom je minimálna.

Starostovia obvykle tvrdia, že chodia do rómskych domácností, poznajú ich, poznajú problémy Rómov a snažia sa ich riešiť. Rómovia nie vždy s týmito tvrdeniami súhlasia – sťažujú sa na starostov, že im neodvážajú odpad, nerobia cestu, neumožňujú prihlásiť sa na trvalý pobyt, a pod.

Veľmi malú úlohu pri participácii a aktivizácii Rómov zohráva cirkev. Kňazi pôsobia vo svojich „svätostánkoch“ a rómske osídlenia nenavštevujú.

Vo všetkých regiónoch je osobná návšteva kňaza (bez ohľadu na jeho vierovyznanie) v osade veľkou výnimkou (stretli sme sa s ňou iba raz). Kňazi medzi Rómov nechodia, viacerí sa vyjadrili, že Rómovia chodia do kostola len kvôli poverám a nie viere („ak nebude pokrstené, bude v noci plakávať a zomrie“). Sú farári, ktorí odmietajú krst detí, pretože rodičia nie sú zosobášení. Na druhej strane sú kňazi, ktorí krst neodmietnu ani v tejto situácii a pokrstia deti aj z iných obcí („deti za to predsa nemôžu“). Pritom práve cirkev by pri výchove ku kresťanským hodnotám mohla hrať veľmi dôležitú úlohu. Práve miestni kňazi sa však zdali byť nositeľmi predsudkov. Jednému nevadil okatý odstup ne-rómov počas bohoslužieb, pretože „správny kresťan vycíti, kto má dobré srdce, a potom príjme hoc aj Róma“. Druhý sa opakovane o niektorých Rómoch vyjadril ako o debiloch. V niektorých prípadoch však bola úprimná snaha Rómom pomôcť. Viazalo sa to však viac na minulosť a keďže dotyčným kňazom sa situáciu nepodarilo zmeniť, tak sa ďalších snáh vzdali.

Podľa ďalšieho farára sú ne-rómovia k Rómom odmeraní, niekedy odmeranosť prechádza do nenávisťi („Odmeranosť je dobrá, lebo Róm je taký, že ak mu dáte palec, vezme si hneď celú ruku.“)

„Farárovi neveríme, neznáša Rómov, má k nim nepatričné poznámky. Napríklad na ostatné Vianoce polnočnú omšu prerušil, keď prišli Rómovia a ironicky ich privítal: „Som rád, že prišla aj delegácia z cigánskej kolónie, cez rok síce do kostola nechodia, ale aspoň, že prišli na Vianoce“, po zbierke na opravu kostolnej strechy vyhlásil v miestnom rozhlase: „Ďakujeme farníkom, že prispeli na strechu kostola a ďakujeme Rómom, že nedali ani korunu“, pritom miestni rómski murári opravu uskutočnili ako platenú fušku.“

Z rozhovorov s Rómami vyplynulo poznanie, že humanitárne a náboženské organizácie nie sú veľmi aktívne a samotní starostovia s ich pomocou ani príliš nepočítajú. Najvýraznejšie zarezonovala v rozhovoroch prítomnosť a aktivity Svedkov Jehovových. Podľa vyjadrení Rómov zapojených do aktivít Svedkov Jehovových im komunita veriacich pomáha aj pri prekonávaní finančných problémov.

Príklady participácie:

Stretli sme sa so spôsobom participácie formou poradcov Miestneho zastupiteľstva (čo si niektorí Rómovia mýlia s poslancami). Do miestneho zastupiteľstva Rómovia neboli zvolení, pretože kandidovali viacerí a tým žiaden nedostal dostatočný počet hlasov. V niektorých obciach je prirodzenou autoritou vajda, inde miestna učiteľka/učiteľ.

V jednej osade bol oficiálne zvolený vajda, voľby zorganizoval starosta, aby si zabezpečil lepší kontakt s Rómami v osade (plánuje sa ustanovenie vajdovskej rady v roku 2001).

Ak existujú rozdiely v životných situáciách našich respondentov v konkrétnych osadách, zdroje týchto rozdielov majú individuálny charakter, t.z., že tieto jednotlivé prípady nemôžu byť námetom na systémové riešenie a nemôžu sa stať vzorovými a uplatniteľnými pre podobné situácie v iných osadách – sú založené na dobrovoľnej motivácii. Nikde v obciach so segregovanými osadami

sa anketárom nestalo, že by všetky nerómske authority (starosta, kňaz, učelia), nerómski obyvatelia obce a zároveň aj samotní Rómovia aktívne pristupovali k zmene situácie v osade a tak nepriamo aj v obci. Pritom tento „ľudsko“ angažovaný prístup má za určitých predpokladov nezanedbateľný význam (angažovanosť ne-rómov počas minulého režimu v Ľubotínskej osade, otvorenosť rómskych vzorov v osade v Šarišskom Jastrabom, existencia nerómskej authority – správca Vojenských lesov – medzi Rómami v osade v Kolačkove, angažovanosť niektorých učiteľov v osadách). V uvedených osadách títo ľudia do určitej miery ovplyvnili/ovplyvňujú život Rómov, ale keďže ide len o akési „ostrovčeky“ angažovanosti, nemá to žiaden väčší význam. Pričom pre uskutočnenie nejakej pozitívnej zmeny (zmeny vzorcov správania sa a stratégie na prekonanie chudoby) v tých najviac marginalizovaných osadách, kde život Rómov vykazuje vysoké známky sociálnej deviácie, nestačia len systémové opatrenia, ale je potrebný aj ľudský kapitál, ktorý by tieto opatrenia na jednej strane Rómom pretlmočil a na strane druhej napomohol pri ich realizácii. Inak sa tieto opatrenia môžu minúť účinku a zmeniť situáciu v obci/osade k horšiemu. Príkladom je neschopnosť či neochota uhrádzať symbolické (motivačné) platby za poskytovanie služieb v segregovaných osadách v okrese Rimavská Sobota.

V. Miera integrácie (segregácie) a mobilitné dráhy

Nie je možné hovoriť o rómskom probléme, rómskej otázke. Rómovia nie sú homogénnou komunitou, sú výrazne a komplikovane diferencovaní.

V.1. Charakteristiky chudoby a životné stratégie

Rómska populácia v SR je výrazne sociálne a kultúrne diferencovaná. Táto diferenciácia je dnes podmienená: ekonomickou a kultúrnou situáciou regiónu, mierou integrácie / dezintegrácie, mierou koncentrácie (početnosť Rómov) – pomerom rómskej a nerómskej populácie.

Rovnaké, podobné systémové charakteristiky a podmienky však nie sú sprevádzané rovnakými životnými podmienkami či stratégiami. Pri porovnateľnej miere segregácie, sprevádzanej porovnateľnou úrovňou bývania, vzdelania, kvalifikácie, pomerom rómskej a nerómskej populácie v tom istom regióne, nachádzame v týchto osadách rozdielne individuálne životné stratégie. Tieto rozdiely sú podmienené existenciou rôznych vzorov správania sa, typom sociálnej štruktúry v rámci osady a typom „úspešných“ stratégií.

Nemarginalizovaný región:

1/ Úspešná stratégia: svojpomoc, výpomoc, spolupráca a silná sociálna inkorporácia.

Tento typ individuálnej stratégie je charakteristický: neuzavretá a nevykryštalizovaná sociálna stratifikácia s prvkami komunitného života, sociálna solidarita, nekonfliktné vzťahy s ne-rómami, participácia, susedské vzťahy, spolupráca so starostom, existencia akceptácie vzoru aktívnych životných stratégií.

V osade existuje niekoľko vzorových rodín. Relatívne lepší životný štandard si tieto rodiny zabezpečili prácou v ČR a snažia si svoju životnú úroveň udržať.

Dnes už za prácou do ČR nechodia – kvôli cene cestovného, ubytovania a stravovania („už sa to neoplatí“). Tieto rodiny vnímajú svoju situáciu ako uspokojivú „mnohí sú na tom horšie ako my“, (až na nedostatok pracovných príležitostí) a to aj preto, že majú pozíciu vzoru, prirodzenej autority v osade. Pritom ich domy nemajú stavebné povolenie a nemajú vysporiadané vlastníctvo pozemku. Tieto rodiny ovplyvňujú aj názory a postoje ostatných Rómov v osade.

Individuálne stratégie:

Práca

Základnou stratégiou v osade je práca: časť je zamestnaná na JRD, niektorí pracujú v JRD sezónne, napriek tomu, že „takú robotu ako my by na družstve nikto iný nerobil“, príležitostne chodia pracovať k miestnym gádzom za naturálie alebo peniaze, väčšina si privyrába cez leto predajom hřibov a lesných plodov, ktoré vykupuje miestna podnikateľka – ne-rómka. Ochotne prijali aj prácu v rámci verejno-prospešných prác, „boli sme radi, že máme po dlhšom čase pracovnú príležitosť a zmysluplnú náplň dňa“.

Sociálna integrácia:

Nesnažia sa preniknúť do obce a usadiť sa v nej. Tvrdia, že aj keď nevychádzajú s miestnymi gádzami zle, medzi seba by ich asi neprijali. Nakupujú v obci potraviny na dlh a nemajú s tým problémy. Dôvod je aj ten, že v osade funguje vzájomná pomoc a podpora „možno si dnes pomáhame viac ako kedysi“.

Iné životné stratégie:

U mladšej generácie je jasne reflektovaný vzťah medzi počtom detí a chudobou. „Mladí si uvedomujú, že nemôžu mať veľa detí“. V osade žije totiž jediná rodina s veľkým počtom detí, ktorá žije v absolútnej chudobe a jej životná úroveň je očividne najhoršia.

Rómovia sami priznávajú drobné krádeže (prádlo, sliepky a pod.) a tiež to, že v osade žijú zloději farebných kovov, ktorí za tieto krádeže už boli odsúdení.

Participácia:

Piati Rómovia vrátane vajdu pôsobia ako poradcovia Obecného úradu, vzťahy so starostom hodnotia Rómovia ako dobré, snažia sa hľadať riešenia, ktoré je schopná obec zabezpečiť z rozpočtu (ak nie sú financie na asfaltovú cestu, potom stačí fúra štrku a Rómovia sú ochotní si cestu vysypať týmto štrkom).

Iné organizácie:

Podľa miestneho grécko-katolíckeho farára Rómovia chodia do kostola iba vo sviatky alebo veľmi zriedka a nedokážu skutočne veriť („to nie je viera, ale veľká povera“). Jeho kontakt s Rómami sa obmedzuje skoro úplne na faru, kedy za ním chodia so zlými zážitkami zo snov, vtedy praktizuje tzv. „psychologické vybíjanie povier z ich hláv, tým, že ich straší a používa svätenú vodu, ktorá je pre Rómov naozaj svätou“. Viackrát sa vyjadril o konkrétnych Rómoch ako o debiloch a tiež podotkol, že ich retardáciu spôsobuje alkohol, ktorý ničí gény a incest v rodine („po podpore, keď pijú, spia ako seno, jeden na druhom“). Jeho prístup k Rómom (a tým sa ani netají) je čisto psychologický, využíva ich strach a poverčivosť, zastrašovanie je jedinou metódou akou si vynucuje autoritu („Rómovia dokážu poslúchať oveľa viac ako bieli“). Spomenul úžeru, má skúsenosť spred úradu, kde okrem tých, čo prišli po dávku stojí aj rodina úžerníka, Rómovia vedia, že keby im nevrátili požičané peniaze s vysokým úrokom, ostali by síce nažive, ale úžerníkovi ľudia by ich veľmi zbili, predstrel nám možnú situáciu, kedy by mohli jednu konkrétnu Cigánku štyria chytiť za ruky a nohy a ďalší by ju mlátili do hlavy a brucha, takže si každý rozmyslí, či peniaze vráti hneď alebo až po bitke.

2/ Chudobní: Absencia dosiahnuteľného vzoru – úspešnej životnej stratégie, absencia autority, absencia identifikácie sa so sociálnym prostredím a osadou.

Typ životnej stratégie je charakterizovaný znakmi: silná sociálna stratifikácia, uzavretosť vyššej rómskej vrstvy, individualizácia, menšia miera solidarity, napäté vzťahy chudobných s miestnymi Rómami z vyššej vrstvy aj ne-rómami, diskriminácia, sociálna segregácia, napäté vzťahy so starostom.

V osade existujú tri sociálne vrstvy: bohatá vrstva, stredná – priemerná vrstva, a chudoba.

Porovnávanie chudoby sa deje v rámci osady s vyššou vrstvou. Situácia sa zmenila aj v miere solidarity, väčšina respondentov uviedla, že si ľudia pomáhajú menej ako v minulosti, „vtedy boli k sebe tolerantnejší.“ Dnes sa „každý zaoberá vlastným nešťastím.“

Práca

Iba príležitostné pomocné práce pre ne-rómov, prípadne nelegálne práce pre súkromné firmy.

Jedinou prirodzenou autoritou v osade je Rómka - učiteľka ZŠ, ktorá pochádza z osady, ale nežije v nej. V osade fungujú minimálne dvaja úžerníci, viacerí respondenti sa priznali, že si od nich požičiavajú (za 1000 Sk musia vrátiť 1400). Grécko-katolícky kňaz spomenul pani, ktorá si od úžerníkov požičala 10 tisíc korún, teraz jej dlh narástol na 23 tisíc a nemá ho z čoho splatiť. V minulosti úžera v takom rozsahu neexistovala, „kedysi sme si zarobili, dnes si musíme požičiavať, aby sme nejako prežili.“ V osade je jeden rómsky obchod, kde si môžu nakupovať na dlh. Vzťahy medzi Rómami fungujú len v rámci rodiny, mnoho z respondentov by za predpokladu, že by inde našli lepšie bývanie či prácu, z osady odišli. Len jedna respondentka uviedla, že by nechcela žiť mimo osady.

Diskriminácia:

S diskrimináciu zo strany miestnych ne-rómov sa stretávajú deti na ulici (deti po nich pokrikujú) – jeden respondent uviedol, že starší súrodenci chodia pre mladších až do školy. Ne-rómovia majú zákaz chodiť do krčmy, podľa farára je to nepísaný zákon „bielych“. Piaty respondent uviedli, že v minulosti, keď sa gádzovia opili, tak vznikali medzi nimi (gádzami a Rómami) potýčky. Jeden z respondentov uviedol, že má priateľov medzi gadžami, ale ani s nimi nechodí do krčmy. Podľa výchovnej poradkyne na špeciálnej škole, „je smutné, že sa nemôžu zúčastňovať na spoločenských aktivitách v obci, pretože si to bieli neprajú. Dvaja respondenti spomenuli príhodu z kostola, kde na Mikuláša dostali balíčky len ne-rómske deti a rómske nedostali nič, dokonca ich vyhodili z kostola. Podľa farára, balíčkov bolo oveľa menej ako detí, tak chcel dať len tým najmenším, ale všetci sa nahrnuli k nemu a toto rozhodnutie neakceptovali. Vtedy jedna Rómka začala kričať „Rómovia, poďte preč.“ Rómovia boli z tohoto incidentu pobúrení („už keď nás aj z kostola vyhánajú, tak čo má byť potom s nami?“)

Podľa farára sú ne-rómovia k Rómom odmeraní, niekedy odmeranosť prechádza do nenávisťi („Odmeranosť je dobrá, lebo Róm je taký, že ak mu dáte palec, vezme si hneď celú ruku.“) Podľa starostu sú vzťahy medzi Rómami a ne-rómami bez komplikácií, Rómovia sú podľa neho nekonfliktní, zatiaľ nekradnú (ale obáva sa budúcnosti).

Respondenti na starostu nadávali kvôli spôsobu rozdeľovania VPP, neochote investovať do osady obecné peniaze (chcú asfaltovú cestu, ktorá končí pri osade) a diskriminácii – jednej respondentke (učiteľke) nechcel na svadbu zapožičať sálu v kultúrnom dome, argumentoval tým, že keby požičal sálu im, musel by aj ostatným. Táto respondentka uviedla, že sa už necíti tak bezpečne ako v minulosti, hlavne kvôli množiacim sa problémom s Rómami, ktoré neustále spomínajú média. Chudobnejší obyvatelia osady sa cítia byť marginalizovaní („bohatí dostali VPP, my sme nedostali nič, bielym pomôžu,

keď majú problémy, nám nepomôže nikto“), v dedine sa nemajú na koho obrátiť.

Sociálna pracovníčka negatívne vníma fakt, že sa u Rómov vytráca tradícia, dochádza k strate autorít (“kedysi vajda zavelil a čo povedal to bolo sväté, dnes si robia čo chcú, ale je jasné, že im chýba niekto, kto by im pomáhal rozhodovať sa“), rozpadá sa u nich súdržnosť, dnes sa každý stará viac o seba, kedysi keď bola v dedine svadba, tak to bola udalosť. Dnes na dolnom konci nevedia čo sa robí na hornom, menej sa navštevujú, menej cestujú.

3/ Ďalší identifikovaný typ životnej stratégie je sprevádzaný nasledujúcimi znakmi: tradičná rodinná štruktúra a sociálna diferenciacia založená na rodinných klanoch, revitalizácia pozície vajdu, návrat k tradíciám, podnikateľský duch a klíma, aktívna práca starostu – prítomnosť aktívnych aj pasívnych životných stratégií (podľa typu rodiny)

Na vyriešenie nelegálnych stavieb starosta pred niekoľkými rokmi vypracoval Praktický manuál pre Rómov ako získať stavebné povolenie prípadne odkúpiť si pozemok, na ktorom stojí dom (zo štyroch podaných žiadostí je schválená iba jedna, z toho v troch sa vedie správne konanie).

Pasívne stratégie:

Niektoré rodiny sa zem nesnažia obrábať, lebo im nikto nechce dať pôdu a keby za ňu museli platiť, tak by sa im to neoplatilo. Na prenájom pôdy nemajú. Sú zo svojim osudom relatívne spokojní, neželajú si ani lepší dom, ani plyn a ani plynovod. Ale väčšie dávky a viac peňazí v hotovosti.

Aktívne stratégie:

Ako uviedol starosta, Rómovia v osade chovajú kravy, kury, kone, obrábajú pozemky, sú medzi nimi veľmi šikovní „negramotní automechanici“. Jedna rodina má veľký statok, za čo vďačí jednak faktu, že majiteľ pracuje od svojich 15-tich rokoch – začínal so svojim otcom na gazdovstve gádža, kde sa staral o

kone a nadobudol tam pozitívny vzťah ku gazdovaniu, v mladosti si stanovil jasný životný cieľ – mať sa lepšie a našiel na to aj vhodný prostriedok - prácu, napriek tomu, že doteraz je analfabet, si v 18-tich spravil zvéračský kurz (skúšky zložil ústne), nikdy nefajčil a nepil (aj domáce jablkové víno má len pre hostí) a napokon, keď pred 17-timi rokmi zrušili podnik, v ktorom robil zvérača, dokázali si z našetrených peňazí rozšíriť svoje gazdovstvo. Gazda s manželkou majú po 55 rokov, osem detí (6 dievčat z toho tri hluchonemé, a dvoch synov), 17 vnúčat, murovaný dom so stavebným povolením a na vlastnom pozemku s hospodárskymi budovami, okolo ktorých sú chodníky a odtokové kanále. V dome sú tri izby, kuchyňa a veranda, nový plynový šporák, nová kuchynská linka kúpená na splátky z katalógu, dva TV, dva nové mraziarenské boxy, v lete sa chystá pristaviť kúpeľňu. Na dvore má respondent dielňu so zvéračkou, dvomi motorovými pílamami, brúskou, nástrojmi na kovanie a vlastnoručne sa snaží poskladať si menší traktor (podľa respondenta, ktorý žije v Šarišskom Jastrabom, ale pochádza z Ľubotína, a ktorý gazdovi predal za sedem tisíc svoj žigulák práve na tento traktor, gazda už zložil viac takýchto traktorov, ktoré potom predal za cca. 20 tisíc). V maštali chovali býčka, jalovicu, dve ovce, pred Vianocami predali koňa a zabili dve kravy na mäso. Respondentka skonštatovala, že „máme všetko, nič nám nechýba, len to zdravie.“ Podľa gazdovej respondentky sa chudoba dotkla najviac mladých ľudí, ktorí sa chcú osamostatniť. Aj oni museli svojim dcéram finančne prispieť, pretože by to ináč nezvládli. Na druhej strane, niektoré rodiny z osady podľa nej dostávajú slušné peniaze, ale nevedia s nimi hospodáriť, rýchlo a bez rozmýšľania ich míňajú („vôbec neuvažujú, že keby šetrili, mohli by si kúpiť pozemok a postaviť lepšie bývanie ako sú tie ich drevené chatrče...“).

Práca

V 1996 sa začalo masové prepúšťanie v okolitých podnikoch, kedy boli ako prví prepustení Rómovia, v okolí obce fungovalo niekoľko podnikov, niektoré

zanikli, iné sa transformovali a znižovali stavy. Zvláštnosťou podľa starostu je, že Rómovia, ktorí prácu mali, podali výpoveď na základe vplyvu iných ľudí z osady. Všetci respondenti boli nezamestnaní, respondentka, ktorú prepustili v r. 1995 z podniku kvôli prezamestnanosti, tento fakt nebrala ako rasový motív, lebo „prepustili omnoho viac bielych“.

Podľa starostu je záujem o VPP vysoký, problémom bolo zamestnať všetkých uchádzačov, chcú obnoviť VPP aj tento rok s možnosťou zvýšenia počtu pracovných miest.

Sezónne práce – Rómovia pracujú u gádžov v lete pri statku, poľnohospodárske práce, v zime pracujú s uhlím a drevom, pred vykonaním práce sa dohodnú na finančnom alebo materiálnom ohodnotení.

V súčasnosti v obci funguje niekoľko malých podnikateľov, JRD zaniklo, jediným zdrojom príjmov sú dávky soc. pomoci, výpomoc u miestnych ne-rómov a VPP a príležitostné brigády z podnetu OÚ – čistenie obce, potoka, atď. Podľa starostu si niektorí Rómovia šetria peniaze v banke „aj keď niektorí len po dvesto korún“, z ktorých kupujú kvádre na stavbu nových domov, sú veľmi pracovití.

V roku 1985 nastalo v obci obdobie značnej migrácie do ČR (Ostrava), odišlo veľa ako rómskych tak aj ne-rómskych rodín. Jeden respondent z osady uviedol, že po revolúcii sa veľký počet Rómov začal sťahovať do Čiech, najmä na severozápad. Spôsobil to jeden človek, ktorý odišiel, neskôr napísal, že sa tam má dobre a odišli aj ostatní („boli sme hlúpe, môj otec nechcel ísť, nerozmýšľal... potom to aj oľutoval, ale už bolo neskoro, už sme nemali peniaze“).

Participácia

Vzťahy s ne-rómami sú podľa starostu bezkonfliktné, Rómovia v osade sú prispôsobiví, vstup do obidvoch krčiem a iných inštitúcií je bez znakov diskriminácie. Respondenti opakovane uvádzali problémy s mladými gádžami

(16-17-roční), ktorí ich z krčmy vyhadzujú a snažia sa vyprovokovať bitku („dnešná mládež je iná ako niekedy – vtedy sme nemali problémy“). Jeden respondent ich označil za skinheadov a uviedol, že aj v škole malí gadžovia vyrývajú. Rovnako v autobuse si mladí radšej k Rómom nesadnú.

V osemdesiatych rokoch chodievali ženy z dediny do osady učiť Rómky variť, šiť a starať sa o domácnosť. Iniciátorom tejto činnosti bolo Národné osvetové stredisko a samotný záujem ne-rómiok. Domácnosti Rómov boli udržiavané a niekedy čistejšie ako u ne-rómov. V súčasnosti sa takéto tendencie v obci nevyskytujú, už nie je ochota zo strany ne-rómov.

Vzťahy so susednými dedinami a Rómami z okolitých osád nie sú konfliktné, ale pri návšteve cudzieho Róma v dedine, pokiaľ robí výtržnosti, sú samotní Rómovia iniciátormi sťažností u starostu a na polícii. Sám starosta tvrdí, že ich Rómovia sú pokojnejší a menej výbušní ako tí z okolitých obcí, o čom svedčí aj rozdielnosť privydatých a prižených Rómov. Tým trvá „až desať rokov, pokiaľ sa **nám** prispôbia“.

Rómski poslanci v obecnom zastupiteľstve nie sú, ale v roku 1999 boli oficiálne voľby vajdu – princíp komunálnych volieb. Rómovia navrhli kandidátov, z ktorých obec vybrala troch a potom pomocou hlasovacích lístkov prebehli voľby. Volebná komisia pozostávala pol na pol z Rómov a ne-rómov. Takto bol zvolený prvý oficiálny vajda obce, čím sa starosta snaží zabezpečiť kontakt s osadou cez osobu, ktorú si sami zvolili. V minulosti pôsobil na NV člen za národnostnú menšinu, ktorý bol aj samozvaným, ale Rómami neakceptovaným vajdom. V roku 2001 sa plánuje zostavenie vajdovskej rady (traja členovia volení na 4 roky v priamych voľbách).

Ako uviedla riaditeľka MŠ „vzťahy medzi samotnými Rómami nie sú ako kedysi, keď Róm za Róma krk položil.“ „Smutné je, že medzi Rómami sa vytvárajú tábory, závidia si. Rozbroje sú skôr medzi Rómami samotnými ako medzi Rómami a bielymi.“ „Keď sa mi stalo, že Rómovia nechceli dať svoje dieťa do MŠ kvôli vzájomnému nepriateľstvu, navrhla som im, nech si naťahajú

ostnaté drôty medzi domy, najprv sa všetci smiali, ale potom si uvedomili bezvýznamnosť svojho konania a bolo po probléme.“ Osada sa delí podľa príslušnosti k štyrom veľkým rodinám, medzi rodinami sú nie sú príliš dobré vzťahy. Vajda povedal, že si navzájom kradnú, jedna rodina vyvoláva stále bitky, nedržia spolu, nevedia sa zjednotiť, lebo si závidia. Jeho oteckovi ukradli v noci nejaký stavebný materiál. Polícii to nenahlásil, lebo „by aj tak nič nevyriešila“.

Jedna respondentka uviedla, že mladí chodia kradnúť do dediny, hlavne med a hliník. Dvaja boli za to už odsúdení. Iní uviedli, že z osady už bolo 10 chlapov súdne trestaných a boli vo výkone trestu za krádeže a bitky.

Momentálne sa pre osadu žiadne samostatné projekty nepripravujú, pretože je súčasťou obce a v príprave je prestavba hraničného prechodu s PL a nový územný plán, ktorý zabezpečí zmenu osady – bývanie (výstavba murovaných domov, plyn, voda).

Vierovyznanie väčšiny miestnych Rómov je rímsko – katolícke, ďalej grécko-katolíci a pravoslávne. Farár, ktorý tu pôsobí 6 rokov povedal, že „u nich nejde o vieru, je to povera“. Do kostola chodí sedem dospelých a niekoľko detí. Jediná činnosť, ktorú vykonáva s cieľom integrácie miestnych Rómov do spoločnosti, je náboženská výchova v miestnej škole – cez dve mníšky – ktorá je tiež oddelená pre rómske deti s cieľom špecificky sa venovať rómskym deťom, nakoľko si to ich myslenie a schopnosti vyžadujú, nepoužívajú pri tom žiadne špeciálne pomôcky ako je napríklad rómska biblia. Krst, prvé sväté prijímanie, svadby a pohreby odbavuje kňaz len vtedy, ak Rómovia spĺňajú podmienku viery – pravidiel, ktoré určuje arcibiskup. A potom nie je neobvyklé, že deti ostávajú nepokrstené, sobáše sú v kostole odrieknuté a pohreby sa musia zaobísť bez účasti kňaza alebo Rómovia vyhľadajú zástupcov inej cirkvi („Rómovia si musia uvedomiť, že farský úrad nie je úradom pohrebným“).

Farár navštevuje osadu zriedka, ich prístup k viere je povrchný, každé oddanie sa Bohu je síce intenzívne, ale príliš krátkodobé, a tiež len v krízových situáciách života.

4/ Pasivita a apatia: homogénna sociálna štruktúra založená na rodinných väzbách s výlučnou pozíciou vajdu, hovorca, reprezentanta, absencia pozitívneho vzoru aktívnych životných stratégií. Negatívne vzťahy s vajdom, so starostom, ne-rómami, - sociálna vylúčenosť. Pasívne životné stratégie smerujúce len k prežitiu.

Najväčšiu mieru aktivity vykazuje vajda, ktorý je zároveň aj úžerník. Podľa vlastných slov ako i slov jedného respondenta požičiava peniaze za 30 %-ný úrok („ja som ešte dobrý, lebo im požičiavam len na 30 %-ný úrok“). Podľa neho úžera pred nezamestnanosťou neexistovala. Vajda vlastní auto a mobil. Za jeden hovor berie 50 Sk a odvoz ľudí na pohotovosť či do nemocnice vykonáva rovnako za úplatu. Vlastní chladničku, mrazničku a vysávač. Uviedol, že mu dom pred 30-timi rokmi postavili ne-rómovia, ktorým za to zaplatil. V prípade potreby mu opravujú dom. Všetky jeho aktivity smerujú len k zarobeniu peňazí bez vynaloženia nejakej veľkej fyzickej námahy (nič nepestuje, nič nechová – „mám známeho mäsiara, od neho kúpim lacnejšie mäso, ja mu niečo dám, on zase mne, služba za službu“, nepredáva ani huby ani ovocia – „kto by to chodil zbierať, nie som šalený, keď idem na huby, tak len pre seba“, ku gádzom pracovať nechodí). Vajda má mladšieho brata, ktorý mu robí zástupcu, rovnako vlastní motorové vozidlo. Ostatní respondenti nejavili žiadne výrazné známky aktivity s cieľom zmeniť svoju životnú situáciu. Všetko smerovalo len k tomu, aby prežili.

Sťažnosti sa týkali nedostatku pozemkov a neochote starostu odpredávať im pozemky. A cesty v osade, ktorá býva počas dažďa zablatená. Podľa vajdu

starosta argumentuje tým, že nemajú stavebné pozemky a preto im nemôže postaviť cestu.

Chlapi (s výnimkou vajdu) pracujú príležitostne u miestnych ne-rómov (jeden respondent dostáva výslužku – ošatenie, potraviny, ďalší dostáva 200 Sk/deň, ak ide o ťažšiu prácu – betónovanie, tak aj 400 Sk/deň).

Vajda na otázku či si hľadá aktívne prácu odpovedal, že sa mu to neoplatí („Róm musí byť šikovný, aby sa uživil“). Nemá záujem pracovať mimo okres, lebo živobytie mimo domova je finančne náročnejšie ako doma pri poberaní sociálnych dávok. Na jednej strane tvrdil, že so žiadnou formou diskriminácie sa osobne nestretol, na strane druhej povedal, že „Rómovi prácu nikto nedá“. Vajdov zástupca by chcel v budúcnosti podnikat' so šatstvom a potravinami, chýba mu však kapitál, tovar na predaj by mal zabezpečený od známeho. Rovnako vajda uviedol, že mal záujem založiť si živnosť, chcel podnikat' s TV a nábytkom, nakupovať ho lacno v ČR a potom ho predávať Rómom za polovičnú cenu ako v obchode. Povedal, že kapitál na rozbehnutie podnikania má. Ďalšia alternatíva bolo podnikanie s potravinami alebo zamestnať Rómov a zaviesť plyn a kanalizáciu do osady, všetky návrhy mu zamietli (pravdepodobne starosta).

Organizácie

Podľa starostu sa Rómovia na VPP prihlásili „len preto, lebo ich konečne niekto pritlačil a znížil im dávky, nemyslíte si, že keby im dávky nechali rovnako vysoké, že by išli robiť, keď boli v '95 VPP, nik nechcel robiť, hovorili načo pôjdem, keď nemusím a teraz sa idú potrať, aby sa vrátili naspäť do objektívnych dôvodov a mali 100% sociálne dávky.“ Podľa starostu, tých, ktorých zamestnal, do práce chodili a problém s disciplínou nebol.

Starosta miestnych Rómov charakterizoval nasledovne: „Nechce sa im pracovať, sú neporiadni, nevedia sa o seba postarať, chodia špinaví a myslia si, že sa vždy

o nich musí niekto starať, oni majú svoj zafixovaný systém a nikto s nimi nepohne.“

Podľa starostu kradnú Rómovia z lesa drevo, ktoré následne predávajú ne-rómom v obci, kradnú aj zemiaky z družstva a ovocie zo záhrad. Viackrát už volali na nich policajnú hliadku, ale Rómom sa vždy podarilo utiecť. Grécko-katolícky farár má skúsenosť, že mu z domu, keď prišli k nemu na návštevu, ukradli sošku a hodiny. Ďalej uviedol, že „naši Rómovia sú takí, keď nemajú čo jesť, tak kradnú.“

V obci pôsobí grécko-katolícky farár, ktorý povedal, že do kostola chodia len kvôli poverčivosti. Farár krstí deti aj zo susedných obcí, kde ich krstiť nechcú, pretože nespĺňajú podmienky krstu (slobodné mamičky, nezosobášený pár). Podľa farára však deti za to nemôžu. Podľa jeho slov sa od začiatku (prišli pred piatimi rokmi) snažili priviesť ich k viere, ale nepodarilo sa im to. Výnimkou bol jeden chlapec, ktorý od malička chodil do kostola, pripravoval sa na I. sv. prijímanie, chcel byť kňazom. Dostal však leukémiu a zomrel. Farár so ženou si myslia, že im v osade chýba autorita, ktorá by ich naučila hospodáriť s peniazmi, obrábať si políčka, vysvetliť im dôležitosť vzdelania.

V.2. Životné stratégie úspešných

V.2.1. Reprezentácia záujmov Rómov o Rómoch a životných stratégiách

Záver z FOCUS skupiny (2.3.2001), uskutočnenej v Bratislave (realizovanej agentúrou Markant). Zloženie skupiny: predsedovia, podpredsedovia, hovorcovia rómskych politických strán, hnutí, občianskych združení a podnikatelia. (10 členov skupiny)

Lokality: Lučenec, Štúrovo, Rimavská Sobota, Dunajská streda, a strany a združenia z celoslovenskou pôsobnosťou, vrátane spojeného politického združenia 17 politických strán a 38 občianskych združení.

V tejto spoločnosti je množstvo problémov, ale ktoré z nich na Slovensku považujete za najväznejšie?

Nezamestnanosť.

Netolerancia.

Bezprávie.

Vzdelanie Rómov.

Diskriminácia, v širšom zmysle.

Transformácia - prechod jednej spoločnosti k druhej, z plánovaného na trhové hospodárstvo. Prechod formácií. S tým všetko súvisí. Ekonomická neschopnosť.

Málo funkčná občianska spoločnosť. Nízke právne vedomie.

Demokracia.

Imidž, kultúra a tradícia Rómov.

Hlavný problém je v nepripravenosti na zmenu.

Príčiny nepripravenosti na zmenu:

1. Vzdelanie

„Vzdelanosť patrí do tých fenoménov, ktoré ovplyvňujú určité väzby, ktoré sú s ňou späté. Ale som hlboko presvedčený, že sú niektoré profesie, na ktoré nemusíme mať Harvard alebo Oxford. Ulice mohli zametať nezamestnaní sto rokov, tak na to nepotrebnú univerzitu. Sú tu aj iné faktory, na ktoré sme neboli pripravení - na ten trhový mechanizmus adekvátne, ako štát. A jednoducho celý tento proces trval dlho a potom nastúpili tieto neduhy a na toto doplatili hlavne Rómovia, lebo oni na to neboli vôbec pripravení.“

„Ja to vyjadřím jedným slovom. Tam je to skoro všetko zhrnuté, to znamená každá spoločnosť má nejaký systém. A ja to nazvem jednoznačne, že tu nie je vytvorený žiadny systém. Od roku 1989 tu stále nie je systém, to znamená

nesystematické riešenie. A tam spadá všetko, či je to zamestnanie, či je to vzdelanie.“

2. Historický handicap – nevlastnenie výrobných prostriedkov

„Vzdelanosť. V štáte platí ústava štátu, v ústave je zakotvená aj menšina a menšinové vzdelanie. Podľa môjho názoru všetko ohľadom situácie v akej sa Rómovia nachádzajú, je len následok. Príčina tejto situácie je historický handicap, nie sociálny, ktorý je povinný štát a Európa riešiť a to formou satisfakcie. Ktorá má viesť Róma a postaviť ho do pozície vlastníka pôdy, na ktorej stojí dom. A všetko sa odvíja od toho, že Rómovia sú bezbranní, nikdy, za celú svoju históriu, neboli sebestační. Kde by mohol byť sebestačný v produkcii základných tovarov, aby mohol mať určitý kapitál. Lebo vždy ponúkali len služby, či už v novoveku, feudalizme alebo v súčasnosti. Ešte jednu základnú filozofiu by som povedal. Európania ako takí, my sme tiež Európania ale oproti slovenským, germánskym, ugrofínskym národom, ktorí sa líšia rečou, líšia sa aj farbou pleti, ale Rómovia sú z nich všetkých najtmavší. Radíme sa k indickým. Lebo Slovák Róm ide na ulicu a môže byť napadnutý. Od dávnych čias si tu každé pokolenie vyťalo svoj priestor. Rómovia si ten životný priestor nevyťali, nevyvraždili nikoho, aby na ich území zakladali štátnosť a všetky základné veci okolo toho. Rómovia sa mohli usadiť len na najhoršej pôde, ku ktorej nebol vydaný žiadny list na vlastníctvo. A štátnu dávku na bývanie, ja som sociálny pracovník, môže dostať len taký človek, ktorý je vlastník, podnájomník alebo nájomca toho domu, ktorý obýva a tej pôdy na ktorej stojí dom. A ten Róm, ktorý tam býva tristo rokov a má trvalý pobyt napísaný v nejakom kolaudovanom dome, nemá na tieto príspevky nárok. To ako by mi povedali, - ty nemôžeš poberať rodinné prídavky, lebo máš kravatu nakrivo. Títo Rómovia čestne prehlásili, že nič nevlastnia a očakávajú od spoločnosti navrátenie. Potom

sa nedivím, že hľadajú v zahraničí pomoc. A potom keď vaši, majoritní predkovia išli kedysi do cudziny hľadať zamestnanie, nikto ich neodsúdil.“

3. Správanie sa Rómov

„Správanie sa Rómov pod tlakom strachu. Spoločnosť musí vytvoriť prostredie, ktoré vychováva. Čiže, ak platil zákon, mal platiť na každého. Ak zákon hovoril, že rozvíjal v minulosti harmonicky každú osobnosť, v období socializmu, prečo nerozvil aj Róma. To sú zaujímavé veci, pre ktoré v spoločnosti neplatí rovnako zákon.“

„Ono je to také, že títo ľudia sa stále niečoho báli, že príde nejaký kmeň a vyhodí ich a tento strach v nich ostal. Keď niekto povie, že som cigán, automaticky vo mne evokuje niečo zlé, musím si dávať pozor, aby sa nestalo niečo mne alebo mojej rodine. Nevie, či ste ma dobre pochopili.“

„Ja budem hovoriť trochu tak, že sa to nemusí páčiť, ale za určité veci si môžeme sami Rómovia. To si povedzme na rovinu a úprimne.“

4. Roztrieštenosť Rómov

„Treba si povedať, že sú tu aj vlastné určité príčiny, pretože Rómovia sú silná národnosť, ale bola založená na rodovom vlastníctve a to pretrváva doteraz. Ja to nazvem otvorene, doteraz nemala zjednocujúci činiteľ, preto boli vždy v pozadí.“

5. Segregácia Rómov

„Róm na periférii dediny môže poskytnúť len určité služby. Nemá možnosť komunikácie, mať vzťahy, zakladať rodinu. Má možnosť len v rámci tej malej komunity zakladať rodinné zväzky. A to nie preto, lebo je taký, ale preto, lebo to

spravila z neho spoločnosť, nútili ho, aby bol taký. Za to žiadame satisfakciu, nielen od Slovenska ale aj od celej Európy. Treba riešiť príčiny a nie následky. Zatiaľ sa tu stále riešia len následky.“

„Ja som bol doteraz občanom s maďarskou národnosťou. Chodil som do maďarskej školy a došiel som na to, že najväčší handicap mali rómski Maďari. S nimi sme prišli a s nimi sme žili. Oni nás dirigovali a my sme robili, a to zdedili od nich Slováci. Robili z nás, dovoľm si povedať, otrokov. V roku 1941 – 1943, čo Hitler robil koncentračné tábory, tak tie sa dajú porovnať s takou rómskou osadou. Len jediný rozdiel je v tom, že Hitler to vtedy oplotil drôti. Osady drôty nemajú, ale ľudia tam žijú v rovnakom prostredí.“

„Prvá kategória je slovensky hovoriaci Róm, ako my hovoríme "serviko Róm" a druhá kategória je maďarsky hovoriaci Róm "ungriko Róm". Tu sú komunikačné problémy, to je z titulu, že napríklad v Komárne; pracoval som tam na V.P.P., kde som zamestnal skoro dvesto Rómov, tak že tri mesiace som mal dosť času na to, aby som sa s týmito ľuďmi zoznámil a aby sme si dôverovali; medzi sebou si hovoríme, že to je "ungriko", ten je "serviko", to je "olachiko" a tak ďalej. Oni neovládajú maďarský jazyk. Hovoria ním veľmi čiastočne, chybne. Ohodnotiť ich ako hovoria po slovensky, by som sa ani nepokúšal. Môžem konštatovať, že nevedia po slovensky. Po rómsky hovoria v dialektoch. Teraz z mojej pozície to neviem presne ohodnotiť, ale môžem povedať, že hovoria veľmi dobre po rómsky, ale to stačí, len keď chcú byť spolu, ale nestačí, keď oni chcú byť v kontakte so samosprávou alebo štátnou správou, tak ja vždy stále tvrdím, že pre nás Rómov je vzdelanie dôležité. Ale ho nemáme.“

„Skúsme sa zamyslieť, prečo tomu tak je. Keď sa ja nemám od koho učiť, tak potom som na takej úrovni ako moje okolie. A teraz som hovoril zámerne o tom,

že by sa ten Róm mal zamyslieť sám nad sebou a my by sme mu mali pomôcť. Nemyslím, že politické strany a združenia si plnia svoje povinnosti, nechodia do tých chatrčí a osád, teraz sa to konečne začína meniť. Je to lepšie. Ale ten Róm by si mal rozmyslieť, čo som, kto chcem byť, kto mi pomôže. Keď mu nepomôžeme na východnom Slovensku my alebo občianske združenia, tak pomoc on tam nedosiahne. A určité nadácie, nie všetky, ozaj dobre robia.“

6. Absencia participácie na moci, nepodieľanie sa na správe vecí verejných

„My sme Rómovia, a nikdy sme nemali právo, nemali sme ministrov. A my sme sa nenaučili vládnuť.

„Nikdy sme neboli zjednotení.“

„Je to roztrúsené, a toto je dnes handicap. My musíme vybudovať celú hierarchiu: budú bohatí, vzdelaní Rómovia, a budú aj tí, čo sú dole. A tou psou povinnosťou, teda tých inteligentných a bohatších ľudí, je viesť ten národ. A toto je najdôležitejšie, že dnes tí najschopnejší ľudia idú viesť svoj národ.“

7. Dedičstvo komunizmu

„Po roku 1948 tu nastúpila silná socializácia. Rómom sa ten socializmus veľmi páčil, pretože ich z tých chatrčí, z obcí, z tých periférií umelo presťahovali do obcí a miest, ale žiadna majoritná spoločnosť ich na tú zmenu nepripravila, nikto im nepovedal, že do bytu si nemôžeš zobrať koňa a podobne. Neblaho to zapôsobilo na našich, rómskych chleboдарcov, či už štát, vo feudálnej, kapitalistickej alebo socialistickej forme a odrazu sme my boli trňom v oku. A títo Rómovia zostali trňom v oku majoritnej spoločnosti. Lebo majoritná spoločnosť Rómov pozná len vtedy, keď jej to vyhovuje a to je pred voľbami päť minút, úderom dvanástej hodiny Rómov nepozná. Rómovia, ktorí boli naučení, viesť sa za ručičku päťdesiat rokov komunistami, ktorí aj zabudli na svoju genézu, históriu, odkiaľ prišli, zabudli sme na svoj jazyk, zabudli sme na

to ako sa v slovenskom jazyku hovorí "zabudla krava, že aj tel'at'om bola". Vyšli a vyštudovali aj takzvaní rómski intelektuáli za tých päťdesiat rokov, síce majorita to nerada počuje, že my máme intelektuálov. Vy máte len inteligenciu. Ale verte my máme aj intelektuálov, ale tí intelektuáli sa niekde zašili, zobrali si ne-rómky a stratili vlastnú identitu. Oni až dodnes sa schovávajú pod sukne svojich ne-rómskych manželiek a čakajú, kým niekto príde a pomôže tento proces Rómov vykopať a dostať ho na svetlo aj s tým bahnom a špinou, čo tu komunisti napáchali. To bola genocída Rómov, za ktorú sa ešte nikto neospravedlnil. Lebo tak, ako to bolo páchané na židovskom národe, tak druhý mal byť rómsky vyplienený. A satisfakcia nebola. My veríme a kladieme zreteľ na to, že má byť väčšia vzdelanostná úroveň. Ale odpoviem otázkou. Prečo spoločnosť v súčasnej dobe nevie zamestnať ani tých vzdelaných Rómov, inžinierov, doktorov. Aj v Amerike majú asociálov, aj inde vo svete, ale verte, Slovensko má najmúdrejších a najvzdelanejších Rómov na svete. Či sa to už niekomu páči alebo nepáči, a predstavitelia slovenského národa, ako my hovoríme gádzovia si toto nevedia vážiť. Nevedia si to ctiť a najradšej by nás vychovávali v osobitných školách. Keď požadujeme vlastné rómske školy, tak oni sa nás asi boja. Boja sa aj toho, že sa chvalabohu rodia deti tak, ako sa rodia. A tu kresťania, lebo každý, aj SNS, sa drží kresťanských hodnôt, ale zároveň si odporujú, pretože Rómovia sa množia tak a tak a dávajú tomu také amorálne prívlastky, a oni si myslia, že my to nepočujeme, alebo že tomu nerozumieme. Verte, rozumieme týmto pojmom, máme aj dojmy, niekedy skazené ale aj srdcervúce, ale sme presvedčení, že niektorí ľudia z nich, niektorí sú aj tu, že sú tí, ktorí chcú túto obrodu, pretože obroda Rómov musí byť, rómska spoločnosť, nazvime ju rómskym národom, sa musí postaviť na novú hrudu.“

„Fakt je pravdou, že tu práve rómska inteligencia, je z obdobia komunizmu, a oni sa nehlásili k tomu, že ja som rómsky doktor a tak ďalej. Toto chceme dnes dosiahnuť, aby sa ten Róm za svoj pôvod nehanbil. Opäť poviem konkrétny

príklad, u nás na juhu, keď budeme robiť sčítavanie, že zo 150 Rómov v dedine ale k rómskej národnosti sa prihlási len jeden. A tu je ten dôsledok, že je to chyba v systéme. A my chceme aby sa Róm v spoločnosti nehanbil za to kto je, ale aby aj on niečo pre túto spoločnosť priniesol.“

Prečo sa Rómovia boja priznať, že sú Rómovia?

„Keby nebolo holocaustu, nebolo prenasledovaní, tak sa dnes volám „K“, nevolám sa „R“. Vďaka, že som mal takých múdrych dedov a rodičov, že uplatili richtára v dedine, aby nám zmenili mená, museli sme utekať, boli sme prenasledovaní. A ešte k tomu holocaustu, polovička rodiny z otcovej strany bola vyvraždená. To ide s nami. Ešte som zabudol povedať, že za bývalého režimu, boli Rómovia označovaní písmenom "C", na každých dverách bolo "C". A ja sa vás opýtam. Na čo sa ja k tomu budem hlásiť, keď viem, že budem prenasledovaný. A dokonca, ja vám poviem niečo iné. V Petržalke na sídlisku dole v bráne sú zvončeky. Kto bol Róm mal hnedý zvonček, ostatné boli strieborné. Napríklad na mojom byte to bolo tak. U otca u mamy to isté.“

„Všetci Rómovia mali tmavohnedé zvončeky.“

Úloha rómskych politických strán a ich problémy

1. Konflikty politických záujmov:

„Unesie to majoritná spoločnosť, keď sa budeme chcieť integrovať? Ste na to pripravení? Nemáte z toho strach? Ja vám to poviem. O tom sčítaní ľudu ste hovorili. Som zaregistroval, ako hovorca, že Pál Csáky (podpredseda vlády SR), má nejaké výhrady voči nejakému Rómovi, čo je v našej partii. Je to slušný Róm, vysoko postavený, je to podnikateľ, ale tu nejde o to, že nejakým spôsobom nadobudol majetok, tu ide o to, ako rozbiť toto rómske hnutie, lebo sme jednotní. Lebo ide sčítanie ľudu, pôjdu komunálne voľby, potom parlamentné. Strana maďarskej koalície nechce aby sme sa zjednotili, jednoznačne to chce polarizovať, má tam najatých nejakých ľudí aj u nás,

takzvaných rómskych špiónov. A medzi najväčších asi patrí, netvrdím zradca, ale náš splnomocnenec vlády. To je naša najväčšia prekážka. Pre nás pre Rómov. A teraz k tomu sčítaniu Rómov, aj iné strany majú záujem na tom, aby sme sa prihlásili k tomu, čo sme. Ja to mám spočítané, keby sa prihlásilo osemdesiat percent Rómov z juhu, z južnej časti Slovenska k svojej národnosti, tak štyridsať percent Maďarov sa niekde stratí. Jednoducho zmiznú z povrchu zemskeho. Ide o balík peňazí, ide o politiku, ide o ďalších desať rokov vývoja.“

2. Dištanc vlády a iných politických strán – latentná diskriminácia

„Všimnite si politické strany ne-rómske. Majú v riadiacich funkciách aspoň jedného Róma? Oni sa za nás hanbia. Podpisujú s Rómami dohody o politickej spolupráci pred voľbami po voľbách, ale že by si s nimi sadli pred kamery do televízie a povedali, toto je môj partner, tak to nie. Oni sa za nás hanbia a asi by ich to aj poškodilo. Lebo si dovoľujem tvrdiť, že osemdesiat percent majoritnej spoločnosti má nejakú alergiu voči Rómom a oni nechcú riskovať preferencie, a to je jedno, či je to Maďar alebo hocaká strana. Je to latentná diskriminácia. To je to najhoršie, čo sa môže stať. A tá tu bohužiaľ je, či už v štátnej správe, alebo samospráve, vo vláde, v parlamente, na súde.“

3. O Rómoch rozhodujú ne-rómovia

„Vieme, že organizácie, čo existujú v zahraničí, nám sem prinášajú peniaze. A teraz nadácie, česť výnimkám, si vytvorili rómsky program a potom oni pozývajú pánov, ktorí dávajú peniaze na rómske projekty a potom my musíme ako Rómovia súťažiť v tom smere, či tá a tá organizácia vôbec ten projekt získa, alebo ten projekt nezíska a opäť o tomto rozhodujú ne-rómovia.“

„V štáte, kde vládne korupcia a klientelizmus, lobizmus sa nedodržiavajú zákony. Vláda rozkradla celé Slovensko, rozdeľujú sa financie, obohacuje sa kadekto na „rómskych“ projektoch a všetko je zariadené tak, aby Rómovia nemali prehľad.“

4. Neexistencia rómskych inštitúcií

„Zatiaľ my, Rómovia nemáme vytvorené inštitúcie. Napríklad existuje tretí rómsky mimovládny sektor, nazýva sa aj tretí sektor. Vieme, že prečo Slováci potrebovali vytvoriť Maticu, boli veľmi utláčaní. Vieme všetci, čo znamenali pre slovenský národ štúrovci. Napríklad, zatiaľ my Rómovia, povedzme, že máme štúrovcov ale musíme mať nie aktivistov, to je už prekonané, ale buditeľov rómskeho národa. Toto nám chýba, ale akonáhle nebudeme mať vytvorené inštitúcie, ako my budeme na Rómov vplývať s osvetou. Pretože Slováci to vedia robiť, Maďari to vedia robiť a lepšie ako Slováci a pritom my ako Rómovia máme zaevidované stodvadsaťštyri alebo stotridsaťštyri mimovládnych organizácií, združení. Z toho my potrebujeme vytvoriť tretí sektor.“

„Ako donútiť, aby majoritná spoločnosť pochopila, prečo Rómovia potrebujú vytvoriť si inštitúcie, že nie sme etnikum, ale rómska menšina.“

„My sme rómska národnosť. Ale nech nám tá spoločnosť dovolí vytvoriť si svoje inštitúcie, lebo tak ako maďarská menšina má svoje inštitúcie, vzdelanie, školy, tak my bez tohto budeme stále rozprávať o tom, ako pán splnomocnenec rozpráva, že dostal opäť tridsať miliónov na rómske projekty a my sme sa dozvedeli, že štyristošesťdesiat projektov malo okolo pätnásteho februára posúdiť. Oni si to vyselektovali, bolo tam päťdesiat projektov a z toho vybrali dvadsaťdva projektov. Možno, že som sa v tomto smere trochu pomýlil, ale je to tak. A prioritou je opäť infraštruktúra. Pre nich to nie je nič iné ako opraviť strechu, rúry, však nič iné sme doposiaľ nepočuli, len opravovať niečo pre Rómov.“

Priorita je urýchliť historický proces vývoja rómskej národnosti prostredníctvom budovania základných inštitúcií vlastnej identity.

„Existuje veda romológia, romistika. Takže, keď je romológia, tak to znamená, že my vieme presne, čo je to lingvistika, etnografia, tradícia pre Rómov, vieme, čo je rómska súčasná literatúra. Vidíte, v Maďarsku tvrdia, že tam sú najvzdelanejší Rómovia. Nezakladá sa to na pravde. Keď my na Slovensku máme katedru rómskej kultúry, máme my ešte na Slovensku o čom rozprávať? Ale ešte nám chýbajú tie inštitúcie, stredné školy, stredné odborné školy, to hlavne. A potom by som si dal klobúk dole. Lebo potom sme schopní na všetko, ale verte mi, že keby majorita zbúrala tieto predsudky, čo má voči nám, česť výnimkám, lebo my to nerozprávame všeobecne.“

Priority rómskych politických strán po nástupe do parlamentu:

- Napraviť vzťah Rómov a majoritnej spoločnosti.

„Musí obsahovať vysvetľovaciu časť, áno sme tu, nie nemôže to byť inak, my sme vlastne odsúdení na to, aby sme tu žili. Teraz vy pochopíte nás, my vás musíme tiež. Čiže to sú aj prvky tolerancie.“

- Pomôcť ľuďom ktorí chcú, aby mohli napredovať.

„Tým, ktorí sa nemôžu dostať ku zdrojom, vzdelaniu, pretože sú tu určité predsudky alebo určité bariéry, ktoré musíme my, keď budeme hore, zbúrať.“

- Rómske národnostné školstvo, vzdelanie.

- Vytvoriť vzťah k územi, majetku, k vlastníctvu.

„Prevod vlastníctva pôdy neznámych vlastníkov na samosprávu. Za jednu korunu, keď treba, odovzdať Rómovi. Vymeriavať byty, ktoré by mal dostať do osobného vlastníctva. Ale nie zadarmo.“

- Naučiť Rómov pestovať, farmárčiť

- Odstrániť hlad, zastaviť sociálno-ekonomický prepád

- Zvýšiť zamestnanosť

- Systém kontroly na kontrolovanie rovnakého uplatňovania zákona

Nástroje presadenia sa rómskych politických strán:

Zjednotenie sa (tento krok sa uskutočnil, vytvorila sa Dohoda), reprezentácia Rómov prijímaná na najvyššej úrovni, využívanie foriem politického boja od vyjednávania až po nátlakové akcie.

Kontrola nad finančnými zdrojmi a možnosťami zamestnania sa:

„Bývalí komunisti sa dnes pretransformovali na veľkých demokratov, ktorí opäť "parazitujú" na rómskom probléme. Všetky finančné toky, či idú zo zahraničných zdrojov, ba dokonca ešte aj z tých peňazí, ktoré štát vyčlení na našu povedzme kultúru, sú peniaze na výstavbu domov, ktoré dostáva pán splnomocnenec vlády. My sa tomu divíme, pretože to by mali byť vyslovene peniaze na našu kultúru. Štát by mal z každej kapitoly ministerstva hospodárstva vyčleniť peniaze na rozvoj, na výstavbu rodinných domov, na to, čo nečiní. A ja sa pýtam, kto opäť profituje z našich finančných prostriedkov, z Phare, a tak ďalej. Ani omrvinka sa k Rómom nedostane. Totiž, o čom je rómsky problém v reálnom živote v súčasnej dobe. Je to o nezamestnanosti, bohužiaľ. Sedemdesiat – osemdesiat percent vecí sociálneho odboru sa týka Rómov. Prejdite na krajské úrady celé. Koľko Rómov pracuje na odbore sociálnych vecí. Prejdime si okresné úrady, všade je to sedemdesiat, osemdesiat percent práca pre Róma. Nikde nenájdete zamestnanca Róma, a každý vraví ako nám chce pomôcť. Rómsky problém chcú riešiť ne-rómovia, ktorí sa štítia, hanbia a boja ísť na tie miesta, aby sa zblízka pozreli na ten problém, aby komunikovali s našimi Rómami, asociálmi. Pretože oni majú dištanc, keby s nimi mali hovoriť, tak len cez vzduchotesné, alebo vodotesné sklo.“

Diskriminácia na trhu práce:

„Môj názor je taký, áno, sú možno niektoré okresy, kde nemajú vzdelaných ľudí. Ale nehovorme o tom "unblock", pretože vláda deklaruje "unblock", že nie sú takí ľudia. Ale keď my predostrieme, že my máme maturantov, prečo

maturant Róm musí robiť ešte nejakú postgraduálnu skúšku na to a na to, keď ne-róm je na to dobrý a Róm s tou istou školou, v tej istej triede sedíme v jednej lavici. Ako je možné, že on je na to dobrý a ja nie som, lebo ja som Róm. Tu je veľmi veľká disproporcja. Ten zákon je absolútne nerovný.“

„Rómovia by mali teda riešiť existujúce problémy.“

Prečo Rómovia nevolia Rómov?

Dôvody:

- „Do minulého roku sme boli aj my roztriešení (politické strany). Každý sme sa hrali na malom piesočku. Teda v predstavách, že práve my sa tam cez tú politickú cestu dostaneme. A nakoniec sme sa nedostali nikde. Ani po bránu. Sú vyškolení provokatéri aj v našich radoch, ktorí chodia s peniazmi, kupujú našich ľudí, polarizujú a deštruujú. To je ich hlavná náplň.“
- „Masová politická práca sa robí určitými prostriedkami. Treba vedieť robiť propagandu a agitáciu, masívne, aby ste pôsobili na vedomie ľudí a vysvetľovali prečo.“
- Oficiálna mediálna politika je zameraná proti Rómom. „Romale“ – vysielanie pre Rómov sa vysiela v tom čase, kedy beží hlavné televízne spravodajstvo, na jeho výrobe sa nepodieľajú Rómovia, celé vysielanie je v slovenčine.
- Okrem médií chýbajú základné inštitúcie: dom rómskej kultúry, školy, a pod.

Príklady opatrení, či už zo strany štátu, Rómov, kohokoľvek, inštitúcií, jednotlivcov, ktoré boli podľa názoru Focus skupiny účinné:

- pôsobenie zjednotených rómskych politických strán (prístup k informáciám, prvé úspešné projekty – napr. na živočíšnu výrobu (obnovenie skrachovaného poľnohospodárskeho družstva v spolupráci s ne-rómami, s iniciatívy Rómov)

- postupné presviedčanie majoritnej populácie, že Rómovia chcú pracovať (VPP)
- postupné presviedčanie, že chcú participovať a že bez participácie Rómov nie je možné problémy riešiť
- sformulovaný cieľ dostať sa do parlamentu a prevziať zodpovednosť

„Prvá méta je sčítanie ľudu. Druhá méta je ísť do parlamentu. A potom môžeme zodpovedať rómskemu národu, čo sme pre nich urobili. Potom by sme mohli odpovedať na otázku, čo chceme spraviť a čo sme spravili.“

Rómovia si podľa Focus skupiny musia riešiť problémy sami, pretože ani iné politické strany, ani Vláda ani väčšina mimovládnych organizácií, ani úradníci na rôznych úrovniach neobhajujú ich záujmy.

„My rozoznávame, že tento štát má veľké ekonomické problémy, ale my rozoznávame aj potreby. Keď je niečo akútne a dôležité. Ak zistíme, že je v štáte veľká bieda, tak sa to dotýka každého, ale keď vidíte, že jedni bohatnú, iní chudobnejú, jedni rozkrádajú, je tu korupcia. Proste vidíme nespravodlivosť. Prečo by sme nežiadali spravodlivosť? Pretože sme národnosť, Maďari, dá sa povedať, že majú všetko a my nič. Tak je to spravodlivé? Prečo by sme potom my nechceli to, čo majú oni. Keď sme tiež národnosť, ako sú oni, a možno sme aj väčšia, to sa časom ukáže. Ak teraz nie sme väčšia, tak tou krivkou demokratizácie budeme väčšia. A chceme len spravodlivosť. To, čo patrí nám, nech nám dajú. My si za to samozrejme preberieme zodpovednosť. Budeme rozhodovať ako to bude. Samozrejme potrebujeme na to štátny dozor, aby sme preukázali, že sme zodpovední, že to nerozkradneme. A potom sa budeme zodpovedať. My chápeme, že ekonomika má obrovské problémy, ale v ekonomike sú obrovské daňové úniky, niekoľko miliárd. Keď počujete, že Maďari majú Transpetrol, SDE má toto, tí majú niečo iné, a my nemáme nič. Tak potom tu o čom hovoríme? My veľmi vážne berieme nezamestnanosť,

pričom nezamestnanosť je dvadsaťjeden percent. V poriadku, ale nás mrzí to, že keby z tých Rómov bola nezamestnanosť dvanásť, možno by sme pripustili ešte aj pätnásť percent, ale my máme stopercentnú nezamestnanosť, potom to už nie je normálne.“

„My Rómovia vyjadrujeme nespokojnosť nad spôsobom prerozdelenia ako aj hájenia legitímnych práv rómskeho národa. My Rómovia sme takí, keď sa peniaze rozdeľujú všetci sme Rómovia, aj tí bieli Rómovia. A rómskym problémom sa viacej zaoberajú ne-rómovia, gádžovia, viac peňazí nám odíde, konkrétne k Maďarom. Daj Boh, aby sa nič nestalo a aby sa Rómovia udržali v tejto Dohode a ja som hlboko presvedčený, že nás už nikto a nič v tomto smere nerozbije. A my si tam nanominujeme nášho človeka, ktorý sa bude riadiť programom, ktorý máme a keď on nebude tento program realizovať ako má, tak si ho tam "stlačíme", kedy my chceme.“

Príklad riešenia problému – bývania – podľa focus skupiny: odpustenie dlhov

„Veľmi dôležité je hovoriť o jednom probléme. Nielen o tých Rómoch, ktorí sa nemôžu preukázať listom vlastníctva, ale aj tých Rómoch, ktorí bývajú v činžiakových bytoch a sú neplatiči. Ale z rôznych subjektívnych dôvodov veľakrát došlo k tomu, že sa stali neplatičmi. Napríklad sa znížila zamestnanosť, úrad im znížil dávky a tak ďalej. Opäť hovorím o subjektívite, úžerníctve a tak ďalej.

Od apríla bude platiť zákon, že bez súdneho rozhodnutia môžu ľudí z bytu vystáhnovať. Ja začínam rozvíjať takú analýzu s bytovými družstvami, bytovým podnikom, likvidátorom JRD, ktorým by mali platiť Rómovia nájomné. Oni môžu vykázať, koľko im už tí Rómovia dlhujú, koľko istiny dlhujú, a o tom budeme uvažovať, keď sa dostaneme do Národnej Rady, a buď im odpustiť dlžoby, v histórii existuje niečo také, alebo získať financie zo zahraničia, aby tie istiny bez nejakých úrokov boli preúčtované na tie inštitúcie, kde títo Rómovia

bývajú, aby mali stabilnú prácu a čistý štít, aby mohli ďalej robiť. Toto by mohli občianske združenia pomôcť riešiť.“

„V prípade, že sa to nevyrieši, hrozí deložovanie.“

„My nebudeme opúšťať domy. Keď prídu nejaký siláci, my sa budeme brániť.“

„To je celoslovenský problém, to si povedzme na rovinu. A to treba riešiť komplexne. Tu by vznikli rozpory, že prečo práve v tejto oblasti Rómov. Ja vám poviem na rovinu, že toľko, koľko je Rómov, toľko je aj bielych, už to takto nazvem, ktorí majú rovnaký problém.“

Úloha MVO:

„Mnohé občianske združenia, hlavne rómske, ale aj ne-rómske, de facto supľujú úlohu štátu a to je trochu skreslené a zdeformované.“

„Rómske MVO, mnohé, nemajú vlastné priestory, kancelárie, vlastný tím ľudí, základné vybavenie. V každom okrese by mala byť zriadená rómska MVO pre Rómov.“

„Ja by som chcel povedať takú poslednú vetičku. Veľmi pekne vám ďakujem za pozvanie. Chcem to z mojej strany ukončiť. Vysoko si vážim toho, že sme sa tu mohli stretnúť. A samozrejme pozdravujem aj pani Radičovú, o ktorej si myslím, že ako jediná nadácia, nechcem ostatným krivdiť, robí takú politiku, že klobúk dolu.“

V.2.2. Postoje a životné stratégie predstaviteľov vyššej vrstvy

FOCUS skupina zložená z reprezentantov mimovládnych organizácií, združení a kultúrnych zariadení, ďalej učiteľ, kňaz, starosta, podnikateľ, všetci orientovaní svojou činnosťou na prácu s Rómami a pre Rómov. Uskutočnila sa v Prešove.

Aké hlavné problémy má súčasné Slovensko?

Nezamestnanosť a nezamestnanosť Rómov, ktorí stratili prácu ako prví

Zhoršenie medzil'udských vzťahov, rasizmus

Nízka zodpovednosť samého za seba

Strata komunikácie a súdržnosti rodiny

Zmenený rebríček hodnôt, korupcia a úplatkárstvo

Školstvo a zdravotníctvo

Nízka vymožitelnosť práva

Slabá výkonnosť ekonomiky

Zlý vplyv médií, spravodajstvo nekopíruje skutočnosť ale zdôrazňuje extrémny

Nejednotnosť rómskych politických strán

Poradie problémov podľa stupňa dôležitosti: školstvo (vzdelanie a vzdelávanie), nezamestnanosť a morálka.

V otázke zodpovednosti za problémy v našej spoločnosti súperili dva názory: vlastná zodpovednosť za svoj život a teda aj za zamestnanosť a zodpovednosť spoločnosti za pracovné príležitosti a možnosti uplatnenia sa.

„Nesúhlasím s názorom, že by sa mal každý starať sám o seba. Keby bol dostatok pracovných príležitostí, každý by sa rád postaral sám o seba a aj o svoju rodinu a deti, ale bohužiaľ je to spojené s našou chorou spoločnosťou počnúc parlamentom a končiac neviem ktorou dedinou, jednoducho niet nikde disciplíny a poriadku.“

„Ja nemôžem súhlasiť. Ja si myslím, že každý si musí nájsť miesto. Je také porekadlo: "Keď hľadáš pomocnú ruku, najbližšia je na konci tvojho ramena". Ja byť mladý, nemať prácu, si odslúžim vojnu a idem na kraj sveta a nájdem si prácu. Lebo ja to vidím, títo mladí ľudia normálne degenerujú.“

„To nie je problém s miestami, kedysi skoro polovica ľudí z východu pracovala na výstavbe metra v Prahe. Dnes keď ponúknete miesto niekde inde, nevedia sa naši ľudia vystáhnovať a majú sociálne dávky, také aké musia mať.“

Nutnosť artikulovať problém rasizmu

„Rómovia boli prví, ktorí doplatili na prepúšťanie, tam nehrala úlohu zručnosť ale farba pleti. Ja si myslím, že je nutné sa v prvom rade vysporiadať s otázkou rasizmu a potom prejdeme k nezamestnanosti. Ak tu si neuvedomíme, že je v spoločnosti rasizmus a budeme hovoriť, že je tu len ľudská neznášanlivosť, tak budeme len samých seba klamať. Rasizmus je tu už na všetkých stupňoch spoločnosti. Najskôr by sme v človekovi, hoci aj inej rasy, mali vidieť najskôr človeka. Ak v ňom budeme vidieť človeka, budeme v ňom vidieť aj jeho schopnosti a danosti. Poznám veľa príbehov, mám veľa skúseností, rozprávam sa s ľuďmi, so širokou škálou ľudí a prvý problém je, máme prácu, ale Rómov neprijímame. A potom globalizácia, všetci si myslíme, že všetci Rómovia sú zlí, pričom je dosť veľa rómskej inteligencie.“

Príčiny rasizmu na Slovensku a zlého postavenia Rómov

1. Dedičstvo komunizmu a strata identity

„V minulom režime sa v nás v podstate ubíjalo to povedomie, že som Róm. To bolo niečo menejcenné. Vtedy sa robilo niečo ako nepriama genocída za komunizmu a teraz ideme opäť na to, aby sa robila opäť priama genocída.“

2. Strata sociálnych kontaktov a kooperácie Rómov a ne-rómov

„Dovolím si tvrdiť, že niekedy boli Rómovia s obyvateľstvom spojení. Napríklad k nám chodila istá rodina, môj dedo od malička gazdoval s babkou, a jeden rómsky mladík chodil pomáhať. Tu sa utvorilo určité puto, on chodil

pomáhať na jar, na jeseň a v zime, keď čosi potreboval, nejaké zemiaky a podobne, prišiel a bolo tu také spojenectvo. Ale to dnes už neplatí.“

3. Typ vnúteného zamestnania prevažujúcej časti Rómov

„Tým, že Rómovia začali pracovať, začali byť nezávislí, tým sa oddelili. Ja som koncom osemdesiatych rokov robil výskum pre jedného pána etnografa, a tam som rozprával s Rómom informátorom a on mi hovoril: "Ja keď som bol malý a skončili sme školu, tak sme zhodili tašky a išli hrať futbal, ale keď začalo byť Rómov viacej, tak sa oddelili".

„Tá demokracia, čo prišla, nepomohla všetkým a ubila najprv Rómom, rasovo neprijateľných. V prvom rade ich práca, ktorá bola podradná, ktorú vykonávali len Rómovia, a aj vám ju vymenujem, na poľnohospodárstve čistili, kydali hnoj, v meste robili najšpinavejšiu prácu. Neatraktívnu prácu, ktorú obyvatelia bielej pleti nechceli robiť. Po revolúcii, keď obyvateľstvo strácalo pôdu pod nohami a strácalo prácu, v prvom rade prišli o prácu Rómovia, lebo aj táto podradná práca bola zaujímavá pre biele obyvateľstvo, vážení. A takto ju Rómovia stratili. Dostali sa do tejto situácie nevlastnou vinou.“

4. Neznalosť rómskej populácie

„Ja vám chcem len jedno povedať, v minulom roku som mal to šťastie, že som absolvoval ročné školenie manažovania mimovládnych organizácii. Organizovala ho nadácia PDCS. Ja som si dovedy myslel tak zhruba, že to poznám. Vďaka tomu školeniu som pochopil mnoho vecí. Keď niekto povie, že pozná Rómom, musí poznať ich históriu, ich zvyky, kultúru a potom môže povedať, že chodil okolo Rómom a možno ich pozná. Ja to môžem povedať, lebo s nimi spolupracujem skoro denno-denne, lebo momentálne vypomáham v

komunitnom horskom centre, v mimovládnej organizácii. A môžem povedať, že možno ich poznám.“

5. Chudoba rómskej populácie a ich nevzdelanosť.

„Ja si myslím, že to nie je problém Rómov, ale že je to problém chudoby. Ja, keď som videla posledné štatistiky ohľadom školstva, deväťdesiat percent rómskej populácie nemá ukončenú základnú školu, desať percent majú ukončenú základnú školu, dve percentá sa rátajú do inteligencie, to znamená že majú ukončenú strednú alebo vysokú školu. Tak ja by som navrhovala, že by sa malo riešiť to, že keď je školstvo štátne, tak by ho mal povinne každý navštevovať. Tam nie je problém v tom, že nemajú topánky, alebo niečo také, problém Rómov je v tom, že neposielajú svoje deti do školy a pritom je to problém bielych, lebo bieli im dávajú sociálne dávky. My sme sa toho zriekli, dostali ste sociálne dávky, robte si, čo chcete. Ale keď sa rozprávate so starostom obce, on povie, je to problém. Lebo k tomu treba sociálny prístup, a osobitne riešiť každú rodinu. A tak ako pán Pavol povedal, toto treba, aby každá biela rodina mala mať dohľad nad rómskou rodinou, lebo tu vznikajú kontakty, aj keď je vysunutá v etniku mimo. Napríklad môžeme hovoriť o katolíckej cirkvi. Ako všetci Rómovia vykrikujú, že naši misionári odchádzajú do Afriky a nejdú do našich jednotlivých táborov. Ale misia je to, že v okruhu päťsto kilometrov nie je žiadny duchovný správca. A Rómovia sa sami vyčleňujú. Prečo nejdú do kostola? Keby išli do kostola, už sa začlenia do tejto skupiny. Keď pôjde Slovak do Ameriky, nikto sa na neho nepozera, že je Róm, ale že vie jazyk a snaží sa začleniť prácou.“

„Po deväťdesiatom roku prišla zmena a oni prišli o prácu. Ale prečo o ňu prišli? Je tam absencia tej vzdelanosti, ja konkrétne v mojej obci nemám ani jedného, ktorý by mal maturitu, mám troch či štyroch, ktorí majú učňovské vzdelanie a ostatní základné ani nedokončené. Takže toto je jeden bod. Tie nožnice sa stále

viac roztvárajú. Je tu diskriminácia, zneužívanie lacnej pracovnej sily. U nás konkrétne mladých chalanov najímajú v garážach automechanici, tak namiesto do školy, idú tam, je to pravda. Ale čo mňa najviac trápi, je tu využívanie Rómov Rómami. Úžera medzi nimi. Bohatnú jeden na druhom a kruto. Niektorí majú satelity, autá, domy, všetko, a druhí nemajú nič, sú v biede. Neskutočné.“

„Myslím, že veľkú úlohu by mohla mať cirkev. U nás je vidieť, ktorí sú Svedkovia Jehovovi, je to vidieť aj na tom ako sú oblečení a aj na tom, ako sa správajú v škole. A takisto je to aj u rímsko-katolíkov.“

„Dnes ráno som mal na úrade (cirkevnom) jednu rómsku rodinu, nepoviem vám, v ktorom meste. Kňaz nechce pokrstiť dieťa. Keď som sa opýtal prečo, tak som zistil, že má príčinu. A hovorím, aká je vaša návštevnosť v kostole a tak ďalej. A oni povedia, viete čo, my keď ideme do kostola, tak bieli sú nespokojní. U mňa sa to nemôže stať, lebo ja som sám Róm. Ale je to tak. Mám už určité prieskumy, kde by Rómovia pristupovali do chrámu, ale my im to neumožňujeme. Lebo nesmie si sadnúť do radu k nám, lebo smrdí a zapácha. Čiže neviňme cirkev. Viňme seba samých. Potom niet divu, že oni sa dištancujú od cirkvi k jehovistom, kde pocítia tú lásku k blížnemu. Kiežby všetci z nás boli v tejto spoločnosti. Lebo o Slovensku sa hovorí, že je kresťanská spoločnosť, kresťanský štát. Pričom ja nie som zástancom tohto, lebo iba dvadsať percent praktizuje túto vieru ale väčšina je len "matrikových", formálnych a s tým sa stretávam aj ja. Keby sme sa riadili hlavným prikázaním viery: „Miluj blížneho svojho, ako seba samého“, hovorím druhú časť a pochopili by sme, kto je ten blížny, že je to vo forme Krista, nemalo by sa stať také, že cez masmédiá vylučujeme práve tých blížnych. Nevie, či ste videli asi tento týždeň neviem kedy, Rastislav Piško (profesionálny humorista) robí takú negáciu, paródiu na parlament. Prvá jeho scénka bola o tom, že Rómovia iba rodia deti ale nechce sa im pracovať. Je to iba humorná scénka, ktorá má veľký vplyv na podvedomie človeka. Tu si jedno uvedomme, že razantne nešírme cez masmédiá rasizmus a

predsudky a ďalej aj ak my chceme riešiť problém, tak sa musíme oslobodiť od predsudkov a to chýba našej spoločnosti.

Spôsoby riešenia:

Návrhy riešení sa odvíjali od dvoch koncepčných prístupov:

- prístup, ktorý nechápe postavenie Rómov ako „rómsky problém“, ale ako problém nezamestnanosti, chudoby a vzťahu práce a sociálneho systému.

(„Chcel som povedať, že to postavenie je také, hlavne kvôli nezamestnanosti. Koľkokrát by oni aj chceli prácu, ale práce nie je. To je po prvé a po druhé je, že súčasné zákony sú tak koncipované, že niekedy sa ani neoplatí zamestnať. Zoberme si to takto, keď je niekto zamestnaný menej ako šesť mesiacov, prichádza o podporu, dostane iba sociálnu dávku. Keď je zamestnaný menej ako tri mesiace, nedostane ani tú sociálnu dávku. Tak čo ho núti pracovať? Keby aj mal možnosť získať sezónnu prácu, to je jedno, či je Róm alebo ne-róm, neraz hovorím o probléme ako takom, získa sezónnu prácu na mesiac, nejaká stavebná firma potrebuje výpomoc na mesiac. On sa zamestná na mesiac a príde o sociálnu podporu. Potom ho chytiť, alebo nechytiť. Takže tieto zákony sú postavené tak, ako sú. Keby sa už konečne prestalo hovoriť o rómskej problematike. Sme si povedali, že budeme tolerantní, sme si každý rovný pred zákonom, tak dodržiame rovnako tie zákony. Ale keď si to zase vezmeme z druhej strany, bolo by dobré, keby tu bola pozitívna diskriminácia, a už aj pomocou toho by sa z časti vylepšilo postavenie rómskej menšiny.“

- prístup, ktorý zdôrazňuje špecifikum „rómskeho problému“ a nutnosti špecifických prístupov k jeho riešeniu:

- motivovať ich ku vzdelávaniu,
- vzdelávať o ich histórii a kultúre
- pomáhať im pri výbere vhodného povolania

„Ja by som nadviazala na to, veľmi dobre sa tu cítim, ale neviem, či niekto z vás bol v triede, kde je tridsať detí z tábora, ako z komunity, ktoré sú nasiaknuté dymom, kde sa nedá dýchať. Je tam zima a učiteľka sa nemôže sústrediť na vyučovanie, tie deti driemu a sú radi, že sú v teple. Jednoducho tu je ten problém, že ako spolupráca so samosprávou sa to musí riešiť. V tých vystrčených osadách deti prídu do školy, lebo sa tam zohrejú, ale keď vyklčujú lesy ako v Jasove, dvesto-tristo ročné borovice, tak je to fakt aj rasizmus, keď starosta urobí políciu z miestnych bielych obyvateľov. Ale predovšetkým tu chýba tá vzdelanosť. V poslednej dobe sme mapovali, že ktorýkoľvek človek, či biely, či čierny, keď skončí základnú školu, dostane lístkový systém na samospráve. Pátrali sme po tomto probléme, už sme trochu ďalej. Museli by si sami prísť navariť, dopestovať potraviny. Urobili sme jeden takýto projekt, či sa to dá urobiť. Dá sa to. Len tu treba dobrú vôľu jednotlivých ľudí. Musia sa tí ľudia v jednotlivej samospráve dať dokopy. Tu nie je žiadny problém, len musia byť zaničení ľudia, ktorí to chcú riešiť.“

Zhoda v základných riešeniach je nasledovná:

1. Naučiť ľudí nájsť si možnosť pracovať, vzdelat' sa

Ak má Róm prácu (akúkoľvek), ocitá sa na vyššom spoločenskom rebríčku.

Vlastná aktivizácia pri umiestňovaní sa na trhu práce a vzdelávaní sa je nevyhnutnou podmienkou, inak prichádza k sociálnej závislosti.

„Máme zhruba cez štyristo Rómov v našej obci. Ja keď som v roku 1994 nastupoval do funkcie, tak som si myslel, že pomôže režim tvrdej ruky. Poviem to otvorene. Ale behom polroka som musel prehodnotiť svoj postoj, keď som denno-denne dochádzal do tej osady asi kilometer vzdialenej, tak som zistil, že to je celkom o niečom inom. Tak som si povedal, a prehodnotil priority. V prvom rade sme išli na evanjelizáciu Rómov. Postavili sme kostol, do roka bol v osade kostolík. Nie, že my sme im postavili. Rómovia si ho postavili, aby som

bol presný. Tam pomaly biela ruka nesiahla, keď to mám tak povedať. Zháňal som peniaze z rôznych zbierok, zo zahraničia, chvalabohu pomohlo to. Podarilo sa to postaviť v roku 1996. Teraz cítim problém, pretože máme málo dobrovoľníkov starať sa, všetko ostáva na farárovi. Duchovný otec sa snaží, ale je to na neho veľa. Pretože má aj ďalšie farnosti. Nedá sa odslúžiť štyri omše za nedeľu. Ale to je náš problém, ktorý budeme riešiť. Súbežne s tým ako starosta riešim otázku pastoračného centra, výstavby, už mám cez holandské nadácie zabezpečené nejaké finančné prostriedky. Chcem vytvoriť doslova takú komplexnú komunitu vrátane obchodného centra a tak ďalej. Takže teraz začíname to centrum budovať. Zháňame finančné prostriedky. Bohužiaľ nedostal som zo štátneho rozpočtu ani korunu, všetko som, poviem otvorene, zháňal v zahraničí. Takže toto je jedna oblasť. Druhá oblasť je zamestnanosť. Keď som dobre počítal, vytvoril som pre Rómov v rámci verejnoprospešných prác okolo dvesto pracovných miest, či už za ten polrok alebo rok, podľa toho, ako bolo možné Rómov zamestnať. Konkrétne teraz som minulý rok organizoval taký nevelký projekt zamestnávania vybranej skupiny rómskych obyvateľov, ktorý bol podporený cez delegáciu Európskej únie, išlo tam o krajčírsku dielňu, Rómky tam šili, a potom išlo o stavebnú čatu Rómov, zámkovadlá, obrubníky, tvarovky a iné, to všetko vyrábali. Bohužiaľ, projekt skončil, nemá pokračovanie, pretože finančné prostriedky štát nemá, ja ich tiež nemám. Rómovia čakajú, pretože si myslia, že ja som „Spasiteľ“ – bez urážky, že im viem pomôcť. Všetci sú doma, chodia sa pýtať každý týždeň, či pre nich nemám prácu, je to smutné, ale taká je situácia. Mám tam jedného zamestnaného Róma momentálne na VPP (verejnoprospešných prácach). Tretia oblasť, ktorú by som chcel zvýrazniť je vzdelanie, taká situácia aká je v maximálnej mobilite a snažení. Dosiahli sme to, že minulý školský rok boli prijatí deviaty Rómovia na stredné odborné učilište, Lipany. Bohužiaľ, po pol roku boli siedmi vylúčení pre nedochádzku a pre nezaujem. Robili sme všetko, dokonca sme ich autom vozili, ja už som vymýšľal rôzne štipendiá. Ešte dve dievčatá tam chodia. Urobíme

všetko pre to, aby sme aspoň tie dievčatá v tom prvom ročníku udržali. Momentálne robíme ešte taký malý projektík, nevelký, a som prekvapený, že to má veľmi peknú odozvu. Ja som ho nazval: "Učíme sa hrou". To je predškolská výchova rómskych detičiek, pre štvor-, päť-, šesťročné deti. Je to prípravka, pre deti, ktoré vôbec nechodia do materskej školy. Vytipoval som si dve ženy, tie mi pekne chodia do centra a učia deti od piky. Niežeby učili písmenká, ale rastlinky a správanie a podobne. Je to mravenčia práca doslova. A úspech možno bude o pár rokov.“

„Ja dosť zneužívam ten svoj úrad, pretože to, čo my robíme, robíme na báze dobrovoľnosti. Ja som za svoju činnosť nedostal ani korunu. Viem o tom, že sa maximálne zneužívajú finančné prostriedky cez rôzne nadácie na zdroje. Som bol prekvapený, keď som bol minulý rok jeden projekt obhajovať a ten jeden pán sa pýtal, či si môže tridsať percent z toho projektu zobrať na svoje meno. Prepána kráľa, mňa by to v živote nenapadlo.“

2. Problémy si musia riešiť predovšetkým Rómovia sami, MVO nepracujú pre Rómov, ale s Rómami. Iba tie, ktoré ich plne angažujú, sú úspešné.

3. Regionálna politika a pozdvihnutie regiónov

4. Úloha MVO

Je nevyhnutné rozdeliť zodpovednosti medzi štát a MVO – sú problémy celoplošné, za ktoré nesie zodpovednosť štát, a problémy, v ktorých sa môžu lokálne angažovať MVO či samosprávy.

„Všade na svete sa o sociálne vyčlenené skupiny, pokiaľ to trvá už dlhšie, starajú mimovládne organizácie. Štát dáva určitú šancu každému jednému občanovi bez rozdielu národností, pleti a všetkého iného. A pokiaľ ten sociálne

odkázaný je dlhodobo vyčlenený zo spoločnosti, tak tomu vládna organizácia od určitého času pomáha, aby sa vrátil späť a dokázal tú šancu využiť.“

„MVO môžu pomôcť iba čiastočne, celkom to nemôžu nahradiť. My sme spracovali projekty a dostali sme na školský klub detí. Dostali sme hračky, perá a všetko možné, lebo inak by sme to nemali. Máme skúsenosti, že dieťa príde do prvého ročníka a nedokáže rozstrihnúť papier. Predtým sa s tým nestretlo a pre neho je to veľká vec. Ďalej mám takú skúsenosť, je ťažké, aby sme sa nevydeľovali. Máme napríklad problém s prvkami, ktorý predtým nepoznali umývadlo, púšťanie vody a tak ďalej. Tri mesiace sme nič nerobili, len sme s deťmi chodili na WC, umyvárky. Lebo sa striekali vodou, bolo to pre nich čosi neznáme. Totiž u nás v osade majú problémy s vodou, niečo také predtým nemali a je to pre nich taký šok. Ďalej si myslím, že pokiaľ sme hovorili o tej nezamestnanosti. To vplýva aj na Rómov aj na ne-rómov. Opäť poviem príklad z praktického života, u nás je poľnohospodárske družstvo, ktoré na zimu pošle ľudí domov, sú nezamestnaní. Najprv nechceli ísť na podporu a teraz je to každému jedno. Už idú na podporu, lebo sú doma, dostanú peniaze a hotovo, nemusia sa pohnúť z domu. Takže to nie je len u Rómov, ale aj u ne-rómov. Tak je to s ľuďmi. Sú degenerovaní. Ja to vidím na svojich blízkych, že takto k tomu pristupujú. Stačí im tá podpora.“

5. Zmena postoja samých Rómov

„Keď príde do Ameriky Slovák, nepríde tam preto, aby tam plakal, že je Slovák, ale pracuje. Po čase jeho bežní spoluobčania zistia, že je to pracovitý človek, takisto u nás Rómovia sú v menšine. Ten Róm už a priori si myslí o sebe, že je diskriminovaný, ale neuvedomuje si, že majoritnej väčšine sa treba prispôbiť tak, že v strede Európy je taký systém, že sa žije takým spôsobom, ako väčšina obyvateľstva. Nežije sa ako na rovníkovej Afrike. Čiže, skutočne tí Rómovia

musia, nie nasilu, ale prirodzene musia prijať tie podmienky vlastne, aké sa na danom území nachádzajú západnej, respektíve strednej Európy.“

Vzťah k vzdelaniu a schopnosť uplatniť sa je závislá predovšetkým na rodinnom zázemí, tradícii v rodine. Z vyššej kasty majú deti väčšie šance na úspech.

„Ale my musíme poďakovať svojim rodičom. A našim prarodičom. Povedzme, že sme na jednej úrovni pred päťdesiatimi rokmi. A môj dedo, keď chcel, aby sme si vážili to spoločenstvo, tak on sa musel dobre správať, musel byť v nejakom obore odborník, aby mal v tom spoločenstve slovo – musel byť gazdom, môj dedo bol kováč. Dedo vychoval štyri deti, pritom na dané podmienky skončili mešťanky a potom ten mladší skončil stavebnú priemyslovku. Takže to bolo také zaužívané. A keď som sa mal ja rozhodnúť po ôsmom, deviatom ročníku, ja som končil deviatym, kde mám ísť, ja som chcel byť elektrikár. Vtedy som hovoril, ja chcem byť elektrikár, tak musím byť dobrý elektrikár. Ale rodina mi povedala, že si mám dať prihlášku na SVŠ – stredná všeobecná škola vtedy bola. Tak rodina ma naviedla k tomu, aby som nešiel na strednú odbornú školu, ale aby som išiel na strednú školu s maturitou. A keď som už bol pred maturitou, bolo treba podať prihlášku na vysokú školu. Oni chceli mať zo mňa lekára. Ale ja som si povedal, ja na toho lekára asi ťažko budem mať. Možno ma tam prijmú a možno že vyletím. Ja som sa cítil byť viac stavbárom, tak som počúvol strýka, ktorý bol stavbárom a ten mi povedal, nepočúvaj ich, ty aj tak lekár nebudeš, z teba bude len stavbár. Tak som išiel na tú stavebnú. A vidíme. Ide to do hĺbky. Ak zoberiem koreň, teda deti a súčasťnú rómsku inteligenciu, tak zistíme, že otec bol vynikajúci muzikant, kováč a korytár. A stále len z tých rómskych lepších remesiel, a dovolili si dať tie deti do škôl. A vidíte, v tom je ten základ, že bez toho to nešlo. Samozrejme aj tie deti na to museli mať, aby sa do tých škôl dostali.“ (VŠ Róm)

„Samozrejme je to záležitost niekoľkých generácií. Treba si jedno uvedomiť, že medzi Rómami sú kasty. Ak to nepochopíte, tak neviete riešiť problém. My sme vyšli z Indie a my to máme v sebe geneticky dané. Čiže my, pán Koloman, patríme asi do inej kasty. Ale je to tým, že sú tie kasty a tie deti, ktoré sú študované, sú z vyšších kást, alebo z najvyššej kasty. Ale ešte niečo podotknem, keby som mal robiť dve vysoké školy, akože mám spravené dve vysoké školy, teraz, tak by som ich asi nespravil, lebo v súčasnosti by moji rodičia asi skrachovali.“ (VŠ Róm)

6. Zmeny vo fungovaní štátnej správy

„Ja nemám príliš dobré skúsenosti so štátnou správou. Dnes na okresnom úrade nenájdete človeka, ktorý je zodpovedný na riešenie tejto problematiky. Bohužiaľ, je to pravda. Pred rokom 1990, to vyzeralo tak, že boli aj terénni pracovníci, nechcem aby sme sa vracali do tej doby, ale to dobré čo bolo vtedy, treba zobrať. Netreba sa hanbiť, že to bolo pred rokom 1990. Na tých dobrých veciach treba budovať. Jednoznačne neexistuje model riešenia problémov Rómov na Slovenku, pretože nikto ho nemá a nikto ho nepozná. Každá jedna vláda, ktorá nastúpila, vypracovala tie koncepcie, ale nič sa nerobí. Nebolo to dosť rozpracované. Všetko len od stola, niekto to zvrchu rozpracoval. Ja mám veľmi zlé skúsenosti so sekretariátom pri riešení rómskej problematiky, pretože si dovoľujem tvrdiť, že robia veľmi málo, zúžili sa na prerozdeľovanie prostriedkov, ktoré dostanú. Dalo by sa veľa toho negatívneho povedať. Ja keby som čakal tak ako niekto iný, neurobím nič v obci. Preto som vravel, dal som sa takou cestou, akou som sa dal. Nie sú to svetoborné výsledky, ale myslím, že som urobil dosť.“ (starosta)

„Musím potvrdiť tie reči o štátnej správe, nakoľko v nej pracujem. A bohužiaľ tento stav sa netýka len rómskej problematiky, ale trvá odvtedy, ako sa vytvorilo 79 pomyselných okresov. A pomôže tomu reforma, nič iné.“

Problém je, že v štátnej správe, v komisiách, kde nemajú Rómovia svoje zastúpenie.

„Ja si myslím, že dodnes sme boli všetci tak naučení, že štát sa o nás postará. Ja som zásadne proti tomu aby sa tu posilňovali mestské alebo krajské úrady. Ale problém je v decentralizácii štátnej moci, problém je ten, že tu majú byť samosprávy a do tej samosprávy nech si Rómovia volia svojich ľudí. A poviem svoju skúsenosť, napríklad, keď sme boli v Pavlovciach, tak sme vylepili plagáty, chodili sme do obcí a vysvetľovali im, aby si volili svojich ľudí do samosprávy. My sme tam postavili aj kandidáta Róma, nakoniec ani neprešiel, lebo tam prišiel starosta, doniesol im neviem koľko litrov alkoholu. A v Bracinej Vsi, taký istý prípad, polovička ľudí Rómov a neprešiel ani jeden. Takže v tom si myslím, že môže pomôcť samospráva.“

Na tom, kto a ako má spravovať a riešiť problémy Rómov (finančné prerozdelenie) sa Focus skupina nezhodla. Vznikol spor o miere centralizmu, systémových opatreniach, zastúpení Rómov a umožnení Rómom spravovať vlastné záležitosti. Princíp volieb im umožňuje zvoliť si svojich zástupcov, a nečinia tak. Takže je to dôkaz, že si sami spravovať veci verejné nechcú. Versus:

Nevolia si svojich zástupcov, pretože nepochopili význam uplatnenia občianskych a politických práv a nemajú skúsenosť s rómskymi lídrami či reprezentantmi moci.

„Ak sú všetci bieli rasisti, potom všetci Rómovia sú zlí“

„Ak sú všetci Rómovia zlí, potom sú všetci bieli rasisti“

„Nerómovia zneužívajú financie pre Rómov a tzv. rómsky problém“

„Rómovia nevedia financie využiť a zodpovedne distribuovať“

V.3. Stratégie rôznych sociálnych aktérov (samospráv, štátnej správy na úrovni krajov a okresov, MVO, rôznych rómskych a nerómskych subjektov – podnikateľských či kvázi – podnikateľských, pomáhajúcich či kvázi – pomáhajúcich.)

Roman Džambazovič (a kol.) vo svojej výskumnej správe (IOM, terén apríl – jún 2000) identifikuje päť základných stratégií sociálnych aktérov (inštitucionalizovaných a neinštitucionalizovaných) zameraných na Rómov: (ďalší text vychádza zo zistení v časti správy nazvanej Používané, potrebné a možné riešenia situácie, v ktorej sa Rómovia nachádzajú.) Treba podčiarknuť, že stratégie sú viazané na správanie sa k segregovaným a v niektorých prípadoch separovaným Rómom.

1. Stratégia zneužívania situácie, v ktorej sa Rómovia nachádzajú. Prejavuje sa zamestnávaním Rómov na čiernom trhu práce a uplatňovaním úžery. Tí, ktorí parazitujú uvedenými spôsobmi na situácii Rómov, nemajú žiaden výrazný motív na zmenu ich postavenia.
2. Stratégia múru, budovania hraníc a prekážok medzi Rómami a ne-rómami. Táto stratégia sa opiera predovšetkým o existujúce napätie medzi Rómami a ne-rómami, ktoré vyviera z istého typu sociálneho parazitizmu (zneužívania sociálnej ochrany) a z istého typu pre majoritu odcudzeného spôsobu života Rómov. Ide o snahy zabrániť zneužívaniu sociálnej ochrany (osobitný príjemca dávok, či lítkový systém a pod., pričom tieto opatrenia môžu byť vysoko efektívne – napríklad Stará Ľubovňa, alebo kontrafinalitné, ak sa uskutočňujú plošne, bez individuálneho prístupu), či uplatňovanie diskriminujúcich opatrení (ako obmedzovanie nového usadzovania sa Rómov v obci, obmedzovanie prístupu Rómov do verejných zariadení, vytváranie nových separovaných rómskych osídlení. Táto stratégia sa vyhýba riešeniu problémov, hlavnou metódou práce sú administratívne opatrenia, podriadené okamžitej potrebe.

3. Stratégia ľahostajnosti, nevšmania si problémov, ako napr. neriešenie zamestnávania Rómov na čiernom trhu, neriešenie problému úžery, neriešenie prípadov nezákonnosti a ničenia majetku, neriešenie bytovej otázky, zanedbávanie sociálnej práce. Táto stratégia častokrát pramení z pocitu nemožnosti daný problém riešiť (nieť pracovných príležitostí, nieť sociálnych bytov, nieť finančných zdrojov, nieť dostatok kompetencií či odborníkov), teda z nemohúcnosti, alebo z rezignácie, sklamaní (pokusy o riešenie nenašli odozvu u Rómov, náprava krivdy či oprava majetku, kedy krivda bola opätovne spáchaná či majetok zdevastovaný). Zmeniť stratégiu nemohúcnosti či rezignácie nie je možné bez podporných systémových krokov a regulatívov.
4. Stratégia vonkajšej pomoci, ktorá je nevyhnutná pre mobilizáciu vnútorných zdrojov a potenciálov Rómov, pre odstraňovanie kultúry závislosti. Sústreďenie sa iba na riešenie materiálnej závislosti môže vyústiť do vážnej podoby sociálnej závislosti, čím sa problém nerieši, ale znásobuje. Pri tejto stratégii je nevyhnutná koordinácia systémových opatrení a lokálnych aktivít.
5. Stratégia vnútornej pomoci, ktorá je špecifická svojou komplexnosťou, dlhodobosťou a dôrazným využívaním vlastných síl (napr. Svinia, Nálepko, Banská Bystrica,) s pomocou a podporou MVO a samospráv.

Kolektív autorov (M. Lenczová, I. Škodová, A. Dénes, Z. Kumanová, I. Radičová (moja menovkyňa), R. Džambazovič) v rámci SSTAF projektu Identifikácia najlepších rómskych podporných projektov vybral 16 projektov realizovaných na Slovensku, ktoré podrobil kvalitatívnej analýze. Výstupom ich práce je nielen zhodnotenie jednotlivých projektov, práce konkrétnych MVO, ale aj návrh množstva opatrení v jednotlivých problémových sférach života segregovaných Rómov. Nadácia otvorenej spoločnosti zverejnila zoznam 962 projektov, ktoré boli zrealizované na Slovensku od roku 1993 rôznymi sociálnymi aktérmi. Následný prehľad je spracovaním uvedenej databázy na základe jednotlivých oblastí, ktorým sa projekty venovali, či venujú.

Typ projektu	Popis projektov	Inštitúcie	Lokality
predškolská výchova	<ul style="list-style-type: none"> -publikovanie materiálov týkajúcich sa hygieny a ochrany zdravia, ktoré boli k dispozícii v škôlkach -výchovné aktivity zamerané na predškolskú mládež -„nulté ročníky“ -predškolské výchovné centrá s možnosťou účasti matky na vyučovaní a vykonaní hygieny v budove škôlky -učenie základných hygienických návykov pred vstupom na základnú školu -podpora centier predškolskej výchovy rómskych detí -aktivity pre deti v predškolskom veku; kooperácia so školami, -podpora nadaných rómskych detí 	<p>INFOROMA, Kresťanské združenie Slovo života, Mestský úrad Pezinok, Nadácia pre rómske dieťa, Pro Futura, Nadácia Škola dokorán, Nádej deťom, Osvetové združenie Rómov Považia, O.z. Pro Familia, Rómska matka a dieťa Rudňany, Rómska osada Kiašková, Revúca, Komunitná nadácia Veľký Šariš, Univerity College of the Cariboo (projekt Svinia), Združenie na podporu a výchovu rómskych detí, Krajský úrad Trnava,</p>	<p>Modra, Pezinok – Glejovka, Prešov, Solivar, Žehňa, Snina, Žiar nad Hronom, Banská Bystrica, Trenčín, Humenné, Rudňany, Revúca, Veľký Šariš, Svinia, Čakanovce, Trnava,</p>
socializácia detí v školskom veku	<ul style="list-style-type: none"> -získavanie základných hygienických návykov a návykov zdravého stravovania, -získavanie základných hygienických návykov priamo v rodinách , -výstavba resocializačných zariadení, -preventívna zdravotná starostlivosť, -príprava propagačných materiálov na podporu získania hygienických návykov, 	<p>Centrum voľného času Krompachy, Jolana a Štefan Nátherovci, Knížnica mládeže Košice, Kultúrne združenie Rómov Banská Bystrica, KVO Roma Gemer, Nádej deťom, Národný ústav podpory zdravia, Osobitná škola Jarovnice, Osobitná škola Zborov, Osobitná škola Žilina, Miestne kultúrne stredisko Selice, Osvetové združenie Rómov Považia, Pravoslávny farský úrad Smolník, Osobitná škola Veľká Lomnica,</p>	<p>Krompachy, Banská Bystrica, Košice, Rožňava, Bratislava, Jarovnice, Zborov, Žilina, Trenčín, Smolník, Selice, Veľká Lomnica,</p>
vzdelávanie detí a mládeže	<ul style="list-style-type: none"> -poznávanie rómskej kultúry a tradícií, -pomoc pri príprave rómskych detí na vyučovanie (systém malých skupín; účasť rodičov), -sexuálna výchova, -prevencia drogových závislostí, -rozvoj komunikačných schopností rómskych detí, -podpora študijných pobytov v zahraničí, -spolupráca so školami s vysokým počtom rómskych žiakov (vytváranie záujmových krúžkov, spolupráca a kurzy pre učiteľov), -podpora talentovaných detí, -príprava rómskych žiakov na štúdium na stredných a vysokých školách (pomoc pri príprave na prijímacie skúšky), -kurzy zamerané na tréning riešenia konfliktných situácií, -programy na podporu záujmu o literatúru, -výchova k rodičovstvu, starostlivosti o rodinu a deti, plánovanému rodičovstvu, -štúdium biblie, -štipendia pre študentov stredných a vysokých škôl, -reintegrácia rómskych žiakov do vzdelávacieho procesu, -výukové a kultúrne aktivity zamerané na poznávanie rómskych zvykov a tradícií, -experimentálne triedy, ktoré sú zamerané na zlepšenie výsledkov rómskych detí v škole 	<p>Centrum pre pastoračiu Rómov-Saleziáni Don Bosca, Centrum voľného času Krompachy, Centrum voľného času Snina, Centrum voľného času Stará Ľubovňa, Centrum výchovnej a psychologickú prevencie Lučenec, O.z. Cesta nádeje, Divadlo Romathan, Dobrá rómska víla Kesaj, Jekhetane Roma, Jekhetano drom - Spoločná cesta, Klub rómskych žien Rimavská Sobota, Klub rómskych žien vo Zvolene, Knížnica mládeže mesta Košice, Komisia pre pastoračiu Rómov pri Konferencii biskupov Slovenska, Komunitné centrum Hanušovce nad Topľou, Kultúrne združenie Rómov SR, Kultúrno-spoločenská organizácia mesta Šaľa, KVO Roma Gemer, Rožňava, Medzinárodná biblická spoločnosť Slovensko, Nadácia pre rómske dieťa, Nadácia pre vzdelávanie detí a mládeže, Nadácia škola dokorán, Nádej deťom, Nevipe nadácia, Obecný úrad Svinia, Okresný úrad Lučenec, Osobitná škola Lehnice, Osvetové združenie Rómov Považia, Pohronské osvetové stredisko, Pro Schola Nostra - Základná škola Fiľakovo, Rodičovské združenie pri Odbornom učilišti v Prievidzi, Spoločnosť priateľov detských domovov Úsmev ako dar Prešov, Únia žien Vranov nad Topľou, Za lepší život - Jelšava Občianske združenie, Za lepší život Občianske združenie, Spišská Nová</p>	<p>Bardejov, Krompachy, Snina, Stará Ľubovňa, Lučenec, Žiar nad Hronom, Košice, Moldava nad Bodvou, Rimavská Sobota, Zvolen, Prešov, Hanušovce nad Topľou, Banská Bystrica, Šaľa, Rožňava, Sedliská, Veľký Krtíš, Krupina, Bratislava, Nové Zámky, Svinia, Lehnice, Trenčín, Fiľakovo, Prievidza, Vranov nad Topľou, Jelšava, Spišská Nová Ves, Huncovce, Sačurov,</p>

vzdelávanie detí a mládeže	za pomoci expertov z Prešovskej univerzity, -vytváranie možností pre štúdium v kultúrnych centrách, -programy na pomoc deťom z detských domov (pomoc pri získavaní potrebných zručností a návykov), -enviromentálna výchova,	Ves Základná škola Huncovce, Základná škola Sačurov,	
voľnočasové aktivity pre deti a mládež	-kluby rómskej mládeže, -kurzy zamerané na rozvoj a prezentáciu rómskej kultúry, -organizovanie súťaží, -kurzy varenia, záhradkárstva a včelárstva, -podpora talentovaných rómskych detí, -pravidelné krúžky tanca, maľovania, spevu, -krúžky tanca, divadelné krúžky, -obdarovanie detí na Vianoce, -letné tábory pre rómske deti, tábory zamerané na podporu rómskej kultúry a budovanie povedomia o rómskej kultúre a tradíciách u rómskych detí, -športové aktivity (basketbal, futbal, hokej, stolný tenis, plávanie) v kluboch zamerané na podporu športovej, kultúrnej a sociálnej aktivity detí (zahŕňa pravidelné tréningy a reprezentáciu klubov na športových podujatiach a súťažiach), -kurzy zamerané na oživenie záujmu mladých Rómov o tradičné remeslá, -výstavy výtvarných diel rómskych detí, -detské tábory zamerané na podporu komunikačných schopností, zdravotnú výchovu, kultúru a vzdelávanie, -večierky spojené s obdarúvaním detí so sociálne znevýhodnených rodín, -zdravotné tábory pre deti astmou, alergiami a poruchami respirácie,	Athinsa Roma- Nenásilie, Amavet č.520 - Rómsky klub pri CVČ Snina, Amavet klub 776, Apoštolská Cirkev Poprad, Asociácia rómskych žien, Box Club Rom Slovakia Centrum pre pastoračiu Rómov Saleziáni Don Bosca Bardejov, Centrum rozvoja komunity Lunik IX., Centrum voľného času Junior, O.z. Cesta nádeje, Cirkev bratská Košice, Cirkevná základná škola sv. Dominika Savia, Centrum voľného času Relax, České centrum Bratislava, Detská misia, Detský domov Bernolákovo, Detský Fond SR, Diakonia Apoštolskej Cirkvi na Slovensku, Dobrá rómska vila Kesaj, DOM - Združenie saleziánskej mládeže Bardejov, Folklórny súbor Ternipen, Gréckokatolícka diecézna charita Prešov, ILORO - Združenie na podporu kultúry a vzdelávania Rómov, JEV - Jezuitskí dobrovoľníci, Kethano drom la romane kultura - Spoločnou cestou s rómskou kultúrou, Zlaté Klasy, Klub mládeže "Tri svety" pri Osobitnej škole Rudňany, Klub priateľov detských domovov a detských domovov sociálnych služieb, Klub rómskych žien na Slovensku, Banská Bystrica, Klub rómskych žien Rimavská Sobota, Klub rómskych žien vo Zvolene, Klub silového trojboja a kulturistiky Power-Csupori, Klub Savore, Nadácia Pro Horizont 99, Knižnica mládeže mesta Košice, Kompas, Brodské, Krajská štátna knižnica Juraja Fándlyho v Trnave, Kropkachy Spolu, Kultúrne združenie národností a etník SR, Kultúrne združenie Rómov Slovenska - región Hont so sídlom v Krupine, Kultúrne združenie Rómov SR, Banská Bystrica, Kultúrno spoločenské združenie Rómov - Rómske srdcia - Romane Jile, Kultúrno-spoločenská organizácia mesta Šaľa, Kultúrno-výchovné združenie Kálo čiriklóro, KVO Roma Gemer, Rožňava, KVO Roma Zemplín, Malé centrum kultúry a porozumenia, Mestské kultúrne stredisko Revúca, Mestský úrad - oddelenie sociálnych vecí, Poprad, Miestny úrad Lunik IX., Mikroregión Teplý Vrch, MO KVO Roma Gemer Kokava nad Rimavicou, Myjavské osvetové stredisko, Nadácia kočovných Rómov Lovárov, Nadácia pre rómske dieťa, Nádej deťom, Neformálna skupina rómskych športovcov, Občan a demokracia,	Detva, Kremnica, Žiar nad Hronom, Lomnička, Snina, Humenné, Spišská Nová Ves, Licince, Plavecký Štvrtok, Stará Ľubovňa, Poprad, Prešov, Bratislava, Bardejov, Košice, Sládkovičovo, Vranov nad Topľou, Partizánske, Banská Bystrica, Bernolákovo, Zlaté Klasy, Rudňany, Martín, Rimavská Sobota, Zvolna, Rožňava, Brodské, Trnava, Nitra, Krupina, Čata, Šaľa, Čičava, Nové Zámky, Revúca, Kokava nad Rimavicou, Myjava, Vráble, Sol', Banská Štiavnica, Košice-Šaca, Čata, Holumnica, Ratková, Slovenská Ves, Svinia, Tvrdošovce, Veľké Zálužie, Zborov, Zbudské Dlhé, Ladce, Zemné, Lučenec, Dobšiná, Handlová, Hanušovce, Chminianske Jakubovany, Levice, Michalovce, Spišská Nová Ves, Jarovnice,

<p>voľnočasové aktivity pre deti a mládež</p>		<p>Občianske združenie Minoritas, Občianske združenie Nadenáš, Občianske združenie pre ochranu a rozvoj rómskych tradičných remesiel, Občianske združenie Pro Šobov, Občianske združenie Rómov v Šaci, Obecný úrad Holumnica, Obecný úrad Ratková, Obecný úrad Slovenská Ves, Obecný úrad Svinia, Obecný úrad Tvrdošovce, Obecný úrad Veľké Zálužie, Obecný úrad Zborov, Obecný úrad Zbudské Dlhé, Obyvatelia rómskej osady v Podlaviciach, Odborné učilište Ladce, Odkaz pre budúcnosť, Okresný úrad Lučenec, Osobitná škola Košice, Osobitná škola s vyučovacím jazykom maďarským v Rimavskej Sobotě, Osobitná škola Dobšiná, Osobitná škola Handlová, Osobitná škola Hanušovce, Osobitná škola Chminianske Jakubovany, Osobitná škola internátna Levice a Špeciálna materská škola internátna Levice, Osobitná škola internátna Michalovce, Osobitná škola internátna Rožňava, Osobitná škola internátna Spišská Nová Ves, Osobitná škola Jarovnice, Osobitná škola Liptovský Mikuláš, Osobitná škola Markušovce, Osobitná škola Medzilaborce, Osobitná škola Trnava, Osobitná škola Veľká Lomnica, Osobitná škola Zborov, Osobitná škola Žiar nad Hronom, Osobitná škola Žilina, Osvetové združenie Rómov Považia, Pedagogicko-psychologická poradňa Martin, Pomoc postihnutým Občianske združenie, Pomoc všetkým, Priatelia nepočujúcich detí, Pro Schola Nostra - Základná škola Fiľakovo, Rád sestier sv. Bazilika Veľkého, Roma Gemer, Rimavská Seč, Roma Gemer, Rimavská Sobotka, Roma Novohrad, Romaňi kultura, Romano Suno, Romenka Zvolen, Romipen Občianske združenie, Rómska asociácia mládeže a detí RAMAD, Rómske demokratické združenie, Rómsky klub Spišské Tomašovce Nadácia Škola dokorán, Saleziáni Don Bosca Poprad, Slovenský Červený kríž, Poprad, Slovenský helsinský výbor, SOU pre sluchovo postihnutú mládež, Spoločnosť Perseus, Stanley Club, Stredoeurópska nadácia (SEN), Súkromná základná umelecká škola M.R.Štefánika, TJ Klas Šarovec, TJ ROMA – Podskalka, TJ ROMA Medzilaborce, TJ ROMA Zvolen, Turčianska knižnica, Únia rómskej mládeže, Únia rómskej mládeže a detí v SR, Únia rómskej mládeže Prešov, Únia rómskej telesnej výchovy a športu, Vydra - Vidiecka rozvojová aktivita,</p>	<p>Liptovský Mikuláš, Žilina, Markušovce, Medzilaborce, Veľká Lomnica, Zborov, Trenčín, Martin, Fiľakovo, Rimavská Seč, Novohrad, Považská Bystrica, Brodské, Spišské Tomašovce, Poprad- Veľká, Kremnica, Kurov, Šarovec, Dobrá Niva, Lubiša, Čierny Balog, Pečovská Nová Ves, Veľké nad Ipľom, Slavošovce, Rapovce, Šarovec, Bystré, Hermanovce, Huncovec, Jelka, Krásnohorské Podhradie, Levoča, Mojmírovce, Tovarné, Veľké Leváre, Záhorská Ves, Pezinok, Čakanovce, Michalovce, Hrnčiarška Ves, Kráľovský Chlmec, Kežmarok, Mýtno Ludany, Bátovce,</p>
---	--	--	---

<p>voľnočasové aktivity pre deti a mládež</p>		<p>Wyřalu - Nová dedina,n.o., YMCA na Slovensku, miestne združenie Panické Dravce, Za lepšiu život - Jelšava Občianske združenie, Za lepšiu život Občianske združenie, Spišská Nová Ves, Základná škola P.E.Dobšinského, Základná škola s vyučovacím jazykom maďarským Rapovce, Základná škola Spišská Nová Ves, Základná škola Stará Ľubovňa, Základná škola Šárovce, Základná škola Bystré, Základná škola Francisciho a Základná škola Umelecká v Levoči, Základná škola Hermanovce, Základná škola Huncovce, Základná škola Jarovnice, Základná škola Jelka, Základná škola Komenského Spišská Nová Ves, Základná škola Košice, Základná škola Krásnohorské Podhradie, Základná škola Levoča, Základná škola Mojmírovce, Základná škola Pečovská Nová Ves, Základná škola sv. Michala Spišské Tomašovce, Základná škola Tovarné, Základná škola Veľké Leváre, Základná škola Záhorská Ves, Základná škola Žehliarska Lunik IX Združenie kresťanských dôchodcov, Združenie mladých Rómov na Slovensku, Združenie na podporu a výchovu rómskych detí, Združenie na podporu tvorivých aktivít detí a mládeže v Michalovciach, Združenie pre riešenie rómskej otázky v SR, Združenie Rómov Hrnčiariska Ves, Združenie Rómov na Slovensku, Združenie rómskej mládeže, Združenie rómskych detí a mládeže, Združenie SPOLU, ZOR Združenie občanov Rómov, Zväz mladých na Slovensku,</p>	
<p>rekvalifikačné kurzy/ pomoc pri hľadani zamestnania</p>	<p>-kurzy šitia, murovania, -rekvalifikačné kurzy pre dlhodobo nezamestnané ženy, -kurzy zamerané na zvyšovanie kvalifikácie a motivácie nezamestnaných Rómov, -kurzy údržby motorových píl, -kurzy zakladania firmy, -rekvalifikačné kurzy špecializované na odbor kuchár – čašník, -rekvalifikačné kurzy v špecializované na odbor tesár, -programy zamerané na pomoc mladým rómskym žurnalistom, semináre pre rómskych žurnalistov, -seminár pre rómskych žurnalistov, -aktívna asistencia pri hľadani práce, -kurzy verejnej správy, -trénovanie rómskych terénnych sociálnych pracovníkov, -podpora komunikačných schopností v styku s orgánmi verejnej správy pri hľadani zamestnania, -konferencie so zameraním na zamestnávanie Rómov, -trénung rómskych podnikateľov, -kurzy pre rómskych záujemcov</p>	<p>Ahinsa Roma – Nenásilie, Akadémia vzdelávania Vranov nad Topľou, Akadémia vzdelávania Prešov, ATIS, BIC Spišská Nová Ves, C.N.K. s.r.o., Centrum nezávislej žurnalistiky, Delta Centrum, Dobrá rómska víla Kesaj, Domovina, Eurotraining s.r.o., Forum Institute, Katedra rómskej kultúry, Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra, Kethano drom la romane kultura - Spoločnou cestou s rómskou kultúrou, Zlaté Klasy, Klub rómskych žien vo Zvolene, KVO Roma Gemer, Rožňava, Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR, Nadácia "M", Občianske združenie na podporu a rozvoj regiónov, Obecný úrad Pečovská Nová Ves, Okresný úrad práce Humenné, Okresný úrad práce Trebišov, PTK - ECHO Bratislava, PTK ECHO - Centrum vzdelávania v Kežmarku, Regionálna rozvojová agentúra, Romaňi kultura, Slovenské národné centrum pre ľudské práva, Sociálna komisia Mestského zastupiteľstva, Lipany, SOU odevné Svidník, SOU poľnohospodárske,</p>	<p>Kremnica, Vranov nad Topľou, Prešov, Spišská Nová Ves, Lipt. Mikuláš, Bratislava, Rimavská Sobota, Košice, Martín, Galanta, Nitra, Zlaté Klasy, Zvolen, Rožňava, Pečovská Nová Ves, Humenné, Trebišov, Stará Ľubovňa, Kežmarok, Lipany, Svidník, Strážske, Ohrid, Macedónsko, Modra, Rudňany,</p>

rekvalifikačné kurzy/ pomoc pri hľadani zamestnania	<p>o malé podnikanie, -Občianske združenie Spoločnosť pre priateľské partnerstvo v školách, -programy pre nezamestnanú rómsku mládež a rómske ženy, -programy zamerané na obnovu pracovných návykov, -kurzy šitia, -rekvalifikačné kurzy pre dlhodobu nezamestnaných, -rekvalifikačné kurzy v odbore žehlič, -rekvalifikačné kurzy v odbore maliar- natierač, -rekvalifikačné kurzy v odbore obrábač kovov, kurzy zvárania, -rekvalifikačné kurzy so zameraním na tradičné rómske remeslá, -vytvorenie rómskej polície,</p>	<p>SOU stavebné Košice, SOU stavebné Prešov, SOU stavebné Svidník, SOU strojárske Stará Ľubovňa, Spolok spišských Rómov, ÚLUV Bratislava, Úrad podpredsedu vlády pre menšiny Pála Csákyho, Wyfaľu - Nová dedina, n. o. , Združenie na ochranu chorých, opustených a postihnutých osôb a Rómov, Zváračská škola 074, BTR - Skopje, Open Society Institute Macedonia, Kresťanské združenie Slovo života, Obecný úrad Rudňany,</p>	
participácia – občianska	<p>-programy zamerané na pozitívne ovplyvňovanie majoritnej spoločnosti vo vzťahu k Rómom, -programy zamerané na zlepšenie spolužitia Rómov a väčšinovej spoločnosti, -kurzy pre aktivistov rómskych MVO participujúcich na sociálnych, vzdelávacích a kultúrnych projektoch orientovaných na rómske etnikum, -programy zamerané na integráciu Rómov do regionálnych procesov, -posilňovanie organizačného zázemia rómskych MVO prostredníctvom tréningov a grantov na technické vybavenie, -vytvorenie systému monitorovania fyzických útokov na minority, -projekty zamerané na integráciu Rómov do spoločnosti, -rozvoj komunitného života, -poskytovanie právnej pomoci obetiam porušovania ľudských práv, -web stránka venovaná rómskej problematike, -aktivity zamerané na elimináciu napätia medzi Rómami a Nerómami, -konferencia expertov na rómsku problematiku, -konferencia zameraná na problém integrácie Rómov do spoločnosti, -medzinárodný seminár na tému odporúčaní OBSE v oblasti menšinových práv, -diskusie zamerané na zvýšenie tolerancie k menšinám medzi učiteľmi, -stretnutia predstaviteľov medzinárodných organizácií, vlád a médií zamerané na budovanie pozitívneho obrazu Rómov v strednej a východnej Európe, -tréning členov rómskej samosprávy,</p>	<p>Asociácia sociálnych pracovníkov na Slovensku, Prievidza, Bjornsonova spoločnosť na Slovensku, PDCS - Centrum prevencie a riešenia konfliktov, ETP Košice, Inforoma, Jekhetane – Spolu, Kresťanské združenie Slovo života, Kultúrne združenie Rómov SR, Banská Bystrica, Liga aktivistov pre ľudské práva, Medzinárodná helsinská federácia, MEMO'98, Mestský úrad Prievidza, Nadácia Fridricha Eberta, Nadácia pre občiansku spoločnosť, Nadácia Sándora Máraia, Občan a demokracia, Open Society Institute Praha, Association Geno, Osvetové združenie Rómov Považia, Rádio Frontinus, Rádio Lumen, Romano dživipen Občianske združenie - centrum Hnúšťa, Rómska matka a dieťa Rudňany, Slovenské združenie Svetovej federácie miest a obcí, Slovenský helsinský výbor, SPOLU International Foundation, Únia rómskej mládeže a detí v SR, Úrad podpredsedu vlády pre menšiny, Združenie mladých Rómov na Slovensku, Združenie SPOLU, ZOR Združenie občanov Rómov, Klub občianskeho porozumenia, Klub rómskych podnikateľov, Miestny úrad Luník IX, Občianske združenie Za multikultúrne Slovensko, Združenie Cez deti k rodine,</p>	<p>Prievidza, Ružomberok, Bratislava, Košice, Prešov, Plavecký Štvrtok, Banská Bystrica, Dubnica, Nové Mesto/n. Váhom, Žilina, Hnúšťa, Rudňany, Poprad, Lomnička, Humenné, Snina, Kežmarok, Spišské Podhradie, Zvolen, Kremnica,</p>

participácia – občianska	<ul style="list-style-type: none"> -projekty zamerané na zlepšenie kooperácie rómskych MVO, štátnou správou a samosprávou, -budovanie komunitných centier, -tréninky pre rómskych vysokoškolákov so zameraním na demokraciu a ľudské práva, -prevencia všetkých foriem rasizmu, diskriminácie a xenofóbie, riešenie konfliktov, -zavedenie úradu vajdu, 		
participácia – politická	<ul style="list-style-type: none"> -kampane zamerané na zvýšenie účasti Rómov na voľbách do samosprávy, -podpora rómskych lídrov v ich aspiráciách na úrade vo voľbách do orgánov samosprávy, fundraisingu a tvorbe programov, -semináre pre rómskych lídrov a aktivistov, -konferencia „Rómovia a voľby 1998“, 	<p>Jekhetane – Spolu, Občianske združenie Šťastie pre Rómov, Občianske združenie Za multikultúrne Slovensko, PER, Osvetové združenie Rómov Považia,</p>	<p>Prešov, Košice, Bratislava, Trenčín,</p>
participácia – kultúrna	<ul style="list-style-type: none"> -prezentácie rómskej kultúry, -vytvorenie rómskeho spevokolu, -obnova a udržiavanie rómskych kultúrnych tradícií a folklóru, rómske folklórne súbory (podpora pri organizačnom zabezpečení), -podpora rómske divadelníkov, -podpora pri vydávaní rómskych hudobných diel na CD a MC nosičoch, -vydávanie periodických a neperiodických tlačovín v rómskom jazyku, -spoznávanie rómskej histórie, -výstavy fotografií, malieb a artefaktov rómskych umelcov a remeselníkov -preklady publikácií o Rómoch, -produkcia filmových dokumentov o Rómoch, -koncerty spojené s diskusiami o rasizme, -podpora vzájomnej tolerancie v spoločnosti prostredníctvom rómskej kultúry, -festivaly rómskeho tanca a spevu, -festivaly rómskej mládeže, -súťaže rómskych folklórnych súborov, -festivaly dokumentárnych filmov o Rómoch, -vydanie publikácie „Rómska história“ Arne Mana, -dabing videokazety s biblickou tematikou pre rómske deti, -benefičné koncerty pre rómske deti, -participácia na seminári o holokauste Židov a Rómov, -publikácia „Gramatika karpatských rómskych dialektov.“ -publikovanie diel mladých rómskych básnikov, -dokument STV Košice „Kto hodí kameňom?“ o rómskej menšine, 	<p>Amavet č.520 - Rómsky klub pri CVČ Snina, Centrum pre pastoráciu Rómov, Saleziáni Don Bosca Bardejov, Centrum voľného času Kežmarok, Centrum voľného času Relax, Divadlo Romathan, DIXIE AGENCY, Dobrá rómska víla Kesaj, Evanjelická cirkev augsburgského vyznania Ochtiná, Folklórny súbor Ternipen, In Minorita, Informačné stredisko Rady Európy, Inforoma, Jekhetane – Spolu, Kale Jakha - rómska folklórna skupina Humenné, O. z. Kaleidoskop, Kethano drom la romane kultura - Spoločnou cestou s rómskou kultúrou, Veľké Úľany, Kethano drom la romane kultura - Spoločnou cestou s rómskou kultúrou, Zlaté Klasy, Klub priateľov detských domovov a detských domovov sociálnych služieb, Klub rómskych žien Rimavská Sobota, Kultúrny zväz rómskeho spoločenstva, Kultúrno-spoločenská organizácia mesta Šaľa, KVO Roma Gemer, Rožňava, KVO Roma Zemplín, Humenné, Liptovské osvetové stredisko, Malé centrum kultúry a porozumenia, Mestské kultúrne stredisko Revúca, Ministerstvo kultúry SR, MO KVO Roma Gemer Kokava nad Rimavicou, Nadácia Charty 77, Nadácia Juraja Tranovského, Nadácia pre rómske dieťa, Nadácia pre výchovu a vzdelávanie Rómov, Nadácia pre vzdelávanie detí a mládeže, Občianske združenie Naša kultúra, Občianske združenie pre ochranu a rozvoj rómskych tradičných remesiel, Občianske združenie rómskych žien Lucia, Obecný úrad Bukovce, Obecný úrad Čata, Obecný úrad Zbudské Dlhé, Open Society Fund - Praha, Patriae Foundation, Osobitná škola Humenné, Osvetové združenie Rómov Považia, Pomoc všetkým, Požitavská knižnica, Nadácia pre občiansku spoločnosť, Roma Gemer, Rimavská Seč, Romaňi kultura,</p>	<p>Snina, Bardejov, Kežmarok, Partizánske, Košice, Zvolen, Ochtiná, Banská Bystrica, Bratislava, Prešov, Humenné, Veľké Úľany, Zlaté Klasy, Martin, Rimavská Sobota, Šaľa, Rožňava, Lipt. Mikuláš, Nové Zámky, Revúca, Kokava nad Rimavicou, Bardejov, Modrý Kameň, Bukovce, Čata, Zbudské Dlhé, Trenčín, Spišská Nová Ves, Rimavská Seč, Myjava, Veľké Kapušany, Stará Ľubovňa, Hrnčiarska Ves, Kráľovský Chlmec, Drahňov, Žilina, Klenovec,</p>

participácia – kultúrna		Romano Jílo, Rómska ľudová akadémia "Husaša", Rómske centrum Terňipen, Vihorlatské Osvetové stredisko, Združenie inteligencie Rómov, Združenie mladých Rómov na Slovensku, Združenie pre riešenie rómskej otázky v SR, Združenie Rómov Hrnčiarska Ves, Združenie Rómov na Slovensku, Združenie rómskej národnostnej menšiny Medzibodrožia, Združenie rómskej spoločnosti na Slovensku, Združenie rómskych detí a mládeže, Združenie Upre Roma, ZOR Združenie občanov Rómov, Ženy bez národnostného rozdielu a farby pleti, STV, Košice, VŠMU,	
vzdelávanie dospelých	-školenia rómskych asistentov pre školy, -školenia pre rómske ženy zamerané na zlepšenie ich postavenia v rodine, vlastnej komunite a spoločnosti, -školenia pre rómske ženy zamerané na vedenie rozpočtu domácnosti, -školenia pre rómske ženy v oblasti starostlivosti rodičovstva a starostlivosti o deti, -kurzy prevencie drogových závislostí, -kurzy pečenia pre rómske ženy, -vzdelávacie programy zamerané na plánované rodičovstvo, osobnú hygienu a manželstvo, -motivačné kurzy zamerané na zvyšovanie úrovne vzdelanosti, ľudské práva, rozvoj osobnosti a rómsku kultúru, -integrácia Rómov do majoritnej spoločnosti prostredníctvom vzdelávania, -príprava rómskych dievčat nad 18 rokov na nezávislý život po opustení detského domova,	Inforoma, Klub rómskych žien na Slovensku, Banská Bystrica, Klub rómskych žien Rimavská Sobota, Kultúrne združenie Rómov SR, Banská Bystrica, Občan a demokracia, Občianske združenie na podporu a rozvoj regiónov, Občianske združenie Nadenáš, Občianske združenie pre emancipáciu a integráciu Rómov, Občianske združenie rómskych občanov ASAL, Obecný úrad Jurské, Pro Familia Občianske združenie, Romipen, Slovenské misijné hnutie, Slovenský červený kríž Humenné, UNICEF, Združenie mladých Rómov na Slovensku,	Bratislava, Banská Bystrica, Rimavská Sobota, Sedliská, okres Vranov n. T. , Litava, Prešov, Sol', Jarovnice, Jurské, Humenné, Poprad,
bývanie/ životné prostredie/ infraštruktúra	-úprava rómskej osady Mólča, -programy zamerané na ochranu životného prostredia, -budovanie sociálnych bytov pre Rómov, -rekonštrukcia rómskej škôlky (Fiľakovo), -oprava komunitného centra (Malé Ludince), -rekonštrukcie obytných budov za účasti ich rómskych obyvateľov, -revitalizácia zdevastovaných území, -pomoc oblastiam, ktoré boli postihnuté prírodnými katastrofami, -elektrifikácia a kanalizácia rómskych osídlení, -výstavba vodovodov a studní v rómskych osídleniach, -odstraňovanie ilegálnych skládok odpadu, -budovanie verejného osvetlenia, -budovanie a rekonštrukcia prístupových komunikácií do rómskych osídlení, -separovaný zber odpadu,	Klub rómskych žien na Slovensku, Banská Bystrica, Kompas, Brodské, Mestský úrad Čierna nad Tisou, Mestský úrad Fiľakovo, Mestský úrad Nové Zámky, Mestský úrad Spišská Nová Ves, Miestny úrad Luník IX, Mikroregión Teplý Vrch, Obecný úrad Bardejov, Obecný úrad Dubovica, Obecný úrad Egreš, Obecný úrad Frička, Obecný úrad Hranovnica, Obecný úrad Choča, Obecný úrad Jablonica, Obecný úrad Jarovnice, Obecný úrad Jurské, Obecný úrad Lipany, Obecný úrad Liptovská Porúbka, Obecný úrad Litava, Obecný úrad Malá Domaša, Obecný úrad Nižný Tvarožec, Obecný úrad Pobeďim, Obecný úrad Podhorod', Obecný úrad Pribylina, Obecný úrad Renčišov, Obecný úrad Rokycany, Obecný úrad Rudňany,	Mólča, Brodské, Čierna nad Tisou, Fiľakovo, Nové Zámky, Spišská Nová Ves, Košice, Rimavská Sobota, Bardejov, Dubovica, Egreš, Frička, Hranovnica, Choča, Jablonica, Jarovnice, Jurské, Lipany, Lipt. Porúbka, Litava, Malá Domaša, Nižný Tvarožec, Pobeďim, Podhorod', Pribylina, Renčišov, Rokycany, Rudňany,

bývanie/ životné prostredie/ infraštruktúra	-čistenie lesa s pomocou rómskych spoluobčanov,	Obecný úrad Smižany, Obecný úrad Sol', Obecný úrad Toporec, Obecný úrad Uzovské Pekľany, OKV SZOPK Stará Ľubovňa, Rómska samospráva obce Rokycany, Rómsky občiansky výbor, Spoločná Budúcnosť, SPOLU International Foundation, Za lepší život - Jelšava Občianske združenie,	Smižany, Sol', Toporec, Uzovské Pekľany, Stará Ľubovňa, Ihľany, Šárovce, Jelšava,
výskum	-zber dát o počte rómskych osídlení, miere nezamestnanosti a vzdelanosti medzi rómskym obyvateľstvom, -výskum vnímania procesu asimilácie rómskeho obyvateľstva po roku 1945, -výskum zmien v živote Rómov spôsobených pôsobením cirkví, -systém monitoringu a analýzy informácií o minoritách zverejňovaných médiami, -štúdiá zameraná na výskum chudoby a životnej úrovne Rómov na Slovensku,	Inforoma, Katedra etnológie Filozofickej fakulty Univ. Cyrila a Metoda v Trnave, MEMO'98, S.P.A.C.E., Centrum pre analýzu sociálnej politiky,	Bratislava, Trnava,

Zdroj: spracované na základe databázy OSF

Pokúsme sa o zhrnutie našich a iných poznatkov a istú systematizáciu odporúčaní.

VI. Zhrnutie poznatkov a odporúčania

Pojem chudoby je dnes na Slovensku vo všeobecnosti ešte stále tabu, v oficiálnych materiáloch a štatistikách sa používa označenie „ľudia v hmotnej núdzi, či sociálnej odkázanosti“. Inak povedané, **chudoba sa u nás vzťahuje na nedostatok finančných a materiálnych zdrojov, nedosahujúcich zákonom stanovené životné minimum.**

K chudobe môžeme pristupovať troma spôsobmi: chudoba môže byť posudzovaná na základe rozdielu príjmov medzi bohatými a chudobnými, na základe nízkej úrovne konzumnej spotreby a na základe životnej úrovne spadajúcej pod úroveň životného minima. Sú to práve chudobní, ktorí obsadzujú najnižšie priečky distribúcie príjmov.

Doporučenie parlamentného zhromaždenia 1196 (1992) hovorí: „ **hlboká chudoba ... sa vzťahuje na možnosť žitia a výchovy detí v minimálne dôstojných podmienkach**“, a je príčinou vylúčenia z normálnych spoločenských procesov.

Tradičný prístup k chudobe, ktorý v podstate len kategorizuje chudobných ľudí ako zvláštnu skupinu v porovnaní s ostatnými, je nepostačujúci, predovšetkým svojim úzkym zameraním. Oproti tomu je oveľa dôležitejšie identifikovať skupiny, ktoré sú v sociálnom ohrození (mladí ľudia, ženy, deti, dôchodcovia, postihnutí, utečenci a žiadatelia o azyl, príslušníci etnických minorít ako sú Rómovia, osamelí rodičia, veľké rodiny, dlhodobo nezamestnaní, atď.) Preto je pre potreby verejnej politiky jednoduchý, všetko zahŕňajúci indikátor chudoby málo použiteľný.

Neistota môže byť definovaná ako absencia jednej alebo viacerých foriem bezpečnosti (istôt), ktoré umožňujú jednotlivcom a rodinám plniť ich

profesionálne, rodinné a spoločenské záväzky a užívať základné práva. (definícia francúzskej Ekonomickej a sociálnej rady, 1994)

Sociálne vylúčenie je samo o sebe oveľa širší pojem ako samotná chudoba, pretože nezahŕňa len záležitosti materiálnych zdrojov.

Chudoba predstavuje vylúčenie z prístupu k tovarom a službám a je spojená s nedostatkom, alebo nerovnováhou materiálnych zdrojov (materiálna istota/ bezpečnosť). Sociálne vylúčenie neznamena len neschopnosť byť časťou konzumnej spoločnosti, ale aj nedostatočnosť, nerovnosť a v konečnom dôsledku úplnú absenciu participácie na sociálnom, ekonomickom, politickom a kultúrnom živote.

Je možné byť chudobný a nebyť sociálne vylúčeným a tento vzťah platí aj opačne.

Analýza sociálneho vylúčenia zahŕňa štyri dimenzie :

1. sociálno- ekonomické vylúčenie
2. politické vylúčenie
3. kultúrne vylúčenie
4. zdravotná starostlivosť

Kombinácia všetkých štyroch foriem sociálneho vylúčenia umožní vytvoriť reálny obraz tohto fenoménu:

- vylúčenie z občianskych práv
- ekonomické vylúčenie, to znamená nedostatok finančných zdrojov alebo marginalizácia z dôvodu dlhodobej nezamestnanosti, straty zamestnania, neistoty zamestnania
- vylúčenie z politického života, kultúrnych príležitostí, alebo možnosti vzdelania

- vylúčenie zo sietí sociálneho zabezpečenia, ktoré vedie k deložovaniu, nadmernému zadlžovaniu, atď..

Sociálne zaradenie, inkorporácia je teda viac ako len snaha o reguláciu chudoby: nezahŕňa len špecifické sociálne politiky orientované na nezamestnanosť a chudobu, prostredníctvom ktorých sa zlepšuje prístup k bývaniu, zdravotnej starostlivosti a vzdelaniu, ale zameriava sa aj na obnovenie spojenia medzi jednotlivcom a komunitou a vytvorenie politického vzťahu medzi občanmi a štátom.

Kľúčové faktory sociálneho vylúčenia sú nasledovné:

1.

- zamestnanosť (nezamestnanosť), klesajúca stabilita zamestnania, rast trhu dočasných zamestnaní, reštrukturalizácia niektorých primárnych a sekundárnych ekonomických sektorov

Zamestnanie samotné môže byť faktorom vylúčenia v situácii, keď čierna práca, čiastočný úväzok a náhodné zamestnania vedú k nedostatočným príjmom a neadekvátnej, alebo žiadnej sociálnej ochrane

2.

- ťažkosti s bývaním.

Problémy s bývaním u ľudí s nízkymi, alebo neistými príjmami sú naozaj kritické: nedostatok ubytovania za prijateľnú cenu, neschopnosť platiť nájom vedú k deložovaniu. Súčasná politika bývania môže mať tragické dôsledky a vedie k sociálnej neistote.

3.

- vzdelanie, systém vzdelávania, spojenie s trhom práce

Prístup k vzdelaniu, kvalita vzdelania majú hlboké dôsledky na sociálne vylúčenie. Problém vychádza z chápania vzdelania a hodnoty vzdelania ako budúcej brány k trhu práce a sociálnym sieťam.

4.

- zdravotná starostlivosť

V dôsledku snahy o znižovanie nákladov na život má väčšina sociálne vylúčených ťažkosti pri zabezpečovaní zdravotnej starostlivosti, výsledkom čoho je rapídne znižovanie kvality ich života.

Výsledky kvalitatívneho výskumu

Základná hypotéza, s ktorou sme vstupovali do terénu bola, že úroveň a stav regiónu sa podpisuje na podobu, tvar a obsah chudoby a sociálneho vylúčenia, v tom ktorom regióne; že nájdeme výrazné rozdiely v stave chudoby a v indikátoroch chudoby v závislosti od toho, v akom regióne daní ľudia žijú. Teda, vychádzali sme z tvrdenia, že úroveň regiónu je nezávisle premennou, zatiaľ čo etnizácia chudoby je závisle premennou (a nie naopak). Aby sme mohli potvrdiť alebo vyvrátiť túto hypotézu, rozhodli sme sa vybrať tri základné regióny podľa dvoch ukazovateľov: prvý ukazovateľ – **výška nezamestnanosti** s dôrazom na **dlhodobú nezamestnanosť**, druhý ukazovateľ – **miera sociálnej odkázanosti v danom regióne**. Do výberu sa dostali ako prípad a príklad marginalizovaného územia na Slovensku región Rimavskej Soboty, ako príklad územia, ktorý spĺňa kritéria istého priemeru, priemernej úrovne nezamestnanosti a sociálnej odkázanosti z hľadiska celoslovenského priemeru okres Stará Ľubovňa a relatívne rozvinutý región s pomerne nízkou úrovňou nezamestnanosti a sociálnej odkázanosti okres Malacky. Pokryli sme i regionálne priestorové časti Slovenska, západ, severovýchod a juh, pretože na severovýchode a juhu je navyše pôsobiace aj kritérium multikultúrnosti a viacerých etnických i národnostných skupín; severovýchod – slovensko-

rusínsko-rómska lokalita, juh – slovensko-maďarsko-rómska lokalita. Teda postupovali sme typologicky. V rámci regiónov nasledoval druhý krok výberu, a to z hľadiska istého typu osídlenia. Dôvod je zrejmý: nemáme, z istých dôvodov, evidenciu podľa rómskeho pôvodu, takže jediná možnosť, korektná, bola pristúpiť k regiónu z hľadiska istého typu osídlenia. Typy osídlení sme vyberali na základe istej miery integrácie a segregácie, kombinovanej s veľkosťou rómskej populácie v danej lokalite vychádzajúc z údajov do roku '98. Kombináciou týchto kritérií sme mohli vybrať konkrétne osídlenia a konkrétne obce, v ktorých sme v jednotlivých regiónoch realizovali výskum. V každom regióne sme vybrali osídlenia, ktoré boli charakteristické uvedenými znakmi.

Výsledky výskumu sú kvalitatívne, a teda nespĺňajú atribúty reprezentatívnosti. Nie každé poznanie totiž možno dosiahnuť reprezentatívnym výskumom, pretože sú otázky, na ktoré nedáva odpoveď reprezentatívny výskum. Nepracovali sme s tzv. pozitivistickou paradigmou, teda kvantitatívnym výskumom, ale chápujúcou, humanistickou paradigmou. Nerozmýšľali sme v intenciách čísel, pretože sme sa chceli sústrediť na interpretačné schémy, isté významy, isté symboly a isté životné stratégie ľudí žijúcich v chudobe na Slovensku.

Napriek kvalitatívnej orientácii výskumu, pre naplnenie jeho cieľov sme potrebovali štatistickú informáciu, teda databázu osídlení s rómskou populáciou. Databázu má zatiaľ v štádiu rozpracovania Úrad splnomocnenca vlády (isté informácie má k dispozícii Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja). Táto databáza však jednak nie je hotová, mnohé okresy chýbajú (napr. aj okres Rimavská Sobota), a tie okresy, ktoré hotové sú, nie sú spracované jednotnou metodikou – charakteristiky jednotlivých osídlení sú rôzne a teda ťažko porovnateľné. Druhá ťažkosť tkvie v absencii definície, charakteristík rómskej osady. Rozšíril sa názor, vedomosť, že všetky osídlenia, kde sa vyskytuje rómska populácia, sú rómskymi osadami. „Na Slovensku máme vyše 600

rómskych osád“ je informácia, ktorá však zahŕňa všetky osídlenia, kde žijú Rómovia, a tí zďaleka nebývajú iba v osadách. Dovolím si toto tvrdenie povedať na základe konfrontácie databázy z dvoch ďalších okresov, kde som si na vlastnej koži overovala podklad s realitou. Musela som napokon pristúpiť ku klasickému sociografickému „štefánkovskému“ výskumu, teda sadnúť do auta, prejsť celé regióny a vybrať osídlenia. Naznačujem vážnu vec. Okrem toho, že nemáme žiadnu serióznu evidenciu populácie ako celku, nemáme ani presnú evidenciu osídlení na Slovensku. Našťastie základným zdrojom niektorých informácií boli starostovia, ktorí naozaj vedomosť o svojom najbližšom okolí majú. Po tomto úvode vyhľadávania osídlení a následnej konfrontácií toho, čo sme mali v databáze s realitou, sme sa pokúsili naplniť ciele nášho výskumu. So sociografiou sme pôvodne skutočne nepočítali.

Návrh:

Nie je možné rozhodovanie bez elementárnej znalosti stavu. Odporúčame prehodnotiť spôsob tvorby súčasnej databázy rómskych osídlení (výkazy z okresných úradov sú vysoko spochybniteľné, kritériá pre samosprávy sú nejednotné). V súvislosti s reformou verejnej správy a prechodom istých kompetencií na samosprávy, s napĺňaním ľudských práv zakotvených v našej Ústave a medzinárodných dokumentoch, je skôr opodstatnená tvorba databázy obcí Slovenska na základe miery etnickej a národnostnej heterogenity obcí (štruktúra obce z hľadiska počtu a koncentrácie rôznych etnických a národnostných menšín a národov), ako špeciálny databáza rómskych osídlení. Miera multikulturalnosti je významný faktor podmieňujúci nielen život obce, vedomie občanov a ich následné správanie sa v multikulturálnom prostredí, ale aj typy problémov a možnosti ich riešenia.

Ekonomická dimenzia:

Dôležité zistenia z hľadiska konkrétnych opatrení na riešenie postavenia Rómov na trhu práce:

1. Nie je možné hovoriť o rómskom probléme a rómskej otázke ako o jednom probléme. Rómovia sú výrazne vnútorne sociálne diferencovaní a táto diferenciácia nie je založená na kritériách diferenciácie majoritnej spoločnosti. Základné diferencie medzi rómskou populáciou sa sústreďujú alebo sú podmienené nasledujúcimi faktormi: Prvý faktor – **stav regiónu**, druhý faktor – typ **integrácie, resp. segregácie**, tretí faktor – **miera koncentrácie, početnosť**, štvrtý faktor - **proporcia rómskej populácie vo vzťahu k majoritnej spoločnosti**.

Typ integrácie resp. segregácie je konštruovaný na základe kritérií: vlastnícke vzťahy (legálnosť pozemku a domu) a prístup k infraštruktúre (kanalizácia, odpad, voda).

Tieto vstupné definičné kritériá boli ďalej v priebehu výskumu doplnené o ďalšie diferencujúce znaky: dosah cestnej komunikácie, elektriny, veľkosť bytu, veľkosť domácnosti, vybavenosť bytu a o spomínané faktory počtu Rómov a podielu Rómov a typ regiónu.

2. S mierou marginalizácie toho, ktorého územia na Slovensku sa prehlbuje znásobuje miera chudoby istej vrstvy populácie, špeciálne rómskej populácie. V týchto oblastiach, v osadách, teda segregovaných osídleniach nachádzame prejavy absolútnej chudoby definované kritériami:

- neexistencia poriadneho domu, myslí sa murovaného,
- počet osôb na počet postelí,
- nedostatok peňazí na každodenné jedlo a ošatenie,
- neexistencia podporných sociálnych sietí.

Kým integrované osídlenia i separované osídlenia sú typické prejavmi relatívnej chudoby, kde platia úplne iné indikátory, segregované osídlenia sú charakteristické indikátormi absolútnej chudoby. Ak pre našu krajinu platí, že garantované životné minimum znamená: jedno teplé jedlo denne, ošatenie a prístrešok, pre segregované osady nie je naplnené, a teda ani garantované toto životné minimum. Zdôrazňujem vnútornú diferenciáciu Rómov z troch hlavných

dôvodov: Po prvé, ak hovoríme o Rómoch a „hodíme ich všetkých do jedného vreca“ bez ohľadu na to, v akej životnej situácii sa nachádzajú, vzniká nielen efekt vylučovania majoritnou populáciou, ale aj samovylučovania sa, uzatvárania sa, ukrivdenosti, nepochopenia. Spojenie týchto efektov reprodukuje a znásobuje napätie v tejto spoločnosti. Po druhé: rozlišovanie má veľký význam z hľadiska vplyvu na verejnú mienku, predovšetkým majoritnej populácie v tejto spoločnosti. Tretí dôvod sa týka opatrení: akú zvoliť politiku? Tá musí byť predsa rozdielna vzhľadom na rozdielne životné situácie integrovaných, separovaných alebo segregovaných Rómov. Ak budeme uskutočňovať iba administratívne centrálnu politiku, či tú istú lokálnu politiku, nemôžeme byť úspešní.

Návrh:

Systemovým opatrením sú projekty oživenia marginalizovaných regiónov – regionálne projekty hospodárskej politiky, zamestnanosti, trhu práce, bývania (s dôrazom na rozvoj komunálnych bytov pre nízkopříjmové rodiny a sociálneho bývania pre potreby sociálne vylúčených, a vyriešenia vlastníctva pozemkov), vzdelávania a zdravotnej starostlivosti – komplexné regionálne programy rozvoja. Tieto projekty by mali vzniknúť na základe spolupráce samospráv, VÚC, MVO, krajských a okresných úradov štátnej správy, krajských a okresných úradov práce, zamestnávateľov a relevantných inštitúcií (školy, cirkev). Odbornú pomoc môžu poskytnúť zahraničné inštitúcie so skúsenosťami pri príprave takýchto komplexných rozvojových regionálnych programov a koordinované konzultácie, koncepcné materiály prislúchajúcich rezortov Vlády. Komplexnosť predpokladá predovšetkým na úrovni centrálnych orgánov nadrezortný prístup, efektívne využívanie zdrojov Ministerstiev, NÚP a MVO a prijatie funkčného zákona o decentralizácii kompetencií verejnej správy.

Ďalšou úlohou je zdôrazňovať a vysvetľovať vnútornú diferenciaciu Rómov na Slovensku pre nevyhnutný posun vo verejnej mienke. Diferencovať systémové

aj lokálne (operatívne) opatrenia na základe potrebnosti, adresne, predovšetkým voči tej sociálnej skupine, ktorá je v situácii ohrozenia a nemôže si pomôcť sama. Znamená to aktivizujúcu politiku zameranú na celú komunitu, nielen rómsku.

Sociálna dimenzia:

Základná otázka asi znie: Prečo Rómovia padli hlbšie do chudoby ako majoritná populácia po roku 1989? Čím to bolo spôsobené? Základné faktory a dôvody sú nasledovné:

1. Transformácia v roku 1989 (v spojitosti s historickou skúsenosťou Rómov) vytvorila rozdielne štartovacie plochy pre majoritnú populáciu a pre Rómov, a to z toho dôvodu, že „úspešný“ štart bol možný len vtedy, ak bol občan zapojený minimálne do jednej z dvoch stratifikačných pyramíd bývalého systému. Prvá stratifikačná pyramída znamenala isté formálne funkčné zaradenie sa v zamestnaní ako odrazový mostík. Druhá stratifikačná pyramída znamenala mať isté sociálne siete, byť zaradený v istých sociálnych sieťach. Bez participácie v týchto pyramídach nebolo možné nastúpiť do transformačného procesu s úspešnou individuálnou životnou stratégiou. Rómovia, ktorí patria do skupiny nízko kvalifikovaných a s nižším vzdelaním neboli zaradení ani do jednej z týchto pyramíd, a teda padli oveľa hlbšie po transformácii v 89. ako majoritná populácia. Ak hovorím o sociálnych sieťach, mám samozrejme na mysli aj celý neformálny systém tejto spoločnosti. Táto nerovnosť šancí po rozbehu transformácie v 89. roku sa znásobovala v dôsledku efektov transformácie na Slovensku. Vznikli dva výrazné fenomény. Prvý fenomén tzv. **znásobenej** alebo zdvojenej **marginalizácie**, teda Rómovia žijú segregovaní v marginalizovanom území. Znásobená marginalizácia vytvára uzatvorené spoločenstvo s homogenizovanou štruktúrou, kde existuje len jeden vzorec sociálneho správania sa a jednej životnej stratégie. Táto životná stratégia je tým

druhým fenoménom, a to je **fenomén znásobenej kultúrnej závislosti**, ktorá sa navonok prejavuje: výraznou pasivitou, rezignáciou, apatiou a samozrejme i agresivitou. Sú to všetko typické črty reprodukovanej absolútnej chudoby, „underclass“ a nie typické znaky etnicity. Každá reprodukováaná cyklická absolútna chudoba, ktorá sa nachádza v stave zdvojenej marginalizácie a znásobenej kultúry závislosti, nemôže mať dostatok vlastných kapacít na vymanenie sa z tejto pasce. Je to teda primárne problém sociálneho vylúčenia a až sekundárne problém etnický. Rómovia sú čistým typom, prejavom procesov vedúcich k sociálnemu vylúčeniu v tejto spoločnosti. Samozrejme ich štartovacia dráha bola rozdielna i z historických dôvodov, ktoré sú veľmi dobre známe, tak z obdobia začiatku storočia, ako aj z obdobia začiatku komunistického režimu. Je isté, že sa skumulovalo niekoľko momentov ústiacich v nerovnosť šancí: handicap historického postavenia v spoločnosti spolu s verejnou politikou, ktorá bola zameraná na rómsku populáciu na Slovensku, handicap spomínaného nezaradenia do stratifikačných pyramidálnych štruktúr a handicap v oblasti vlastnej pripravenosti Rómov na transformáciu. Transformácia hlavne predpokladala zmenu kolektívnej mobility na princíp individuálnej mobility, princípu kolektívnej zodpovednosti na princíp individuálnej zodpovednosti a predovšetkým vlastnú aktivizáciu v zaradení sa do sociálnych sietí.

2. Medzinárodný dohovor o odstránení všetkých foriem rasovej diskriminácie nadobudol pre Československo platnosť 4.1.1969. „Výraz „rasová diskriminácia“ v tomto dohovore znamená akékoľvek rozlišovanie, vylučovanie, obmedzovanie alebo zvýhodňovanie založené na rase, farbe pleti, rodovom alebo na národnostnom alebo etnickom pôvode, ktorého cieľom alebo následkom je znemožnenie alebo obmedzenie uznania, používania alebo uskutočňovania ľudských práv a základných slobôd na základe rovnosti

v politickej, hospodárskej, sociálnej, kultúrnej alebo ktorejkoľvek inej oblasti verejného života.

Za rasovú diskrimináciu sa **nepovažujú osobitné opatrenia urobené výhradne na zabezpečenie primeraného rozvoja niektorých rasových alebo etnických skupín alebo jednotlivcov, ktorí potrebujú takú ochranu, ktorá môže byť nevyhnutná na to, aby im zabezpečila rovnaké používanie, alebo výkon ľudských práv a základných slobôd, pokiaľ pravda tieto opatrenia nevedú k zachovaniu rozdielných práv pre rôzne rasové skupiny a pokiaľ nezostanú v platnosti po dosiahnutí cieľov, pre ktoré boli prijaté.**“

V situácii segregovaných Rómov je prijatie takýchto osobitných opatrení jedinou možnosťou vyrovnávania nerovností v šanciach. Vhodné opatrenia môžu byť len tie a také, ktoré vychádzajú zo znalosti potrieb a životnej situácie konkrétnych jednotlivcov v konkrétnej komunite. Úspešnosť implantácie osobitných opatrení predpokladá ich priechodnosť, prijatie všetkými zúčastnenými stranami (Rómami aj ne-rómami) a presvedčenie (teda presviedčanie) recipienta o ich zmysluplnosti a výhodnosti. Nemôžu byť len administratívnym aktom správneho konania.

Návrh:

Zásadne prepracovať systém sociálnej ochrany v SR s dôrazom na stimulujúce, motivačné prvky sociálnej ochrany (nie dávky, ale sociálne a verejné služby), identifikovať skupiny chudobných a sociálne vylúčených (kritérium sociálnej odkázanosti nie je postačujúce, naviac zužuje celý problém len na materiálne istoty – i tieto sú však diskutabilne napĺňané, ústia do pasivity, zneužívania a pod.) a prijať opatrenia na reguláciu miery sociálneho vylúčenia na centrálnej (zamerané na sociálne skupiny vylúčených), regionálnej a lokálnej úrovni s dôrazom na špecifické, individuálne potreby sociálne vylúčených. Na centrálnej úrovni predpokladá tento prístup systémovú zmenu – posun od zaopatrovacej politiky štátu, k oprávneniam občanov, klientov. (Nie štát

rozhoduje o pridelení sociálneho aktéra poskytujúceho služby sociálnej pomoci, ale klient (prípadne jeho zástupca) si má možnosť vybrať typ služby a typ sociálneho aktéra, ktorý mu túto službu poskytne. Znamená to zmenu v pridelovaní prostriedkov nie na inštitúcie poskytujúce služby klientom, ale na klientov využívajúcich služby tej ktorej inštitúcie. Mnohé pokusy o poskytovanie vecných dávok či služieb namiesto finančných dávok stroskotali práve preto, že boli poskytované plošne, „kolektivisticky“, administratívne, nie dlhodobo, s minimálnou participáciou príjemcov. Tento etatistický typ sociálnej ochrany by mohol naručiť opäť zákon o decentralizácii verejnej správy, pokiaľ v oblasti sociálnej pomoci prenesie na samosprávy originálne (nie prenesené) kompetencie.

3. Osada znamená uzavretý a homogenizovaný priestor, navyše diferenciácia rómskej populácie tým, že je budovaná na iných kritériách ako klasická sociálna štruktúra, neumožňuje ani klasickú mobilitnú dráhu z nižších štruktúr do vyšších. Rómovia si vytvorili sociálnu štruktúru, ktorej jednotlivé vrstvy sú uzavreté, navyše sú aj priestorovo oddelené. Uzavretosť vrstiev spôsobuje, že nefunguje klasický „výťah“ celej komunity. Nefungujú klasické mobilitné mechanizmy. Problém uzavretosti štruktúr rómskej populácie je vážnym problémom, kedy neexistujú medzitriedne vzťahy, ale fungujú len vnútrotriedne vzťahy, a teda vnútrotriedna solidarita. Bez medzitriednej solidarity nie je možnosť posunu a potiahnutia nižšej triedy prostredníctvom vyšších vrstiev. Samozrejme, že toto uzatváranie má aj kultúrny rozmer. Rómovia, ktorí sa nachádzajú vo vyšších vrstvách sa často krát sami od nižších vrstiev dištancujú, (čo je aj dôsledok vzťahu majority k rómskej populácii – bránia sa, chcú sa zbaviť nálepkovania, označovania, ktoré dáva majorita Rómom ako celku).

Návrh:

Akokoľvek dobre mienená politika orientovaná do vnútra rómskej (segregovanej) komunity vyústi len do konzervácie daného stavu, pokiaľ nebude doplnená o aktivity otvárajúce uzavretý systém (či už tried, alebo priestorov). Akokoľvek budeme meniť, modifikovať súčasné zaopatrenia (zvyšovať či znižovať, vyplácať v hotovosti či v naturáliách), ak zároveň nevytvoríme pravidlá a možnosti na otváranie sa uzavretej komunity (iné vzorce správania sa, sociálne siete, komunikácia, inkorporácia do formálnych a neformálnych skupín, inštitúcií, participácia mimo vlastnú osadu, atď.) iba reprodukuje daný stav. Operatívne riešenia sú nevyhnutné, ale nie dostačujúce (dokonca často krát kontrafinalitné). Je skutočne nevyhnutné rozlišovať aj v rámci operatívnych opatrení tie, ktoré musia byť nasmerované do vnútra komunity (základná infraštruktúra) a tie, ktoré by mali smerovať von z komunity (inklúzia do základných občianskych, politických, sociálnych, ekonomických a kultúrnych štruktúr, rómskych aj nerómskych). Problém je kumulovaný, preto nemôže byť úspešný jeden nástroj, ale iba kumulácia nástrojov a kooperácia všetkých sociálnych aktérov. Inkorporácia predpokladá súčinnosť zmien v systéme sociálnej ochrany, politike zamestnanosti, politike trhu práce a tvorby „Lokálnych komunitných projektov“, organizovaných konzorciom všetkých sociálnych aktérov.

4. Nerovnosť šancí je predovšetkým v oblasti vzdelania a vzdelávania.

Známa vec, pri riešení ktorej je nastražená **pasca**. Štartovacia plocha segregovaných Rómov, ale aj mnohých separovaných pri snahe o zlepšovanie ich vzdelanostnej úrovne je neukončené základné vzdelanie (až negramotnosť), prípadne tzv. výučný list - učňovka. Ak sa i zmobilizujú na zvýšenie svojej vzdelanostnej úrovne, znamená to, že dosiahnu ukončené základné vzdelanie alebo získajú výučný list. Tieto typy vzdelania sú však vstupenkou do nezamestnanosti. Navyiac v situácii nedostatku pracovných miest pre

nízkokvalifikovaných, sa ne-róm pri prijímaní do zamestnania uprednostňuje pred Rómom, má viac kontaktov, informácií. Šanca nájsť si zamestnanie je úmerná stavu regiónu a stúpa s výškou vzdelania. Neznamená to samozrejme, že zamestnať sa dokážeme len vtedy, keď budeme mať všetci univerzitné vzdelanie. Veď prác, ktoré vyžadujú nízku kvalifikáciu je na Slovensku viac než dosť, nie je však dostatok vytvorených oficiálnych pracovných miest na výkon takýchto prác (staré zanikli, nové vznikajú iba veľmi pomaly, často len v oblasti neformálnej ekonomiky). Rómovia s nízkou kvalifikáciou boli zamestnaní predovšetkým v poľnohospodárskych družstvách a štátnych majetkoch, z ktorých mnohé zanikli, alebo v priemyselnej výrobe v dnes už zrušených prevádzkach. Nové pracovné miesta, ktoré sa vytvárajú, už vyžadujú istý, vyšší stupeň kvalifikácie alebo pokiaľ ide o nižší stupeň kvalifikácie, prekvitá nie formálne, ale neformálne zamestnávanie pracovných síl. Opakujem, pre Rómov, i keď sa aktívne snažia o zlepšenie sociálnej situácie a zvolia si životnú stratégiu zlepšiť si sociálne postavenie prostredníctvom vzdelania, ocitajú sa v pasci a spadajú do nezamestnanosti, čo potvrdzujú všetci výroky: „Na čo mi to vzdelanie bude, aj tak sa nikde nezamestnám. A na čo sa ja budem vzdelávať v tejto oblasti, veď tu si robotu nenájde ani biely. Hodnota vzdelania na Slovensku nikdy nebola vnímaná ako hlavný nástroj na zlepšenie si svojej pozície. Ani tradične a nefunguje to ešte ani dnes. Všetky poznatky dokazujú, že hlavne v tradičných rodinách a u vidieckej populácie vzdelanie nebolo považované za výraznú možnosť mobilitej dráhy. Na Slovensku fungujú iné kritériá a čo je dôležitejšie vzdelanie vystupuje len ako podporný sprostredkujúci moment na dosiahnutie istého zamestnania. To, čo je určujúce a pre Rómov zvlášť, je primárne sociokultúrna situácia v danom osídlení, a až sekundárne úroveň vzdelania. (Úroveň vzdelania Rómov v nami porovnávaných regiónoch nebola signifikatne rozdielna, bola veľmi podobná, ale ich životná situácia je diametrálne rozdielna. Všetky zistenia potvrdzujú tézu, že výlučne **vzdelanie nie je dostačujúcou podmienkou na to, aby sa Rómovia umiestnili**

na trhu práce – je nevyhnutnou podmienkou, ale nie dostatočujúcou podmienkou.

To, čo sa skrýva za aktívnou politikou trhu práce sa často zjednodušuje a zužuje. Zdroje, fondy, ktoré sa použijú na sociálne dávky, či sociálny príjem sa chápu ako aktívne nástroje politiky trhu práce.

Pri vymedzení aktívnej politiky rozlišujeme dve jej chápania:

- politika zaradovania, kde aktívna politika je časťou širšej stratégie začleňovania sa do spoločnosti, ktoré presahuje trh práce
- užšie chápanie, t. j. zaradenie do trhu práce s dôrazom na šetrenie verejných výdavkov.

Pochopiteľne, všetky krajiny sa snažia realizovať užšie chápanie aktívnej politiky. Realizácia politiky, ktorá sa snaží o navrátenie ľudí na trh práce takými prostriedkami, ako sprísnenie podmienok na nárok sociálnych služieb, podpôr a vyžadovanie aktívneho hľadania si práce, môžu byť úspešné pri redukovaní poberateľov podpory v nezamestnanosti bez zvýšenia verejných výdavkov, ale iba krátkodobo. Krátkodobý efekt sa dosiahne za cenu narastajúceho sociálneho vylúčenia a väčších verejných výdavkov v dlhodobej perspektíve.

Návrh:

Krátkodobé rozhodnutia problém neriešia, ale kumulujú. Napriek nutnosti väčších verejných výdavkov na také nástroje zaradovania sa do spoločnosti ako „klasické“ vzdelávanie, zvyšovanie kvality vzdelávacieho procesu, vyššia flexibilita vzdelávania, celoživotné vzdelávanie, spojené s kvalitným poradenstvom a opatreniami na tvorbu zamestnaní, je takáto investícia jednoznačne efektívnejšia. Znamená to vytváranie sekundárneho trhu práce a chápanie výdavkov na „welfare“ ako produktívne investovanie do ekonomiky. A

samozrejme chápanie „aktívnej“ politiky ako začleňovanie sa nielen do trhu práce, ale do spoločnosti, a teda re-definovanie tzv. aktívnej politiky trhu práce. Citlivým momentom sú možné zásahy do samotného dopytu po práci. Politika zamestnanosti znamená aj štrukturálne zásahy do dopytu po práci, reagujúc na reálnu ponuku pracovných síl. Nemôže jednoducho predpokladať a kalkulovať so schopnosťou pracovnej sily rýchlo sa adaptovať na nové podmienky, nemôže škrtnúť celé generácie ľudí, ktorí už potenciál zmeny v sebe nemajú. Dopyt po pracovnej sile v situácii sociálneho a ekonomického vylúčenia by mal odrážať reálnu štruktúru ponúkanej pracovnej sily a vytvárať nové pracovné miesta. Verejno- prospešné práce boli pokusom o takúto politiku trhu práce a je inšpiratívnym príkladom na systémové opatrenie obdobného typu v politike zamestnanosti. Citlivým momentom je takáto politika aj preto, že predpokladá rozhodnutie o type a rozsahu presunu doteraz neplatenej práce do oblasti platenej práce, rozhodnutie o rozsahu oblastí služieb a sociálnej ekonomiky. Táto možnosť je najmenej známa, preskúmaná a EÚ sa pripravuje spracovať konkrétne skúsenosti s využívaním tohto nástroja.

Politická a kultúrna dimenzia sociálneho vylúčenia

Vzdelanie samo o sebe teda nie je dostačujúcou podmienkou na zaradenie sa na trhu práce. Čo je teda onou dostačujúcou podmienkou?

Inkorporácia do sociálnych kontaktov a sociálnych sietí. Sociálne kontakty a sociálne siete majoritná spoločnosť zatiaľ budovala tak, že Rómom ponúka svoje inštitúcie, ktoré sú voči nim **vonkajškové**, na ich vytvorení neparticipovali, ani na pravidlách hry – pre Rómov nich je to svet majoritnej spoločnosti, ktorý je im svojimi pravidlami cudzí. Vhodným príkladom sú školy, ale aj ostatné kultúrne zariadenia. Náš školský systém dosiahol rozmery rigidnej organizácie a dosiahol také štádium, že bez účasti a pomoci rodičov mnohé deti nemajú šancu uspieť. Príprava na prijímacie pohovory (tzv. doučovanie) na stredné či vysoké školy je už pomaly pravidlom, rozsah domácej prípravy sa

znásobuje, množstvo encyklopedických vedomostí narastá. Úspešnosť detí je dnes predovšetkým odrazom úspešnosti rodičov a rodinného zázemia. Priamo povedané, ak nerobí rodič nátlak na svoje deti, aby si plnili povinnosti, ak ich nekontroluje, ak im nepomáha, nemajú deti šancu zvládnuť rozsah a obsah učiva. O ich vzťahu k škole ani nehovoriac. Kedysi sa „vojenský“ spôsob výuky zdôvodňoval okrem iného tým, že v triedach je veľký počet žiakov. Dnes tento argument neplatí, napriek tomu sa na spôsobe výuky nič nezmenilo. Kvalita vzdelania sa zhoršuje (v roku 2001 napr. na FiF UK sa neotvorilo 7 odborov, pretože uchádzači nezvládli prijímacie, nezmenené, pohovory). Školstvo má hlboké problémy, dospelo do štádia naozaj extrémneho kvanta vedomostí, ale nie schopností pracovať s týmito vedomosťami, je neflexibilné a nereaguje na potreby trhu práce a svojou organizáciou vytvára nerovnosť šancí. Rómske deti žijú v osade, v ktorej nie je elektrina, a keď je, tak nemajú priestor na to, aby sa mohli posadiť a učiť sa. Rómske deti žijú v prostredí, do ktorého nedostávajú zo školy učebné pomôcky. Rómske deti sú teda handicapované niekoľkonásobne - nemajú šancu i pri rovnakom nadaní a talente držať krok s majoritnou populáciou, kde, zdôrazňujem, podstatnú časť zodpovedností a povinností za prípravu preberá rodina. U segregovaných Rómov túto zodpovednosť rodina z objektívnych, ale i subjektívnych dôvodov nepreberá. Subjektívne sú hlavne v tom, že vzdelanie nepatrí do kategórie základných, ale druhotných, odvodených potrieb. Ak žijete v situácii materiálnej neistoty a orientujete každú svoju aktivitu na každodenné prežitie, prioritami sú jedlo a prístrešok nad hlavou a neostáva žiadny priestor na úvahy a rozmyšľanie o ďalších typoch potrieb. **Absolútna chudoba je sprevádzaná dôrazom na dosiahnutie materiálnych istôt** a nemá žiadne znaky tzv. sociálnych istôt. Orientácia na sociálne istoty totiž nie je dôrazom na prežitie, ale na žitie – žitie znamená aj úvahy o budúcnosti a do úvah o budúcnosti patria aj úvahy o vzdelaní. Segregovaní Rómovia nemajú šance uvažovať o vzdelaní.

Ako z tohoto začarovaného kruhu a kumulácie problémov von?

Ak prijímame tézu, že základný dôvod a príčina absolútnej chudoby je dôsledkom vylúčenia zo sociálnych sietí, potom sústredenosť by sa mala orientovať na dva základné rezy – **čo môže urobiť systém ?** (teda na otázku „Nepýtajte sa, čo môžete urobiť pre krajinu, pýtajte sa, čo môže urobiť krajina pre vás!“, pretože v situácii materiálnych neistôt neexistujú alternatívne individuálne životné stratégie).

Úloha inštitúcií:

1. Prvá inštitúcia systému (štátu), s ktorou ktorá má kontakt segregovaný svet Rómov inštitúcia škôlky a školy.

Existujú príklady aktívneho práce školy pri procese inkorporácie: pokiaľ učitelia vstupujú do rómskych osídlení, predovšetkým do segregovaných z vlastnej iniciatívy a vlastnej aktivity, dosahujú naozaj veľmi pozitívne výsledky. Treba však zdôrazniť, že táto aktivita učiteľov je ich vlastná iniciatíva, z hľadiska systému výuky je to nadpráca.

Návrh:

Z pohľadu sociálnej politiky je uvedená práca učiteľov typ ponúkanej verejnej služby, ktorú klienti potrebujú a oceňujú. Je to teda typ práce, ktorý by mal byť systematizovaný ako ponuka práce (spolu s rozšírením počtu rómskych asistentov, učiteľov) v rámci politiky zamestnanosti, aktívnej politiky trhu práce a sociálnej pomoci. Zvážiť treba aj systémovú bariéru 10 ročnej povinnej školskej dochádzky a uvažovať o jej predĺžení tak, aby následne nevznikala „čierna diera“, vákuum nezaradenia sa dieťaťa do žiadnych sociálnych štruktúr okrem štruktúry nezamestnanosti.

2. Ďalšia rozhodujúca inštitúcia samospráva, sú to starostovia, zastupiteľstvo a zamestnanci. Reforma verejnej správy je nevyhnutná, rovnako nevyhnutná je však aj príprava samospráv na prevzatie nových kompetencií, schopnosť

vykonávať verejnú politiku, ktorá zďaleka neznamená len administratívny výkon na dodržanie litery zákona. V našom výskume, v ktorom sme rozprávali s mnohými starostami, je preukázateľná variácia od rezignovania na riešenie životnej situácie Rómov v segregovaných osadách typu „Ja neviem, čo s tým.“, cez vyjadrenia: „Na čo budem niečo robiť, veď oni sú leniví, lebo nechcú pracovať.“, cez vyjadrenia: „Treba ich poslať do Belgicka, nech si tam s nimi robia, čo vedia,“ až po názory „treba ich uzavrieť do pracovných táborov. Mnohí starostovia sú nositeľmi veľkých prejavov latentného alebo otvoreného rasizmu. S takýmto postojom nie je možné realizovať žiadnu serióznou a solídnu politiku, naopak, zväčšuje sa napätie medzi majoritou a rómskou populáciou a nie je možné prelomiť znásobenú cirkuláciu a kumuláciu stereotypov, znásobený na oboch stranách. V situáciách, kde starosta komunikoval a chodil do osady, dôverne pozná podmienky aj ľudí, možno zachytiť pozitívne efekty v zmysle sociálnej inklúzie. Dôkazom toho, že neplatí mýtus, že Róm nechce pracovať, bola ich účasť vo verejnoprospešných prácach. Zlé skúsenosti sa objavili tam, kde je narušený či úplne absentujúci kontakt samosprávy a štátnej správy s Rómami. Rómovia nazvali verejno-prospešné práce „verejno-úspešnými prácami“ nie preto, že by to bolo finančne zaujímavé, ale preto, že zrazu nestáli celý deň s rukami vo vreckách a ich život nadobudol nový dôležitý rozmer, a to možnosť participovať na systéme práce. Názor, že sa VPP zúčastňovali len preto, aby sa po troch mesiacoch dostali zo situácie hmotnej núdze zo subjektívnych dôvodov do hmotnej núdze z objektívnych dôvodov, a teda sa im zvýšili sociálne dávky, nie je podstatný. Nech už bol dôvod akýkoľvek, faktom zostáva, že pracovali. Znamená to i toľko, že keď je vytvorený istý tlak a istý motív (osobitné opatrenie), tak je možné prelomiť bariéru pasivity.

Vo väčšine prípadov samosprávy nezvládajú situáciu (v marginalizovaných územiach, s vysokou koncentráciou a podielom Rómov, v segregovaných osadách), nevytvárajú sociálne kontakty (stratégie ľahostajnosti či stratégie

múru) s rómskou komunitou. Iste, obce sú vo finančných problémoch, ale tento fakt neospravedlňuje to, že cesta, alebo infraštruktúra končí pri rómskom osídlení.

Návrh:

Participácia Rómov na samospráve svojich obcí, poskytnutie konzultácií, informácií o pozitívnych spôsoboch prístupov (sprostredkovanie know how) a nadväzovania kontaktov reprezentantom samospráv, vzdelanie samosprávnych orgánov vo výkone verejnej politiky. Na základe zhodnotenia situácie pomoc pri prekonávaní existujúceho napätia (profesionálni mediátori, facilitátori, odborníci na krízový manažment).

3. Tretia inštitúcia, ktorá vstupuje do hry sú lekári. Povinné zdravotné prevencie boli zrušené. Zrušenie povinných zdravotných prevencií znamená prenesenie zodpovednosti za vlastné zdravie na samého. Ale pre segregovanú rómsku populáciu, (ako aj pre majoritu) tento predpoklad neplatí. Na lekárov sa obraciame až vtedy, keď je zhoršený zdravotný stav. V segregovaných rómskych osadách je navyše v hre aj vzdialenosť k zdravotnému stredisku a faktom je, že lekári pravidelné návštevy v týchto osadách nerobia. Zmenený princíp (dobrovoľná starostlivosť o zdravie) sa premietol aj do zmien v oblasti štátnej sociálnej podpory (pôvodne bolo vyplácanie prídavkov na deti podmienené pravidelnou návštevou lekára v čase tehotenstva a neskôr s dieťaťom). Ohrozenie zdravia detí (aj matiek) v absolútnej chudobe vyústila do návrhu osobitného opatrenia a opätovného podmieňovania vyplácania prídavkov na deti.

Návrh:

V súvislosti so zdravotnou situáciou je nevyhnutné prehodnotiť zrušenie povinných lekárskech preventívnych prehliadok ako typ osobitného opatrenia v záujme ochrany zdravia. Zdravotný stav je však prioritne dôsledkom spôsobu

života, životosprávy a hygieny, preto jeho riešenie tkvie predovšetkým v sociálno – ekonomickej dimenzii sociálneho vylúčenia.

4. Veľmi dôležité sú oddelenia sociálnych vecí a úrady práce. V teréne sme stretli dvoch živých sociálnych pracovníkov, ktorí navštívili osady, ktorí skutočne robia terénnu sociálnu prácu. Faktom je, že na Slovensku v minulom roku 1214 zamestnancov sociálnych odborov vyplatilo na dávkach sociálnej pomoci v priemere na jedného pracovníka 8 miliónov SK ročne a táto činnosť úplne zahľucuje náplň práce sociálnych pracovníkov (v hmotnej núdzi žije 612 953 občanov, 11,3%, dávku sociálnej pomoci poberá 90% nezamestnaných občanov). Na výkon terénnej sociálnej práce a komunitnej sociálnej práce nezostáva čas a často krát ani vôľa. Väčšina pracovníkov týchto odborov nie je ani dostatočne kvalifikačne pripravená na výkon terénnej a komunitnej sociálnej práce (o zastúpení Rómov v týchto profesiách ani nehovoriac). Navyše, zákon o sociálnej pomoci (rovnako ako zákon o zamestnanosti) sa permanentne novelizuje. zvyšuje to nároky na administráciu, implementáciu zákona a výkon pracovníkov. (Niektorých sme našli v práci aj o pol jedenástej v noci, sediac v kanceláriách, aby splnili všetky nároky, ktoré na nich krajské úrady a ministerstvá kladú. Pri takomto spôsobe neefektívnej organizácie práce i pri najlepšej vôli nemajú pracovníci čas do toho terénu ísť. Časť, významnejšiu, svojej náplne práce, tak sociálni pracovníci nevykonávajú. Bez znalosti terénu nie je možné vykonávať sociálnu prácu a systém sociálnej pomoci, a už vonkoncom rozhodovať o type sociálnej pomoci kopírujúcej potreby a životnú situáciu konkrétneho človeka. Náš zákon o sociálnej pomoci je totiž koncipovaný tak, že najprv sa má poskytovať služba a potom vecná dávka a až nakoniec financie. Zákon je takto pripravený, realita vyzerá inak. Takže problém neexistencie kontaktu so segregovanou rómskou osadou má dve strany mince. A má ešte jednu vážnu systémovú chybu.

Sociálny kontakt odbor sociálnych vecí s Rómami by mal byť základným spôsobom ich začleňovania sa, ak uvažujeme o Rómoch a trhu práce. Prevládajúci pocit majoritnej spoločnosti je, že segregovaní Rómovia sú „sociálni paraziti“, žijú z dávok, príliš veľa financií sa im prerozdeľuje, že na nich doplácame a čo všetko pre nich robíme (platíme ich život). Rozdeľovanie sociálnych dávok, komukoľvek, je predovšetkým prejav falošného humanizmu (rovnako ako hodenie mince žobrákovi), konzervuje daný stav, nestimuluje k aktivite, pokiaľ nie je sprevádzaný politikou vytvárania podmienok na znovu zaradenie sa do spoločnosti. nestačí len odvieť dane. Z vyplácanej dávky totiž nie je možné prežitie. Obe strany sú teda nespokojné – platiči (pretože veľa) aj príjemcovia (pretože málo). Prevládajúci postoj sa však opiera o systémovú chybu. Pre príjem v rodine majoritnej populácie platí vzťah: s väčším počtom detí klesá príjem na hlavu danej rodiny. (bezdetná rodina v roku 2000 8 566 Sk, s 1 dieťaťom 6 329 Sk, s 2 deťmi 5 334 SK a s 3 deťmi a viac 4 174 SK), s každým pribúdajúcim dieťaťom klesá príjem cca o 1000 SK (všetkých príjmov, teda vrátane sociálnych). Majoritná populácia na to reaguje spôsobom zmeny reprodukčného správania sa, sme svedkami odkladania „rodičovania“. Systém sociálnej pomoci toto pravidlo v sebe neobsahuje. S narastajúcim počtom detí príjem na hlavu neklesá (s pribúdajúcim vekom dieťaťa stúpa), zároveň výdavky rodiny s pracujúcimi rodičmi sú výrazne vyššie. Peniaze určené na potreby dieťaťa sa pritom často krát k nemu vôbec nedostanú. Argument, prečo rómske matky nedávajú svoje dieťa do škôlky bol opakované z dôvodu nedostatku financií. Najdrahšie škôlky sú v Bratislave, kde pobyt v štátnej škôlke s celodennou stravou stojí 600SK, čo je len 1/3 z mesačnej sociálnej dávky na dieťa. V marginalizovaných regiónoch je táto čiastka podstatne nižšia. Návšteva škôlky je pritom dôležitým nástrojom vyrovnávania šancí – 90% detí nerómskej populácie navštevuje škôlku rok pred nástupom do školy).

Návrh:

Uvedené problémy sú riešiteľné, paradoxne, predovšetkým implementáciou existujúceho zákona, prehodnotenia vyplácania dávok sociálnej pomoci, osobitných opatrení nasmerovaných na využitie (10,3 miliardy SK minulý rok) finančných prostriedkov na naplnenie práv klienta (dieťaťa a rodičov).

Systematická zmena organizačnej štruktúry odborov sociálnych vecí (ktorá sa momentálne člení podľa funkcií zákona a nie podľa potrieb a situácie rodiny – nemá podobu rodinnej politiky) môže vytvoriť priestor a čas pre vykonávanie terénnej a komunitnej práce pracovníkov. Dôležité je však ich do vzdelanie, príprava a podstatne vyššie angažovanie práce znalcov miestnych pomerov a komunit. (Nemožno vyčítať ľuďom, ak zneužívajú systém, ak je systém zneužívateľný, je nedokonalý a treba zmeniť systém, nie ľudí.)

(Zákon obsahuje aj ďalšie paradoxy: jedna z podmienok preradenia do kategórie subjektívnych dôvodov ocitnutia sa v hmotnej núdzi: dĺžka nezamestnanosti viac ako 24 mesiacov. Automatické preradovanie na základe tohto „subjektívneho“ dôvodu je len snahou o šetrenie verejných výdavkov. Ale tu radšej skončím, pretože som vyššie kritizovala permanentné novelizovanie zákona o sociálnej pomoci, a novela je opäť potrebná. Aj to je dôkaz nedokonalosti.)

5. Inštitúcia, ktorá by mohla byť dôležitá je cirkev. Robili sme rozhovory so všetkými kňazmi, našli sme jedného, ktorý navštívil rómsku osadu. Kňazi vo väčšine prípadov, rovnako ako sociálni pracovníci do osád nechodia (o to viac navštevujú osady Jehovisti. Naša cirkev robí misijnú prácu v juhoafrických krajinách, ale musím podčiarknuť, že nerobí misijnú prácu na Slovensku. Pritom kňazi by mohli zohrať veľmi dôležitú úlohu pri nadväzovaní sociálnych kontaktov a inkorporácie Rómov do života. (Dovoľujem si formulovať toto odporúčanie, pretože na Slovensku nie je odluka štátu od cirkvi.) Cirkev má

určité povinnosti voči občanov tohoto štátu a nielen voči veriacim. Dokonca u kňazov sa prejavuje podobná škála pnutí a napätí a averzií voči Rómom, ako som ju ilustrovala pri starostoch, a ako by som ju mohla ilustrovať aj pri sociálnych pracovníkov. Ak kňazi vyslovujú vetu, že Rómovia nemajú v sebe vieru, ale poveru a odmietajú spolupracovať s rómskym etnikom, potom asi budú Rómovia ťažko hľadať cestu do kostolov.

Tieto pnutia až prejavy rasizmu sú vlastné aj sociálnym pracovníkom. Sociálny pracovník je styčný bod kontaktu a často krát jediného kontaktu Rómov s majoritnou populáciou, zo segregovaných osád určite. Je symbolom štátu, je symbolom majoritnej populácie, je tým, ktorý oznamuje rozhodnutia vlády, napr. v situácii, keď sa znížili dávky na 50%. V kanceláriách odborov sociálnych vecí je celý koncentrát vyjadrení a postojov majority k Rómom a opačne. Napätie ja naozaj výrazné a má prejavy od nesúhlasu a prosieb až cez agresivitu, napätia a strach. I toto znásobuje efekt reprodukcie stereotypov, veľkých napätí medzi majoritnou populáciou a Rómami.

Návrh:

Vytvorenie siete kvalifikovaných terénnych a komunitných sociálnych pracovníkov schopných poskytovať a objednávať verejné služby, vytvárajúc tak nové pracovné miesta je naliehavou a prioritnou úlohou. samozrejme popri spomínaných systémových zmenách.

6. Napokon („last but not least“) občianska spoločnosť, MVO. MVO sú aktívne, ale rómskych MVO je len 65, zatiaľ čo ostatných vyše 17 000. Nie každý projekt MVO je úspešný, nie každý projekt je efektívny, nie každý projekt je orientovaný na skutočné potreby Rómov a hlavne pre tretí sektor platí, že jeho aktivity nie sú koordinované, mnohé končia bez zhodnotenia efektov, neexistuje vzájomná informovanosť, databáza. Veľmi pozitívny krok uskutočnil kolektív autorov v projekte „Identifikácia úspešných rómskych projektov a princípov

vedúcich k úspechu pri riešení rómskej problematiky v SR“, a OSI uverejnením prehľadu uskutočnených projektov od roku 1993.

Mimovládny sektor môže byť veľmi dobrým realizátorom systému sociálnych služieb vtedy, keď tieto sociálne služby budú primerané, koordinované a zamerané z hľadiska špecifických potrieb toho, ktorého osídlenia v tom, ktorom regióne. Nemôžu však nahradzovať aktivity iných inštitúcií.

Návrh:

Z hľadiska funkcie, ktorú plnia jednotlivé neziskové organizácie ich môžeme rozdeliť do 4 skupín: 1. MVO poskytujúce sociálne služby verejnosti, 2. MVO, ktoré pracujú na princípe svojpomocnej skupiny, 3. MVO zamerané na rýchlu humanitnú pomoc akútne ohrozeným a 4. MVO, ktoré vytvárajú podpornú infraštruktúru (vzdelávanie, výskum, poradenstvo, financovanie).

- Najväčším problémom naďalej ostáva motivácia, podpora, ocenenie dobrovoľníctva. Rovnako otvorenou je otázka partnerstva MVO a štátu, participácia MVO na rozhodovaní a riešení problémov.

Nadácia S.P.A.C.E. sa dlhodobo venuje výskumu, monitoringu a koordinácii (G3S) práce neziskového sektora. Nakoľko je oblasť sociálnych služieb najslabšie zastúpená v činnosti MVO, snažíme sa o identifikáciu možných bariér a vytvorenie a motivujúcich podmienok pre účasť MVO. Realizovali sme krajské semináre „Rozvoj sociálnych služieb v regiónoch Slovenska“ za účasti reprezentantov krajských úradov a neštátnych subjektov v danom regióne. Predbežné závery a návrhy sú nasledovné:

- v novele zákona presadiť zmluvu o poskytovaní sociálnych služieb, ktorú uzatvorí KÚ a neštátny subjekt na čas neurčitý, resp. na 3 – 5 rokov, aby sa zabezpečila stabilita zmluvného vzťahu
- povinnosť KÚ urobiť každoročný dodatok k zmluve o poskytnutí finančného príspevku na úhradu nákladov do určitého termínu, resp. na základe zmluvy

o poskytovaní služieb poskytnúť neštátnemu subjektu preddavok už na prvý mesiac kalendárneho roka – rovnako u štátnych zariadení

- v novele zákona presadiť aj minimálnu výšku príspevku na jedného klienta, aby sa nezväčšovali rozdiely vo finančnom zabezpečení MVO podľa krajov
- novelizovať každoročne vyhlášku č.161/1999, resp. zohľadniť koeficient inflácie
- pri decentralizácii verejnej správy presadzovať jednotné financovanie na klienta bez ohľadu na to, aká inštitúcia mu službu poskytuje
- určiť sumu výdavkov a príjmov na jednu hodinu opatrovateľskej služby namiesto súčasného nejednoznačného určenia rozsahu opatrovateľskej služby vo vyhláške.

Záveru k definícii služieb:

- rozšíriť služby určené pre pomoc rodinám, ktoré nezvládajú svoju základnú funkciu (napr. rodiny v rómskych osadách), zákon im neumožňuje poskytovať služby v strediskách hygienickej očisty, či pracovniach. Keďže takáto možnosť nie je zakotvená v zákone o sociálnej pomoci, nie je možné takúto službu ani zaregistrovať, napriek jej dôležitosti a potrebe a ochote neštátneho subjektu túto službu poskytovať
- prehodnotiť útulok ako jedinú formu pomoci pre bezdomovcov, nájsť spôsob ako podporiť rôzne formy pomoci podľa stupňa sociálnej integrácie klienta, ktorý je v sociálnej núdzi.

V oblasti upevnenia stability MVO:

- spracovať adresár MVO pracujúcich v sociálnej a zdravotnej starostlivosti podľa krajov
- vydávať Sprievodcu sociálnych služieb v kraji, ktorý by informoval o poskytovateľoch a podmienkach poskytovania sociálnej pomoci v kraji, vrátane svojpomocných MVO
- dotváranie siete sociálnych služieb koordináciou kraja, okresu, obce a MVO

V oblasti vzdelávania a poradenstva:

- podporovať nezávislé a efektívne systémy vzdelávania iniciované MVO
- iniciovať projekty vzájomnej kooperácie vo vzdelávaní medzi štátom a MVO
- zabezpečiť koordináciu postupov medzi odborom kontroly a odborom sociálnych vecí krajských úradov, väčšia miera spolupráce
- vypracovať systém školení pre pracovníkov krajských úradov, ktorí sú zodpovední za styk s MVO.

Poznámka:

Dôležitým indikátorom postavenia MVO v SR a hlavne postoja štátu k tomuto sektoru je napr. „ohlas“, reakcia vlády na tak významné medzinárodné ocenenie, akým bolo udelenie Goldmanovej ceny organizácii „Ľudia a voda“ za rok 1999. Veľká sláva v zahraničí, ticho doma. O kvalite práce MVO svedčia aj ďalšie uznania: cena EÚ a USA za demokraciu a občiansku spoločnosť, ktorú na Slovensku získalo Grémium tretieho sektora, Ľudia a voda, Nadácia Inforoma a Jekhetane.

Rozsah neziskového sektora je determinovaný existujúcim spoločenským prostredím, kvalita jeho výkonov závisí od schopností jednotlivcov. V kvalite patríme ku medzinárodnej špičke.

Dilemy a zhrnutie:

Orientovať podporné programy na Rómov, s dôrazom na absolútne chudobnú časť tejto populácie, alebo programy orientované na širšiu populáciu sociálne vylúčených?

Zamerať pozornosť len na špecifické programy pre Rómov je diskutabilné minimálne z dvoch dôvodov: etnické označovanie Rómov sa vníma ako diskriminácia, programy zamerané na Rómov sú teda pokračovaním diskriminácie, i keď pozitívnej. Druhý dôvod: špecifické programy síce môžu lepšie pokrývať konkrétne potreby Rómov, ale môžu vytvoriť či potvrdzovať

rozdelenie komunity a pocit, postoj, že určité skupiny „dostávajú“ viac ako iné a tak utvrdzovať sociálne vylúčenie.

Na druhej strane, programy, ktoré označujeme ako systémové, môžu byť ľahšie priechodné v populácii, otvárajúce väčšiu participáciu členov komunity a umožňujúce sociálnu kohéziu. Riziko tohto prístupu tkvie v možnom prehlbovaní absolútnej chudoby tých najchudobnejších a najviac izolovaných rómskych osád.

Kombinácia, a hlavne koordinácia špecificky a intenzívne zameraných programov na najviac ohrozené skupiny Rómov s programami regulujúcimi sociálne vylúčenie v spoločnosti ako celku, môžu byť efektívne a priechodné. Kooperácia a koordinácia systémových a špecifických, operatívnych programov (úloha úradu Splnomocnenca Vlády SR) napomôže rozvoju kontaktov medzi Rómami a ne-rómami ako hlavného nástroja inklúzie prostredníctvom spoločných postupov zainteresovaných sociálnych aktérov a inštitúcií.

Zo systémových opatrení sú najdôležitejšie: regionálne komplexné programy rozvoja, zahrňujúce zvýšenie dopytu po nízko kvalifikovanej a nekvalifikovanej pracovnej sile, vytváranie podporného prostredia pre vytváranie takýchto pracovných miest znižovaním ne-mzdových nákladov práce, riešenie vlastníctva pôdy a pozemkov, systémové riešenie komunálneho a sociálneho bývania, reforma školstva (zmena spôsobu vzdelávania, multi - kulturálne osnovy, zaraďovanie do špeciálnych a osobitných škôl, a pod.), reforma systému sociálnej pomoci (vrátane vytvorenia systematizovanej profesionálnej siete terénnych a komunitných sociálnych pracovníkov), štátnej sociálnej podpory (využívanie princípu osobitných opatrení pre vyrovnávanie šancí v oblasti predškolskej prípravy, školských jedální, zariadení, návštevy školy, a pod.) a reforma verejnej správy (decentralizácia kompetencií v oblasti verejných a sociálnych služieb, zjednodušenie základnej agendy pre občana, napr. stavebné povolenia a pod.), prehodnotenie zdravotníckych služieb (povinné preventívne kontroly, kontroly počas tehotenstva, a pod.).

V operatívnych, špecifických programoch vytvárať lokálne komunitné projekty s dôrazom na riešenie sociálneho bývania (v kooperácii s Ministerstvom výstavby a regionálneho rozvoja a ich programom sociálneho bývania), vlastníckych vzťahov pozemkov a domov, dobudovanie infraštruktúry a verejných - sociálnych služieb, spájanie aktivít a zdrojov pri vytváraní pracovných miest, zariadení sociálnej komunikácie a voľnočasových aktivít, tréningov, podpora dobrovoľníctva a angažovanie skúsených aktérov v systéme terénnej a komunitnej sociálnej práce, vrátane pravidelných návštev zdravotných a sociálnych pracovníkov v teréne a programy vzdelávania a tréningov.

Na záver je nevyhnutné zdôrazniť najväčší sprievodný proces pri „spúšťaní“ opatrení: inklúzia sa realizuje na škále ohraničenej dvomi extrémami, segregáciou a jej opakom asimiláciou. Úplná integrácia je vlastne typom asimilácie a takýto výsledok by bol (a v histórii aj bol) formou diskriminácie, formou kultúrneho, občianskeho a politického vylúčenia. Rovnakú pozornosť na reguláciu sociálno-ekonomického vylúčenia je preto potrebné venovať rozvoju a vybudovaniu štruktúr národnej a etnickej identity Rómov – kultúrne zariadenia, média, tlač, kluby, záujmové združenia. V tomto smere by významnú úlohu mal zohrať Úrad splnomocnenca vlády, politická reprezentácia Rómov a rómske MVO (ktoré sú veľmi poddimenzované). Samozrejme, iniciatíva musí vznikáť zdola, ale informácie o možnostiach vytvárania vlastných kultúrnych či vzdelávacích inštitúcií, pomoc, spolupráca pri vytváraní projektov, zaradenie, prizývanie Rómov k už existujúcim aktivitám, „otváranie dvier“ pri kooperácii s medzinárodnými inštitúciami a možnosti vytvárania obrazu o samých sebe vo verejnej mienke vlastnými výstupmi, programami, aktivitami sú zadania pre reprezentantov majoritnej populácie.

Resumé

Conclusion of knowledge and proposals

The word poverty is in general still a taboo in Slovakia nowadays, the term “people in material shortage or social dependence” is being used instead in official materials and statistics. In other words, **poverty in our country concerns lack of financial and material means, which do not reach the height of minimum cost of living assigned by law.**

We can approach poverty in three different ways: poverty can be evaluated according to difference between the incomes of rich and poor, according to low degree of consumption and according to living standards that are below the standard of minimum cost of living. It is the poor in particular, who take the lowest ranks in distribution of incomes. Recommendation of Parliament 1 196 (1992) says: **“extreme poverty...concerns possibility of living and rearing of children under minimal conditions fit for human beings ”, and it is a reason for exclusion from normal social processes.**

Traditional approach to poverty, that in fact only categorizes poor people as a strange community of people in comparison with the others, is not sufficient for its narrow area of attention above all. It is much more important to identify groups, that are socially endangered (young people, women, children, pensioners, handicapped, refugees and people who apply for asylum, members of ethnic minorities as Roma, lonely parents, large families, long-term unemployed ones, etc.). Therefore the simple indicator of poverty that includes all does not meet the needs of public policy.

Insecurity can be defined as absence of one or more forms of security (safety), that enable individuals and their families to fulfill their professional, family and social obligations and to enjoy their basic human rights (definition of Economic and Social Committee of France, 1994). Social isolation in itself is a much wider term than poverty, since it does not include matters of material means only.

Poverty represents exclusion from access to goods and services and is connected with shortage or unbalance of material resources (material security/ safety). Social exclusion does not mean incompetence to be a part of consumption society only, but also insufficiency, inequality and finally a complete absence in participation in social, economic and cultural life. **It is possible to be poor and not to be socially excluded but this relationship works vice versa as well.**

Analysis of social exclusion includes four dimensions:

1. Social and economic exclusion
2. Political exclusion
3. Cultural exclusion
4. Health care

Combination of all four mentioned forms of social exclusion enables creation of a realistic picture of this phenomenon.

- Exclusion from civil rights
- Economic exclusion, which means lack of financial means or marginalization originating in long-term unemployment, loss of job or insecurity of job.
- Exclusion from political life, cultural events or possibility of education
- Exclusion from social security networks, which leads to evict from dwelling, getting into debts, etc.

Social integration, incorporation is therefore more than a simple attempt to regulate poverty: it does not include only specific social policies focused on unemployment and poverty, by means of which approaches to dwelling, health care and education are being improved, but it also concentrates on renewal of connection between individuals and community and creation of political relationship between citizens and the state.

Key factors of social exclusion are the following:

1. **Employment (unemployment)**, decreasing stability of job, increase in market of temporary jobs, change in structure of certain primary and secondary economic sectors. Employment itself can be a factor of exclusion in situation,

when black jobs, part-time jobs and accidental jobs lead to insufficient incomes and low or no social security.

2. **Problems with dwelling.** Problems with dwelling in case of people with low or unsafe incomes are really crucial: lack of dwelling at adequate price, disability to pay rents leads to evict from dwelling. Present dwelling policy can have tragic consequences and it leads to social insecurity.

3. **Education, system of education, connection with the labor market.** Approach to education and quality of education have deep impacts the on exclusion from the society. The problem originates in lack of understanding of education and of value of education as a future gate to the labor market and social networks.

4. **Health care.** As a consequence of effort to decrease their life costs, most socially excluded people have troubles with securing health care, which results in a rapid decrease in their quality of life.

Results of the qualitative research

The basic hypothesis, with which we entered the field, was that the level and the condition of region's development influences the form, shape and the content of poverty and social exclusion in the particular region; and that we will experience significant differences in conditions of poverty and in indicators of poverty in dependence with the region, in which particular people live. That is, our basic statement was, that the level of region's development was an independent variable, while the ethnical dimension of poverty was a dependent variable (and not the other way around). In order to confirm or deny the mentioned hypothesis, we decided to choose three basic regions according to two indicators: first indicator - *level of unemployment*, with stress on *long-term unemployment*, second indicator - *level of social dependence in the region*. The chosen regions were the following - Rimavská Sobota, as an example of

marginalized region in Slovakia, Stará Ľubovňa county as a region that fits the criteria of certain average in unemployment and social dependence from the point of view of whole Slovakian average and finally Malacky county with relatively low level of unemployment and social dependence. We also covered regionally wide parts of Slovakia - west, north-east and south, since the criterion of multiculturalism and of more ethnic and national minorities is present in the north-east and south at most; north-east - Slovak-Ruthenian-Roma locality, south - Slovak-Hungarian-Roma locality. That means our procedure was typological. The second step in choice followed within the regions, according to certain type of settlement. The reason was obvious: we do not have, for some reason, record keeping according to Romany origin, so the only correct possibility was to approach the region from the point of view of certain type of settlement. Types of settlement were chosen according to certain measure of integration and segregation, in combination with the size of Romany population in the particular region according to data until 1998. By combining the mentioned criteria we could chose particular settlements and villages, in which the research was carried out in particular regions. In each region we chose settlements that were characterized by the above-mentioned attributes.

Results of the research are qualitative and so they do not fulfill the attributes of representation. New information cannot be attained by means of representative research, since there exist certain problems, which are not answered by representative research. We did not work with the so-called positivistic paradigm, i.e. quantitative research, but with an understanding, humanistic paradigm. We did not think in numbers, since we wanted to concentrate on interpretation diagrams, on certain meanings, certain symbols and life strategies of people living in poverty in Slovakia. Despite the qualitative character of the research, we needed also some statistical information, i.e. the database of settlements with Romany population, in order to meet our goals. The database was under construction by Plenipotentiary Office (some information was put at

disposal by Ministry of Construction and Regional Development). The mentioned database was not finished, many counties were not included (for example also Rimavská Sobota county) and those counties that were finished had not been investigated by the same method - consequently the characteristics of particular settlements were different and therefore hard to compare. The second problem was in absence of definition of characteristics of a Romany settlement. The opinion, that all settlements where Romany population appears are Romany settlements, had spread. “ We have more than 600 Romany settlements in Slovakia ”, is a piece of information that includes all settlements where Roma live and they do not live in settlements only at all. The research team had to chose the classic socio-graphic way of research, i.e. to sit in a car, travel through whole regions and chose settlements.

Except the fact, that we do not have any reliable record keeping of Romany population as a whole, Slovak Republic does not have exact record keeping of settlements in Slovakia. Fortunately, the basic source of some information were mayors, who had knowledge on their nearest surroundings. After the mentioned beginning of seeking for settlements and the following confrontation of database with reality, we tried to meet the goals of our research. We really did not count on socio-graphy originally.

Proposal:

Decision-making is not possible without elementary knowledge of conditions. We therefore recommend to reconsider the way of production of present database of Roma settlements (returns from County offices are doubtful in a large extent, criteria for autonomy are not uniform). In connection with the public administration reform and with fulfillment of human rights embodied in our constitution and in international documents, a production of database of Slovak villages on basis of measure of ethnic and national unity of villages (structure of village from the point of view of inhabitants and concentration of

various ethnic and national minorities and nations) is more appropriate, than a special database of Roma settlement. The measure of multiculturalism is a significant factor that influences not only life in the village or the consciousness of citizens and their consequent behavior in the multicultural environment, but also types of problems and possibilities of their solutions.

Economic dimension:

Important findings from the standpoint of particular steps for solution of Roma' position in the labor market:

1. It is not possible to talk about Romany problem and Romany question as about a single issue. Roma are socially differentiated in a great extent and this differentiation is not based on criteria of the majority of the society. Basic differences in Romany population concentrate on or are conditioned by the following factors: First factor - *state of region*, second factor - *type of integration respectively segregation*, third factor - *measure of concentration, numerousness*, fourth factor - *proportion of Romany population to majority of population*.

Type of integration respectively segregation is constructed according to criteria: ownership relations (legality of land and house) and access to infrastructure (drainage, litter, water).

The above mentioned input defining criteria were complemented by features of further differentiation in the process of research: range of road communication and electricity, size of the flat, size of household, equipment of the flat and by the mentioned factors of number of Romances, their ratio and type of the region.

2. With the measure of marginalization of a particular region, the measure of poverty in certain stratum of society, especially Romances, increases as well. In these regions, in settlements, i.e. segregated villages we find signs of absolute poverty, which is defined by the following criteria:

- non-existence of a proper house, we mean brick-lain one

- number of persons per number of beds,,
- lack of money for daily food and clothing,
- non-existence of social support networks.

While the integrated and separated settlements are typical manifestation of poverty, where completely different indicators are valid, segregated settlements are characteristic indicators of absolute poverty. If in Slovakia counts, that guaranteed minimum cost of living means one cooked meal a day, clothing and a shelter, then in case of segregated settlements the mentioned minimum is not fulfilled and therefore not guaranteed either. I stress the internal differentiation of Romances for three main reasons. At first if we talk about Romances and we “ put all of them in the same pocket ” without regard to the fact in what kind of situation they find themselves, not only an effect of exclusion by the majority of population appears, but it evokes self-exclusion, shutting oneself off, feelings of injustice and lack of sympathy as well. The combination of these effects reproduces and multiplies the tension in the society. Secondly: differentiation has a strong influence on opinion of wide public, especially in case of majority population in our society. And finally the third reason concerns steps: What kind of policy should be chosen? Surely, the policy must be different with respect to various life situations of integrated separated and segregated Romances. If we only realize administrative central policy or the same local policy, we will not be successful.

Proposal:

System measures are represented in projects on restoration of the marginalized regions - regional projects on economic policy, employment, labor market, housing (with stress on development of communal flats for the families with low incomes and of social housing for needs of socially excluded ones and solution of land ownership), education and health care - i.e. complex programs of regional development. The mentioned projects should be worked out by co-

operation of self-governance, higher territorial administration units, non-governmental bodies, regional and county state administration offices, regional and county work centers, employers and relevant institutions (schools, the church). Professional help can be provided by foreign institutions with experience in production of complex programs of regional development, as well as by means of co-coordinated consultations and conceptual materials from adequate sphere of government. Complexity requires an approach which is above the sphere of influence of particular resorts, especially on the level of central authorities, as well as effective use of resources of Ministries, National work centers and Non-governmental bodies, and passing a law on decentralization of competence in public administration that would work.

The next task is to stress and explain the internal differentiation of Romances in Slovakia in order to make a shift in the public opinion. To differentiate system and local measures operatively according to the needs, and selectively to the social group, which is endangered and is not able to help itself on its own. It means a policy of activity that concentrates on the whole community, not only on that of Romances.

Social dimension:

The fundamental question is: Why had Romances fallen deeper into poverty as the major population after year 1989? What was it caused by? The basic factors and reasons are the following:

- 1. Transformation (in connection with historical experience of Romances) created different starting positions for the major population and Romances in year 1989**, which was due to the fact, that a successful start was only possible in case the citizen was a part of one of the two stratification pyramids of the former regime. First stratification pyramid meant certain formal functional position at work as a kind of springboard. The second stratification pyramid meant possession of certain social

networks and presence in them. Without participation in the mentioned pyramids, it was not possible to enter the transformation process with a successful individual life strategy. Romances, who belong to the category of unskilled ones with lower education, had not been a part of neither of the mentioned pyramids and so they fell much deeper as majority of the population after the transformation of 1989. When I mention social networks, I, of course, mean the whole informal system of our society. Unequal chances multiplied in consequence of effects of transformation in Slovakia after the start of transformation in 1989. Two significant phenomena appeared. First phenomenon of so called **multiplied** or doubled **marginalization**, means that Romances live segregated in a marginalized territory. Multiplied marginalization creates a closed community with homogeneous structure, where one equation of social behavior and life strategy exists only. The mentioned life strategy is the second phenomenon, and that is the **phenomenon of multiplied cultural dependence**, which manifests itself by: significant passivity, resignation, apathy and aggressiveness of course. All of the above mentioned are typical features of reproduced absolute poverty, of “underclass” and not typical signs of ethnicity. Each reproduced cyclic absolute poverty, which is in state of doubled marginalization and multiplied cultural dependence cannot have enough of own capacities for escaping this trap. It is therefore a primary problem of social exclusion and only a secondary ethnic issue. Roma are a pure type of manifestation of processes that lead to social exclusion in our society. Their springboard was, of course, different for historical reasons as well and these reasons are well known as from the beginning of the century, so from the beginning of the communist regime. It is certain, that several moments had cumulated into unequal chances: handicap of historical position in the society together with public policy, that was focused on Romany population in Slovakia, handicap of the mentioned absence of Romances in

stratification pyramid structures and finally the handicap of readiness of Romances themselves to undergo the process of transformation. Transformation assumed a shift from the collective mobility to a principle of individual responsibility and an activity in integration in social networks above all.

2. International convention on elimination of all forms of racial discrimination was accepted by former Czechoslovakia on January 4, 1969. The term of “racial discrimination” in this convention means any kind of distinguishing, exclusion, limitation or preferring based on race, color of skin, family or national or ethnic origin, the aim or consequence of which is the destruction or limitation of appreciation, use or realization of human rights and fundamental liberties based on equality in political, economic, social cultural or any other area of public life.

As not a kind of racial discrimination certain **”special steps are considered, which are taken in order to provide adequate development of certain racial or ethnic groups or individuals needing this kind of protection, that can be inevitable in providing equal use or realization of human rights and fundamental liberties, if these special steps do not lead to different laws for various racial groups and if they do not stay valid after the goals, for meeting of which they were passed, had been achieved.”**

In case of segregated Romances, the need for the above mentioned special steps is the only possibility of balancing the unequal chances. Appropriate steps can only be those, that originate in knowledge of needs and of life situation of particular individuals in a particular community. The success of implantation of special steps assumes their smoothness, acceptance by all the parties involved (by Romances and non-Romances equally) and the belief of the recipient in their sensibility and benefits. These steps can not be just a pure administrative act of acting correctly.

Proposal:

To work out a system of social security in Slovak Republic, in which the stimulating and motivating elements of social safety would be stressed (not rates but social and public services), to identify the groups of poor and socially excluded people (criterion of social dependence is not sufficient and it narrows the issue to material security only - but even this is fulfilled in a disputable way, it leads to passivity, misuse and so on) and to take steps in regulation of measure of social exclusion on the central (focusing on social groups of excluded people), regional and local level, with the stress on the specific individual needs of the socially excluded ones. This approach assumes a system change on the central level - a shift from the nursing state policy to the authorization of citizens, clients. (It is not the state who decides on the assignment of institution providing social help, but the client (or his representative) has the possibility to choose type of service and the type of institution, that will provide him this service). It means a change in distribution of resources - not to institutions providing client services, but to clients using services of the particular institution. Many attempts to offer material help or services instead of financial rates were not successful for the reason of their width, collectivism, administration and short – term and minimal participation of recipients. This etatistic type of social protection could be violated by the law on decentralization of public administration, if it shifts original (not figurative) competence in area of social help to self-governance.

3. Settlement means a closed and homogenized area and the differentiation of Romany population does not allow classic mobility path from lower to higher structures, which is due to different criteria on which the settlement is built in comparison with classic social structure. Roma created social structure, in which the particular strata are closed and also separated by space. The fact that social strata are closed causes malfunctioning of classic elevator of the whole

community. Classical mobility mechanisms do not work. The problem of closed structures of Romany population is a serious issue, when relationship among different classes does not exist and relationships within one class function only, i.e. solidarity within the class. Without the solidarity among different classes the possibility of shift by means of dragging lower classes by upper ones, is excluded. Of course, the mentioned close of classes has a cultural dimension as well. Romances, who are members of the upper classes often dissociate from the lower ones (which is also a result of relationship of majority to the Romany population - the protect themselves, they want to get rid of the labels and names that are given to Romances as such by the majority).

Proposal:

Policies oriented on the center of the Romany (segregated) community will lead to preservation of the mentioned state, no matter how well-meant they are, unless they are not supplemented by activities that open the closed system (as of classes, so of space). No matter how we change, modify the present maintenance (increase or decrease it, cash or pay it in kind), if we do not create rules and possibilities for opening the closed community (other equations of behavior, social networks, communication, incorporation in formal and informal groups and institutions, participation also out of one's home settlement) we only reproduce the present state. Operative solutions are inevitable, but not sufficient. It is really inevitable to differentiate even among operative step the ones, that must be directed in the center of the community (basic infrastructure) and those that should lead out of the community (inclusion in basic civil, political, social, economic and cultural - Romany or non-Romany - structures). The problem is cumulated, therefore one tool can not succeed, only their combination and co-operation of all social parties involved. Incorporation requires co-operation of changes among the system of social security, employment policy, labor market

policy and creation of “Local community projects”, organized by consortium of all the social parties involved.

4. Inequality of chances is in area of education above all. It is a well-known issue, while there is a **trap** in its solution. The springboard of segregated Romances, but also of many separated ones, in effort to improve their level of education is the unfinished elementary education (up to illiteracy) or the so-called training college certificate. If they are able to mobilize in order to increase the level of their education, it means, that they finish elementary school or get a training college certificate. However, these types of education are tickets to unemployment. And under conditions of lack of jobs for unskilled workers the non-Romany person is preferred to Romany one, since he has more contacts and information. The chance of finding a job is related to the state of region’s development and grows with increasing level of education. It does not mean, of course, that we will only find a job if we all have finished university. There is more than enough of jobs that require low qualification in Slovakia, but there are not enough official work stations created for performance of these jobs (the old ones disappeared, new ones are born very slowly and often in area of informal economy only). Romances with low qualification were employed in agriculture and co-operative farms, many of which ceased to exist. New work stations, that are created, require certain, a higher level of qualification and as far as lower level of qualification is concerned, informal employment blooms in comparison with formal one. I will return to informal economy later on. I repeat, Romances, even if they try to improve their social situation and they choose a life strategy of improvement by means of education, they are caught in a trap and fall back to unemployment anyway, which is proved by statements like: “ What will I *do* with that education if I am not employed anywhere. And why should I educate myself in this region, where whites can not find job either.” The value of education has never been understood as main tool for improvement of one’s

position. It was not so traditionally and it does not work nowadays either. All knowledge proves, that mainly in traditional families and in case of rural population, education was never thought of as of an important possibility of mobility path. Completely different criteria work in Slovakia and which is even more important, education acts as a supporting providing moment for getting certain job. What is decisive for Romances, it is primarily the social-cultural situation in the particular settlement and the level of education is secondary only. (The level of education in the regions we compared did not differ significantly, it was very similar, but their life situation is completely different). All results support the thesis, that education itself is not a sufficient condition for a place for Romances in the labor market - it is an inevitable condition but not a sufficient one.

Proposal:

What is meant under active policy of labor market is often simplified and narrowed. Resources, funds, that are used for social rates or social incomes are understood as active tools of labor market. We differentiate two approaches to the understanding of active policy

- ➔ policy of integration, where active policy is a part of wider strategy of integration in society that exceeds labor market,
- ➔ narrower understanding, i. e. inclusion in labor market with stress on saving public expenditures.

Of course, all countries try to realize the above-mentioned narrower understanding of active policy. Realization of policy, that tries to return people back in the labor market by means of making the right on social services and dole more strict and by requirement of active seek for labor, can only be successful if the number of people who live on a dole is reduced without increase in public expenditures, which is short-termed. Short-term effect is

reached at costs of increase in social isolation and higher public expenditures in long-term perspective.

Short-term decisions do not solve the problem, but cumulate it. Despite the need for greater public expenditures on such tools of social integration as classic education, increase in quality of educational process, higher flexibility of education, lifelong education connected with consultations and measures for creation of jobs, such investment is more effective. It means a creation of secondary labor market and understanding welfare expenditures as a productive investments in economy. And of course, understanding of active policy as integration not in labor market only, but in society as well, which means a re-definition of the so-called active policy of labor market. A sensitive moment can be the possible interventions in demand for work. Policy of employment means structural interventions in work demand as well, which is a reaction to real offer of work forces. It simply can not assume and calculate with the abilities of worker to adapt to new conditions quickly it can not cross out whole generations of people who do not have potential for change. Demand for work force in the situation of social and economic exclusion should reflect the real structure of offered work force and create new work stations. Utility works were an attempt to introduce such labor market policy and it was an inspirational example of system measure of similar kind in employment policy. Such policy is a sensitive moment also for the fact, that it assumes decision on type and measure of shift of work that has moved from unpaid to paid one, decision on measure of areas of services and social economy. This possibility is the least known and examined one, and EU intends to process particular experience by means of this tool.

The political and cultural dimension of social exclusion

Education in itself is thus not a sufficient condition for inclusion in the labor market. What is then the sufficient condition? The incorporation in social

contacts and social networks. The majority society has built the social contacts and social networks in a way, which offered Roma people the institutions that are **external** to them, they have not been involved in building them, neither were they involved in creating the rules of the game – for Roma it is the world of majority society, the rules which they find alien. Schools are a good example, as are other cultural facilities. Our school system has achieved the dimensions of a rigid organization reaching a stage where many children do not stand a chance of succeeding without the involvement and assistance of from their parents. The preparation for the entrance examination (“additional instruction”) to get to secondary schools or universities has almost become a rule, the scope of home preparation has been augmented, the volume of encyclopedic knowledge is growing. The success of children today has become, primarily, a reflection of the success of parents and the family background. Honestly, if the parent does not pressurize his or her children to make them discharge their duties, if he does not check them, help them, children have no chance of tackling the volume and content of their lessons. Not to speak about their relation to school. The once “military” way of teaching had been ascribed, among other things, to large number of pupils in classes. Today this argument no longer holds. Yet, nothing much has changed in the way of teaching today. The quality of education is deteriorating (e.g. in the year 2001, seven branches of study were not opened at the Philosophical Faculty of Comenius University because the applicants failed their entrance examinations, the demands of them remaining the same). The educational system faces deep problems, reaching the stage of really extreme quantity of knowledge without giving the skills to work with it. It is inflexible and non-responsive to the needs of the labor market, creating inequality of chances by the way it is organized. Roma children live in settlements without electricity, and even if there is electricity, they don't have space to take a seat and learn. Roma children live in an environment to which they are not allowed to bring the learning aids. Thus Roma children are

handicapped several times – they do not stand a chance even with equal gifts and talents to keep pace with the majority population, in which, I emphasize, the substantial part of duties and responsibility for preparation is taken over by the family. In segregated Roma population, the responsibility is not taken over by the family, both for objective and subjective reasons. Subjective mainly in that, the education does not fall under the category of basic needs but rather, under secondary, derived needs. If you live in a situation of material insecurity and aim every activity at your daily survival, your priorities would include food and shelter over your head. There is no room left for contemplations and thinking of other types or needs. **Absolute poverty is accompanied with an emphasis on achieving material securities** and shows no signs of so-called social securities. The orientation on social securities does not involve emphasis on survival, but rather, on living - living encompasses also contemplation of one's future, of which considerations about education are a part. Segregated Roma have no chances to think about education.

How to get out of this spellbound circle and the accumulation of problems?

If we accept the premise that the basic reason and the cause of absolute poverty is the result of the exclusion from social networks, then the main thrust should be directed at two basic issues – *what can the system do?* (that is, at the question „Don't ask what you can do for the country, ask what the country can do for you!“, because in a situation of material insecurities there are no alternative individual life strategies).

The role of institutions:

1. The first institution of the system (the state), with which the segregated world of Roma come into contact is the institution of kindergarten and school. There are examples of active work of schools in the process of inclusion: if teachers enter the Roma settlements, particularly the segregated ones, on their

own initiative and activity, they do achieve very positive results. We need to stress that this activity of teachers is the product of their own initiative and, from the aspect of the system of teaching, it involves extra work.

Proposal:

Looking at it from the perspective of social policy, this is a type of public service, which is offered, and which the clients need and appreciate. It is then a type of work, that should be systematized as a job on supply (together with increasing the number of Roma assistants, teachers) within the employment policy, active labor market policy and social assistance

2. Another decisive institution is local self-government, that is, the mayors, councils and self-government staff. Public administration reform is necessary, equally the preparation of self-government for taking over new responsibilities, develop capacity to pursue public policy which, by far, does not only mean administrative execution of the letter of the law. In our research in which we have talked to many mayors, there has been demonstrable variation of attitudes, ranging from resignation to solve the life situation of the Roma in segregated settlements of the type “ I don’t know what to do with it.”, to statements like: „Why should I do anything, they are lazy, because they don’t want to work.“, and the statements: „They should be sent to Belgium, let them do with them whatever they can,“ to the views, ”they should be locked in working camps”. Some mayors show great manifestations of latent or open racism. With such attitude, no serious and reasonable policy may be implemented, just the reverse, tension between majority and Roma population grows, and the multiplied circulation and accumulation of stereotypes, on both sides, cannot be broken. In the situations where the mayor communicated and frequented the settlement, learning intimately the conditions of people living there, one can spot positive effects in terms of social inclusion. The evidence of the false myth that a Roma is not willing to work, was seen in the Roma involvement in publicly beneficial

work scheme (PBW). Bad experience emerged in places, where the contact of self-government and state administration with Roma people has been eroded or absent altogether. The Roma called the publicly beneficial works “publicly successful works” not because it was financially attractive, but because, all of a sudden, they were not standing all day long with hands in their pockets, and their life has acquired a new important dimension, namely chance to participate in the labor system. The view, that they only participated in the PBW scheme only to qualify, after three months, for increased benefits, getting from the category of the situation of material distress due to subjective reasons to category of material distress due to objective reasons, is not of major significance here. Whatever the reason was, the fact remains that they did work. It also means that when there is a pressure and an incentive (special measure), it is possible to break the barrier.

In most cases, self-governments fail to tackle the situation (in marginalized territories having high concentration and proportion of Roma population, in segregated settlements), they do not establish social contacts (strategies of indifference or strategies of the wall) with the Roma community. Of course, municipalities face financial problems, but this fact is no excuse for the road or a work of infrastructure to end right at the Roma settlement.

Proposal:

Roma participation in self-government of their communities, provision of consultations, information on positive approaches (offering know-how) and establishing of contacts with self-government officials, training self-government authorities in administration of public policy. On the basis of the analysis of the situation provide assistance in overcoming the existing tensions (professional mediators, facilitators, crisis management experts).

3. The third institution which enters the game are physicians. Obligatory medical prevention check-ups have been abolished. The abolition of obligatory medical prevention check-ups involves transfer of responsibility for one's own health onto the person himself or herself. But this assumption does not hold in respect of segregated Roma population, (and the majority population as well). We turn to doctors only when the health condition gets deteriorated. In segregated Roma settlements there is an additional aspect at play – the distance to the health care center and the fact is that physicians do not make regular visits to these settlements. The changed principle (voluntary care of one's health) has been reflected also in the changes in state social support (originally the payment of child allowance was conditional on regular visits to the doctor during the time of pregnancy and later also with the child). The risk to the children's health (and that of mothers as well) in absolute poverty has resulted in a proposal of a special measure and a resumption of conditioning in payment of child allowances.

Proposal:

In connection with health situation it is necessary to review the abolition of obligatory medical prevention check-ups as one type of special measure in the interest of protecting health. The health state is primarily the result of the way of life, life regiment and hygiene. Hence the solution lies, above all, in the social and economic dimension of social exclusion.

4. Social departments and labor offices are of great importance. During field research we met two live social workers who have been to the settlements and do the real social field work. The fact is, that last year in Slovakia 1,214 social department staff paid, on average, SKK 8 million annually per one social worker in social assistance benefits and this activity fully consumes their work load of social workers (612,953 citizens live in material distress, 11.3%, 90% of the

unemployed draw social assistance benefit). There is not time left and often no good will as well, for social field work and community work. Most employees of these departments do not possess adequate qualification for field and community social work (not to speak about representation of Roma people in these professions). Moreover, the Social Assistance Act (as well as the Employment Act) are constantly amended, which increases the demands on the administration, implementation of the law and the performance of the staff. (We found some of them at work at half past ten at night, sitting in the office in order to meet all the demands which the regional offices and the ministries have on them. With this way of ineffective organization of work, social workers have no time to spend in the field, even with good intentions. Thus social workers do not carry out part, the more important one, of their job description. Without familiarization with the field, social work and the system of social assistance cannot be undertaken, and the decision making about the type of social assistance that would match the needs and the life situation of a particular man, is simply out of reach. Our Social Assistance Act has been conceived so as to provide for: first the service, then the in-kind benefit, and only finally, cash benefit. The Act has been prepared in this way, but the reality is different. So the problem of non-existing contact with the segregated Roma settlements involves two sides of the coin. And it also suffers from one serious systemic error.

The social contact of the social department with the Roma population should be the essential way how to integrate them when thinking about Roma people and the labor market. The prevailing feeling of the majority society is that the segregated Roma people are “social parasites”, living on welfare, getting too much money through redistribution, we lose by paying for it and we do anything for them (paying for their lives). Distribution of social benefits, to anybody, is, first and foremost, an expression of false humanism (the same as throwing a coin to the beggar), it preserves the status quo, failing to stimulate

activity, unless it is accompanied with a policy of creating conditions for reintegration into the society. Paying taxes is not enough. One cannot survive on the benefit paid. Both sides are discontent – the tax-payers (because of paying too much) and the beneficiaries (because of receiving too little). The prevailing attitude relies on a systemic error. In a family of the majority population the following relation applies to the family income: the greater the number of children, the lower the income per head in the given family. (a childless family in the year 2000 received SKK 8,566, a family with one child SKK 6,329, a family with two children received SKK 5,334 and a family with three and more children received SKK 4,174, respectively). With every additional child the income drops by around SKK 1,000 (all incomes, including social income). The majority population responds by changing its reproductive behavior. We are witnesses of putting off “parenting”. The system of social assistance does not accommodate this rule. The income per head does not decrease with increasing number of children (it goes up with the child’s age), while the expenditures of the family with working parents are significantly higher. The money designated to meet the child’s needs often do not reach the child at all. The argument why the Roma mothers do not send their child to the kindergarten, which was repeatedly given, was the lack of money. The most expensive kindergartens are in Bratislava. The stay in a state kindergarten with whole day meals costs SKK 600, which is only one-third of the monthly social benefit for a child. In marginalized regions this amount is substantially lower. The attendance of kindergarten is an important tool in equalizing chances - 90% of children of non-Roma population attend kindergartens one year before enrolling in school).

Proposal:

The problems described above can be solved, paradoxically, mainly by implementing the existing Act, reviewing the payment of social assistance benefits, special measures targeted at using financial resources (SKK 10.3 billion for the year) to exercise the client's rights (the child and parents). A systemic change in the organizational structure of social department (which are currently broken down by functions of the law and not according to the needs and the family situation – not having a form of family policy) may create room and time for field and community work of social workers.

What is important, however, is to make provision for upgrading qualification of staff, preparing and involving in the work, to a much greater extent, the local experts knowledgeable about local situation and communities. (One cannot blame people if they abuse the system, once the system is open to abuse, imperfect, the system needs to be changed, not the people.)

(The Act contains still other paradoxes: one of the conditions for getting into the category of situation of material distress due to subjective reasons is the duration of unemployment for more than 24 months. The automatic shifting on the basis of this “ subjective” reason is but an attempt to save public expenditure. I better stop here, because I criticized permanent amending of social assistance above, and the amendment is again needed. And that, too, is a proof of imperfection.)

5. An institution that might be of importance is the church. In the interviews we had with all priests we found one who has been to a Roma settlement. In most cases priests, similar to social workers, do not visit the settlements (which, by contrast, are amply visited by Jehovah's Witnesses). Our church is engaged in missionary work in South African countries but, I want to underline, it does not do the missionary work in Slovakia. And yet, the priests might play a very important role in establishing social contacts and incorporating Roma people in

the life. (I dare to formulate this recommendation because in Slovakia we don't have separation of church and the state.) The church has certain duties in relation to citizens of this state, not only the believers. Besides, in priests a similar scale of tensions and strains and aversions against Roma is seen as was illustrated with respect to mayors, and as could be illustrated also in relation to social workers. If priests make a statement that the Roma people do not have faith but superstition and if they refuse to work with Roma ethnic group, then Roma people will find their way to church only with difficulty.

These tensions and manifestations of racism are also characteristic of social workers as well. The social worker is the liaison point of contact, oftentimes the only contact of the Roma with the majority population, definitely of those coming from segregated settlements. He is the symbol of the state, the symbol of the majority population, the one who announces the decision of the government, for example, in the situation when the benefits were reduced to 50%. The social department offices offer a whole concentrate of statements and attitudes of the majority population to the Roma and vice versa. The tension is, indeed, considerable, containing manifestations of disagreement and pleas, aggressiveness, strain and fear. This, too, augments the effect of stereotype reproduction, and great tensions between the majority population and the Roma. Creation of a network of qualified field and community workers, capable of providing and subcontracting public services, which would bring new jobs, is an a task of urgent priority, of course, in addition to the aforementioned systemic changes.

6. And finally, the civic society. NGOs are active, but while there is only 65 Roma NGOs, there is more than 17,000 other NGOs. Not every NGO project is successful, not every project is efficient, and not every project is geared to the actual needs of the Roma. Clearly, it holds for the third sector that its activities

are not coordinated, many of them end without evaluation of impact, there is no mutual information, or database. Very positive step was taken by a collective of authors in their project titled „Identification of successful Roma projects and principles leading to success in solving Roma issues in the SR” and OSI, by publishing a survey of projects implemented since 1993.

The non-governmental sector may be a very good implementing stakeholder in the system of social services, once these social services are appropriate, coordinated and focused on specific needs of a particular settlement in a particular region. But they cannot substitute the activities of other institutions.

Proposal

From the aspect of the function which individual non-governmental organizations fulfill we can categorize them into 4 groups:

1. NGOs rendering social services to the public,
2. NGOs working on the principle self-help,
3. NGOs focused on prompt humanitarian aid given to people at acute risk,
4. NGOs which provide support infrastructure (training, research, counseling, finance).

Motivation, support, and the recognition given to voluntary work continues to be a major problem. Equally, the question of partnership of NGO and the state remains open, the NGO participation in decision-making and the problem solving. It would therefore be advisable :

- to sign the proposed agreement between The Ministry of Labor, Social Affairs and Family, The Ministry of Health, The Ministry of Education and NGOs.
- invite NGO representative to join a task force for the preparation of the amendment of the Social Assistance Act early on in the stage of the analysis
- invite NGOs to be involved in designing and commenting the concept of social service development, regional development, the concept of social work

standards and the standards of social service reimbursement - at national, regional and district levels.

- appoint NGO officials to regional office committees for financing social assistance provided by non-state subjects, give information on the amount of earmarked resources, committee composition, criteria and deadlines
- enable representation on the Grant Committee of the MLSAF SR, define more specified criteria, apply free competition
- produce reports on the social situation of the region.

Since social services are an area least represented in the activities of NGOs, we need to try and identify potential barriers and create motivating conditions for NGO participation. In order to develop social services in the region of Slovakia we need to :

- push through in the amendment of the Act the contract on provision of social services that would be signed by the regional office and a non-state subject for indefinite period, or for 3 to 5 years, to ensure stability of the contractual relation
- assign regional office a duty to produce annually an annex to the contract on provision of financial contribution for reimbursement of cost by a certain date, or, on the basis of contract of delivery of service, provide a non-state subject with an advance already for the first month of the calendar year – just as it is the case with state facilities
- in the amendment, to push through provision of a minimum amount of contribution per client to prevent growing of disparities in financial provision of NGOs between regions
- to amend annually the implementing regulation No.161/1999, or take account of inflation coefficient
- in decentralization of public administration, advocate unified per client financing, regardless of which institution provides the service

- set the cost and revenue hourly rates for the nursing service instead of the current ambiguous specification of the scope of nursing service given in the regulation.

Conclusions for the definition of services

- to extend services aimed at support to families that failed in their basic function (e.g. families in Roma settlements). The Act does not make provision for services in centers of hygiene or laundries. Since this possibility is not provided in the Social Assistance Act, it is not possible to register such service, despite its importance and need for it, and the willingness of non-state subjects to render it
- to review the asylum as the only form of help for homeless people, to seek a way how to encourage different forms of help according to the degree of the client's social integration, being in social need

In the area of strengthening the stability of NGOs

- compile a mailing list of NGOs working in social and health care arranged by regions
- publish a Guide for Social Services of Regions which would bring the information on providers and conditions of social help provision in the region, including self-help NGOs
- completing the social service network by coordinating the region, the district, the municipality and NGO

In the area of training and counseling:

- encourage independent and effective training systems initiated by NGOs
- initiate training projects with cooperation of the state and NGOs
- ensure coordination of action between the department of control and the social department of regional offices, greater degree of cooperation
- design a system of training for regional office staff charged with relations with NGOs.

An important indicator of the position of NGOs in the SR and the attitude of the state, in particular, to this sector was seen in the “response”, the reaction of the government to the important international recognition given to the organization “People and Water” by awarding the organization the Goldman Price for the year 1999. Great celebrations abroad, silence at home. Other awards bespeak of the quality of NGO work: the award by the EU and the USA for democracy and civic society won in Slovakia by Gremium of the Third Sector, People and Water, the Foundation Inforoma and Jekhetane.

Dilemmas and the summary

Should support programs be focused on the Roma, with an emphasis on absolutely poorest section of this population, or rather, should programs be directed at wider population of socially excluded?

Focusing attention only on specific programs for the Roma is questionable for at least two reasons: the ethnic labeling of the Roma population is felt to be discriminatory, hence the programs focused on the Roma are continuation of discrimination, albeit a positive one. The second reason: though specific programs may better meet the different needs of the Roma, they may, nevertheless, create or reinforce the division of the community and the feeling, the attitude that specific groups are “getting” more than others thus strengthening social exclusion.

On the other hand, the programs we denote as systemic, may be more readily accepted by the population, making avenue for greater participation of community members and enabling social cohesion. The risk of this approach rests in potential deepening of the absolute poverty of the poorest and most isolated Roma settlements.

A combination, and, particularly, the coordination of specific and intense programs targeted at most vulnerable groups of the Roma population with the programs regulating social exclusion in the society as a whole, may be both effective and viable. The cooperation and coordination of systemic and specific, operative programs (the role of the Office of the Commissioner of the Government of the SR) will facilitate the establishment of contacts between the Roma and non-Roma populations as the main tool of inclusion through common action of social actors and institutions involved.

Of the systemic measures, most significant would include: regional complex development programs encompassing an increase of the demand for low-skill and unskilled labor, creating an environment promoting the creation of such jobs by cutting non-wage cost of labor, the solution of ownership of soil and land, systemic solution of community and social housing, the reform in schooling (a change in the way of education, multi-cultural curriculum, inclusion in special schools and special needs schools, etc), the reform of the system of social assistance (including building of a systemic professional network of field and community social workers), state social support (making use of the principle of specific measures to equalize chances in the area of pre-school preparation, school canteens, facilities, school attendance, etc.)and the reform of public administration (decentralization of responsibilities in public and social services, making the basic agenda for the citizen simpler, for example, building permissions, etc.), reviewing health services (mandatory preventive check-ups, examinations in pregnancy, etc.).

In operative, specific programs, to create local community projects, with an emphasis on the solution of social housing (in cooperation with the Ministry of Construction and Regional Development and their social housing program),

ownership relations of land and houses, completion of infrastructure and public social services, linking activities and resources in creating jobs, facilities of social communication and leisure activities, training, support for voluntary involvement and involvement of experienced actors in the system of field and community social work, including periodic visits of health and social workers in the field and programs of education and training.

In conclusion we need to underline the most serious accompanying process when “launching” measures: the inclusion is implemented on a continuum, with two extremes, segregation and its opposite, assimilation. Total integration is in fact a type of assimilation. Such result would be (and was in the past as well) a form of discrimination, a form of cultural, civic, and political exclusion. Thus the same attention in the regulation of social and economic exclusion should be paid to the development and capacity building of structures of national and ethnic identity of Roma – cultural facilities, media, press, clubs, interest associations. In this regard the Office of Government Commissioner, Roma political representation, and Roma NGOs, (which are underrepresented) should play an important role. Of course, the initiative should come bottom up, but the information on possibilities to create own cultural or training institutions, the assistance, cooperation in designing projects, inclusion, invitation of the Roma to join already existing activities, “opening the door” in cooperation with international institutions, and the possibility to create their self-image in public opinion through own outputs, programs, activities, all these are the terms of reference for the representatives of the majority population.

Prílohy:

Príloha č. 1 - Právna úprava rómskej problematiky

(Richard Dobiáš)

V tomto rozbere sú zachytené podstatné znaky právnej úpravy týkajúcej sa Rómov v troch základných rovinách:

- a) Právna úprava zákazu diskriminácie najmä z etnických a sociálnych dôvodov (spolu so súvisiacou trestnoprávnou ochranou)
- b) Typická právna úprava národnostnej problematiky – t.j. jazykové, vzdelávacie a kultúrne práva jej príslušníkov
- c) Náčrt právnej úpravy nárokov a možností najnižších príjmových skupín obyvateľstva (so zameraním na niektoré čiastkové problémy typické pre značnú časť rómskej populácie). Túto problematiku uvádzam s vedomím toho, že daná oblasť sa netýka zďaleka všetkých Rómov a zďaleka nielen Rómov, avšak býva často práve v súvislosti s Rómami rozoberaná.

Obsah rozboru je nasledovný:

1. Zákaz diskriminácie
2. Trestnoprávna ochrana
3. Oblasť školstva
 - 3a. Výchova detí zo sociálne alebo výchovne zlyhávajúceho prostredia
4. Jazykové práva
5. Kultúrna oblasť
6. Sociálna oblasť – stručný prehľad nárokov najnižších príjmových skupín
 - 6a. Ubytovacie nároky v núdzi
7. Protikočovnícka úprava
8. Medzinárodnoprávne dokumenty záväzné pre SR.

1. Zákaz diskriminácie:

- Ústava SR (č. 460/1992 Zb.) v znení neskorších predpisov deklaruje, že príslušnosť ku ktorejkoľvek národnostnej menšine alebo etnickej skupine nesmie byť nikomu na ujmu.

V oblasti volebného práva bol vydaný dôležitý judikát Ústavného súdu SR sp. zn. č. PL. ÚS 19/98, v ktorom sa okrem iného uvádza:

Ústava Slovenskej republiky obsahuje osobitné ustanovenie o rovnosti všetkých občanov vo vzťahu k prístupu k voleným a iným verejným funkciám. Rovnaké podmienky znamenajú, že právnym predpisom akejkoľvek právnej sily nie je možné preferovať alebo diskriminovať niektoré skupiny občanov pred inými skupinami, pokiaľ ide o prístup k týmto verejným funkciám. To platí i pre príslušnosť občana k národnosti, ktorá nesmie byť kritériom pre kvalifikáciu alebo diskvalifikáciu pre prístup k verejným funkciám.

Právnym predpisom akejkoľvek právnej sily, ale ani aplikačnou praxou orgánov verejnej správy nemožno zvýhodňovať alebo znevýhodňovať niektoré skupiny občanov oproti iným skupinám v možnostiach ich prístupu k voleným a iným verejným funkciám z dôvodu rasy, jazyka, viery a náboženstva, politického a iného verejného zmysľania, národného alebo sociálneho pôvodu, príslušnosti k národnostnej alebo etnickej menšine, k majetku a postaveniu a pod.

Rovnosť volebného práva sa všeobecne chápe nielen ako požiadavka, aby každý občan mal pri výkone volebného práva rovnaké postavenie, ale tiež ako požiadavka, aby každému občanovi pri rozhodovaní patrilo jeden hlas a tento hlas mal rovnakú váhu voči ostatným hlasom voličov, aby sa každý občan mohol za rovnakých podmienok uchádzať o zvolenie a mal rovnakú šancu na získanie poslaneckého mandátu. Ústava Slovenskej republiky neobsahuje ustanovenie, výkladom ktorého by bolo možné odôvodniť postup umožňujúci obmedziť alebo modifikovať základné práva občana za účelom zlepšenia postavenia príslušníkov národnostných menšín alebo etnických skupín. Uplatňovanie národnostného princípu pri rozdeľovaní počtu poslancov do obecných zastupiteľstiev nie je v príčinnej súvislosti s ústavným princípom slobodnej voľby, ako je upravený v Ústave Slovenskej republiky.

Slobodná súťaž politických síl nachádza výraz predovšetkým vo voľbách a je základným predpokladom fungovania demokratického štátu. S touto požiadavkou je potrebné konfrontovať volebný zákon a sledovať, či umožňuje a ochraňuje slobodnú súťaž politických síl v demokratickej spoločnosti. V rozpore s obsahom tohto ústavného ustanovenia je akékoľvek jeho porušenie vo voľbách rozdeľovaním počtu poslancov obecných zastupiteľstiev zodpovedajúceho pomeru Slovákov a jednotlivých národnostných menšín a etnických skupín, ktoré reprezentujú.

Ak ustanovenia volebného zákona zasahujú do základného práva občanov, príslušníkov národnostných menšín alebo etnických skupín voliť a byť volení do orgánov samosprávy obcí, možno hovoriť o ujme spôsobenej príslušníkom týchto národnostných menšín a etnických skupín vo vzťahu k aktívnemu či pasívnemu volebnému právu.

- Zákon č. 634/1992 Zb. o ochrane spotrebiteľa v znení neskorších predpisov ustanovuje, že predávajúci nesmie žiadnym spôsobom spotrebiteľa diskriminovať ani konať v rozpore s dobrými mravmi; najmä nesmie odmietnuť predat' spotrebiteľovi výrobky, ktoré má vystavené alebo inak pripravené na predaj, alebo odmietnuť poskytnutie služby, ktoré je v jeho prevádzkových možnostiach; nesmie takisto viazať predaj výrobkov alebo poskytnutie služieb na predaj iných výrobkov alebo poskytnutie iných služieb, pokiaľ nejde o obmedzenie rovnaké pre všetky prípady a v obchodnom styku obvyklé.

Konaním v rozpore s dobrými mravmi sa v zmysle poslednej novely tohto zákona rozumie konanie, ktoré je v rozpore so vžitými tradíciami a ktoré vykazuje zjavné znaky diskriminácie alebo vybočenia z pravidiel morálky uznávanéj pri predaji výrobku a poskytovaní služby.

Jedná sa o veľmi širokú formuláciu zákazu diskriminácie. Je zakázaná nielen z dôvodov ako sú rasa, farba pleti, národnosť, etnikum atď. ale z akéhokoľvek. Takáto široká ochrana spotrebiteľa skrýva nasledovné úskalie: Ak predávajúci diskriminuje konkrétneho „problémového“ spotrebiteľa (napr. prevádzkovateľ pohostinstva odmietne obslužiť potenciálneho výtržníka, s ktorým už mal v minulosti opakované problémy), dopúšťa sa protiprávneho správania v zmysle citovaného ustanovenia. Isteže má možnosti právnej ochrany v prípade protiprávneho správania sa spotrebiteľa (napr. pri výtržnosti zavolať políciu atď.), avšak ich dostatočnosť v reálnom živote môže byť otázná.

- Zákon NR SR č. 387/1996 Z. z. o zamestnanosti v znení neskorších predpisov ustanovuje, že zamestnávateľ nesmie zverejňovať ponuky o zamestnaní, ktoré obsahujú akékoľvek obmedzenia a diskrimináciu podľa rasy, farby pleti, jazyka, pohlavia, sociálneho pôvodu, veku, náboženstva, politických alebo iných názorov, politickej príslušnosti, odborovej činnosti, príslušnosti k národnosti alebo k etnickej skupine alebo iného postavenia.

Užšia antidiskriminačná formulácia, viazaná na konkrétne dôvody. Ak zamestnávateľ diskriminuje uchádzača o zamestnanie z iných dôvodov, protiprávnosť jeho konania je otázná.

Druhý problém pri diskriminácii ohľadne prístupu k zamestnaniu je ten, že naše právo nepozná povinnosť zamestnávateľa zamestnať toho-ktorého uchádzača (s výnimkou povinných kvót zdravotne postihnutých zamestnancov a odvodov v prípade ich neplnenia). Zamestnávateľ takisto nie je povinný zdôvodňovať neprijatie konkrétneho uchádzača.

Zavedenie takejto povinnosti by však pravdepodobne viedlo k jej najrôznejšiemu obchádzaniu („dôvod sa vždy nájde“) a prípustnosť zasahovania štátu v takejto miere do zmluvnej slobody účastníkov súkromnoprávných vzťahov je viac než sporná.

Riešiť tento problém čisto normatívnymi prostriedkami je pravdepodobne nemožné.

Možnosť tzv. pozitívnej diskriminácie upravuje Dohovor MOP č.111 o diskriminácii z roku 1958 (č. 465/1990 Zb.) ktorý ustanovuje, že každý členský štát MOP môže po prerokovaní s reprezentatívnymi organizáciami zamestnávateľov a pracovníkov, pokiaľ také organizácie existujú, ustanoviť, že sa nebudú pokladať za diskrimináciu iné osobitné opatrenia, ktoré prihlasujú na osobitné potreby osôb, ktoré sú z dôvodov ako pohlavie, vek, invalidita, povinnosti voči rodine alebo sociálny alebo kultúrny status všeobecne považované za osoby vyžadujúce osobitnú ochranu alebo podporu. Ani tento dohovor však nehovorí o tzv. pozitívnej diskriminácii z národnostných dôvodov.

- Zákonník práce (zákon č. 65/1965 Zb. v znení neskorších predpisov) ustanovuje, že fyzické osoby majú právo na prácu a slobodnú voľbu zamestnania, na spravodlivé a uspokojivé pracovné podmienky a na ochranu proti nezamestnanosti. Tieto práva im prislúchajú bez akýchkoľvek obmedzení a diskriminácie podľa rasy, farby pleti, jazyka, pohlavia, sociálneho pôvodu, veku, náboženstva, politických alebo iných názorov, politickej príslušnosti, odborovej činnosti, príslušnosti k národnosti alebo etnickej skupine alebo iného postavenia.

Jedná sa o do značnej miery deklaratórne ustanovenie.

- Zákon č. 308/2000 Z. z. o vysielaní a retransmisii obsahuje ustanovenie, ktoré hovorí, že vysielaná reklama a telenákup nesmú porušovať slobodu a rovnosť v dôstojnosti a právach ľudí a vyvolávať u nich pocit strachu, ani obsahovať akúkoľvek diskrimináciu na základe pohlavia, rasy, farby pleti, jazyka, národného alebo sociálneho pôvodu alebo príslušnosti k národnosti alebo k etnickej skupine.

- Zákon č. 81/1966 Zb. o periodickej tlači a o ostatných hromadných informačných prostriedkoch v znení neskorších predpisov ustanovuje, že dovoz a rozširovanie zahraničnej periodickej tlače vytlačenej alebo

rozmnoženej v cudzine, rozširovanie zahraničnej periodickej tlače vytlačenej alebo rozmnoženej v Československej socialistickej republike zahraničným vydavateľom alebo na jeho príkaz, ako aj rozširovanie zpravodajstva zahraničných spravodajských agentúr (iných obdobných zahraničných hromadných informačných prostriedkov) sú zakázané, ak ich obsah propaguje násilie a vojnu, fašistickú alebo nacistickú ideológiu, rasovú diskrimináciu alebo inak odporuje ľudskosti alebo útočí proti celistvosti republiky a základom jej ústavného zriadenia alebo porušuje medzinárodné dohody.

Ustanovenie je uvedené v časti zákona pojednávajúcej o zahraničnej tlači a agentúrach a vzťahuje sa len na ne. Tento fakt ako aj samotná dikcia citovaného ustanovenia je do istej miery poplatná dobe prijatia zákona a z dnešného pohľadu zastaraná. Potreba komplexnej úpravy zákazu diskriminácie v masmédiách je výrazná najmä v prípadoch, ak protiprávne konanie nedosahuje intenzitu trestného činu a teda použitie príslušných ustanovení Trestného zákona nie je možné.

2. Trestnoprávna ochrana:

Trestný zákon (zákon č. 140/1961 Zb. v znení neskorších predpisov) zakotvuje nasledovné skutkové podstaty trestných činov:

- trestný čin násilia proti skupine obyvateľov a proti jednotlivcovi, ktorého sa dopustí okrem iného ten, kto použije násilie proti skupine obyvateľov alebo jednotlivcovi alebo sa im vyhráza usmrtením, ublížením na zdraví alebo spôsobením škody veľkého rozsahu pre ich politické presvedčenie, národnosť, rasu, vyznanie alebo preto, že sú bez vyznania, ako aj ten, kto sa spolčí alebo zhromaždí na spáchanie takého činu,

- trestný čin hanobenia národa, rasy a presvedčenia, ktorého sa dopustí ten, kto verejne hanobí niektorý národ, jeho jazyk alebo niektorú rasu, alebo skupinu obyvateľov republiky pre ich politické presvedčenie, vyznanie alebo preto, že sú bez vyznania,

- trestný čin podnecovania k národnostnej a rasovej nenávisti, ktorého sa dopustí ten, kto verejne podnecuje k nenávisti k niektorému národu alebo rase alebo k obmedzovaniu práv a slobôd ich príslušníkov alebo kto sa spolčí alebo zhromaždí na spáchanie takého činu,

- trestný čin podpory a propagácie hnutí smerujúcich k potlačeniu práv a slobôd občanov, ktorého sa dopustí ten, kto podporuje alebo propaguje hnutie, ktoré preukázateľne smeruje k potlačeniu práv a slobôd občanov, alebo hlása národnosť, rasovú, triednu alebo náboženskú zášť, ako aj ten, kto verejne prejavuje sympatie k fašizmu alebo k inému podobnému hnutiu.

V posledných troch odsekoch ide o tzv. verbálne trestné činy, t.j. činy spáchané ústnym prejavom. Časť verejnosti vníma negatívne fakt, že takéto konanie môže viesť k trestu odňatia slobody v situácii, keď „menšie“ krádeže, násilné útoky i nedbanlivostné ublíženia na zdraví sú kvalifikované len ako priestupky sankcionované zväčša pokutou, ktorá je často slabo vymáhaná i vymožiteľná.

Popularite citovaných ustanovení nepridáva ani skutočnosť, že za trestný čin hanobenia národa, rasy a presvedčenia boli v minulosti často súdení ľudia nadávajúci na komunistický režim a komunistickú stranu (napr. publikované judikáty Rt 33/62 alebo Rt 15/65)

3. Oblasť školstva:

Základným problémom, na ktorý sa nesnažím dať konečnú odpoveď je, či smerovanie vzdelávania Rómov má ísť cestou k národnostnému školstvu v rómskom jazyku alebo k jazykovej integrácii najmä prostredníctvom prípravných (nultých) ročníkov a ďalšom na kvalitnú znalosť štátneho jazyka.

Akokoľvek to však znie prekvapivo, prípravné ročníky nie sú komplexne upravené v žiadnom právnom predpise, aj keď viaceré predpisy berú ich existenciu ako fakt – najmä nariadenie vlády č. 282/1994 Z. z. o používaní učebníc a učebných textov, ktoré ustanovuje životnosť učebníc v prípravnom ročníku a vyhláška MŠ SR č. 212/1991 Zb. o špeciálnych školách, ktorá upravuje možnosť zriadenia prípravných ročníkov v osobitných a pomocných školách a počet žiakov v nich. Avšak vyhl. MŠ SSR č. 143/1984 Zb. o základnej škole hovorí výslovne, že základná škola má 9 ročníkov a prípravný ročník nespomína.

- Ústava SR (č. 460/1992 Zb.) v znení neskorších predpisov deklaruje právo občanov tvoriacich v SR národnostné menšiny alebo etnické skupiny na vzdelanie v ich jazyku, ako aj právo zakladať a udržiavať vzdelávacie inštitúcie.

- Zákon č. 29/1984 Zb. o sústave základných a stredných škôl v znení neskorších predpisov uvádza národnostné školstvo formuláciou: Občanom českej, maďarskej, nemeckej, poľskej a ukrajinskej (rusínskej) národnosti sa v rozsahu primeranom záujmom ich národného rozvoja zabezpečuje právo na vzdelanie v ich jazyku.

Rómske národnostné školstvo sa tu nespomína.

Existujúci numerus clausus jazykov národností, v ktorých možno vykonávať školské vyučovanie odporuje zásade rovnosti národností.

- Zákon č. 542/1990 Zb. o štátnej správe v školstve a školskej samospráve v znení neskorších predpisov zakotvuje, že žiakom základných škôl a žiakom stredných škôl, v ktorých sa uskutočňuje výchova a vzdelávanie v jazyku národnostných menšín, sa vydávajú dvojjazyčné vysvedčenia, a to v štátnom jazyku a v jazyku príslušnej národnostnej menšiny.

- Vyhláška MŠ SR č. 217/1999 Z. z. o pedagogickej dokumentácii ustanovuje, že v školách, v ktorých sa uskutočňuje výchova a vzdelávanie v jazyku národnostných menšín, sa pedagogická dokumentácia školy vedie dvojjazyčne, a to v štátnom jazyku a v jazyku príslušnej národnostnej menšiny.

- Vyhláška MŠ SR č. 353/1994 Z. z. o predškolských zariadeniach ustanovuje, že návrh zriaďovateľa na zriadenie predškolského zariadenia obsahuje okrem iného výchovný jazyk zariadenia. Podrobnejšiu úpravu osobitostí „národnostných“ predškolských zariadení neobsahuje.

3a. Výchova detí zo sociálne alebo výchovne zlyhávajúceho prostredia:

- Zákon o rodine (č. 94/1963 Zb. v znení neskorších predpisov) ustanovuje v hlave nazvanej účasť spoločnosti pri výkone práv a povinností rodičov okrem iného nasledovné:

Záujem spoločnosti na riadnej výchove detí oprávňuje občanov i spoločenské organizácie, aby upozornili na závadné správanie detí ich rodičov. Na takéto správanie detí alebo na vážne porušenie práv a povinností rodičov môžu občania i spoločenské organizácie upozorniť národný výbor, súd alebo iný štátny orgán, ktorý je potom povinný urobiť vhodné výchovné opatrenie. Opatrenia, ktorými sa obmedzujú rodičovské práva, môže urobiť len súd.

Ak to vyžaduje záujem spoločnosti na riadnej výchove detí, môže národný výbor urobiť tieto opatrenia:

a) napomenie vhodným spôsobom maloletého, jeho rodičov a občanov, ktorí narušujú jeho riadnu výchovu, alebo požiada spoločenskú organizáciu, aby toto opatrenie vykonala sama;

b) určí nad maloletým dohľad a vykonáva ho za súčinnosti školy, spoločenských organizácií v mieste bydliska alebo na pracovisku;

c) uloží maloletému obmedzenia, ktoré zabránia škodlivým vplyvom na jeho výchovu, najmä návštevu podnikov a zábav pre maloletého vzhľadom na jeho osobu nevhodných.

Tieto opatrenia môže urobiť i súd; ak ich urobí národný výbor, nepotrebujú schválenie súdu. Meniť alebo zrušovať takéto opatrenia môže len orgán, ktorý ich urobil.

Ak bráni rodičom vo výkone ich práv a povinností závažná prekážka a ak to vyžaduje záujem spoločnosti na riadnej výchove detí, môže súd ich rodičovské práva obmedziť. Ak neplnia rodičia riadne svoje rodičovské práva alebo povinnosti a ak to vyžaduje záujem spoločnosti na riadnej výchove detí, súd obmedzí ich rodičovské práva. Ak zneužívajú rodičia svoje práva alebo závažným spôsobom zanedbávajú svoje povinnosti, súd ich pozbaví rodičovských práv.

Ak to vyžaduje záujem dieťaťa, môže súd zveriť dieťa do výchovy iného občana než rodiča, ak občan poskytuje záruku jeho riadnej výchovy. Pritom súd vymedzí rozsah jeho práv a povinností k dieťaťu. Takto možno dieťa zveriť aj do spoločnej výchovy manželom. Rozvodom manželstva táto spoločná výchova zaniká; ak zomrie jeden z manželov, zostáva dieťa vo výchove druhého manžela. Dieťa sa môže zveriť do pestúnskej starostlivosti (podmienky ustanovuje zákon č. 265/1998 Z. z. o pestúnskej starostlivosti). Ak je výchova dieťa vážne ohrozená alebo vážne narušená a iné výchovné opatrenia nevedli k náprave alebo ak z iných závažných dôvodov nemôžu rodičia výchovu dieťaťa zabezpečiť, môže súd nariadiť ústavnú výchovu. Ak je to v záujme maloletého nevyhnutné, môže súd nariadiť ústavnú výchovu i v prípade, že iné výchovné opatrenia nepredchádzali. Z dôležitých dôvodov môže súd predĺžiť ústavnú výchovu až na jeden rok po dosiahnutí plnoletosti.

Ak je to naliehavo potrebné, národný výbor je povinný urobiť predbežne i také opatrenie, o ktorom má právo inak rozhodnúť len súd, ktorému to bez meškania oznámi; súd rozhodne dodatočne.

Pôsobnosť národného výboru v danej oblasti prešla (najprv zákonom SNR č. 543/1990 Zb. o štátnej správe sociálneho zabezpečenia, potom zákonom č. 195/1998 Z. z. o sociálnej pomoci) najmä na okresný úrad, s istými kompetenciami obce a krajského úradu, takže slová „národný výbor“ treba čítať ako „orgán sociálnej pomoci“.

Terminológia citovaných ustanovení je zjavne zastaralá a nie je prispôbená platným súvisiacim predpisom (najmä zákonu č. 195/1998 Z. z. o sociálnej pomoci).

Platná právna úprava takmer vôbec nerieši problematiku ochrany majetku maloletého pred neprimeraným zaobchádzaním zo strany zákonných zástupcov.

Ústavný súd ČR zrušil (nálezom č. 72/1995 Sb.) ustanovenie, ktoré umožňovalo orgánu štátnej správy urobiť vo veciach starostlivosti o maloleté ohrozené deti aj také predbežné opatrenia, o ktorých mal právo rozhodnúť len súd, keďže ho považoval za protiústavné a v rozpore s čl. 32 ods.4 Listiny základných práv a slobôd (platná aj v SR). V SR toto ustanovenie platí dodnes.

- Zákon NR SR č. 279/1993 Z. z. o školských zariadeniach v znení neskorších predpisov upravuje aj problematiku špeciálnych výchovných zariadení.

Špeciálne výchovné zariadenia sú zariadenia výchovnej prevencie a zariadenia náhradnej výchovy. Pri špeciálnom výchovnom zariadení sa môže zriadiť základná škola, stredná škola, špeciálna škola alebo triedy týchto škôl. Pracovník špeciálneho výchovného zariadenia, ktorý pri plnení svojich pracovných povinností prichádza do styku s osobnými údajmi, zdravotnými informáciami a výsledkami psychologických vyšetrení, je povinný chrániť ich pred zneužitím a zachovávať mlčanlivosť.

Zariadenia náhradnej výchovy poskytujú výchovu a starostlivosť nahrádzajúce prirodzené rodinné prostredie deťom do osemnástich rokov veku, prípadne do skončenia prípravy na povolanie. Do zariadenia náhradnej výchovy sa prijímajú deti na základe súdneho rozhodnutia o ústavnej alebo ochrannej výchove, na základe predbežného opatrenia alebo na požiadanie zákonných zástupcov v zmysle zákona o rodine. Zariadenia náhradnej výchovy sa zriaďujú ako zariadenia s nepretržitou prevádzkou. Zariadenia náhradnej výchovy sú reedukačný detský domov a reedukačný domov pre mládež. Diferencujú sa spravidla podľa špecifických výchovných potrieb detí a môžu si zriadiť sieť rodín, ktoré profesionálne vykonávajú náhradnú výchovu, a sieť samostatných výchovných skupín ako svoje organizačné súčasti. Výkon ústavnej výchovy nariadenej zdravotne postihnutému dieťaťu môže zabezpečiť aj špeciálna internátna škola, ktorá v tomto prípade preberá funkciu zariadenia náhradnej výchovy.

Napriek splnomocňovaciemu ustanoveniu zákona nebola dodnes (t. j. vyše 7 rokov od účinnosti tohto zákona !) vydaná vyhláška podrobnejšie upravujúca špeciálne výchovné zariadenia. Preto ďalej uvádzam dodnes formálne nezrušenú vyhlášku:

- Vyhláška MŠ SSR č. 119/1980 Zb. o výkone ústavnej výchovy a ochrannej výchovy v školských výchovných zariadeniach v znení neskorších predpisov upravuje okrem iného osobitné výchovné zariadenia.

Osobitné výchovné zariadenia sú:

- a) detské výchovné ústavy,
- b) výchovné ústavy pre mládež,
- c) ústavy s výchovno-liečebným režimom,
- d) diagnostické ústavy.

Podľa veku mládeže sa osobitné výchovné zariadenia diferencujú na:

- a) detské výchovné ústavy,
- b) výchovné ústavy pre mládež,
- c) výchovné ústavy pre deti a mládež,
- d) detské diagnostické ústavy,
- e) diagnostické ústavy pre mládež.

Podľa stupňa obťažnosti výchovy sa osobitné výchovné zariadenia diferencujú na:

- a) detské výchovné ústavy a výchovné ústavy pre mládež,
- b) detské výchovné ústavy so zvýšenou výchovnou starostlivosťou a výchovné ústavy pre mládež so zvýšenou výchovnou starostlivosťou,
- c) výchovné ústavy pre mládež - ochranné.

Do detského výchovného ústavu sa umiestňuje ťažko vychovateľná mládež s nariadenou ústavnou výchovou alebo uloženou ochrannou výchovou, ktorá neukončila dochádzku do základnej školy, základnej deväťročnej školy alebo osobitnej školy, u ktorej sa pri komplexnom vyšetrení zistila jej narušenosť.

Do detského výchovného ústavu so zvýšenou výchovnou starostlivosťou sa umiestňuje ťažko vychovateľná mládež s nariadenou ústavnou výchovou alebo uloženou ochrannou výchovou, ktorá neukončila dochádzku do základnej školy, základnej deväťročnej školy alebo osobitnej školy, u ktorej sa pri komplexnom vyšetrení zistil vyšší stupeň obťažnosti výchovy; preraďujú sa doň aj maloletí z detského výchovného ústavu, ktorých prevýchova v tomto zariadení nebola úspešná.

Do výchovného ústavu pre mládež sa umiestňuje ťažko vychovateľná mládež s nariadenou ústavnou výchovou alebo uloženou ochrannou výchovou, ktorá ukončila dochádzku na základnej škole, základnej deväťročnej škole alebo osobitnej škole, u ktorej sa pri komplexnom vyšetrení zistila jej narušenosť.

Do výchovného ústavu pre mládež so zvýšenou výchovnou starostlivosťou sa umiestňuje ťažko vychovateľná mládež s nariadenou ústavnou výchovou alebo uloženou ochrannou výchovou, ktorá ukončila dochádzku na základnej škole, základnej deväťročnej škole alebo osobitnej škole, u ktorej sa pri komplexnom vyšetrení zistil vyšší stupeň jej narušenosti; preraďujú sa doň aj maloletí z výchovného ústavu pre mládež, ktorých prevýchova v tomto zariadení nebola úspešná.

Výchovný ústav pre mládež - ochranný je zariadenie s prísnyim výchovným režimom pre ťažko vychovateľnú mládež s uloženou ochrannou výchovou, pre recidivistov a pre ťažko vychovateľnú mládež s opakovanými útekmi zo zariadení; preraďuje sa doň mládež z ostatných typov výchovných ústavov pre mládež, ktorej prevýchova nebola úspešná. Do výchovného ústavu pre mládež - ochranného sa zaraďuje mládež, len pokiaľ je to žiadúce; po skončení pobytu v tomto zariadení sa vracia do výchovného ústavu, z ktorého bola preradená.

Vyhláška bola vydaná na základe dnes už neplatného zákona č. 78/1978 Zb. o školských zariadeniach. Napriek tomu, že od jeho zrušenia už ubehlo vyše 7 rokov, nebola zrušená ani nahradená novou.

Osobitné výchovné zariadenia podľa zákona č. 78/1978 Zb. o školských zariadeniach sa podľa platného zákona o školských zariadeniach nazývajú špeciálne výchovné zariadenia. Terminológia ich jednotlivých druhov je v citovanej vyhláške a platnom zákone úplne odlišná. Jednoducho, legislatívny chaos.

- Vyhláška MŠ SR č. 212/1991 Zb. o špeciálnych školách v znení vyhlášky č. 63/2000 Z. z. ustanovuje, že do špeciálnych škôl sa zaraďujú a preraďujú zdravotne postihnutí žiaci, ktorí sa vzhľadom na zdravotné postihnutie nemôžu vzdelávať v základnej škole.

O zaradení a preradení žiaka do špeciálnej školy rozhoduje riaditeľ školy, do ktorej má byť žiak zaradený alebo preradený, na základe návrhu odbornej komisie, ktorej členmi je špeciálny pedagóg, psychológ a ďalší odborníci, napríklad lekár, zástupca špeciálnopedagogickej poradne alebo pedagogicko-psychologickej poradne. Odbornú komisiu zriaďuje a jej predsedom je riaditeľ školy. Zaradenie alebo preradenie žiaka do špeciálnej školy alebo špeciálnej triedy v základnej škole sa uskutoční so súhlasom zákonného zástupcu žiaka.

Návrh na zaradenie žiaka do špeciálnej školy môže riaditeľovi tejto školy podať zákonný zástupca žiaka, škola, ktorú žiak navštevuje, pedagogicko-psychologická poradňa, zdravotnícke zariadenie, orgány starostlivosti o rodinu a deti alebo špeciálno-pedagogická poradňa.

Koncepcia špeciálnych škôl v zmysle citovanej vyhlášky je tá, že sú určené najmä pre zdravotne postihnutých žiakov.

Vyhláška však predpokladá aj zaraďovanie ťažkovychovateľných detí do nich, avšak aj tu platí, že na zaradenie je potrebný súhlas zákonného zástupcu žiaka.

- Zákon č. 195/1998 Z. z. o sociálnej pomoci v znení neskorších predpisov upravuje problematiku detských domovov:

V detskom domove možno poskytovať starostlivosť dieťaťu od narodenia do dosiahnutia plnoletosti a ďalej až do osamostatnenia, najdlhšie do 25 rokov veku; deťom sa v detskom domove poskytuje starostlivosť nahrádzajúca prirodzené rodinné prostredie. Za osamostatnenie sa na tento účel považuje zabezpečenie si bývania.

V detskom domove sa poskytuje nevyhnutná starostlivosť, ktorou je stravovanie, bývanie a zaopatrenie, zabezpečuje výchova, poskytuje liečebno-výchovná starostlivosť, ďalšia starostlivosť, osobné vybavenie, ak sa starostlivosť v detskom domove poskytuje dieťaťu celoročne a dieťa nemá osobné vybavenie a zabezpečuje úschova cenných vecí.

Detský domov môže poskytovať starostlivosť aj v rodinách na profesionálne vykonávanie náhradnej starostlivosti, ktoré poskytujú deťom starostlivosť a výchovu vo vlastnom rodinnom prostredí mimo detského domova alebo v sieti samostatných skupín, ktoré poskytujú starostlivosť a výchovu blízku rodinnému prostrediu najmä so samostatným stravovaním a hospodárením s vyčleneným rozpočtom; pričom samostatná skupina sa môže umiestniť v samostatnom byte alebo v rodinnom dome.

Vreckové sa poskytuje mesačne podľa veku dieťaťa, a to od 6 rokov veku dieťaťa. Ak ide o dieťa od 6 rokov do 15 rokov veku, poskytuje sa vreckové vo výške 10% sumy životného minima pre nezaopatrené dieťa (t.j. 158 Sk) Ak ide o dieťa nad 15 rokov veku, poskytuje sa vreckové vo výške 15% sumy životného minima pre nezaopatrené dieťa (t.j. 237 Sk).

Detský domov poskytuje dieťaťu, ktorému sa poskytuje starostlivosť v detskom domove, vecné dary v sume najviac 400 Sk v kalendárnom roku.

Detský domov poskytuje pri skončení starostlivosti v detskom domove dieťaťu, ktorému sa poskytovala starostlivosť najskôr po dosiahnutí 18. roku veku, jednorazový peňažný príspevok na výbavu vo výške päťnásobku sumy životného minima pre nezaopatrené dieťa (t.j. 7 900 Sk).

- Vyhláška MPSVR č.198/1998 Z.z. na vykonanie niektorých ustanovení zákona o sociálnej pomoci obsahuje podrobnosti o jednotlivých typoch detských domovov t.j. o detskom domove internátneho typu, sieti samostatných skupín a o profesionálnych náhradných rodinách.

4. Jazykové práva:

- Ústava SR (č. 460/1992 Zb.) v znení neskorších predpisov deklaruje okrem iného právo občanov tvoriacich v SR národnostné menšiny alebo etnické skupiny právo rozširovať a prijímať informácie v ich materinskom jazyku, ako aj právo používať ich jazyk v úradnom styku. Okrem toho deklaruje právo týchto občanov na osvojenie si štátneho jazyka.

- Zákon č. 184/1999 Z. z. o používaní jazykov národnostných menšín obsahuje nasledovné práva:

Ak občania Slovenskej republiky, ktorí sú osobami patriacimi k národnostnej menšine, tvoria podľa posledného sčítania obyvateľov v obci najmenej 20% obyvateľstva, môžu v tejto obci (v ďalšom texte pre zjednodušenie „obec“) používať v úradnom styku jazyk menšiny.

Občan Slovenskej republiky, ktorý je osobou patriacou k národnostnej menšine, má právo podávať písomné podania orgánu štátnej správy a orgánu územnej samosprávy v obci aj v jazyku menšiny. Orgán verejnej správy v obci poskytnie odpoveď okrem štátneho jazyka aj v jazyku menšiny s výnimkou verejných listín.

Rozhodnutie orgánu verejnej správy v správnom konaní v obci sa na požiadanie vydáva okrem štátneho jazyka v rovnopise aj v jazyku menšiny. V pochybnostiach je rozhodujúci text rozhodnutia v štátnom jazyku.

Označenie orgánu verejnej správy umiestnené na budovách sa v obci uvádza aj v jazyku menšiny.

Orgán územnej samosprávy v obci poskytuje občanom úradné formuláre vydané v rozsahu jeho pôsobnosti v štátnom jazyku a na požiadanie aj v jazyku menšiny.

Obec môže na svojom území označovať ulice a iné miestne geografické značenia aj v jazyku menšiny.

V obci sa dôležité informácie, najmä výstražné, upozorňujúce a zdravotnícke, uvádzajú na miestach prístupných pre verejnosť okrem štátneho jazyka aj v jazyku menšiny.

Orgán verejnej správy v rámci svojej pôsobnosti v obci zabezpečuje na požiadanie informácie o všeobecne záväzných právnych predpisoch aj v jazyku menšiny.

Orgán verejnej správy a jeho zamestnanci sú povinní používať v úradnom styku štátny jazyk a za podmienok ustanovených zákonom o používaní jazykov národnostných menšín a osobitnými zákonmi môžu použiť aj jazyk menšiny. Orgán verejnej správy a jeho zamestnanci nie sú povinní ovládať jazyk menšiny.

Zákon znamená okrem iného implementáciu viacerých medzinárodno-právnych záväzkov SR, najmä vyplývajúcich z Rámcového dohovoru na ochranu národnostných menšín (č. 160/1998 Z. z.).

Ustanovenie o tom, že orgán verejnej správy len môže používať jazyk menšiny, pričom ho nie je povinný ovládať, môže znamenať praktickú nevyhnutiteľnosť časti práv v ňom uvedených.

Kritiku zo zahraničia možno v časti týkajúcej sa istej deklaratórnosti zákona považovať za oprávnenú, často však vyplýva z nedostatočnej znalosti slovenského práva (napr. vytýkanie, že zákon neobsahuje definíciu pojmu verejná listina je neopodstatnené – obsahuje ju Občiansky súdny poriadok s dosahom na celý právny poriadok SR).*

- Nariadenie vlády č. 221/1999 Z. z. vykonáva zákon o používaní jazykov národnostných menšín tým, že určuje zoznam obcí, v ktorých občania Slovenskej republiky patriaci k rómskej národnostnej menšine tvoria najmenej 20% obyvateľstva. Jedná sa o nasledovné obce:

KRAJ	OKRES	OBEC
BANSKOBYSTRICKÝ	Brezno	1. Telgárt
	Krupina	1. Medovarce
	Rimavská Sobota	1. Cakov 2. Dulovo 3. Rakytník
PREŠOVSKÝ	Bardejov	1. Cigeľka 2. Hrabské 3. Lenartov 4. Zborov
	Kežmarok	1. Huncovce 2. Malý Slavkov 3. Stará Lesná

* Nový zákon o slovenskom jazyku: vnútorná alebo zahraničná politika? Európske centrum pre záležitosti menšín, september 2000. Výňatky in: Občianska spoločnosť 2001/ 2, str.10-15.

		4. Stráne pod Tatrami
		5. Toporec
	Medzilaborce	1. Palota
	Poprad	1. Jánovce
		2. Spišský Štiavnik
	Prešov	1. Červenica
		2. Chmiňany
		3. Chminianske
		J akubovany
		4. Lesíček
		5. Malý Slivník
		6. Mirkovce
		7. Rokycany
		8. Svinia
		9. Šarišská Poruba
		10. Varhaňovce
	Sabinov	1. Jarovnice
		2. Ostrovany
	Stará Ľubovňa	1. Lomnička
	Svidník	1. Nižný Komárnik
	Vranov nad Topľou	1. Čičava
		2. Hlinné
		3. Ruská Voľa
		4. Skrabské
	Gelnica	1. Švedlár
	Košice-okolie	1. Čakanovce
		2. Ďurkov
		3. Hačava
		4. Kecerovce
		5. Rankovce
		6. Veľká Ida
	Michalovce	1. Drahňov
		2. Kačanov
		3. Laškovce
		4. Pavlovce nad Uhom
		5. Žbince
	Rožňava	1. Brdárka
		2. Hanková
		3. Markuška
	Sobrance	1. Blatné Remety
	Spišská Nová Ves	1. Arnutovce
		2. Bystrany
		3. Letanovce
		4. Markušovce
		5. Rudňany
		6. Žehra

- Zákon NR SR č. 191/1994 Z. z. o označovaní obcí v jazyku národnostných menšín ustanovuje, že obce, v ktorých príslušníci národnostnej menšiny tvoria najmenej 20% obyvateľstva, sa označujú v jazyku národnostnej menšiny na samostatných dopravných značkách označujúcich začiatok obce a koniec obce.

V zozname obcí, ktorý tvorí prílohu k tomuto zákonu sa nenachádzajú žiadne obce s rómskymi názvami.

Je svojim spôsobom kuriozitou, že dva zoznamy „národnostných“ obcí v rôznych právnych predpisoch sa líšia predovšetkým tým, že zatiaľ čo v jednom nie je ani jedna „rómska“ obec, v druhom je ich 57. Vyplyva to z toho, že v r. 1994, keď bol prijatý zákon č. 191/1994 Z. z. ešte nebola zhoda o tom, či sú Rómovia národnosťou alebo etnickou skupinou.

O vnútornej koherentnosti slovenského právneho poriadku to veľmi nesvedčí.

- Občiansky súdny poriadok (zákon č. 99/1963 Zb. v znení neskorších predpisov) obsahuje právo účastníkov občianskeho súdneho konania konať pred súdom vo svojej materčine (t.j. nevyžaduje sa ani štátoobčiansky vzťah so SR)

- Trestný poriadok (zákon č. 141/1961 Zb. v znení neskorších predpisov) obsahuje obdobné právo v trestnom konaní

- Zákon NR SR č. 38/1993 Z. z. o organizácii Ústavného súdu, o konaní pred ním a o postavení jeho sudcov v znení neskorších predpisov takisto obsahuje právo fyzických osôb na ústnom pojednávaní alebo pri inom osobnom rokovaní používať svoj materinský jazyk, pričom trovy tlmočenia znáša Ústavný súd.

K používaniu iných jazykov ako slovenského v súdnom konaní bolo vydané uznesenie Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. I. ÚS 38/96, v ktorom sa uvádza: Konanie, v ktorom súd umožnil účastníkovi používať iný ako slovenský jazyk, nie je porušením základného práva druhého účastníka konania na rovnosť v konaní. Používanie materinského jazyka je totiž naplnením princípu rovnosti účastníkov súdneho konania, garanciu ktorej všeobecným súdom ukladá Ústava Slovenskej republiky. (Toto uznesenie bolo vydané pred prijatím viacerých vyššie citovaných dôležitých zákonov v danej oblasti.)

- Zákon č. 211/2000 Z. z. o slobodnom prístupe k informáciám určuje, že v obciach, ktoré sú vymedzené zákonom o používaní jazykov národnostných menšín, povinná osoba zverejňuje informácie aj v jazyku národnostných menšín.

- Zákon NR SR č. 300/1993 Z. z. o mene a priezvisku ustanovuje, že osobe narodenej na území Slovenskej republiky sa môže spôsobom a za podmienok ustanovených týmto zákonom určiť viac mien, a to aj cudzojazyčných (najviac však tri).

- Zákon NR SR č. 154/1994 Z. z. o matrikách ustanovuje, že ženské priezvisko osoby inej ako slovenskej národnosti sa zapíše bez koncovky slovenského prechýľovania, ak o to požiadajú rodičia pri zápise priezviska ich dieťaťa ženského pohlavia do knihy narodení alebo osvojiteľa pri zápise priezviska osvojeného dieťaťa, ak ide o nezrušiteľné osvojenie, ak o to požiada žena pri zápise uzavretia manželstva do knihy manželstiev alebo ak o to požiada žena v súvislosti so zápisom rozhodnutia o zmene priezviska.

Ďalej tento zákon ustanovuje, že v rodnom liste osoby inej ako slovenskej národnosti, ktorej sa tento úradný výpis týka a ktorej meno je zapísané v matrike v slovenskom ekvivalente, uvedie sa jej meno v jej jazyku, ak o to písomne požiada, pričom o tejto skutočnosti sa v matrike urobí záznam. Všetky ďalšie úpravy a potvrdenia sa vyhotovia s takýmto tvarom mena.

V rodnom liste alebo sobášnom liste ženy, ktorej sa tento úradný výpis týka, sa jej priezvisko uvedie bez koncovky slovenského prechýľovania, ak o to písomne požiada, pričom o tejto skutočnosti sa v matrike urobí záznam. Všetky ďalšie úradné výpisy a potvrdenia o údajoch zapísaných v matrike sa vyhotovia s takýmto tvarom priezviska.

5. Kultúrna oblasť:

- Ústava SR (č. 460/1992 Zb.) v znení neskorších predpisov deklaruje právo občanov tvoriacich v SR národnostné menšiny alebo etnické skupiny rozvíjať spoločne s inými príslušníkmi menšiny alebo skupiny vlastnú kultúru, ako aj zakladať a udržiavať kultúrne inštitúcie.

- Zákon č. 472/2000 Z. z. o štátnom rozpočte na rok 2001 medzi účelovými prostriedkami Ministerstva kultúry uvádza aj 50 000 000 Sk ako bežný transfer na kultúru menšín.

- Zákon č. 372/1999 Z. z. o štátnom rozpočte na rok 2000 medzi účelovými prostriedkami Ministerstva kultúry uvádza aj 50 000 000 Sk na kultúru menšín.

Uvedená suma nemusí byť konečnou sumou príspevku na národnostnú kultúru zo štátneho rozpočtu. Ide len o sumu, ktorá je zo zákona účelovo viazaná na tento účel.

- Zákon č. 63/1999 Z. z. o štátnom rozpočte na rok 1999 medzi účelovými prostriedkami Ministerstva kultúry uvádza aj 50 000 000 Sk na kultúru menšín.

- Zákon č. 375/1997 Z. z. o štátnom rozpočte na rok 1998 medzi účelovými prostriedkami Ministerstva kultúry uvádza aj 50 000 000 Sk na kultúru menšín.

- Zákon NR SR č. 386/1996 Z. z. o štátnom rozpočte na rok 1997 medzi účelovými prostriedkami Ministerstva kultúry uvádza aj 58 000 000 Sk na kultúru menšín

- Zákon NR SR č. 304/1995 Z. z. o štátnom rozpočte na rok 1996 medzi účelovými prostriedkami Ministerstva kultúry uvádza aj 58 000 000 Sk na kultúru menšín.

- Zákon NR SR č. 58/1995 Z. z. o štátnom rozpočte na rok 1995 medzi účelovými prostriedkami Ministerstva kultúry uvádza aj 58 000 000 Sk na kultúru menšín.

- Zákon NR SR č. 325/1993 Z. z. o štátnom rozpočte na rok 1994 medzi účelovými prostriedkami Ministerstva kultúry uvádza aj 140 500 000 Sk pre národnostné kultúrne zväzy, národnostnú tlač a aktivity pre národnosti v rámci príspevkových organizácií (v tom: 2 000 000 Sk na dotovanie školských časopisov národnostných menšín 1 000 000 Sk na financovanie vydania rómsko-slovenského slovníka).

- Zákon SNR č. 254/1991 Zb. o Slovenskej televízii v znení neskorších predpisov ustanovuje, že Slovenská televízia zabezpečuje prostredníctvom televízneho vysielania v materinskej reči aj uplatňovanie záujmov národností a etnických skupín žijúcich v Slovenskej republike

- Zákon SNR č. 255/1991 Zb. o Slovenskom rozhlase v znení neskorších predpisov ustanovuje, že Slovenský rozhlas zabezpečuje prostredníctvom rozhlasového vysielania v materinskej reči uplatnenie záujmov národností a etnických skupín žijúcich v Slovenskej republike

- Zákon o knižniciach č. 183/2000 Z. z. ustanovuje, že v obciach, kde žijú občania patriaci k národnostnej menšine alebo etnickej skupine, sa pri utváraní knižničného fondu verejnej knižnice prihliada na túto skutočnosť.

- Vyhláška MS SR, ktorou sa vydáva Poriadok výkonu trestu odňatia slobody č. 125/1994 Z. z. ustanovuje, že knižničný fond knižnice pre odsúdených sa podľa podmienok ústavu dopĺňa aj literatúrou vydávanou v jazykoch národnostných menšín.

- Zákon č. 308/2000 Z. z. o vysielaní a retransmisii definuje pojem program vo verejnom záujme ako program zameraný na uspokojovanie informačných a kultúrnych potrieb poslucháčov alebo divákov na území, ktoré vysielateľ svojím signálom pokrýva; je to okrem iného program, ktorý prezentuje kultúru s dôrazom na slovenskú národnú kultúru a kultúru národnostných menšín a etnických skupín, ich život a názory.

- Zákon č. 61/2000 Z. z. o osvetovej činnosti hovorí, že osvetová činnosť zvyšuje všeobecnú kultúrnu a vzdelanostnú úroveň ľudí okrem iného tým, že prehľbuje vzťah k vlastnému štátu, ku kultúrnej identite národa, národnostných menšín a etnických skupín.

- Zákon č. 68/1997 Z. z. o Matici slovenskej ustanovuje úlohy zverené Matici slovenskej štátom a medzi nimi aj úlohu posilňovať vzťahy kultúr občanov hlásiacich sa k národnostným menšinám a etnickým skupinám na území Slovenskej republiky so slovenskou národnou kultúrou.

V posledne menovaných predpisoch ide zväčša o deklaratórne ustanovenia, ktorých normatívna hodnota nie je vysoká.

6. Sociálna oblasť – stručný prehľad nárokov najnižších príjmových skupín:

Dotácie sociálneho charakteru výslovne Rómom náš právny poriadok neupravuje. Vidím dva základné dôvody:

1. Porušenie ústavnej a zákonnej zásady rovnosti národností (prípustnosť poskytnutia sociálnych nadpráv z národnostných dôvodov je veľmi otázna).

2. Vymedzenie pojmu Róm: V súčasnosti sa môže k Rómom, ako aj ku každej inej národnostnej menšine hlásiť každý, bez ohľadu na etnický pôvod či znalosť jazyka. Toto vymedzenie nerobí problém pri právnych predpisoch upravujúcich jazykovo – kultúrne práva (keďže tie budú reálne využívať len ľudia s tým – ktorým dorozumievacím jazykom), v menšej miere pri vymedzení trestnoprávnej ochrany (keďže tu je relevantný aj úmysel páchatel'a).

Pri akýchkoľvek pokusoch formulovať politiku tzv. pozitívnej diskriminácie voči Rómom v sociálnej oblasti (napr. po príslušnej novelizácii Ústavy SR) by však podobné vymedzenie (závisiace len na slobodnej vôli občana) znamenalo nebezpečenstvo masového zneužívania daného stavu.

Vymedzenie na základe rasovom – etnickom jednak nenavodzuje najlepšie tradície slovenského právneho poriadku (konkrétne vládne nariadenie č. 63/1939 Sl. Z. o vymedzení pojmu Žida a usmernení počtu Židov) a jednak je ťažko objektivizovateľné, keďže v matrikách ani inej evidencii občanov neexistuje presná klasifikácia ľudí podľa ich rasovo – etnického pôvodu.

Vymedzenie na základe národnostno – jazykovom by sa tiež minulo účinkom, keďže značná časť Rómov prednostne komunikuje v jazyku slovenskom alebo maďarskom.

- Zákon č. 195/1998 Z. z. o sociálnej pomoci v znení neskorších predpisov vymedzuje pojem hmotná núdza ako stav, keď príjem občana nedosahuje životné minimum.

Ďalej ustanovuje, že občan môže byť v hmotnej núdzi z objektívnych alebo subjektívnych dôvodov, s tým, že občan je v hmotnej núdzi z objektívnych dôvodov, ak si nemôže vlastným pričinením zabezpečiť alebo zvýšiť príjem najmä vzhľadom na svoj vek alebo nepriaznivý zdravotný stav. Hmotná núdza zo subjektívnych dôvodov je vymedzená podrobne až kazuisticky, napr. občan je v nej vtedy, ak je s výnimkou čiastočne invalidného občana v evidencii nezamestnaných na príslušnom okresnom úrade práce viac ako 24 mesiacov alebo ak skončil posledné zamestnanie sám bez vážnych dôvodov, bez udania dôvodu alebo ak s ním bolo skončené posledné zamestnanie najmä z dôvodu porušovania pracovnej disciplíny.

Občan pritom nie je v hmotnej núdzi, ani keď jeho príjem nedosahuje životné minimum, ak si svojím doterajším príjmom a svojím majetkom môže riešiť hmotnú núdzu.

Občanovi, ktorý je v hmotnej núdzi, sa poskytuje na zabezpečenie základných životných podmienok dávka sociálnej pomoci. Ak je v hmotnej núdzi zo subjektívnych dôvodov, doplní sa jeho príjem do sumy 50% životného minima. Ak je v hmotnej núdzi z objektívnych dôvodov, doplní sa jeho príjem do sumy 3490 Sk mesačne, ak ide o jednu plnoletú fyzickú osobu, 2440 Sk mesačne, ak ide o ďalšiu spoločne posudzovanú plnoletú fyzickú osobu alebo zaopatrené nepľnoleté dieťa a do sumy 1580 Sk mesačne, ak ide o nezaopatrené dieťa (t.j. do 1. 7. 2001 sumy životného minima).

Od 1. 7. 2001 boli vyššie uvedené sumy zvýšené na 3790 Sk, 2650 Sk a 1720 Sk mesačne.

- Zákon č. 125/1998 Z. z. o životnom minime a o ustanovení súm na účely štátnych sociálnych dávok v znení neskorších predpisov ustanovuje sumy životného minima, ktoré sú s účinnosťou od 1. júla 2000 nasledovné:

- A. 3490 Sk mesačne (od 1. 7. 2001 3790 Sk), ak ide o jednu plnoletú fyzickú osobu,
- B. 2440 Sk mesačne (od 1. 7. 2001 2650 Sk), ak ide o ďalšiu spoločne posudzovanú plnoletú fyzickú osobu alebo zaopatrené nepľnoleté dieťa,
- C. 1580 Sk mesačne (od 1. 7. 2001 1720 Sk), ak ide o nezaopatrené dieťa.

- Zákon NR SR č. 193/1994 Z. z. o prídavkoch na deti a o príplatku k prídavkom na deti v znení neskorších predpisov za podmienky nároku na prídavky na deti určuje najmä starostlivosť oprávnenej osoby o nezaopatrené dieťa a príjem neprevyšujúci určenú sumu.

Čo sa týka domácností s najnižšími príjmami, výška prídavkov na deti pri príjme oprávnenej osoby a s ňou spoločne posudzovaných osôb neprevyšujúcim 1,36- násobok sumy na účely štátnych sociálnych dávok (od 1. 7. 2001 1,37-násobok) je 0,47- násobok sumy na účely štátnych sociálnych dávok (od 1. 7. 2001 0,5-násobok).

- Zákon č. 382/1990 Zb. o rodičovskom príspevku v znení neskorších predpisov ustanovuje, že nárok na príspevok má rodič, ak sa osobne celodenne a riadne stará aspoň o jedno dieťa vo veku do troch rokov alebo do siedmich rokov, ak ide o dieťa dlhodobo ťažko zdravotne postihnuté. Rodič pritom nesmie mať nárok na mzdu s výnimkou príjmu do polovice minimálnej mzdy a príjmu rodiča, ktorý je osamelý.

Výška príspevku za mesiac sa rovná 0,913 - násobku sumy na účely štátnych sociálnych dávok.

- Zákon č. 235/1998 Z.z. o príspevku pri narodení dieťaťa ustanovuje, že príspevok na jedno dieťa je 2,3 – násobok sumy na dieťa do šiestich rokov na účely štátnych sociálnych dávok.

6a. Ubytovacie nároky v núdzi:

- Zákon č. 195/1998 Z. z. o sociálnej pomoci v znení neskorších predpisov medzi inými zariadeniami sociálnych služieb upravuje útulok. V útulku možno poskytovať starostlivosť občanovi, ktorý je bez prístrešia a je v hmotnej núdzi alebo sa zrušila ústavná výchova alebo ochranná výchova po dosiahnutí jeho plnoletosti.

V útulku sa poskytuje prístrešie, zaopatrenie, poradenstvo, sociálna prevencia, zabezpečuje stravovanie alebo utvárajú podmienky na prípravu stravy. Stravovanie v útulku sa zabezpečuje najmä dovozom stravy z iných zariadení sociálnych služieb.

Iným relevantným zariadením sociálnych služieb je stredisko osobnej hygieny. V stredisku osobnej hygieny možno zabezpečovať osobnú hygienu občanovi, ktorému sa poskytuje opatrovateľská služba, alebo občanovi, ktorý je z dôvodu sociálnej neprispôsobenosti bez prístrešia.

Práčovňa ako ďalšie zariadenie sociálnych služieb slúži pre občana, ktorému sa poskytuje opatrovateľská služba, alebo pre občana, ktorý je z dôvodu sociálnej neprispôsobenosti bez prístrešia, na pranie osobného šatstva a iného textilu, ak nemožno pranie zabezpečiť inak. Na zriaďovanie útulkov je príslušná obec, ako aj okresný úrad, na zriaďovanie stredísk osobnej hygieny a práčovní len obec, pričom zákon aj všeobecne ustanovuje, že obec poskytuje pomoc občanom pri zabezpečovaní prístrešia.

- Občiansky zákonník (zákon č. 40/1964 Zb. v znení neskorších predpisov) definuje pojem prístrešie tak, že prístreším je prechodné ubytovanie, najmä v spoločnej nocľahárni alebo v iných zariadeniach na to určených, a priestor na uskladnenie bytového zariadenia a ostatných vecí domácej a osobnej potreby.

V praxi vznikol výkladový problém, či prístrešie má mať charakter obytnej stavby alebo môže mať aj charakter veľkého stanu, maringotky alebo inej hnutelnej veci použiteľnej na bývanie. V prospech názoru, že sa má jednať o stavbu, svedčí príkladný výpočet prístreší v citovanom ustanovení Občianskeho zákonníka, ale najmä novelizované znenie stavebného zákona (č.50/1976 Zb.), ktoré výslovne ustanovuje, že „medzi bytové budovy patria bytové domy, rodinné domy, ostatné budovy na bývanie, napríklad detské domovy, študentské domovy, domovy dôchodcov a útulky pre bezdomovcov“ (ako typický druh prístrešia).

Iný výkladový problém je, čo to znamená „prechodnosť“ ubytovania ako jeden zo zákonných znakov prístrešia. Do úvahy prichádza nasledovné riešenie per analogiam legis: Zákon č.253/1998 Z. z. o hlásení pobytu občanov SR ustanovuje, že prechodný pobyt je pobyt občana mimo miesta trvalého pobytu, kde sa občan dočasne zdržiava, ak má trvať viac ako 90 dní, z čoho by sa dalo usudzovať na minimálnu dĺžku prechodného ubytovania „91“ dní. Nejedná sa však o spájanie nespojiteľného?

- Zákon SNR č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení v znení neskorších predpisov ustanovuje, že obec je povinná poskytnúť obyvateľovi obce nevyhnutnú okamžitú pomoc v jeho náhlej núdzi spôsobenej živelnou pohromou, haváriou alebo inou podobnou udalosťou, najmä zabezpečiť mu prístrešie, stravu alebo inú materiálnu pomoc.

- Zákon NR SR č.42/1994 Z. z. o civilnej ochrane obyvateľstva v znení neskorších predpisov takisto ustanovuje, že obec poskytuje nevyhnutnú a okamžitú pomoc v núdzi, najmä prístrešie, stravu alebo inú materiálnu pomoc obyvateľstvu obce a osobám nachádzajúcim sa na území obce.

- Zákon č. 253/1998 Z. z. o hlásení pobytu občanov SR ustanovuje, že občan, ktorý sa nemôže prihlásiť na trvalý pobyt s dokladom o oprávnení užívať byt alebo obytnú miestnosť, sa prihlási na trvalý pobyt v ohlasovni v mieste narodenia, a ak sa nenarodil na území Slovenskej republiky, v ohlasovni v mieste, kde sa zdržiava. V týchto prípadoch občan predkladá iba doklad preukazujúci jeho totožnosť a ako miesto trvalého pobytu sa uvedie iba obec pobytu.

Ide o elegantné riešenie problému evidencie ľudí, ktorí stratili alebo inak prišli o trvalý pobyt a bez neho s nimi neboli ochotní komunikovať žiadne úrady (z dôvodu nedostatku miestnej príslušnosti) ani im nebol vydaný preukaz totožnosti.

Zákon je (bohužiaľ) účinný až od 1.1.2002.

- Zákon č. 27/1950 Sb. o štátnej podpore pri živelných pohromách ustanovuje, že osobám, ktoré boli postihnuté škodami spôsobenými živelnou pohromou na pôdohospodárskom majetku, môže sa v prípadoch hodných osobitného zreteľa, najmä ak by bolo v dôsledku týchto škôd ohrozené plnenie jednotného hospodárskeho plánu, poskytnúť podpora zo štátnych prostriedkov, zaistených v štátnom rozpočte. Obdobne môže sa poskytnúť podpora pri škodách spôsobených živelnou pohromou na inom než pôdohospodárskom majetku. Na poskytnutie podpory niet právneho nároku.

Jedná sa o bohužiaľ prakticky nepoužívaný predpis (aj keď stále platný), pričom upravovaná problematika zasluhuje mimoriadnu pozornosť.

7. Protikočovnícka úprava:

- Zákon č. 74/1958 Sb. o trvalom usídlení kočujúcich osôb v znení z. č. 175/1990 Zb. ustanovuje, že národné výbory poskytujú osobám, ktoré vedú kočovný spôsob života, všestrannú pomoc, aby mohli prejsť k usadlému spôsobu života: najmä sú povinné týmto osobám pomáhať pri obstarávaní vhodného zamestnania a ubytovania a pôsobiť výchovnými prostriedkami sústavne na to, aby sa stali riadnymi pracujúcimi občanmi.

Kočovný spôsob života podľa tohto zákona vedie ten, kto sa v skupinách alebo jednotlivo túla z miesta na miesto a vyhýba sa statočnej práci alebo sa živí nekalým spôsobom, a to i vtedy, ak je v niektorej obci hlásený na trvalý pobyt.

Poznamenávam, že tento zákon je zjavne obsolétny, neaplikuje sa a fakt, že dodnes nebol formálne zrušený možno vnímať skôr ako jednu z kuriozít nášho právneho poriadku.

8. Základné medzinárodnoprávne dokumenty o ľudských právach záväzné pre SR:

- Európsky dohovor o občianstve (č. 418/2000 Z. z.)
- Dohovor o uznávaní kvalifikácií týkajúcich sa vysokoškolského vzdelávania v európskom regióne (č. 145/2000 Z. z.)
- Európska sociálna charta (č. 329/1998 Z. z.)
- Rámcový dohovor na ochranu národnostných menšín (č. 160/1998 Z. z.)
- Európska dohoda o pridružení uzatvorená medzi Európskymi spoločenstvami a ich členskými štátmi na strane jednej a Slovenskou republikou na strane druhej (č. 158/1997 Z. z.).
- Dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd (č. 209/1992 Zb.)
- Dohovor o právach dieťaťa (č. 104/1991 Zb.)

K aplikácii tohto dohovoru bol vydaný dôležitý nález Ústavného súdu SR sp.zn. II. ÚS 47/97, ktorý hovorí nasledovne:

Z Dohovoru o právach dieťaťa, ktorý zaväzuje aj Slovenskú republiku, vyplýva pozitívny záväzok štátu urobiť opatrenia, prostredníctvom ktorých sa každému dieťaťu zabezpečí možnosť uplatniť svoje práva zaručené týmto Dohovorom.

Preto všetky štátne orgány Slovenskej republiky s právomocou konať vo vzťahoch, ktoré sú predmetom úpravy Dohovoru, majú povinnosť podniknúť účinná opatrenia na ochranu práv zaručených Dohovorom.

Ak miestny orgán štátnej správy nezabezpečí maloletému dieťaťu ochranu a starostlivosť, ktorá mu vytvára podmienky na uplatnenie práva, plynúceho z Ústavy Slovenskej republiky a Dohovoru o právach dieťaťa, dochádza k porušeniu ústavne zaručeného práva podľa čl. 19 ods. 2 Ústavy Slovenskej republiky, a aj práva priznaného čl. 3 a 16 Dohovoru o právach dieťaťa.

- Dohovor o diskriminácii (zamestnaní a povolani) (č. 465/1990 Zb.)
Upravuje o. i. tzv. pozitívnu diskrimináciu – poznámky k 1. kapitole.
- Dohovor proti mučeniu a inému krutému, neľudskému alebo ponižujúcemu zaobchádzaniu alebo trestaniu (č. 143/1988 Zb.)
- Dohovor o poradenstve pre voľbu povolania a odbornej výchove pre rozvoj ľudských zdrojov (č. 141/1980 Zb.)
- Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach (č. 120/1976 Zb.)
- Medzinárodný pakt o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach (č. 120/1976 Zb.)
- Medzinárodný dohovor o potlačení a trestaní zločinu apartheidu (č. 116/1976 Zb.)
- Medzinárodný dohovor o odstránení všetkých foriem rasovej diskriminácie (č.95/1974 Zb.)

Návrhy legislatívnych zmien a doplnení:

1. Komplexne upraviť normami správneho práva zákaz diskriminácie z národnostných, etnických či rasových dôvodov v masmédiách t.j. najmä doplniť právnu úpravu v oblasti tlačenej médií.
2. Spresniť trestnoprávnu ochranu pred rasovo a etnicky motivovanými násilnými činmi (najmä vymedzením motívu páchatel'a nielen „pre rasu“ poškodeného, ale „pre rasu alebo etnikum“ poškodeného).
3. Spresniť formulácie tzv. verbálnych trestných činov (napr. pokiaľ existuje trestnosť hlásania národnostnej či rasovej zášti nemá zmysel osobitné ustanovenie o trestnosti verejného prejavovania sympatií k fašizmu).
4. Komplexne upraviť tzv. prípravné ročníky vo všetkých typoch základných škôl, a to ako priamo v zákone, tak aj vo vykonávacích vyhláškach.
5. Zrušiť numerus clausus jazykov národností, v ktorých možno vykonávať školské vyučovanie a nahradiť ho napr. formuláciou, že na zriadenie školy s iným vyučovacím jazykom než slovenským je potrebná koncentrácia istého počtu detí – „záujemcov“ na istom území. V tejto súvislosti by bolo žiaduce vyjasniť otázku, či je potrebné, aby „záujemcovia“ mali štátne občianstvo SR alebo postačuje napr. len povolenie na dlhodobý pobyt na území SR (to môže byť podstatné napr. z hľadiska osôb vietnamskej národnosti).
6. Upraviť terminológiu ustanovení zákona o rodine týkajúcich sa sociálno-právnej ochrany detí a zladit' ju so súčasným legislatívnym prostredím v SR, najmä so súvisiacimi ustanoveniami zákona o sociálnej pomoci (v rámci novely upraviť aj ochranu majetku a majetkových práv maloletých).
7. Vydať vykonávaciu vyhlášku k zákonu o školských zariadeniach, upravujúcu špeciálne výchovné zariadenia.

8. Vyjasniť právny nárok používania jazykov menšín v úradnom styku, najmä jasne ustanoviť v zákone právny nárok občana, aby (za zákonom stanovených podmienok) s ním orgán verejnej správy jednal v jeho jazyku.
9. Doplniť zoznam obcí označovaných v jazyku národnostných menšín, najmä o obce s rómskou menšinou.
10. V zákonoch o štátnom rozpočte uvádzať podrobnejšie členenie výdavkov jednotlivých rozpočtových kapitol a celkovo zlepšiť prehľadnosť rozpočtových tokov.
11. Jasnejšie a jednoznačnejšie vymedziť pojem prístrešie v Občianskom zákonníku (najmä či má mať charakter nehnuteľnej stavby a čo treba rozumieť pod pojmom prechodnosť ubytovania).
12. Vyjasniť otázku, či pri živej katastrofe má občan právny nárok na podporu z prostriedkov štátneho (alebo iných verejných) rozpočtov alebo nie (a ak áno, v akom rozsahu).
13. Zrušiť zákon o trvalom usídlení kočujúcich osôb.

Príloha č. 2 – Dávky sociálnej ochrany

Podmienky nároku

Peňažná pomoc v materstve patrí pracovníčke, ak bola v posledných dvoch rokoch pred pôrodom zúčastnená aspoň 270 dní na nemocenskom poistení.

Do doby 270 dní sa započítavajú aj skoršie obdobia, v ktorých pracovníčka v posledných dvoch rokoch pred pôrodom bola požívateľkou dôchodku zo sociálneho zabezpečenia, bola zúčastnená na sociálnom zabezpečení samostatne zárobkovo činných osôb, poberala po zániku poistenia, prípadne iného zabezpečenia (starostlivosti) nemocenské alebo peňažnú pomoc v materstve alebo bola po skončení zamestnania, členstva vo výrobnom družstve, školskej dochádzky alebo štúdia vedená v evidencii národného výboru ako uchádzačka o zamestnanie.

Doba poskytovania

Peňažná pomoc v materstve sa poskytuje namiesto mzdy, prípadne namiesto nemocenského. Poskytuje sa po dobu 28 týždňov materskej dovolenky, a to od začiatku šiesteho týždňa pred očakávaným dňom pôrodu, najskôr však od začiatku ôsmeho týždňa pred týmto dňom, pokiaľ sa ďalej neustanovuje inak.

Ak pracovníčka porodila súčasne dve alebo viac detí, poskytuje sa jej peňažná pomoc v materstve, pokiaľ sa ďalej stará aspoň o dve z novonarodených detí, do dňa, keď uplynie 37 týždňov od začiatku poskytovania tejto dávky.

Pracovníčke, ktorá je nevydatá, ovdovelá, rozvedená alebo z iných vážnych dôvodov osamelá, ak nežije s druhom, poskytuje sa peňažná pomoc v materstve, pokiaľ sa stará o novorodené dieťa, do dňa, keď uplynie 37 týždňov od začiatku poskytovania tejto dávky.

Ak sa dieťa narodilo mŕtve, poskytuje sa pracovníčke peňažná pomoc v materstve po dobu 14 týždňov.

Výška

Peňažná pomoc v materstve sa určuje z priemernej čistej mzdy pracovníčky pripadajúcej na pracovný deň, najviac však zo sumy 350 Sk pri päťdennom pracovnom týždni.

Výška peňažnej pomoci v materstve za pracovný deň je 90% z čistej dennej mzdy pracovníčky.

Peňažná pomoc v materstve patrí za pracovné dni. Pracovným dňom sa kladú na roveň sviatky, za ktoré sa poskytuje náhrada mzdy alebo za ktoré sa mesačná mzda inak nekráti.

Výška peňažnej pomoci v materstve za kalendárny deň je u študentiek, ktoré získali vysokoškolské vzdelanie, 40 Kčs a u ostatných študentiek 30 Kčs (§ 51 vyhl. 165/1979 Zb.)

Výška peňažnej pomoci v materstve je u uchádzačiek o zamestnanie, ktoré dosiaľ neboli zamestnané, za kalendárny deň 40 Kčs, ak získali vysokoškolské vzdelanie, a 30 Kčs v ostatných prípadoch. (§ 4 vyhl. č. 182/1968 Zb.)

Vyrovňavací príspevok v tehotenstve a materstve

Podmienky nároku

Pracovníčka, ktorá vykonávala prácu, ktorá je tehotným ženám zakázaná alebo ktorá podľa lekárskeho posudku ohrozuje jej tehotnosť a je preto v tehotnosti dočasne prevedená na inú prácu, pri ktorej dosahuje bez svojho zavinenia nižší zárobok ako na doterajšej práci, patrí vyrovňavací príspevok z prostriedkov nemocenského poistenia.

Ustanovenie platí obdobne o matkách do konca deviateho mesiaca po pôrode.

Doba poskytovania

Vyrovňavací príspevok sa poskytuje za dobu, za ktorú pracovníčka mala po prevedení na inú prácu nárok na mzdu alebo na náhradu mzdy. V tehotnosti sa poskytuje najdlhšie do nástupu materskej dovolenky a po ukončení materskej dovolenky najdlhšie do konca deviateho mesiaca po pôrode.

Výška

Vyrovňavací príspevok v tehotnosti a materstve sa poskytuje vo výške rozdielu medzi priemerným zárobkom, ktorý pracovníčka dosahovala po odpočítaní dane zo mzdy pred prevedením na inú prácu, a zárobkom, ktorý dosahuje po odpočítaní dane zo mzdy v jednotlivých kalendárnych mesiacoch po tomto prevedení. Na pokles zárobku, ktorý pracovníčke vznikol tým, že s ňou bol dojednaný kratší pracovný úväzok, sa neprihliada. Taktiež sa neprihliada na tú časť zárobku pred prevedením na inú prácu, ktorá po odpočítaní dane zo mzdy prevyšuje 1 750 Sk v priemere na týždeň.

Stručný a zjednodušený prehľad štátnych sociálnych dávok

1. Prídavky na deti

Podmienky nároku

Nárok na prídavky na deti má oprávnená osoba.

Oprávnenou osobou je

- a) rodič nezaopatreného dieťaťa, alebo
- b) osoba, ktorá prevzala nezaopatrené dieťa do starostlivosti nahrádzajúcej starostlivosť rodičov na základe právoplatného rozhodnutia príslušného orgánu, alebo
- c) plnoleté nezaopatrené dieťa, ak niet osoby uvedenej v písmenách a) alebo b), ak spĺňa podmienky ustanovené týmto zákonom.

Ak je viac oprávnených osôb, patria prídavky na deti len jednej z nich.

Podmienky nároku na prídavky na deti sú

- a) starostlivosť oprávnenej osoby o nezaopatrené dieťa, ak nejde o prípad plnoletého nezaopatreného dieťaťa – oprávnenej osoby,
- b) trvalý pobyt alebo dlhodobý pobyt oprávnenej osoby na území Slovenskej republiky,
- c) trvalý pobyt alebo dlhodobý pobyt nezaopatreného dieťaťa na území Slovenskej republiky,
- d) príjem neprevyšujúci určenú sumu, ak tento zákon neustanovuje inak.

Za nezaopatrené dieťa sa považuje dieťa do skončenia povinnej školskej dochádzky, najdlhšie však do dovŕšenia 28 rokov (od 1. júla 2001 bola táto hranica posunutá na 25 rokov), ak

- a) sa sústavne pripravuje na budúce povolanie štúdiom, alebo
- b) sa nemôže sústavne pripravovať na budúce povolanie alebo byť zamestnané pre chorobu alebo úraz, alebo
- c) pre dlhodobu nepriaznivý zdravotný stav je neschopné sa sústavne pripravovať na povolanie alebo byť zamestnané.

Výška

Výška prídavkov na deti pri príjme oprávnenej osoby a s ňou spoločne posudzovaných osôb neprevyšujúcom 1,36-násobok sumy vypočítanej podľa zákona o životnom minime (od 1. júla 2001 1,37-násobok) je 0,47-násobok sumy ustanovenej zákonom o životnom minime (od 1. júla 2001 0,5-násobok).

Výška prídavkov na deti pri príjme oprávnenej osoby a s ňou spoločne posudzovaných osôb prevyšujúcom 1,36-násobok (od 1. júla 2001 1,37-násobok) a neprevyšujúcom 1,99-násobok sumy vypočítanej podľa zákona o životnom minime (od 1. júla 2001 2,1-násobok) je 0,31-násobok sumy ustanovenej zákonom o životnom minime (od 1. júla 2001 0,35-násobok).

2. Príplatok k prídavkom na deti

(platí do 30.6.2001 – od 1.7. 2001 zrušené vzhľadom na rozšírenie nárokov v systéme sociálnej pomoci)

Podmienky nároku

Nárok na príplatok k prídavkom na deti má oprávnená osoba, ktorá spĺňa podmienky na nárok na prídavky na deti a ktorá má v starostlivosti nezaopatrené dieťa, ktoré je podľa rozhodnutia príslušného orgánu dlhodobou

ťažko zdravotne postihnuté a vyžaduje mimoriadnu starostlivosť alebo osobitne náročnú mimoriadnu starostlivosť.

Výška

Výška príplatku k prídavkom na deti je

- a) 600 Sk mesačne, ak ide o dlhodobu ťažko zdravotne postihnuté dieťa vyžadujúce mimoriadnu starostlivosť,
- b) 1 000 Sk mesačne, ak ide o dlhodobu ťažko zdravotne postihnuté dieťa vyžadujúce osobitne náročnú mimoriadnu starostlivosť.

3. Rodičovský príspevok

Podmienky nároku

Nárok na príspevok má rodič, ak sa osobne celodenne a riadne stará aspoň o jedno dieťa vo veku

- a) do troch rokov alebo
- b) do siedmich rokov, ak ide o dieťa, ktoré podľa posudku (rozhodnutia) príslušného štátneho orgánu je dlhodobu ťažko zdravotne postihnuté a vyžaduje mimoriadnu starostlivosť alebo mimoriadnu starostlivosť osobitne náročnú.

Podmienkou nároku na príspevok tiež je, že rodič a dieťa majú trvalý pobyt na území Slovenskej Republiky.

Príspevok sa poskytuje, len ak rodič nemá v dobe starostlivosti o dieťa nárok na mzdu (plat, pracovnú odmenu) alebo iný príjem zo zárobkovej činnosti ani nepoberá peňažné dávky nemocenského zabezpečenia nahrádzajúce príjem zo zárobkovej činnosti, hmotné zabezpečenie uchádzačov o zamestnanie alebo príspevky patriace občanom so zmenenou pracovnou schopnosťou v dobe ich pracovnej rehabilitácie, pokiaľ sa v nasledujúcich ustanoveniach neustanovuje inak.

Príspevok patrí, aj keď je rodič zárobkovo činný, ak

- a) jeho príjem zo zárobkovej činnosti bez odpočítania dane z príjmu (preddavku na daň z príjmu) nepresahuje polovicu určenej minimálnej mzdy, ktorá patrí k prvému dňu kalendárneho mesiaca, v ktorom rodič vykonáva zárobkovú činnosť, alebo
 - b) ide o slobodného, ovdoveného, rozvedeného alebo z iných vážnych dôvodov osamelého rodiča, ktorý nežije s druhom,
- a dieťa, o ktoré sa stará, nie je umiestnené v jasliach (v materskej škole), prípadne v obdobnom zariadení a rodič mu po dobu zárobkovej činnosti zabezpečil potrebnú starostlivosť inou osobou.

Výška

Výška príspevku za mesiac sa rovná 0,913-násobku sumy pre jednu plnoletú fyzickú osobu ustanovenej zákonom o životnom minime.

4. Zaopatrovací príspevok

Podmienky nároku

Oprávnená osoba na uplatnenie nároku na zaopatrovací príspevok je

- a) vlastné dieťa alebo osvojené dieťa vojaka, ak spĺňa podmienky nezaopatrenosti,
- b) manželka vojaka, ak spĺňa podmienky podľa tohto zákona a

1. osobne sa stará o dieťa do troch rokov jeho veku alebo o nezaopatrené dlhodobu ťažko zdravotne postihnuté dieťa vyžadujúce mimoriadnu starostlivosť alebo osobitne náročnú mimoriadnu starostlivosť do siedmich rokov jeho veku, ktoré je jej vlastné dieťa alebo dieťa vojaka, alebo dieťa, ktoré si osvojila alebo ktoré si osvojil vojak, alebo dieťa, ktoré prevzala alebo prevzal vojak do starostlivosti nahrádzajúcej starostlivosť rodičov na základe právoplatného rozhodnutia príslušného orgánu alebo opatrenia podľa osobitného predpisu, ak sa dieťaťu neposkytuje starostlivosť v zariadení sociálnych služieb celoročne,

2. osobne sa stará o dieťa staršie ako tri roky do začatia plnenia povinnej školskej dochádzky, ak starostlivosť o dieťa nemožno zabezpečiť inak ako jej osobnou starostlivosťou a nemá príjem zo zamestnania,

3. je invalidná a nemá príjem zo zamestnania,

4. sústavne sa pripravuje na povolanie a nemá príjem zo zamestnania,

- c) iná osoba, voči ktorej má vojak súdom určenú vyživovaciu povinnosť.

Podmienky nároku na zaopatrovací príspevok sú splnené, ak

- a) vojak vykonáva základnú službu alebo náhradnú službu v ozbrojených silách, alebo civilnú službu,

- b) vojak nemá nárok na náhradu mzdy, platu alebo na náhradu zárobku počas služby v ozbrojených silách a počas civilnej služby podľa osobitného predpisu,
- c) oprávnená osoba má trvalý pobyt na území Slovenskej republiky.

Výška

Zaopatrovací príspevok oprávnenej osoby – dieťaťa vojaka je 0,5-násobok sumy pre nezaopatrené dieťa podľa jeho veku ustanovenej zákonom o životnom minime.

Zaopatrovací príspevok oprávnenej osoby – manželky vojaka je 0,5-násobok sumy pre plnoletú fyzickú osobu ustanovenej zákonom o životnom minime.

5. Opakovaný príspevok na úhradu potrieb dieťaťa zvereného do pestúnskej starostlivosti

Podmienky nároku

Oprávnená osoba na uplatnenie nároku na opakovaný príspevok je pestún, ktorému je dieťa zverené do pestúnskej starostlivosti a súčasne umiestnené v jeho domácnosti. Dosiahnutím plnoletosti dieťaťa oprávnenou osobou na uplatnenie nároku je plnoleté dieťa.

Výška

Opakovaný príspevok je 1,6-násobok sumy pre nezaopatrené dieťa ustanovenej zákonom o životnom minime.

6. Príspevok na bývanie

Podmienky nároku

Nárok na príspevok môže uplatniť

- a) nájomca bytu,
- b) vlastník bytu,
- c) vlastník rodinného domu.

Podmienky nároku na príspevok sú:

- a) užívanie nájomného bytu nájomcom bytu alebo bytu, alebo rodinného domu, ktorého je vlastník bytu alebo rodinného domu vlastníkom, na ktorý si uplatňuje nárok na príspevok, a je v tomto byte, ktorý je na území Slovenskej republiky, prihlásená na trvalý pobyt,
- b) zaplatenie nájomného a úhrady za plnenia poskytované s užívaním bytu nájomcom bytu, zaplatenie preddavkov do fondu prevádzky, údržby a opráv a úhrady za plnenia poskytované s užívaním bytu vlastníkom bytu za kalendárny polrok predchádzajúci kalendárnemu polroku, na ktorý si uplatňuje nárok na príspevok,
- c) zaplatenie dane z nehnuteľností vlastníkom bytu alebo rodinného domu, ak sa na ňu nevzťahuje oslobodenie od tejto dane, za kalendárny rok predchádzajúci kalendárnemu polroku, na ktorý si uplatňuje nárok na príspevok,
- d) súčin koeficientu zaťažnosti príjmu spoločne posudzovaných osôb výdavkami spojenými s bývaním a príjmu spoločne posudzovaných osôb je nižší ako suma minimálnych výdavkov na bývanie fyzickej osoby alebo fyzických osôb.

Sumy minimálnych výdavkov na bývanie sú:

- a) 1 410 Sk mesačne, ak ide o jednu fyzickú osobu,
- b) 1 750 Sk mesačne, ak ide o dve fyzické osoby,
- c) 2 090 Sk mesačne, ak ide o tri fyzické osoby,
- d) 2 430 Sk mesačne, ak ide o štyri fyzické osoby a viac fyzických osôb.

Výška

Výška príspevku za kalendárny mesiac je rozdiel medzi sumou minimálnych výdavkov na bývanie a súčinom koeficientu a príjmu. Koeficient je 0,30.

7. Príspevok pri narodení dieťaťa

Podmienky nároku

Oprávnená osoba na uplatnenie nároku na príspevok, ak spĺňa podmienky podľa zákona, je

- a) matka, ktorá dieťa porodila,
- b) otec dieťaťa, ak
 1. matka dieťaťa zomrela alebo po matke dieťaťa bolo vyhlásené pátranie alebo

2. dieťa mladšie ako jeden rok bolo zverené do výchovy otca na základe právoplatného rozhodnutia súdu, alebo

c) osoba, ktorá prevzala dieťa mladšie ako jeden rok do starostlivosti nahrádzajúcej starostlivosť rodičov na základe právoplatného rozhodnutia príslušného orgánu.

Podmienky nároku na príspevok sú:

- a) narodenie dieťaťa,
- b) trvalý pobyt oprávnenej osoby na území Slovenskej republiky.

Výška

Príspevok na jedno dieťa je 2,3-násobok sumy na dieťa do šiestich rokov veku ustanovenej zákonom o životnom minime.

8. Príspevok rodičom naraz troch a viac detí

Podmienky nároku

Príspevok rodičom je štátna sociálna dávka, ktorou štát prispieva raz za rok rodičom alebo osobám, ktoré prevzali deti do starostlivosti nahrádzajúcej starostlivosť rodičov na zvýšené výdavky, ktoré vznikajú v súvislosti so starostlivosťou o

- a) súčasne narodené tri deti alebo viac detí alebo
- b) v priebehu dvoch rokov opakovane narodené dvojčatá.

Oprávnená osoba na uplatnenie nároku na príspevok rodičom, ak spĺňa podmienky podľa zákona, je

- a) rodič detí alebo
- b) osoba, ktorá prevzala deti do starostlivosti nahrádzajúcej starostlivosť rodičov na základe právoplatného rozhodnutia súdu.

Podmienky nároku na príspevok rodičom sú:

- a) aspoň tri z detí sú vo veku najviac 15 rokov; u v priebehu dvoch rokov opakovane narodených dvojčiat sa sleduje veková hranica u dvojčiat, ktoré sa narodili prvé v poradí,
- b) starostlivosť oprávnenej osoby o deti uvedené v písmene a),
- c) trvalý pobyt oprávnenej osoby a detí uvedených v písmene a) na území Slovenskej republiky.

Výška

Príspevok rodičom na jedno dieťa podľa jeho veku je 1,6-násobok sumy ustanovenej zákonom o životnom minime.

9. Jednorazový príspevok na úhradu potrieb dieťaťa pri vzniku a zániku pestúnskej starostlivosti

Podmienky nároku

Oprávnená osoba na uplatnenie nároku na jednorazový príspevok je pestún, ktorému je dieťa zverené do pestúnskej starostlivosti. Dosiahnutím plnoletosti dieťaťa oprávnenu osobou na uplatnenie nároku je plnoleté dieťa.

Výška

Jednorazový príspevok pri zverení dieťaťa do pestúnskej starostlivosti je štvornásobok sumy pre nezaopatrené dieťa ustanovenej zákonom o životnom minime.

Jednorazový príspevok pri zániku pestúnskej starostlivosti dosiahnutím plnoletosti dieťaťa je štvornásobok sumy ustanovenej zákonom o životnom minime, a to aj v prípade, ak dieťa nespĺňa podmienky nezaopatrenosti.

10. Príspevok na pohreb

Podmienky nároku

Podmienky nároku na príspevok sú:

- a) zabezpečenie pohrebu oprávnenu osobou,
- b) trvalý pobyt alebo dlhodobý pobyt oprávnenej osoby na území Slovenskej republiky,

c) trvalý pobyt zomretého v čase smrti na území Slovenskej republiky alebo dlhodobý pobyt zomretého v čase smrti na území Slovenskej republiky a pochovanie zomretého na území Slovenskej republiky, ak mal v čase smrti dlhodobý pobyt na území Slovenskej republiky.

Výška

Príspevok je 0,7-násobok sumy pre jednu plnoletú fyzickú osobu ustanovenej zákonom o životnom minime.

Daňová nepodpora bývania zo strany štátu

1. Daň z príjmov

Od dane z príjmov je oslobodený príjem z predaja bytu alebo obytného domu najviac s dvoma bytmi vrátane súvisiacich pozemkov, ak ho predávajúci vlastnil a súčasne mal v ňom trvalý pobyt najmenej počas dvoch rokov bezprostredne pred predajom, pričom v prípade, ak ide o predaj takého bytu alebo domu nadobudnutého dedením (postupným dedením) v priamom rade alebo niektorým z manželov v dôsledku smrti poručiťľa alebo poručiťľov, do tejto lehoty sa započítava lehota, po ktorú bol taký byt alebo dom vo vlastníctve poručiťľa alebo poručiťľov; od dane nie je oslobodený príjem z predaja takéhoto bytu alebo domu, ak o ňom daňovník účtoval ako o majetku využívanom na podnikanie alebo na inú samostatnú zárobkovú činnosť alebo na prenájom, alebo ho evidoval ako majetok prenášaný, a to do piatich rokov od skončenia tejto činnosti.

Táto nezmyselná formulácia znamená podstatné umelé zvýšenie tržnej ceny značnej časti bytov.

2. Daň z prevodu a prechodu nehnuteľností

Sadzba dane z prevodu a prechodu nehnuteľností u osôb zaradených do III. skupiny: Daň je pri základe dane do 1 000 000 Sk 4,0%.

Základom dane je odplata, prípadne úhrada za nehnuteľnosť, pričom sa vychádza z dohodnutej ceny, minimálne však z ceny zistenej podľa osobitných predpisov (tzv. cenovej vyhlášky).

Táto nezmyselná formulácia znamená, že do zmluvy o prevode vlastníctva bytu sa píše tzv. vyhlášková cena, takže pri prípadných neskorších právnych problémoch je ochrana kupujúceho nulová.

3. Daň z nehnuteľností

Od dane z bytov sú oslobodené na 5 rokov byty v bytovom dome od roku nasledujúceho po nadobudnutí vlastníctva bytu podľa osobitného predpisu (t. j. nadobudnutie za tzv. zostatkovú cenu); oslobodenie sa vzťahuje len na prvého vlastníka alebo osobu jemu blízku.

Táto nezmyselná formulácia znamená, že ak si niekto kúpi byt za tržnú cenu, od dane oslobodený nie je.

Percentuálna výška štátnej prémie pri stavebnom sporení

od 1. 1. 2001	25 % vkladu
od 18. 4. 1997 do 31. 12. 2000	30 % vkladu
od 25. 6. 1992 do 18. 4. 1997	40 % vkladu

Maximálna výška štátnej prémie v jednotlivých štátnych rozpočtoch

r. 1993	6000 Sk
r. 1994	6000 Sk
r. 1995	6000 Sk
r. 1996	6000 Sk
r. 1997	6000 Sk
r. 1998	6000 Sk
r. 1999	6000 Sk
r. 2000	6000 Sk
r. 2001	4500 Sk

Zákonná ochrana stavebného sporiteľľa

Stavebná sporiteľňa je povinná určiť úrokové sadzby vkladov a úrokové sadzby stavebných úverov tak, aby rozdiel medzi nimi bol najviac 3%. Úrokové sadzby vkladov a úrokové sadzby stavebných úverov počas trvania zmluvy o stavebnom sporení nemožno zmeniť.

Percentuálna výška štátneho príspevku pri hypotekárnych úveroch

(t.j. o toľko sa znižuje úrok hypotekárneho úveru pre hypotekárneho dlžníka):

r. 2001	5 % ročne
r. 2000	6 % ročne

Podmienky poskytnutia podpory zo štátneho fondu rozvoja bývania (zjednodušené)

Žiadateľom o podporu môže byť

- a) fyzická osoba, ktorá je občanom Slovenskej republiky a má na území Slovenskej republiky trvalý pobyt a ktorá dovŕšila vek 18 rokov a má vlastný pravidelný príjem z podnikania alebo zo závislej činnosti, alebo podľa osobitného predpisu, alebo
- b) právnická osoba so sídlom na území Slovenskej republiky.

Žiadateľ preukáže, že

- a) má zabezpečené vlastné prostriedky alebo prostriedky stavebného sporenia vo výške najmenej 20% z obstarávacej ceny na účel, na ktorý požaduje poskytnutie podpory,
- b) je schopný platiť splátky a úroky z úveru v dohodnutej výške a v lehotách, ak je druhom podpory úver.

Žiadateľovi – fyzickej osobe možno poskytnúť podporu len vtedy, ak mesačný príjem žiadateľa a osôb, ktorých príjmy sa posudzujú spoločne podľa osobitného predpisu, neprevyšuje tri a pol násobok životného minima vypočítaného pre žiadateľa a osoby, ktorých príjmy sa posudzujú spoločne.

Príloha č. 3 – Výskumný tím

- Iveta Radičová – koordinátor projektu (Nadácia S. P. A. C. E.)
Michal Vašečka – člen výskumného tímu (IVO – Inštitút pre verejné otázky)
Imrich Vašečka – konzultant (Katedra sociálnej práce a sociálnej politiky, Fakulta sociálnych štúdií, Masarykova univerzita, Brno)
Mišo Šebesta – člen výskumného tímu (Sekretariát splnomocnenca Vlády SR na riešenie problémov rómskej menšiny)
Marián Babitz – asistent projektu (Nadácia S. P. A. C. E.)
Richard Dobiáš – konzultant pre legislatívu (Nadácia S. P. A. C. E.)

Anketári:

- Baťová Kristína (Katedra sociálnej práce, Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava)
Cený Michal (Katedra sociológie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava)
Černušáková Barbora (Katedra politológie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava)
Dováľová Zuzana (Evanjelická teologická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava)
Drozdík Ján (Fakulta záhradníctva a krajinného inžinierstva, Slovenská poľnohospodárska univerzita, Nitra)
Eštočák Roman (Katedra rómskej kultúry, Pedagogická fakulta UKF, Nitra)
Gabčová Lýdia (Katedra rómskej kultúry, Pedagogická fakulta UKF, Nitra)
Goroľová Monika (Katedra rómskej kultúry, Pedagogická fakulta UKF, Nitra)
Hajský Norbert (Evanjelická bohoslovecká fakulta Univerzity Komenského, Bratislava)
Havrila Jozef (Evanjelická bohoslovecká fakulta Univerzity Komenského, Bratislava)
Havrilová Iva (Katedra rómskej kultúry, Pedagogická fakulta UKF, Nitra)
Holecová Martina (Katedra sociológie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava)
Holečková Petronela (Katedra politológie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava)
Jurík Milan (Evanjelická bohoslovecká fakulta Univerzity Komenského, Bratislava)
Kahátová Barbora (Katedra rómskej kultúry, Pedagogická fakulta UKF, Nitra)
Kelley Pavol (Katedra sociálnej práce, Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava)
Kocian Igor (Katedra rómskej kultúry, Pedagogická fakulta UKF, Nitra)
Kováč Albert (Katedra rómskej kultúry, Pedagogická fakulta UKF, Nitra)
Kriglerová Elena (Katedra sociológie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava)
Majerik Radoslav (Katedra sociológie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava)
Mesochoritsová Adriana (Katedra politológie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava)
Mihálik Ján (Katedra rómskej kultúry, Pedagogická fakulta UKF, Nitra)
Paľková Katarína (Katedra sociológie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava)
Puliš Peter (Katedra sociológie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava)
Radičová Eva (Katedra sociálnej práce, Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava)
Rafael Vlado (Katedra sociálnej práce, Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava)
Rybová Jana (Katedra sociológie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava)
Singer Leo (Katedra politológie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava)
Stanová Zuzana (Nadácia S. P. A. C. E.)
Tománková Paula (Katedra rómskej kultúry, Pedagogická fakulta UKF, Nitra)
Tököly Ivan (Katedra rómskej kultúry, Pedagogická fakulta UKF, Nitra)

Literatúra:

- Aktivity vlády SR na riešenie problémov rómskej menšiny, Úrad vlády SR, Kancelária predsedu vlády SR, Odd. analýz a plánovania, Bratislava, 2001
- Analýza príjmovej situácie domácností SR v r. 1992 a v r. 1996 (na základe výsledkov Mikrocenzov), VÚPSVR, Bratislava, marec 1998
- Analýza štruktúry chudého obyvateľstva v Československu v roce 1988, VÚPSV, Bratislava, pobočka Praha, č. 7, 1992
- Analýza súčasného stavu nezamestnanosti a možnosti jej riešenia, MPSVaR, Bratislava, máj 2000
- Audit súladu činností a financovania ústredných orgánov štátnej správy a organizácií v ich pôsobnosti, Úrad vlády SR, informačný servis, september 2000
- Avramov D.: Homelessness in the European Union, Social and Legal Context of Housing Exclusion in the 1990s, FEANTSA, Brussels, 1995
- Bačová V.: Národ a etnicita – nahliadnutie do niektorých koncepcií, in: Sociológia, č.24, 1992
- Bačová V. – Zeľová A.: Etnické menšiny na Slovensku, in: Sociológia, č.25, 1993
- Breaking the vicious circle, Social inclusion through participation, SPOLU International Foundation, Sofia 2000
- Buček J.: Responding to Diversity: Situations at the Local level in Slovakia, in: Diversity in Action, Local Public Management of Multi-ethnic Communities in central and Eastern Europe, edited by Anna-Mária Bíro and Petra Kovács, Budapest 2001, OSI
- Česká společnost a senioři (sociální, ekonomické a politické aspekty demografického stárnutí české společnosti), editor: Rabušic L., Škola sociálních studií FF MU, Brno, 1997
- Disability, Exclusion & Poverty, Combat Poverty Agency, Forum of People with Disabilities, National rehabilitation Board, Dublin, 1994
- Džambazovič R.: Premeny rómskej rodiny, MŠ SR, Katedra sociológie FF UK Bratislava
- Falt'an Ľ., Gajdoš P., Pašiak J.: Sociálny marginalita území Slovenska, SPACE, Bratislava 1995
- Fonsecová I.: Pochovajte ma postojacky, Rómovia a ich cesty, Slovart, Bratislava, 1999
- Gajdoš P.: K vybraným problémom transformácie sociálno-priestorovej situácie Slovenska, v: Sociológia ročník 33/2001, č. 2
- Greenberg Marcia E., Heintz Stephen B.: Odstraňovanie bariér Stratégie pomoci dlhodobo nezamestnaným, Správa expertnej pracovnej skupiny pre strednú a východnú Európu, Institute for EastWest Studies, 1994, ČR

- Guráň P.: Zákon č. 300/1999 Z.z. o príspevku na bývanie, MPSVaR, Bratislava 2000,
- Hradečtí V. a I.: Bezdomovství – extrémní vyloučení, Naděje, Praha 1996
- Chudoba ako sociálny problém: Teória a prax, Zborník príspevkov z medzinárodného seminára konaného v dňoch 13.-14.novembra 1995, MSSR, ŠÚ SR, MPSVR SR, Bratislava, december 1995
- Informácia o vývoji počtu poberateľov sociálnych dávok poskytnutých odborními sociálnych vecí okresných úradov v roku 1999, MPSVaR, Bratislava, marec 2000
- Informačný materiál o aktivitách vlády Slovenskej republiky v oblasti riešenia problémov rómskej národnosti v Slovenskej republike (pracovný materiál), Úrad vlády SR, Bratislava, 2001
- Jurová A.: Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945, Goldpress Publishers, Bratislava-Košice 1993
- Jurová A.: Rómska problematika 1945 – 1967, Dokumenty 1. časť, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1996
- Kolektív autorov, Kriminológia – osobitná časť I. diel, Akadémia policajného zboru v Bratislave, Katedra kriminológie, Bratislava, 2001
- Konceptia decentralizácie a modernizácie verejnej správy, materiál pre verejnú diskusiu, október 1999
- Konceptia decentralizácie a modernizácie verejnej správy, Úrad vlády SR, január 2000
- Konceptia decentralizácie a modernizácie verejnej správy, Úrad vlády SR, február 2000
- Konopásek Z.: Estetika sociálního státu, G plus G, Praha, 1998
- Krebs V., Durdisová J., Poláková O., Žižková J.: Sociální politika, Codex, Praha, 1997
- Kusá Z.: Poverty in family lives and family histories, in Past and Present Poverty, The Institute of Sociology SAS, SPACE, Bratislava 1997
- Kusá Z.: Social History of Poverty in Slovakia, Final report, The Institute of Sociology of the SAS, Bratislava 1997
- Lenczová M., Škodová I., Dénes A., Kumanová Z., Radičová I., Džambazovič R.: Identifikácia úspešných rómskych projektov a princípov vedúcich k úspechu pri riešení rómskej problematiky v Slovenskej republike, Bratislava, december 2000
- Loran T., Bjelová M.: Otázky výchovy a vzdelávania žiakov so špeciálnymi edukačnými potrebami z rizikových rómskych rodín a lokalít – II. časť (štúdia), Bratislava 1998
- Ľudia proti rasizmu, Markant, január 2001
- Magvaši P.: Produktivita a nezamestnanosť, SEF, Bratislava 25.5.2000

- Machonin P., Tuček M. a kol.: Česká společnost v transformaci (k proměnám sociální struktury), sociologické nakladatelství SLON, Praha, 1996
- Mann A.B.: Postavenie Rómov na Slovensku počas druhej svetovej vojny, in: Neznámy holocaust, Praha 1995
- Mann A.B.: Problém identity Rómov, in: Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku (dynamika etnosociálnych a kultúrnych vzťahov), Kandidátska dizertačná práca, SAV, Bratislava 1996
- Mareš P., Možný I.: Poverty in the Czech Republic: Transformation to Transition, Nadace pro výzkum sociální transformace, Praha, 1995
- Mareš P., Možný I.: Institucionalizace chudoby v Čechách, přehledová studie, Pracovní sešity školy sociálních studií, 1/1994, Brno
- Mareš P., Možný I. (eds.): Nezaměstnanost – nizozemská zkušenost a československá realita, Masarykova univerzita, Brno, 1991
- Mareš P.: Sociologie nerovnosti a chudoby, Sociologické nakladatelství, Praha 1999
- Matlák J., Macková Z., Hrvolová M.: Právo sociálneho zabezpečenia v Slovenskej republike, Vydavateľské oddelenie Právnickej fakulty UK, Bratislava, 2001
- Mikrocenzus 1992 (Údaje o byte nákladoch na bývanie za SR), Štatistický úrad SR, Bratislava, marec 1994
- Nations in Transit 1999 – 2000, Civil Society, Democracy and Markets in East central Europe and Newly Independent States, edited by Karatnycky A., Motyl A., Piano A., Freedom House, USA, 2001
- Národná správa o ľudskom rozvoji, Slovenská republika 2000, UNDP, Centrum pre hospodársky rozvoj, Bratislava rok 2000
- Návrh Konceptia budovania systému štátnej sociálnej podpory, MPSVaR SR, júl 2000
- Návrh Konceptia politiky zamestnanosti do roku 2002 (1. pracovná verzia), MPSVR SR, Bratislava jún 1999
- Návrh koncepčných zámerov vlády SR na riešenie problémov Rómov v súčasných spoločensko-ekonomických podmienkach, Sekretariát splnomocnenca vlády SR na riešenie problémov občanov, ktorí potrebujú osobitnú pomoc, Bratislava, február 1997
- Návrh Zákon, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 195/1998 Z.z. o sociálnej pomoci v znení neskorších predpisov, MPSVaR, Bratislava júl 2000
- Návrh Zákon o prídavku na dieťa a o príspevku k prídavku na dieťa, MPSV a R SR, Bratislava, jún 2001
- Návrh Zákon o rodičovskom príspevku, MPSV a R SR, Bratislava, jún 2001
- Návrh Informácia o stave prác na reforme verejnej správy na podmienky rezortu Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR, január 2000

- Názory informačný bulletin, ÚVVM pri ŠÚ SR, ročník 9/1998, č.3, ročník 9/1998 č.4, ročník 10/1999, číslo 4, ročník 11/2000 č. 2, ročník 11/2000 č. 3
- Občianska vízia Slovenska: Tretí sektor o reforme verejnej správy, SPACE, MESA 10, Nadácia M. Kováča, Civitas L, január 2001, Bratislava
- Obraz Rómov vo vybraných slovenských médiách (1.6.1998 – 31.5.1999), Slovenský helsinský výbor, Bratislava 2000
- Pongs A.: V jaké společnosti vlastně žijeme?, Společenské koncepce – srovnání, Svazek 1, ISV, Praha 2000
- Potůček M.: Česká sociální politika po listopadu 1989: problémy a perspektivy, Nadace pro výzkum sociální transformace, Praha, 1995
- Potůček M.: Analýza vývoje, neuralgických bodů a rozvojových příležitostí české sociální politiky po roce 1989, Národohospodářský ústav Jozefa Hlávky, Praha, 1998
- Potůček M.: Křížovatky české sociální reformy, Sociologické nakladatelství SLON, Praha, 1999
- Poverty and Social Exclusion in Finland in the 1990s, Ministry of Social Affairs and Health, Helsinki, April 1998
- Radičová I., Woleková H., Nemeč J.: Zdravie, práca, dôchodok, CONSENSUS II., Bratislava 1999
- Radičová I. a kol.: Sociálna politika v SR, S.P.A.C.E., Bratislava, 1998
- Roma and Statistics, PER, Strasbourg, 2000
- Romové v České republice, Sešity pro sociální politiku, SOCIOKLUB, Praha, 1999
- Romové – reflexe problému, Soubor textů k romské problematice, SOFIS, Praha, 1997
- Rozvoj bývania v rámci regionálneho rozvoja, Inštitút bývania s.r.o., Bratislava, september 2000
- Slovensko 1998 – 1999, Súhrnná správa o stave spoločnosti, editori Mesežnikov G., Ivantyšyn M., IVO, Bratislava 1999
- Slovensko 2000, Súhrnná správa o stave spoločnosti, editori: Kollár M., Mesežnikov G., IVO, Bratislava 2000
- Slovenská štatistika, Sociálna situácia domácností (Základné výsledky zisťovania v domácnostiach SR v roku 1995), ŠÚ SR, apríl 1996
- Social Development Review, Vol. 1, No. 4, June 1997
- Sopóci J., Búzik B.: Teórie sociálnej stratifikácie a mobility, Univerzita Komenského Bratislava, 1999
- Spor o spravedlnost, Filosofía, nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR, Praha 1997
- Správa o sociálnej situácii obyvateľstva SR v roku 1997, MPSVaR SR, Bratislava 1998
- Správa o sociálnej situácii obyvateľstva SR v roku 1998, MPSVaR SR, Bratislava 1999

- Správa o sociálnej situácii v roku 1999 a vývoj za desať rokov, MPSVaR SR, Bratislava 2000
- Správa o sociálnej situácii obyvateľstva SR v roku 2000, MPSVaR SR, Bratislava 2001
- Stratégia reformy verejnej správy v SR, júl 1999
- Stratégia reformy verejnej správy v SR, MPSVaR SR, august 1999
www.government.gov.sk/reforma verejnejspravy
- Szalai J.: Recent trends in poverty in Hungary, in Past and Present Poverty, The Institute of Sociology SAS, SPACE, Bratislava 1997
- Šúryová E.: Kriminalita rómskej menšiny, v: Kriminológia – osobitná časť, I. diel, Akadémia policajného zboru v Bratislave, Katedra kriminológie, Bratislava 2001
- Vašečka I.: Group Strategies of the Citizens of Selected Local Communities in Situations of Social Menace, (Summary of the Concluding report), IWM, Viedeň, 1995
- Tuček M.: Zpráva o vývoji sociální struktury společnosti (Česká republika 1945 – 1993, Nadace pro výskum sociální transformace, Praha, 1995
- Vašečka I.: Profil a situácia žiadateľov o azyl a potenciálnych migrantov do krajín EÚ zo Slovenskej republiky, Bratislava, International Organization for Migration, 2000
- Vašečka M. – Džambazovič R.: Sociálno – ekonomická situácia Rómov na Slovensku ako potenciálnych migrantov a žiadateľov o azyl v krajinách EÚ, Bratislava, IOM, 2000
- Visions of the future of social justice, International Labour Office, Geneva, 1994
- Vybrané zmluvy Rady Európy, Rada Európy, PT SERVIS spol. s r.o., Bratislava, 1999
- Walker A., Combating Age Barriers in Employment, Office for Official Publications of the European Communities, Luxemburg, 1997
- Winners and Losers of EU Integration, Policy Issues for central and eastern Europe, edited by Helena Tang, The World bank, Washington D.C., 2000
- Zákaz diskriminácie v medzinárodnoprávných dokumentoch a zákonodarstve vybraných štátov (Pracovný materiál pripravený Nezávislým centrom právnych analýz pri Nadácii Kalligram pre účely Úradu vlády Slovenskej republiky), Bratislava, január 2001
- Základné informácie o problémoch rómskej menšiny, Úrad vlády SR, Kancelária predsedu vlády SR, Odd. analýz a plánovania, Bratislava, 2001
- Zákon 195/1998 Z. z. o sociálnej pomoci
- Zákon 125/1998 Z. z. o životnom minime
- Záverečná správa o výsledkoch a odporúčaní auditu súladu činností a financovania ústredných orgánov štátnej správy, Úrad vlády SR, august 2000

- Zoon I.: On the Margins, Roma and the Public Services in Romania, Bulgaria and Macedonia, with a supplement on housing in the Czech republic, OSI, USA, 2001-06-28
- Žilová A.: Sociálne minority – predmet záujmu a cieľové skupiny sociálnej práce, v: Sociálna práca a sociálna politika, ročník 9/2001, č. 4

Hic Sunt Romales

Autor: Doc. PhDr. Iveta Radičová PhD.
Recenzenti: PhDr. Helena Woleková CSc. (Nadácia S.P.A.C.E.)
Ladislav Richter a kol. (Občianske združenie za
emancipáciu a integráciu Rómov)
Autor fotografií: Mišo Šebesta
Vytlačila: tlačiareň INTERLINGUA

© Fulbrightova komisia, SR

© Nadácia S. P. A. C. E. (Centrum pre analýzu sociálnej politiky)

ISBN 80 – 88991 – 13 – 7

